

176/b-3i

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szaklelt. sz. 5a 2008/2

Tanszéki lelt. sz.

D
1743/22

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

BUD JÁNOS

KIR. JÓZSEF NÖEGYETEM
GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS STATISZTIKAI
SZEMINÁRIUMA

1919. — XLIII. ÉVFOLYAM. — 61. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1919

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

A háború hatása a nemzetközi szerződésekre

— különösebb tekintettel a közgazdaságpolitikai vonatkozásuakra. —

A háború rettentő kíméletlen kézzel mélyrehatóan széttépi az évtizedek hosszú, fáradságos, kínos munkájával megalapozott és ezernyi szállal tökéletesbített államközi életet az illető hadviselő felek között, amelyek, miként a követek kölcsönös azonnali visszahívása is szimbolizálja, egymásról jóformán mit sem akarnak tudni, és a legszükségesebb érintkezés is csak közvetett kerülő úton a semlegesek kezén keresztül történhetik.

Miután a „semlegesség“ fogalma, illetőleg a semleges államok *ebbeli* szerepe szintén mások közötti *háborúnak* folyamánya, vagyis a háború a maga szörnyű beállításában nemcsak a két, vagy több részes államnak a dolga, hanem a modern világkultúrának és nevezetesen a világgazdaságnak megszámlálhatatlan vonatkozásai mellett még az aránylag kisebb színterű háború is azonnal kihat közel és távolabbi országok politikai és gazdasági helyzetére is.

Nyilvánvaló, hogy laikus összbenyomás szerint a háború elsodor magával sok mindenféle, a békés állapotból létrejött megállapodást is, és szinte azt kellene hinnünk, hogy az összes nemzetközi viszonylatokat a háborús felekre nézve leromboltaknak vehetjük.

Szerencsére lépten-nyomon arra eszmélhetünk, hogy ez manap igazán már nincsen úgy, mert hosszú sorozata létezik épen már az oly intézményeknek is, illetőleg nagyszabású kollektív nemzetközi szerződéseknek, amelyek épen a háború idejére életbe hivandó rendelkezéseket ölelnek fel.

Nemde világos az emberiség mai művelődési állapota mellett, hogy a háborús felek területein kölcsönösen időző idegeneket még jognélkülivé vált, jogrenden kívül álló egyedeknek nem tekinthetjük; nyilvánvaló tehát, hogy ezek tekintetében sok írott és nem írott nemzetközi jogelv fennmaradását feltételezni s vitatni kell. Közelebbi megfigyelés pedig maguknak az államoknak viszonylatát is olybá mutatja, hogy a köztük kitört háború nem jelentheti egyúttal azt, hogy azok a nagy kollektív egyez-

mények, amelyeknek ők is részesei, máris összeomlanának, avagy akár csak a háborús államok más *egyéb* irányú viszonylataiban már nem is juthatnának érvényesülésre.

Mіндеzt alantabb következő fejtegetések majd jobban átérthetővé teszik. ¹⁾

Távolról sem olyan teoretikus jelentőségű kérdés a jelen dolgozat címében kifejezésre hozott probléma, mert ha sikerülne egy nagyban egységesnek mondható „communis opinio“-t, illetőleg idevágó nemzetközi jogi tételeket e tekintetben tisztáznunk, úgy ennek számos felmerülő összetett kérdésben igen jelentős hordereje és következménye lehetne.

Partiális megvilágításul már előrebocsáthatnám azt, hogy a háború után megkötendő, visszaállítandó, avagy megújítandó kereskedelmi szerződések létrehozatala körüli tárgyalásoknál végtelenül nagy különbséget tesz az egyik, vagy másik tárgyaló fél álláspontjára, hogy vajjon de plano a tárgyaló delegátus már úgy startolhat-e, hogy a háború alatt a kereskedelmi szerződés csakis *szünetelt* és a békekötés folyamánaképpen eo ipso a kereskedelmi szerződés is feléled. Nemde taktikailag a legyőzött, vagy gyöngébb félnek tárgyalói egészen más helyzetben vannak, ha már maga az a bázis is megmentendőnek mutatkozik, hogy valamely a háború pillanatáig fennállott szerződés visszahelyeztessék, s egészen másban, hacsak bizonyos netán szükségessé vált módosítások felől folyják a tárgyalás. ²⁾

¹⁾ Megjegyzem, hogy az egész beállítás a háború *kitöréséhez* s nem általában, a háború fennállásához, avagy pláne befejezéséhez igazodik. A háború *kitörése* mint időbeli kezdőpontja azon hatásoknak, melyeket vizsgálni készülünk, még szabatosabban a *hadizenet* időpontjára lenne tehető, de e túlzó pontossággal más természetű nehézségekbe akadunk. Van ugyan egy igen érdekes, bár tőlünk jó messzefekvő szerződés: a San-Salvador és Guatemala közt 1890 november 5-én kötött békeszerződés, melynek a távolabbi pesszimisztikus eshetőségeket is latba vető 9. szakasza így szól: „Si malheureusement, malgré ce qui est stipulé, les républiques contractantes venaient à se faire la guerre, il est convenu que les relations commerciales entre elles deux ainsi que la correspondance postale et télégraphique ne seraient interrompus que par la *déclaration formelle de la guerre*.“ Azt mondhatná valaki, hogy az 1907-iki II. hágai békeegyezmény 3-ik konvencziója (Convention relative à l'ouverture des hostilités) óta a most idézett érdekes szerződési határozomány tárgytalan, illetőleg meg van haladva, mert hiszen a szabályszerű hadizenet iránti kötelezettséget a II. hágai békeegyezmény aláírásával úgy San-Salvador, mint Guatemala úgyis vállalta (csak Nicaragua és China nem írta volt alá), — ámde a most lezajlott világháború a kellő hadizenet szándékos elhanyagolásának oly súlyos példáját is mutatta, hogy a „hadizenet“ helyett mégis csak célszerűbb általánosabban, de biztosabban a háború kitörésének tényét szem előtt tartani!

²⁾ Avagy gondoljunk csak pl. a kapitulációk fennállása iránt az 1897-iki török-görög háború révén e két állam közt felmerült nagy elvi vitakérdésre: Törökország abba a taktikailag kedvező állásba helyezkedett, hogy a háború megszünteti a nemzetközi szerződéseket, így a kapitulációkat is. Az aztán más kérdés, hogy Törökország a nagyhatalmak által támogatott Görögországgal szemben in concreto nem volt képes keresztülhatolni.

Fejtegetnünk sem kellene, hogy pláne abban az esetben milyen fontos a kérdés, ha kisebb-nagyobb mérvben, vagy csak bizonyos vonatkozásokban is a háború utáni gazdasági háború, illetőleg bojkottis még fenyegetne. Napjainkban — 1918 karácsonján írom e sorokat — ez az eshetőség már szerencsésen elhalaványul, mert elvesztette minden horderejét a Berlin-Bagdadi jelszó, mert megszűnt a német hegemonia alatti benső közép-európai gazdasági szövetség bizony nagyon túlhajtott agitációja, (amiről jelen sorok írója még 1918. augusztus havában elég világosan elmondotta a maga nézeteit¹⁾ s mert a hadiszerecsere amúgyis oly lényeges erőviszony-eltolódásokat eredményezett, melyek a jelen esetben a viszonylag kisebb eszközökre nem is szorulnak.

Nem akarnék nagyon messziről elindulni a tárgy megközelítésére, de most olyan időket élünk, hogy már a nemzetközi jog léte és nem léte felől is elvi alapon lehetne fejtegetésekbe mélyedni. Eltzbacher Pál, tanár²⁾ nyomán igazán azt lehet mondani: „Das Völkerrecht ist tot; es lebe das Völkerrecht.“

Vonzó volna ugyan itt belemélyedni annak kifejtésébe, és pedig a nemzetközi jog *jogminőségű* létezésének tagadóival szemben, hogy őket ma számos érv cserben hagyja, amely arra volt alkalmas, hogy a belső közjog (alkotmányjog) jelenségeit: keletkezési módját, ismerveit és biztosítékait *szembehelyezze* a nemzetközi joggal. Mert íme, napjaink története vajmi sok példát ad arra, hogy nem írott jogforrások, a formátlan rendelkezések mégis mennyire alapvető szerepet játszanak a belső közjog terén is, mert a forradalmak lezajlása világosan mutatja, hogy azoknak alkotmánystatuáló rendelkezései, amelyek voltaképp szakítanak az illető országban a törvények keletkezésére vonatkozó legtöbb tételes határozománnyal, mennyire jogotalkotó erővel bírnak mégis, sőt valósággal mellékes kérdéssé válik, hogy akár röviddel utóbb formailag is a jogstatuálás megszokottabb külsőségeit veszik fel. A forradalmaknak „nem írott jog“-a felmutat alkotmányi szabályokat, fed végrehajtó rendelkezéseket és a hirtelen megszületett hatóságok cselekvősége máris újabb nem írott jogot teremt. Minden azon fordul meg, hogy a népjogi meggyőződése vallja, elismeri, követi-e az újabb felsőbbség parancsainak jogalkotó célzatát. Legyen szabad itt most csak annyit érintenem, hogy a *nemzetközi jogéletben is előfordulhat*, hogy az eladdig fennállott jogrenddel szemben teljesen felforgatólag ható irányok, törekvések és események egy megújult, megváltozott jogi felfogásnak nyitnak utat. Erre majd fejtegetéseink vége felé visszatérünk Eltzbachernak azon állítása kapcsán, hogy forradalmi úton máris újabb nemzetközi jog képződött. Túlzó állításnak hiszem és tagadom.

* * *

¹⁾ L. a »Közgazdasági Szemle« 1918. július-augusztusi számában a »Vámpolitikai intermezzo« című értekezést.

²⁾ »Totes und lebendes Völkerrecht.« München 1916.

A háborúnak a szerződésekre vonatkozó hatásának taglalásánál voltaképen már abból a sokat vitatott mozzanatból kellene kiindulni, hogy háborús összeütközés nélkül is megszűnhetnek a szerződések a „rebus sic stantibus“ záradék alapján; persze úgy értve a dolgot, hogy akár kifejezetten, akár ki nem fejezetten (utóbbi felfogást Bismarck is vallotta) van jelen az ilyen klauzula, azt tanítja az elmélet — persze számos gyakorlati mozzanat alapján — hogy az olyan szerződések, amelyek a szerződés létrejövetelének időpontjában fennforgott határozott tényleges állapotra vonatkoznak és nevezetesen ezen állapot további folytatólagos fennmaradásának feltételezésével köttetnek, egyoldalúlag is felmondhatók (vagy pláne „megszűnnek“), ha az alapul szolgált ténybeli állapot lényeges változást szenvedett.

Óvakodjunk oly messze menni, hogy valamennyi nemzetközi szerződés tacite azzal a záradékkal köttetik, hogy a ténykörülmények változása mellett egyoldalúan is felmondható. Hiszen akkor kő kövön nem maradna a nemzetközi jogi életben, mert a népek folyton fluktuáló életében kétségkívül a legkülönbélebb téren lényeges változásai állanak be a viszonyoknak, amely változások tehát hol itt, hol ott megbontanák a szerződési hűséget, már pedig ennek ethikai alapja nélkül szinte a tiszta önkény gondolatát vinnők bele a nemzetközi életbe. Talán nem is megy ennyire már kevés — néhány teoretikusnak kivételével senki sem, úgy, hogy bárha a tisztán politikai tartalmú szerződéseket illetően még hálás vitaanyag forog fenn, már például fix terminusra kötött *kereskedelmi* szerződések nem provideált okon eszközölt felmondhatását a lejáratú időt megelőzően senki sem vitatja.

Még a bizonytalan időre kötött szerződések *hűségesen követendő voltát* is igen érdekesen aláhúzottan proklamálva találjuk abból az alkalomból, amikor Oroszország a német-francia 1870-iki háború adta helyzetben egyoldalúan le akarta rázni magáról a Fekete-tengerre vonatkozó 1856-iki semlegesítési rendelkezéseket.¹⁾

Az elmélet sem tagadta azonban soha a rebus sic stantibus kihatását²⁾ oly esetekre, amikor az illető szerződés épen egy kifejezett helyzetet, illetőleg nemzetközi tényálladékot vesz szemügyre és épen erre való tekintettel hozta rendelkezéseit, pl. az egyik állam a másikkal területi birtokállományát garantálja; ha tehát ez a birtokállomány másnemű

¹⁾ A londoni konferencián egybegyűlt hatalmak Oroszország egyoldalú eljárásával szemben kijelentették, *mint egyik sarkalatos elvét a nemzetközi jognak* azt, hogy egy állam sem jogosult valamely szerződésből eredő kötelezettségét önmaga megszüntetni vagy módosítani a többi szerződő feleknek barátságos úton kinyert beleegyezése nélkül. V. ö. Lers Vilmos: A Duna folyóra vonatkozó nemzetközi jogállapot 100. lap.

²⁾ V. ö. Csarada: A tételes nemzetközi jog rendszere 432. l.

nemzetközi események következtében megnagyobbodik, nyilván a garantáló államra a nagyobb feladatok nem hárulhatnak, sőt a garantáló szerződés megszűnéséről méltán lehet beszélni. Az utolsó évtizedben a legkülönbébb és már-már aktuálisvá vált vonatkozásokban sokat beszéltünk pl. arról, hogy vámegegyesületekben, vámunióknál a kapcsolatnak egy új taggal való bővítése esetében mennyire racionális dolog az elvi megegyezés megszűnése, mert hiszen a kapcsolatnak területi kiterjesztése életbevágó gazdasági eltolódásokat okozhat az eladdig részes tagok érdekeire nézve. Persze a most említett tárgykörben a rebus sic stantibus kihatására nézve már kifejezett idevágó szövegezések voltak kilátásba véve, úgy hogy a jogi helyzet már ex contractu is tiszta lett volna.

Nagyon messze vezetne, ha a Bismarck-féle „Macht geht vor Recht“ felfogásnak¹⁾ a gyakorlati politika terén való felburjánzását (voltaképpen már Spinoza és Richelieu formulázta meg ezt a gondolatot, ha ugyan nem akarunk Machiavellinek „Il principe“-jéig visszanyúlni) itt koncertálni akarnók a „pacta sunt servanda“ régi római jogi, etikailag is olyannyira helyes alaptétellel. Mostani fejtegetéseinkhez veszedelmesen és csábítóan közel fekszik az a probléma, hogy a nemzetközi szerződések létrejövetele körül az erőszaknak engedhetünk-e oly szerepet, mely a szerződések jogérvényességét nem zárja ki. Ha nem volnánk képesek a nemzetközi jog saját szerű jogvidékén kiszabadítani magunkat a római jogstudium kezdete óta szinte magunkba impregnált alaptanok alól, amelyek a „culpa“ és különösen a „vis“ kihatását tanítják, akkor voltaképpen minden háborút követő szerződés fölött ott kellene jogászilag hagynunk a Damokles kardját, mert vajjon mely békeszerződés nem jön létre az erőszak behatása alatt és legalábbis a morális kényszer jegyében!? Ha az erőszak hatását a nemzetközi jog terén ab ovo már magánjogi értelemben akarnók felfogni, akkor a háborúk sohasem végződhetnének csakis a legyőzöttek teljes rombadóltével és szolgaságba jutásával.

A jogi és morális igazság e téren abban rejlik, amit Geffcken mond: „Le vainqueur peut abuser de sa victoire, et alors le vaincu profitera de la première occasion pour échapper aux conditions qui lui sont imposées, mais le traité en lui-même est valide, tant que son objet ne rentre pas dans la catégorie des causes illicites“²⁾.

¹⁾ Így sohasem mondta; 1863. febr. 27.-iki képviselőházi beszédének egyik mondatát Gr. Schwerin jókora túlzással, s komprimáltan így olvasta rá Bismarckra s rajta maradt, mint szállóige.

²⁾ Heffter-Geffcken §. 85. Ezt így szerették idézni francia nemzetközi jogi tankönyvekben, persze nem épen célzás nélkül a frankfurti békére; tavaly meg a francia publicistika a bresztlitovszki békére való beállításra is alkalmasnak találta

Bizony a nemzetközi jogban a „lesio enormis“ római jogi analógiája vajmi nehezen áll helyt, bármily szellemesen és hosszadalmasan fordult elő még az ilyen analógiák tárgyalása Vattelnél is; ma már minden nevesebb nemzetközi jogi író belátja, hogy csupán ravasz, vagy erőszakos magyarázatoknak nyitnánk utat usque a szerződéses hűség megszegéséig.¹⁾

Immár egészen megközelíthetjük a kitűzött problémát és az olvasó könnyebbségére, illetőleg célszerűségi szempontból előrebocsátok egy még bebizonyítandó tételt, amely még nagyon homályosan van formulázva, illetőleg szerény nézetem szerint számos korrektívumot igényel.

Mikor megjelent Dr. Franz von Liszt „Das Völkerrecht“ című kézikönyvének 1918. évi kiadása, Lammasch egy kritikában azt írta volt, hogy amennyiben egy *könyv megjelenése* egyáltalán *esemény* lehet, úgy Liszt könyvének megjelenése bizonyára az volt.

Kétségtelen, hogy a berlini egyetem katedrájának régi dísze az ő kézikönyvének említett 11-ik kiadásába sok helyütt már belevitte a világháború egyes tanulságait is, és ennyiben érdemes kiinduló pontul jobbnak s közelebb fekvőnek hiányában mindjárt Liszt egyik tételét kell idéznem, mely a háborúnak a szerződésekre való kihatását igyekszik meghatározni.

»Durch den Krieg«, — mondja ő — »nicht schon durch den Abbruch der diplomatischen Beziehungen werden die zwischen den kriegführenden Staaten bestehenden rechtsgeschäftlichen Einzelverträge aufgehoben, soweit sie nicht ganz, oder in einzelnen ihrer Bestimmungen gerade für den Fall des Krieges beschlossen worden sind. Die rechtsetzenden Verträge wie z. B. die Abkommen der beiden Friedenskonferenzen, bleiben in Kraft. Dasselbe gilt von den allgemeinen Staatenverträgen.«

e mondást. Viszont ideiktatok most néhány sort a francia képviselőház 1918. december 20-iki üléséről.

Pichon külügyminiszter: »En réglant la situation nouvelle, les alliés réduiront strictement la force allemande et lui ôteront la possibilité de retrouver dans les populations autrichiennes ce qu'elle aura perdu par la consécration de notre victoire. Mais il faut que cette victoire se traduise par l'exercice de tous nos droits pour ôter à nos ennemis la possibilité de remettre en péril la sécurité du monde«.

Renaudel: »Et si les Autrichiens desirent librement s'incorporer à l'Allemagne ?«

Pichon: »Est-ce que vous croyez que la victoire ne donne pas des droits sur les vaincus ?«

¹⁾ A német irodalomban sokféle fejtegetést találunk (l. Walter Schätzel dialektikáját, melyet 1911-ben „Der Krieg als Endigungsgrund von Verträgen“ című füzetében erről írt) azon külömbiségről, mely a szerződések megszűnésénél egyfelől a háború okán, másfelől a „rebus. s. sc.“ záradék révén mutatkozik. Az elhatárolás nem mindig sikerül; hiszen sokszor a viszonyok súlyos, lényeges változása ez, amely a háborút felidézi!

Fogadjuk el egyelőre egészen felületesen ezt az idézett tételt néhány magyarázó szóval, mert egyfelől már Liszt maga is a kétségkívül ki nem elégítő, nem eléggé precíz meghatározást maga is egy példázgató, bővebb bekezdéssel toldja meg. Saját bővítő magyarázata szerint nemcsak a hadiállapottal összeférhetlen jogügyleti szerződések (beleérti ide az ellenfelekké vált államok közt eladdig fennállott szövetségi szerződéseket) szűnnek meg (»erlöschen«), hanem *mindazon kétoldalú szerződések*, amelyek nem oly természetűek, hogy épen csak a hadiállapot bekövetkezésével jutnak hatályba, pl. a semlegesítési szerződések, ellenséges alattvalók szabad elvonulása felőli határozmányok, stb.¹⁾

Liszt az idézett tankönyvi magyarázgatásban megállapítja még, hogy a hadviselők közt fennálló kereskedelmi szerződések megszűnnek, nemkülönben konzuli, kiadatási, jogvédelmi stb. szerződések²⁾. Ő ezt kétségtelen *communis opinio*-nak veszi: »Dass die zwischen den Kriegführenden bestehenden Handelsverträge *erlöschen*, wird von allen Seiten zugegeben«. Ez túlsokat mond; van a doktrinában elég oly hozzászólás is, amely csak a *szünetelést* vitatja. De többet erről majd alább.

Miképen az imént bevezetésül idézett Liszt-féle tételben észrevehettük, hogy ott is csak exemplifikálva (pl. Hága!) képes a gondolatot megközelíteni, úgy viszont a most idézett felsorolásnál szereplő »stb.« szerződések kitétele is mutatja, milyen kényes a helyzet, mert a körülírás vagy túlsokat, vagy túlkeveset ölel fel; Liszt látszólag a tulajdonképeni szoros értelemben vett kereskedelmi szerződéseken kívül azoknak a megszűnését is állítja, amelyeknek tárgyköre itt-ott és különösen régi időben helyet szokott foglalni magukban a kereskedelmi szerződésekben is.

Kollektív szerződések (melyeket Liszt »Allgemeine Verträge«-knek nevez), amelyek nemcsak a hadviselők közt kötettek, hanem egyidejűleg más államokkal is fennállanak (egyetemes postaszerződés, nemzetközi telegráfegyezmény³⁾, nemzetközi rádiotelegráfegyezmény, az irodalmi és ipari tulajdonjogra vonatkozó nemzetközi uniók és hasonlók) maguk a

¹⁾ Liszt »Völkerrecht« 167. lap. V. ö. Csarada. A tételes nemzetközi jog rendszere 534. l.

²⁾ »Dasselbe gilt auch von Auslieferungs-, Konsular-, Rechtsschutz-, usw. Verträgen.«

³⁾ E szerződések magyar elnevezéséről l. Hennyey-Baló-Gruber dolgozatát: A posta és telegráf nemzetközi viszonylatai 1917. 6. sk. l.

hadviselők közt ugyan szünetelnek, egyebekben azonban érvényben maradnak.¹⁾

Mivel később úgyis szó lesz a szóbanforgó különféle szerződések *szünetelésének* kérdéséről is, kiragadjuk már itt azt a mozzanatot, hogy Liszt szerint a fentebbi példákön illusztrált kollektív szerződések a hadviselők közt szünetelnek ugyan, ha azonban, úgymond, a fennálló szerződéseket az egyik hadviselő fél megsérti, ez az ellenfelet arra jogosítja, hogy a szerződést a megsértővel szemben *megszűntnek* tekintse.

Talán szükséges itt még megemlítenem, hogy miközben mindig csak „szerződések“-ről beszélek, szándékosan mellőzöm a nemzetközi jogi elmélet azon új keletű fejlődését, mely a „szerződés“ és a „megegyezés“ („Vertrag“ und „Vereinbarung“; „traités“ et „traités-lois“; „treaties“ and „law-making treaties“) közt különbséget tesz; előbbi alatt a jogügyleti, utóbbi alatt az általánosságban jogalkotó szerződéseket akarva érteni a Binding, Jellinek, Triepel és Jacomet által kialakított elmélet nyomán. Igaz ugyan, hogy olykor szükségét éreznők annak, hogy egy rövidke megjelöléssel könnyebb okoskodás kedvéért egymástól elválasszuk ama szerződéseket, amelyek konkrét jogviták, illetőleg pozitív adott viszonyok rendezéséről szólnak, azoktól, amelyekben általános elvi nyilatkozatok létrehozatalára találkoznak a szerződő akaratkijelentések s nevezetesen a jogalkotás általános célzatával; az első csoportnál a mindennapi magánéletben is szereplő szerződés általános ismérvei szerint két akaratnak egy ügyleti egybeilleszkedése forog fenn, a második csoportban nem összetes ügyeknek elintézését, hanem quasi törvényalkotást találunk, már természetesen a nemzetközi jog értelmében, amelynek sajátlagos természete szerint a szerződési *forma* egyik legbővebben buzogó jogforrás.²⁾ Nem rokonszenvezvén túlságosan e kettéválasztással³⁾, fejtegetéseink során ezen megkülönböztetést lehetőleg mellőzni fogjuk, s itt csak megemlítjük még, hogy az idézett Liszt-féle tételekben előforduló „Rechtssetzende Verträge“ alatt nyilvánvalóan nem szabad másra gondolnunk, mint oly általános jogalkotó szerződésekre, amelyeknek

¹⁾ Mindenesetre helytálló jó bizonyítékul fogadható el a Liszt részéről megemlített azon mozzanat, hogy még a világháború alatt is az imént említett kollektív szerződésekhez történt számos neutrális állambeli csatlakozás elfogadtatott, illetőleg a hadviselők hivatalos lapjában is közzététetett.

²⁾ Bőven és nagy elmeélel ismerteti e kérdést dr. Ambrózy Gyula dolgozata: „A nemzetközi szerződések jogi kötelező ereje.“ (A Magyar Jogélet Könyvtára. 22. füzet).

³⁾ Túlsok eset lebeg előttem, amikor is ugyanaz a szerződés, ugyanazon egyetlen opus tartalmaz jogalkotó és jogügyleti határozmányokat egyaránt és pedig vegyes összevisszaságban (gondoljunk csak egy egyszerű kereskedelmi szerződésre, pl. a Szerbiával fennállottakra, amelyekben az állampolgárok és jogi személyek kölcsönös

célja a nemzetközi jog terén új (lehetőleg egyetemes) érvényű tárgyi jogszabályok alkotása.

Immár jobban megközelíthetjük tárgyunkat, azonban a „distingue frequenter“ mondás jegyében. Történelmileg és tételesen tekintve a dolgot, megállapítható, hogy gyakran a békeszerződések maguk határozzák meg a háború előtti szerződések további sorsát. Messze túlnyomóan ez a helyzet, de néha semmiféle útmutatást nem találunk a békeszerződésben pl. az 1802-iki amiensi angol francia, az 1809-iki schönbrunni osztrák–francia, az 1814-iki genti szerződésben az Egyesült Államok és Anglia közt, 1898-iki párisiban az Egyesült Államok és Spanyolország között, 1913-iki bukarestiben.

Gyakorta nem sokat lehet következtetni az egyes szerződések szövegének kitételeiből, még ha van is reflexió a háború előtt létezett szerződések sorsára. Messze vezetne számtalan citátum. Általánosságban is megállapíthatjuk, hogy az olyanféle kitételek, mint „sont confirmés“, vagy „restent en vigueur“, látszólag azon felfogást fedik, hogy a régebbi szerződések folytatólag érvényesek; az olyan kitételek, mint „sont renouvelés“ azon felfogást látszanak fedni, hogy csakugyan újból meg kellett alapozni a korábbi szerződéseket, illetőleg legalább is újabb érvénybe lépésük jelen rendelkezés nélkül több mint kérdéses lett volna; viszont sem jobbra, sem balra nem döntenek el a feltevést az olyan kitételek, mint „sont remis en vigueur“, vagy „sont approuvés“, „sont rétablis“. Előfordul azonban gyakorta az is: „sont renouvelés et confirmés“¹⁾, ami voltaképpen absurdum, mert vagy a megújítás, vagy a

jogainak, illetve kötelességeinek elvi statuálása mellett, avagy még tárgyi jogszabályok alkotásának színezetével bíró állategészségügyi határozmányok mellett felbukkannak oly konkrét ügyleti határozmányok, mint pl. darabszám szerint meghatározott és naptári évekhez igazodó állat- és sertéskontingensek!). Egyébként voltaképpen idevágó érv, ha Somló Bódognak (Juristische Grundlehre, 173 l.) némileg más beállítású szavaival itt is azt mondom, hogy „Rechtsquelle und Rechtsgeschäft sind keine einander ausschliessenden Gegensätze.“

A fentebb már idézett Schätzel nagyon melegen vallja ezt a megkülönböztetést, de a konkrét példák mesgyéjén bevallja, hogy roppant nehéz a szétválasztás. Felette vitás, vajjon az Anglia és az Észak-Amerikai Egyesült-Államok közt 1901. nov. 18. között u. n. Hay-Pauncefoti-szerződés a Panamacsatorna semlegesítéséről s az Argentina és Chile közt 1881. júl. 23. kötött szerződés a Magellan-út semlegesítéséről valójában a fenti kétféle csoport melyikébe tartozik. Azt hiszem vegyes jellegűek; a két megkötő államnak nagy érdekügyletei de mégis *egyetemes* jogot is tartalmaznak (pl. a Magellan-szerződés azt mondja: „neutralizado a parpetuedad y assegurada su libre navegacion para las banderas de todas la Naciones“.

¹⁾ Ideiktatom az 1866-iki prágai porosz–osztrák béke 13. cikkének néhány érdekes sorát: „Alle zwischen den hohen vertragschliessenden Theilen vor dem Kriege abgeschlossenen Verträge und Übereinkünfte werden, insofern dieselben nicht ihrer Natur nach durch die Auflösung des deutschen Bundesverhältnisses ihre Wirkung verlieren müssen, hiermit *neuerdings in Kraft gesetzt* . . . etc.“.

megerősítés volt szükséges aszerint, amint megszűntek volt a szerződések vagy nem (illetőleg utóbbi esetben csak bizonyos kételyek állhattak fenn).

Az utolsó száz esztendő szerződési tömegében lapozgatva praeponderanter azt a benyomást nyeri az ember, hogy a háború az előzőleg létezett mindenféle szerződést, bizonyos kivételektől eltekintve, megszünteti, elsöpri.

Ha épen egy teljes évszázaddal visszamegyünk, akkor találunk ugyan olyan példát, mint az 1814-iki orosz—dán szerződés, amely a korábbi szerződéseket illetően a háború kihatásáról roppant világosan és kedvezően azt mondja: „qui en a *suspendu un instant* les effets, sont par le présent traité remis en pleine vigueur“, ámde az ily világos dikciók elvesznek a színtelenebb sok-sok eset tömegében. Nagyon finom mérleget használva talán azt is mondhatjuk, hogy korábbi századok igen rideg felfogása után a XVIII. század a korábbi szerződések fennmaradását enyhébben kezeli; e nézet mind több szerződésszövegben mutatható ki a XIX. században, ámde e fénykéve az utolsó 20—30 év alatt elhalaványul.

Hozzánk közelebb álló időket és eseményeket nézve ugyanis meg kell említenem,¹⁾ hogy az 1871-iki frankfurti béke illető határozománya is abbóindult ki, hogy „les traités de commerce avec les différens États de l'Allemagne ayant été annulés par la guerre . . .“; az 1878-iki san-stefanói béke a háború előtti orosz—török szerződésekre nézve úgy fejezi ki magát hogy: „avaient été supprimés“²⁾ és „sont remis en vigueur“; az 1895-iki shimonosekii béke úgy mond, hogy: „tous les traités entre le Japon et la Chine ayant pris fin en conséquence de la guerre . . .“. Ismert dolog, hogy az 1897-iki török—görög háború alkalmával Törökország a kapitulációs regime teljes megszüntét vitatta a háború okán;³⁾ az 1898-iki

¹⁾ L. Lers Vilmos: „Vámpolitikai intermezzo“, „Közgazdasági Szemle“ 1918. július—augusztusi számát.

²⁾ A „supprimés“-t azért citálom, mert szokatlan; legtöbbször „abolis“, „rompus“, „annulés“-t találunk, kivált ha a ridegebb felfogás rí ki; persze legkedvezőbb a „suspendu“.

³⁾ Liszt ugyan azt állítja id. m. 169. l., hogy a kapitulációk megszüntte ez alkalommal „wurde von allen Seiten anerkannt“. Ez ugyan nem egészen úgy áll, mert persze eltekintve Törökországtól, bizony a nyugati hatalmak egyike-másika már csak önzésből is a görög ellenigénnyel rokonszenvezett, úgy, hogy Törökország felfogása a gyakorlatban keresztül nem hatolt, és Törökországnak a világháborúban való részvételére volt szükség, hogy a maga részéről megragadja az alkalmat a kapitulációs rendszer megszűnésének egészen peremptorius kijelentésére. Liszt véleményét világosan megcáfolja az a tény, hogy 1897 után is többszörösen s hosszadalmasan tárgyalt a porta a nyugati hatalmakkal, s nevezetesen Ausztria-Magyarországgal is az értékvámok százalékkulcsának felemelhetése iránt; már pedig az még a kapitulációs rendszerben gyökerezett, hogy Törökország a vámemeléshez kénytelen volt a hatal-

spanyol–amerikai háború kitörése alkalmával egy spanyol kormánydeklaráció (1898 április 24) az összes fennálló szerződések és megállapodások megszüntét mondta ki;¹⁾ az 1905-iki portsmouthi szerződés is abból indul ki, hogy Oroszország és Japán közt a háború az 1895-iki kereskedelmi szerződést megszüntette („ayant pris fin“ a használt kitétel is).

Az 1913. szeptember 16-iki és 1914. március 1-i török-bolgár békeszerződésekben egyaránt előforduló „remettre en vigueur“-ből nem sokat következtethetünk.

A világháború elején a legtöbb részes állam oly természetű kormányintézkedéseket tett, amelyek a háborús ellenfelekkel kötött szerződések megszűnését hol világosan tartalmazták, hol pedig erre az intencióra elég világosan következtetni lehetett.

Meg kell ragadnom az alkalmat arra, hogy Liszt tankönyvének egy állítását rektifikáljam. Ugyanis Liszt, amikor²⁾ ezt a tárgyat érinti, kijelenti szószerint, hogy: „Zu beachten ist, dass die aufgehobenen Verträge den neutralen Staaten gegenüber *infolge der Meistbegünstigung* fortdauernde Geltung behalten können“. Ezzel szemben ki kell emelni, hogy a legnagyobb kedvezményi záradék, mint ilyen, sohasem adott igényt arra, hogy a legnagyobb kedvezményt élvező fél igényelhesen oly szerződéses szöveghatározmányokban, vagy vámtételekben kifejezésre jutó előnyöket, amely szerződések maguk az illető harmadik vagy negyedik állammal szemben megszűntek, mert hiszen a legnagyobb kedvezmény értelme, célja és alapelve csupán az, hogy az ezen kedvezményt élvező állam megkapja, „de plano“ minden ellenszolgáltatás nélkül mindazon előnyöket, amelyeket a vele szerződött fél egyéb irányokban szer-

maknak hozzájárulását kikérni. Hiszen elég arra utalni, ott van törvénytárunkban az 1907 : XXXII. t.-c. (tehát 10 évvel a görög–török háború után), mely felhatalmazza a kormányt (illetőleg jóváhagyja intézkedését) a török behozatal-értékvámoknak 8°/o-ról (hét év tartamára) 11°/o-ra való emelése iránti hozzájárulás tekintetében. Bosznia-Hercegovina annexióját követőleg a Törökországgal 1909. február 26-án létrejött ú. n. entente-jegyzőkönyv VI. cikkében Ausztria-Magyarország megadta hozzájárulását a török behozatali értékvámoknak 11-ről 15°/o-ra való emeléséhez, új török egyedárúságok vagy fogyasztási adók életbeléptetéséhez (petróleumra, cigarettapapírra, gyufára, szeszre és játékkártyára) stb. stb. Csupa evidens bizonyító mozzanat, hogy a kapitulációs regime változatlanul fennállt. Liszt állítása feltétlenül téves.

¹⁾ „L'état de guerre existant entre l'Espagne et les États-Unis amène la cédulité des traités de paix et d'amitié... et des tous les autres accords, traités ou conventions jusqu' à présent en vigueur entre les deux pays.“ Pedig jóformán ugyanabban az időben Spanyolország aláírta volt a Peruval kötött békeszerződést 1896 júl. 16-án, mely pedig ily határozmányt tartalmazott: „The stipulations of this Treaty neither alter nor modify those in force between Peru and Spain by virtue of existing Treaties regarding matters not comprised here.“

²⁾ Id. m. 169. lap.

zódásileg, vagy autonóm úton engedélyezett s gyakorlatilag megad; szóval egy a svájci terminológiában kedvelt kitéttel élve: a „Gebrauchstarif“-ot élvezi tel quel a legnagyobb kedvezményre jogosult ország. Ha megszünnének az egyéb irányokban fennállott kedvezmények, úgy ennek szükségszerű következése, hogy ezek önálló létet pusztán a legnagyobb kedvezményi záradék alapján nem visznek, mert másként a „reductio ad absurdum“ révén bekövetkeznék, hogy valamely, a gyakorlatban legminimálisabb érdekekkel bíró, távolfekvő szerződő ország kedvéért, amely pusztán egy legnagyobb kedvezményi páros szerződés kötésével elégedett volt meg, fennmaradnának a háborúba keveredett ország összes többi békebeli vámpolitikai lekötöttségei. Gyakorlati bizonyíték: Bulgária éppen a világháború tartama alatt Ausztria-Magyarországgal szemben is deklarálta, hogy csupán a szövetséges középhatalmakkal fennálló szerződéses kedvezményeket, illetőleg vámtételeket hajlandó továbbra megadni, mert a háborús ellenfelei szerződéseiben foglalt kedvezmények megszűntek; utóbb csupán külön méltányossági alapra állított tárgyalások eredményeképpen, csakis ad hoc-kedvezmény gyanánt adta meg Bulgária mégis az eladdig is fennállott többi szerződéses kedvezményeket. Megjegyzem, hogy Ausztria-Magyarország szintén ugyanazon elvi alapon állott, mikor nem eo ipso adta meg a Németbirodalomnak, továbbá a Svájcnak s a többi semleges országoknak továbbra is a „Gebrauchstarif“-ot.

A magyar kormány 1914. október 6-án kelt egy rendeletében provizoriumként rendelte el a megszünt szerződésekben foglalt kedvezmények fenntartását, de *elrendelte* azt, tehát nem deklarativ, hanem konstitutiv módon, mondván: „A m. kir. minisztérium az 1914. évi II. t.-c. 1. §-ában nyert felhatalmazás alapján az osztrák cs. kir. kormánnyal egyetértőleg átmeneti intézkedésként ezennel *elrendeli*, hogy az osztrák-magyar monarchia ellen háborút viselő államoknak a háborús állapotra való tekintettel *megszünt* kereskedelmi szerződéseinek rendelkezései azon áruk vámkezelésénél, melyek a legnagyobb kedvezményt élvező államokból származnak vagy vámbelföldiek, vagy a legnagyobb kedvezményt élvező államok kötelékébe tartozók számlájára az osztrák-magyar monarchia két állama szerződéses vámterületének szabadterületeiben avagy vámraktáraiban található, további intézkedésig ezentúl is figyelembe vétessenek.“

A „megszünt“ kitéttel itt elég világosan használtatik. Bizony az ilyen egyes kormányrendeletek terminológiája a külföldön is jobbadán azt a felfogást tükröztette vissza, hogy a világháború a kereskedelmi szerződéseket *megszüntette* (lásd a németbirodalmi kancellárnak 1914. augusztus 10-iki „Bekanntmachung“-ját is). Az entente-államok részéről

pláne sok a világos kijelentés aziránt (még China is 1917-ben), hogy az ellenséges államokkal kötött összes szerződések megszűntek. Más kérdés, hogy ily kijelentéseknél átgondolt, tudományos, elvi szempontok játszottak-e kellő szerepet (kivált a tisztán bürokratikus beállítású promulgációkban).

De térjünk vissza a legújabb keletű szerződések szövegéhez.

Az egyfelől Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Törökország, másfelől Oroszország között 1918 március 3-án Breszt-Litovszkban kötött békeszerződésnek 3. melléklete, mely a gazdasági viszonyok rendezéséről szól, a következő kitételét használja: „Az 1906. évi február hó 15/2. napján kelt osztrák-magyar-orosz kereskedelmi és hajózási szerződés nem lép újból életbe. „Tritt nicht wieder in Kraft“, mondá a német birodalomgyűlés elé terjesztett szöveg.

Az osztrák parlamenti előterjesztés (Erläuternde Bemerkungen) így fejezte ki magát: „...setzt vor allem fest, dass der vor Kriegsausbruch gültige österreichisch-ungarisch-russische Handels- und Schifffahrtsvertrag vom 15/2. Februar 1906 in der alten Gestalt nicht wieder aufleben soll. An seinem Texte wird durch die vereinbarte Neuordnung eine Reihe von Änderungen bewirkt, und der gewonnene neue Vertragstext in der Unteranlage des Friedensvertrages festgesetzt.“

A most fentemlített első csoportbeli hatalmak és Románia közt 1918 május 7-én Bukarestben kötött békeszerződés kapcsán létrejött osztrák-magyar-román gazdasági kiegészítő szerződés azt mondja, hogy „az 1893. évi december 21/9. napján Ausztria-Magyarország és Románia között kötött kereskedelmi egyezmény a pótcikkkel együtt, valamint a hozzátartozó zárjegyzőkönyv az 1909. évi április 23/10. napján kelt pótszerződéssel és az alábbi §-okban foglalt rendelkezésekkel módosított alakban életbe lép“. A német birodalomgyűlés elé terjesztett szöveg így fejezi ki magát: „Der Handels-, Zoll- und Schifffahrtsvertrag zwischen beiden Ländern vom 21/9. Oktober 1893 und das zugehörige Schlussprotokoll sollen in der ihnen durch den Zusatzvertrag vom 8. Oktober, 25. September 1904 gegebenen Gestalt mit der Massgabe wieder in Kraft treten, dass etc.“

Fejtegetnünk sem kell, hogy az 1918-iki szerződések szinte szándékosan homályban hagyják a bennünket itt érdeklő elvi kérdést! ¹⁾

Pedig hát az egész kérdésnek lényege gyakorlatilag leginkább épen

¹⁾ Ezt a szándékosságot jólélekkel szemére vethetik az 1856-iki párisi szerződés béketárgyalóinak is, mert ott bizony kifejezetten fel volt vetve az elvi kérdés, mégis a 32. cikk szintelenül csak azt mondja vala: „Jusqu' à ce que les traités ou conventions qui existaient avant la guerre entre les puissances belligérantes aient été renouvelés on remplacés par des actes nouveaux...“

a gazdaságpolitikai szerződéseknél érvényesülne és pedig a kereskedelmi szerződésekhez hozzáértve a hajózási és konzuli szerződéseket is. Van mindazonáltal egy egész sorozata az egyéb szerződéseknek is, amelyeknek sorsára a taglalt tétel szintén érdekesen kihatna. Megemlítendő itt egyébként az, hogy a nemzetközijogi irodalomban elméletileg is felcsillant a kereskedelmi szerződésekre nézve egy különösebb beállítás, illetőleg megfajtási kísérlet azzal a gondolattal, hogy mivel a mostani világháború indokai közt egészen nyilvánvalóan gazdaságpolitikai rivalizmus is szerepelt ¹⁾, önként érthetőleg alig is lehet olyféle állítást kockáztatni, hogy épen a gazdaságpolitikai egyezmények élednének fel, illetőleg csakis szüneteltek volna. Erre még visszatérünk.

A fentebb már felsorolt tényadatok világánál a mostanáig *fennállott joggyakorlati* szempontból tekintve át a kérdést, messze túlnyomólag azt kell megállapítani, hogy a háború csakugyan végét veti nagyjából az összes és nevezetesen a gazdaságpolitikai szerződéseknek is.

A szerződések megszűnését illetően ez a nézet, persze, minél inkább általánosságban kockáztatjuk, annál ridegebb. Hozzáteszem azonban mindjárt, hogy ennek a nézetnek irodalmi barátai is nem tudnak elzárkózni attól, hogy egyes kivételeket ne koncedáljanak, amely kivételek, ha sikerül őket összeszedgetnünk, elég tekintélyes tért foglalnak el, noha alig van olyan, amely ne volna ismét magábanvéve is vitás.

Megpróbálhatnók bátran további fejtegetéseinkhez azt a kétségkívül kultúrpolitikaialag kívánatosabb beállítást elfogadni, hogy a háború *eo ipso nem* szünteti meg a szerződéseket, hanem csakis azoknak *bizonyos fajtáit*, mert hiszen a háború egy csak átmeneti zavar a népek rendes viszonylatában, és a béke helyreállításának elve, gondolata és célja mindenképen az, hogy amennyire csak lehet, a korábbi harmóniát állítsa vissza, illetőleg ne forgassa fel kényszerítő ok nélkül mindazt, amit előzetesen talán hosszú esztendőök és évtizedek alkottak.

Ez a beállítás, amely a zivatar elmúltával azonnal felragyogó nap-sütés világában nézi a helyzetet, sok optimizmussal és észszerűséggel van eltelve.

De hát voltaképen mindegy, hogy a kérdést akképen tesszük-e fel, miszerint elvileg a háború megszüntet minden szerződést, koncedálunk azonban egy sor kivételt, avagy azt mondjuk, hogy a háború *nem* szünteti meg *eo ipso* a szerződéseket, hanem csakis azoknak bizonyos fajtáit; az eredmény a kétféle beállítás dacára lényegileg nem lehet incongruens.

---

¹⁾ L. Hantos Elemér: A világháború gazdasági és pénzügyi hatása. 1915. 7—20. l.

Mindjárt alább megkísérlem némileg rendszeressé tenni, avagy legalább csoportosítani a *szigorúbb* megjelenésű felfogást, illetőleg a beállítás szürkébb részéről is megengedett kivételeket; az egyes írók össze-vissza komplikálódó nézeteit közelebbi idézetekkel itt azonban fel nem sorolom, sőt alig győzöm magam is a labirinthusban való eligazodást, s a számtalan forrásutalás az olvasóra csak fárasztó, szinte haszontalan.

I. Háború esetére kötött szerződések.

1. Nyilvánvaló a dolgok logikája szerint, hogy a háborúban alkalmazandó jogelvek tekintetében még békeidőben létrejött szerződések a hadiállapot által el nem söpörtethetnek, mert hiszen ez egyenesen *contra rationem* volna és szinte odavezetne, hogy a kultúrállamok háborújában többé semmiféle kimélet, méltányossági tekintet és humanizmus nem foglalna helyet, hacsak nem egészen egyoldalú tetszés és önkény szerint. Megjegyzem, hogy egyébként még nem is kell gondolnunk azokra a két-két állam közti megegyezést meghaladó nagyobb kollektív szerződésekre, mint aminők az eddigi két genfi vöröskeresztegyezmény, a két hágai békeegyezmény, vagy a londoni 1909. évi tengerjogi deklaráció, mely kollektív egyezményekről alább külön pont alatt lesz szó. Amily kétségtelennek látszik, hogy a háború közben való magatartás iránt kötött szerződés nyilván épen a háború alatt is elismerendő, mégis a spanyol—amerikai háború alatt 1898-ban spanyol részről egy félénk kísérlet történt még ennek az elvnek tagadására is, de foganatosítva nem lett.

2. Nyilvánvaló, hogy a háború esetére szóló szerződések közt szerepelnek épen azok a véd- és dacszövetségi egyezmények és általában oly politikai természetű megállapodások, amelyek egy-egy kombinációba vett háborús eshetőség szempontjából kötettek, vagyis szintén a dolog természete szerint voltaképen feltételes szerződéseknek vehetők, amelyeknek igazi hatályosságát épen a háború bekövetkezte váltja ki. Ezek tehát logice megállanak.

Persze, hogy (gyakorlati példák révén is) képzelhető azonban egész sorozata az olyan *politikai* tartalmú *szerződéseknek* is, amelyek *kifejezetten* háborús kombinációkat, illetőleg a háború beálltával való kötelezettségeket ki nem fejtenek, mindazonáltal oly külpolitikai *összműködést* szögeznek le, amely az ilyen szerződést megkötő felek közötti netán kitörésre kerülő háború esetében lehetetlenné válik, vagyis a közös külpolitikát lekötő szerződés fennmaradása már sehogysen vélelmezhető.

Hozzátehetjük még, hogy a fentebbi címszó szerint „Háború esetére kötött szerződések“ gyűjtőfogalmán máris túljutottunk, amikor az esetleg külön csoportosítást is érdemlő politikai tartalmú szerződéseket¹⁾

¹⁾ Egyes íróknál a »politikai szerződések« mint egész külön kivételi kategória szerepel; talán helyesen; attól függ, mit értünk alatta. Jacomet (La guerre et les

— de lehető szűk értelemben vett körzettel — az imént szintén ide subsumáltuk; igaz bár, hogy a háború esetére kötött szerződések mindig egyúttal politikai tartalmúak, ám viszont a politikai tartalmúak nem eo ipso mindig háború esetére szólanak. Sajnos, — van olykor határozott példa arra is, hogy közös véd-, vagy véd- és dacszövetségre mindjárt a kölcsönös háború helyzete is következik, amint az Olaszországgal való viszonyunk szomorú esete mutatta, (az Olaszországgal fennállott szövetségünk részünkről „felmondva“ sohasem lett, Olaszország egyoldalúlag megszűntnek mondotta ki, tényleg pedig ezt a politikai szerződést csak az olaszokkal való háború kitörése szüntette meg.)

De ne veszítsük el a beállítás fonalát. Most azon kivételeket soroljuk fel, illetőleg próbáljuk csoportosítani, melyek az általánosított túlmerev tétellel szemben, miszerint a háború végét veti a szerződéseknek, jobbról-balról mégis — mint kivételek — elismertetnek. A *politikai* tartalmú szerződéseknek *nem* lehet helyük a kivételek sorában, ha e kitétel alatt éppen az egymással szemben hadi állapotba jutott oly államok eseteit ölelnők fel, melyek politikai kooperációban, szövetségben állottak volt szerződésileg, de *lehet* helyük akkor, ha ez a kooperáció vagy szövetség harmadik irányban való érvényesítésre köttetett (hadi segítség, területgarancia). Persze zavarosabbá válik a tétel, ha némelyik szerző módjára politikai szerződés alatt az *összes békeszerződéseket* is értjük.

Talán ideiktatom Despagnetnek Franciaországban oly sokat forgatott könyvéből (Cours de droit international public 557. l.) mindazt (csak két mondat) amit fentiekre nézve mond: „Il est d'abord évident que la guerre fait cesser de plein droit les conventions incompatibles avec elle, c'est-à-dire qui supposent le maintien d'une conduite politique commune des états et leurs bons rapports; tels sont les traités d'alliance. En sens inverse, il est des traités qui ne trouvent leur application qu'à propos des hostilités; soit entre les belligérants et d'autres états comme les traités d'alliance, de subsides, de garantie; soit entre les belligérants eux-mêmes, comme toutes les conventions relatives à la conduite des hostilités par exemple la convention de Genève ou celle de Saint-Pétersbourg“.

Nos, ebben is elég vegyes mindenféle szerződési typus van érintve; ami felosztásunk, mely azonban szintén elmosodott határvonalakkal mozog, igyekszik részletezőbb lenni.

traités. 1909) szerint ám éppen csakis a *politikai* szerződések *szűnnek meg*. Persze ez helyes, ha különösen azokra az esetekre gondolunk, mikor a háború éppen olyan államokat állít szembe, amelyek közt előbb politikai együttműködés, szerződéses lekötés állott fenn. A „politikai szerződések“ kategóriája igen rugalmas. Martens Frigyes idesorozta volt (Völkerrecht Band I. 414) „beispielsweise alle, die den Territorialbesitz der Staaten: internationale Servituten, Rechte und Pflichten hinsichtlich des offenen Meeres betreffen, ferner die Friedensverträge,“ Oppenheim is (International Law. I. 518) mindenfélét subsumál: „Alliances, treaties of protection, of guarantee, of neutrality, of peace.“

II. A régebbi békekötések, és korábbi pragmatikus, konstitutív jogok elismerése.

Korábbi időkben a doktrinában is találunk oly nézeteket, hogy a háborúnak kitörése a részes államok között kötött korábbi békekötések határozmányait elüti, amivel persze az is jár, hogy az előző békekötésekben megállapított területi elhatárolások többé helyt nem állanak.¹⁾ Nyilvánvaló, hogy ennek a felfogásnak elméleti megengedése akár századokra visszafelé felfejtene minden megállapodást, amely a történelem során régen bemohosodott, sőt már oly tényleges elhelyezkedést is kifejldni engedett, mely önmaga sem egyeznék bele szívesen az egykori status quo ante visszaállításába. Persze igen akut példa a be nem mohosodott birtokeltolódásra az elzász-lotharingiai kérdés, de itt sem vitatjuk ma azt, hogy a Franciaország és a Németbirodalom közt kitört háború ténye a birtokviszonyt ex tunc teite nyitott kérdéssé, hanem persze a világháború végleges erőviszonybeli érvényesülése vonja maga után az újabb elhelyezkedést, elsöbben a fegyvereknek és utöbb a békeegyezmény szakaszainak ereje révén. Mindazonáltal a világháború során találkozhattunk szakirodalmi téren, de különöbben a fölölete-sebb francia publicisztikában oly nézettel, amely még a nimwegeni béke idejének korszellemére emlékeztetett.

A doktrina oda szürödik le, hogy a háború következtében megdölö szerzödések általános tételeivel szemben kivételt kell megállapítani az úgynevezett tranzitörius szerzödéseköt illeöen.²⁾

Érti az elmélet jelen esetben azokat a szerzödéseköt, amelyek egyetlen cselekmény által (p. o. a hódított területeknek a békekötés értelmében való átengedése, illeöleg átvétele) már teljesítve lettek.

Nyilvánvaló, hogy az illetén konzumált jogoknak vidékét is vajmi nehéz elhatárolni és így manap sok fejtörést okozhatna az 1878-iki berlini szerzödéseknek csaknem mindenik szakasza, amelyek jó részét már a világháború elötti évtized átlukgatta, de amelyek legeslegtöb-bjére nézve a most jelzett elvi nézöpontból is kételyeket lehet támasztani, mert a konzumáltság is kérdéses számos vonatkozásban. Vagy egy még erősebb (vagy bizarrabb) példával fel lehetne vetni a kérdést, hogy fennáll-e pl. most is az 1873-iki utrechtii békének olyan határozmánya, hogy Spanyolországöt Franciaországgal egyesíteni nem szabad. Az egész-segesebb, mert logikusabb felfogás nyilván az, hogy ez a határozmány

¹⁾ Az 1679-iki nimwegeni béke megkötése alkalmából is szerepelt ez a felfogás.

²⁾ Talán Strisower Leó, bécsi egyetemi tanár adta meg elsöbben ezt az el-nevezést.

az *akkori* államközi gravitáció körülményeire akart szólni, és az utrechti békével szomszédos évtizedekben a kikötés teljesítésének meg is volt a maga értelme, de ma már teljesen értéktelen. Világos azonban, hogy az ilyenhez hasonló kérdés megint szomszédos a politikai természetű szerződések sorsának kérdéseivel, tehát bizonyos határjelenségeket találunk, midőn egyfelől azon mesgyn indulunk el, hogy a tranzitórius, illetve konstitutív határozmányok újabb háborúval egyszerűen fel nem boríthatók, de másfelől a most felhívott utrechti esetről, vagy azon jóval innen álló példáknál is már oly természetű elemet is találunk, amely a *politikai* szövetségi, illetőleg *hatalmi egyensúlyi* kérdésekkel függ össze. Sőt ime már túl is jutottunk az »egyetlen cselekmény által máris teljesített« ismérvnek határvonalán, mert hiszen az utrechti példában, vagy minden oly esetben, hol állandó balance-ok politikai célzatai szerepeltek, tulajdonkép *tartamos* teljesítés a lényeg, vagyis voltaképen oly esetekig jutottunk, amelyek nem is egyszerű teljesítéssel konzumáltattak, hanem tartamosságukban mindjárt a szolgalmom gondolatára emlékeztetnek.

III. Nemzetközi szolgalmak.

A szolgalmak kérdése első benyomásra olyan, hogy hosszú, esetleg beláthatatlan időre szabott fennállásuk mégis csak előbb-utóbb beleütközik a politikai és gazdasági körülmények lényeges változásába.

Hiszzen csak kedves dolog volna, ha nyugodt lélekkel ma is vitathatnám, miszerint az 1878. évi berlini szerződésnek illető határozmányai alapján¹⁾ bennünket Antivariban és a montenegrói tengerpart mentén most is megillet a tengerészeti és egészségügyi rendszet gyakorlása; pedig hát ez épen olyan nemzetközi szolgalmi határozmány volt, mint ahogyan pl. Cyprus szigetén az angol megszállás jelentkezett volt. A szakirodalomban a szolgalmak szempontjából megállapítható elv felderítése végett sokat foglalkoznak az 1713. évi utrechti béke alapján Franciaországot és az Északamerikai Egyesült Államokat (Angliával szemben) New-Foundlandban megillető halászati jog kérdésével, amely esetről látszólag az a feltűnő mozzanat szól a szolgalmom fennállása mellett, hogy noha Utrecht óta Franciaország és Anglia közt több ízben háború volt és az 1802. évi amiensi béke a régebbi szerződéseket nem újította meg, a közben és folyton gyakorolt halászati jog csak 1904-ben szűnt meg, amikor Franciaország erről lemondani kénytelen volt.

Ámde túlságosan részletekbe jutnánk, ha itt nemzetközi okmányok

¹⁾ L. a szerződés XXIX. cikkét (1879. évi VIII. t.-c.) Hasonló beállítású a berlini szerződés XXVII., XXXV. és XLIV. cikke.

közelebbi idézetével, angol parlamenti felszólalások visszaadásával és diplomáciai vitairatok taktikájának felderítésével kifejtteni igyekezném, hogy ezen, Észak-Amerikával a XIX. század elején élénken, bőven tárgyalt ügy csakis kompromisszumszerű ad hoc megegyezéssel nyert elintézését és nevezetesen az amerikai részről a jogi alap kifejezett megemlítésre való törekvéssel szemben az angol ellenzésnek sikerült az elvi színvállást kiküszöbölni (1818).

Chablais és Faucigny savoyai, egykori szardíniai területekre nézve az 1815-iki bécsi kongresszus-akta 92. cikke kimondotta volt, hogy ezek Svájc semlegességének részesei; háború esetében Szardínia tartozik csapatait kivonni s a Svájc gyakorolja a megszállást. Az ú. n. második párisi béke (1815. nov. 20.) 3-ik cikke (mely mikor Hüningen erődítményeinek — Baselre nézve folyton nyugtalanító hatásuk miatt — lerombolását s többé föl nem építhető voltát mondja ki, szintén egy érdekes nemzetközi szolgalmat állít) az említett területek semlegességét újra kimondta, illetőleg még tágításokat is eszközölt. Mikor aztán 1860-ban (márc. 24. turini szerződés) e területrészek Szardínia részéről át lettek engedve Franciaországnak, a most említett szerződés 2-ik cikkében kijelenti Szardínia királya, hogy a szóban forgó semlegesített területeket ugyanazon feltételek mellett engedi át, amelyekkel ő maga bírja vala s a francia császár megígéri, hogy e tekintetben a hatalmakkal, melyek a bécsi kongresszuson képviselve voltak, és a svájci szövetséggel meg fog egyezni. A Svájc még 1870-ben és 1914-ben is hangsúlyozta az őt megillető megszállási jogot. Szóval az ezen szolgalmat illető szerződés mindenféle háborús viszontagságon túl megmaradni látszott. Látszott, mondanám — a kérdést tisztának, klasszikus példának tekintő szerzőkkel szemben — mert nekem a turini szerződés 2-ik cikkében francia részről foglalt ígéret nem látszik tisztának, világosnak, és mert Savoya bekebelezése után a francia kormány az 1815-iki szerződések elavult voltát vitatta, mondván, hogy a szóban forgó semlegesítés csak Szardínia érdekében történt volt. 1870-ben és 1914-ben a háborús helyzet ugyane tárgyban egy csomó jegyzékváltást okozott Svájc és Franciaország közt, mely utóbbi mindkét alkalommal azt vitatta, hogy a kérdéses savoyai területek dolgában még előzetes megállapodás létrejövetele szükséges a két állam közt; Svájc ezt tagadta; a kérdés bizony nyitva áll s kissé betekintve a svájci részről óriási szorgalommal felgyűjtött anyagot¹⁾ azt kell mondanom, hogy kitűnő eset lenne a hágai választott bíróság számára.

¹⁾ Paul Schweizer: Geschichte der schweizerischen Neutralität. Frauenfeld 1895. Otto Zoller: Das Völkerrecht und der Krieg. Zürich 1915. 12—24. 1.

Nem bocsátkozom további példákba, mert nem maradhat figyelmen kívül, hogy igen tekintélyes oldalról, több kevesebb meggyőző erővel úgyszintén azt vitatják, hogy nemzetközi szolgalmak voltaképpen nem is léteznek azért, mert: a konkrét esetekben vagy a dominium korlátozását találjuk s akkor nem nemzetközi jogi, hanem magánjogi konstrukcióval állunk szemben, vagy pedig az imperium korlátozását látjuk s akkor a szolgalom kategóriája nem is illik az esetre. Ha nem akarunk ily radikálisak lenni, akkor is, sajnos, alig lehet mást mondani, mint hogy a nemzetközi szolgalmakra nézve fennforog ugyan a hasonlatosság a terület-átengedési szerződéses tényekkel abban a tekintetben, hogy itt is egy permanens jog engedélyeztetik, amely egyetlen aktussal elfogadtatik, mindazonáltal a szolgalmak mégis csak az olykor idővel jobban *bemohosodó* területváltozásokkal szemben állandóbban éreztetik az *idegen állam javára* fennálló valamelyes előny (olykor kényelmetlen, vagy politikailag is releváns) fennforgását.

IV. Harmadik államokkal kötött szerződések.

Szinte mindenfelől elismerik ezt a kivételt. Az eset szinte túlságosan világos, de azért magyarázatul hozzá kell tennünk, hogy fennforoghatnak oly szerződések, amelyek az illető állam részéről nemcsak az ellenséggé vált állammal, hanem egyidejűleg, illetőleg egyszerre vagy egyazon szerződésben harmadik államokkal is kötettek. Tehát azon fordul meg a dolog, hogy a teljesítés, bárha az ellenfél irányában nem eszközöltetik, (esetleg nem is lenne *lehetséges*) mindazonáltal az illető többi állam irányában kell, hogy helyt foglaljon, tehát a *nem* ellenséges irányban történő teljesítésben még szünetelés se álljon be. Ez az eset persze már a nagy nemzetközi kollektív szerződések típusaihoz is vezet, amelyeket azonban alább külön pont alatt érintünk.

V. Magánjogi természetű szerződések.

Oly csoport, mely voltaképpen elvszerűségi okokból kevésbé illik ide. Idézhetnék az utolsó másfél századból egy egész csomó külföldi bírói ítéletet is, amelyek megállapítják, hogy a magánszemélyek javára nemzetközi vonatkozásban fennálló jogosítványokat a háború nem szüntethet meg.

Bátortalanul állítanám ezt ma, amikor a világháború tanulságai messze túlnyomóan az ellenkezőre adnak példát.

Antoine Pillet, a párisi egyetem jogtanára¹⁾ oly fájó meggyőződéssel siratja el a korábbi praecedenseket, hogy bizony e pontnál józan önmérséklettel csak azt kell mondani, hogy a kérdés annak következtében, hogy mivel a most lezajlott világháború nem a háborúnak kontinentális jogi felfogása, hanem fokozatos elvadulással az angol-amerikai felfogás²⁾ értelmében folyt, a magánjogok sorsa a jövőt illetően egészen tudatos, újabb nemzetközi szabályozást fog igényelni³⁾ és egyebekben ennek a kérdésnek beállítása is azon még nagyobb keretekbe tartozik, melyekről majd befejezőleg kellend szólnunk. Egyébiránt ennek az értekezésnek a célja nem is a *magánjogi* következmények tárgyalása a nemzetközi viszonylatokban; a fizikai személyekre háruló folyamatok egymagukban egy hatalmas méretű dolgot igényelhetnének.

Az adott helyzetben nem kétes, hogy noha a hadviselő *államok* közt *szerződésileg* fennálló, de *magánjogi* természetű szolgáltatások esetében a múlt századból fennforgó bírósági praecedensek szerint a magánjogi szempontok oltalma mellett könnyen lehetne érvelni, mégis a világháború lezajlása ebben az esetben is a „kivételt“ felette gyenge lábon állónak mutatja. Liszt is azt mondja kézikönyvének 1918-iki kiadásában, mikor Beer, Niemeyer és másokkal polemizál: „Ich muss nach wiederholter Prüfung diese Ansicht (t. i. hogy magánjogi megállapodások a hadviselő államok közt is fennmaradnak) schon deshalb ablehnen. weil der Krieg mehr und mehr den Charakter eines auch das Privatrecht ergreifenden Wirtschaftskrieges angenommen hat.“

Még Rousseau-nak köszönhető annak a felfogásnak világosabb megalapítása és gyarapodása, hogy a hadiállapot az illető államok polgárainak magánjogi viszonyára hatást nem gyakorol. Notórius dolog ellenben, hogy a világháborúban különösen az entente-államok mennyire siettek mind erélyesebb eszközökkel ezt az elvet átlyuggatni, illetőleg elsöpörni. Végnélküli a fizetési tilalmak, sequestrálások, fekete listák, szerzői jogi s ipari tulajdon elkobzások sorozata a jognélküliséget megközelítő végletekig. Tény, hogy a középhatalmak még retorzióból sem mentek el ugyanazon végletekig, tehát e téren egyetemes új nemzetközi joggyakorlatról mégsem lehet beszélni, viszont lelkiismeretesen nem taníthatjuk azt, hogy a nagyon széles mesgyn történt tudatos jogsértések után a múlt század kedvezőbb felfogása tel quel fel fogna éledni.

¹⁾ La guerre actuelle et le droit des gens. Paris 1916. Erre a szerzőre s nézeteire alább még külön visszatérünk.

²⁾ T. i. a kontinentális felfogás a háborút csupán az abban részes államok szervezett hadereje közt, az angol-amerikai felfogás azonban a háborúban részes államok népeinek összes erőtenyezői közt lefolytatandónak veszi.

³⁾ I. Jacobi Andor: A gazdasági háború jogi fegyvertárs. 1916. Jogállam XV. évf.

Egy egész külön monografiáig vinne el bennünket annak a fejtegetése, hogy ebben a kérdésben milyen végtelen sok fordult meg azon, hogy a szárazföldi háborúról szóló 1907. évi hágai békeszerződésnek a szárazföldi háború rendtartására vonatkozó 23. cikkének *h*) pontja (mely annak idején német javaslatra lett felvéve) hogyan értelmezendő. Ugyanis azt a határozmányt, amely szerint tilos:

„*h*) kijelenteni, hogy az Ellenfél állampolgárainak jogai és követelése megszűntek vagy per útján nem érvényesíthetők“ Anglia és Észak-Amerika (annak következtében, hogy ez a tilalom kétségkívül nagyon célszerűtlen helyre: a háború rendtartásába került) csakis a hadműveleti parancsnokok rendelkezéseinek bizonyos korlátozásául veszik és egyebekben az angol Common law elvéhez ragaszkodnak, amely szerint az alien enemy-vel a háború előtti kötött szerződések a háború kitörése által felfüggesztetnek és a háború alatt kötöttek semmisek, sőt általában az ellenfél alattvalóival minden jogi forgalom, külön engedélyezett kivételektől eltekintve, tilos, illetőleg az idegenek a bíróságok előtt mint panaszosok jogi oltalmat sem igényelhetnek.¹⁾

Tény, hogy ez a felfogás a szakirodalomban a világháború előtt is csak angol-amerikai részről nyert volt helyeslő fejtegetést. De legyünk igazságosak; már 1911. óta, tehát jóval a háború előtt evidenssé vált, hogy Anglia miképen fogná értelmezni e szakaszt.

VI. Kollektív szerződések.

Gondoljunk elsöbben a nagy nemzetközi közigazgatási uniókra (egyetemes postaegyesület, nemzetközi távíróegyesület, berni vasúti árúfuvarozási egyezmény, a kolera, a pestis elleni védelmi egyezmények, szerzői jogi unió stb., stb.), amikor ennek a kivételnek evidens voltát mindjárt elismerhetjük, de az utolsó évtizedekben és a mostani világháborúban sem igen találkozott valaki, aki az unió néhány tagjának egymás közti háborújából folyólag az egész unió megsemmisülését állította volna, azonban másfelől nyilvánvaló, hogy a háború tartama alatt az ellenségeskedő államok közt az ilyen megállapodások teljesítése is szünetel (még ennek abszolút célszerűsége is vitatható).

De gondoljunk aztán azokra a szorosabb értelemben vett *jogalkotó megegyezésekre*, amelyekről fentebb elméleti vonatkozásban már szólottunk, illetőleg másképen kifejezve: azokra a nemzetközi kollektív szerződésekre,

---

¹⁾ L. Liszt id. m. 298. l. Böven Arthur Curti, Zürich: Der Handelskrieg von England, Frankreich und Italien gegen Deutschland und Österreich-Ungarn. Eine neutrale Darstellung. 1917.

amelyek épen tárgyi jognak, nemzetközi jogtételeknek felállítását célozzák; ezek nyilván érvényben maradnak, mert hiszen csak kifejezői a korszerűleg kialakult nemzetközi jogi megegyezésnek, melyet csupán szerződési formába öntenek. A genfi öröskereszt-egyezmények, a hágai békeegyezmények s hasonló nagyszabású humánus alkotások nem függhetnek egy-két állam okozta véletlenektől. Ezeknek a szerződéseknek a nemzetközi jog szelleme és logikája szerint nem szabad incidentaliter összeomlaniok, mert hiszen a szokásjogi és *szerződéses* jogfejlesztés mindmostanig a legfőbb, hacsaknem kizárólagos jogforrási alakzat. Persze mindez csak okoskodási bizonyítás.

Csak komplikálnám az amúgy is zavaros összbenyomást, ha felvetném az afféle kérdéseket, hogy mi történik azonban pl. a nemzetközi ipari tulajdonjogi, vagy szerzői jogi, vagy vasuti fuvarjogi *kollektív nagy* egyezményeken *kívül* álló, és specialiter csak két (hadviselő) állam közt létrejött ilytárgyú egyezményekkel. Hát a kölcsönös jogsegélyi egyezmények! A nagy kollektív egyezmények túléltek a háborút; speciális *hasontárgyuak* már nem? Nos, a kérdés belefut abba a még nagyobb kérdésbe, hogy vajjon ma a háborút abban a szélsőséges, súlyos értelmezésben fogjuk-e fel, amely a gazdasági vonatkozások lehető legnagyobb mérvű lerombolását célozza s kíméletet nem ismer. A „megszűnés”, és „szünetelés” még mindig óriási különbség lenne a kulturpolitikailag üdvösebb felfogás kiépítéséhez.

Befejezem a kivételek csoportjának felsorolását, noha lehetne még egy csomó kétségeset felhoznom, illetőleg egyre halványabban képviselhetőket. De lám, voltaképpen meddő vita lett volna az irodalomban homályos vonalak szerint szemlélhető *kétféle* tábor szempontjából közelebbről ismertetni a dolgot, mert akár abból indulunk ki, hogy a háború megszünteti a szerződéseket, de vannak némely kivételek, — akár abból a konstrukcióból indulunk ki, hogy a háború dacára fennmaradnak bizonyos szerződések, mások pedig nem: a lényeg azon van, hogy a fennmaradás tekintetében koncedálható eseteket összefoglaljuk, és így mégis a fentiekben egész bokrétára való került együvé.

Antoine Pillet, a párisi egyetem jogtanára, kinek dolgozatát fentebb a magánjogi tárgyú szerződések kategóriájánál már idéztük, napjainkban pozíciójánál fogva neves tényező. Egyfelől az ő személye, másfelől az ő sötétlátása arra késztet, hogy nézeteivel itt még külön foglalkozzunk, s néhány megjegyzést kapcsoljunk hozzá.

Pillet azt mondja a mai legmodernebb háborúkról:¹⁾ »Par leur extension elles englobent toute la population valide du pays, accaparent

¹⁾ Id. m. 56. .1

toute son industrie, reclament tous ses produits. Il est de plus en plus impossible d'imaginer que chez les belligérants une activité subsiste qui n'ait aucun rapport avec la guerre, impossible par conséquent que des rapports quelconques se maintiennent entre eux durant les hostilités. Cela doit avoir pour conséquence logique la rupture de tous les traités autres que ceux faits en vue de la guerre. Ces traités n'ont plus de raison d'être; on ne sait pas s'ils en reprendront jamais, cela dépend des conventions qui seront faites à l'issue des hostilités. A quoi bon les conserver? . . . « » Dans la guerre nouvelle la solution rationnelle est la résiliation des traités, sauf à remettre en vigueur à la paix ceux qui ne paraîtront pas trop démodés. Observons seulement que cette résiliation n'a pas sa source dans l'impossibilité de tout lien de droit entre les puissances belligérantes, elle vient de la disparition de l'objet du traité«.

Ugy-e nyilvánvaló, hogy Pillet munkájának megírása közben (1916) teljesen a világháború nyomasztó behatása alatt áll és szinte azt hiszi, hogy most már minden háború világháborúvá fajul; már alig is képzel más eshetőséget, mint a legutolsó kétségkívül nagy tragikumot. Még szinte jó, hogy az idézett kijelentéseinek végszavai szerint koncedálja, hogy nem *lehetetlen* a hadviselők közt a jogi kötelekek fennmaradásának feltételezése sem.

Pillet annyira megy az entente-hatalmak részéről a középeurópai hatalmak ellenében viselt harcmodor behatása alatt, amely bizony a középhatalmakat minden kereskedelmi forgalomtól is el akarta zárni, hogy ő néhány nagy unió-szerződésre nézve is a *megszűnést* (nem a szünetelést!) vitatja azzal az okfejtéssel (nem veszi ki, sőt megemlíti a vasutakra, a postára és távírdára, sőt ipari tulajdonjogra és szerzői-jogra vonatkozó uniókat is), hogy ezek összefüggenek a kereskedelmi forgalommal, már pedig a kereskedelem el van tiltva.

Ime az angol-amerikai fogalma a háborúnak, amelyhez a középhatalmak ellenében az európai kontinentális hadviselők is csatlakoztak, annyira penetrálta Pillet felfogását is, hogy talán egy jobb tudományos meggyőződés ellenére a kollektív szerződések sorsában nem bízik. Érdekes, hogy őt mindazonáltal szinte bántani látszik az uniók sorsa és (messze vezetne, ha bővebben idézném a könyvében foglalt okfejtést), felveti azt a kérdést, hogyha egy ilyen unió a hadviselők közt megszűnik is, nem marad-e fenn egyfelől a hadviselők és másfelől a semlegesek között. Szerinte a kérdés nagyon kényes, mert noha az ilyen szélesebb körre helyezett társas szerződés egyik-másik tagjának kilépése, avagy újabbnak belépése által az unió lényege, illetőleg célja nem vehető változotttnak, mégis szerinte túlmessze vezetne állíthatni azt,

hogy az unió egyik tagja némely államok irányában megmaradna az összes jogi kötelekekben, mások irányában pedig nem. Ez a kontradiktórius helyzet — és ez az ő gondolatmenetében az érdekes — szerinte azt eredményezné, hogy illuzóriussá tenné az ellenséggel való közvetett kereskedelem iránt kibocsátott tilalmat!

Íme, a gazdasági izolálásnak a mai világháborúban a középponti hatalmak ellen oly nagy szerepet játszott tendenciája rábírja a nagynevű jogászt arra, hogy *másodlagos* tendenciák kielégíthetése céljából végül kijelentse, hogy: »La solution la plus juridique (!) de cette question est que les belligérants actuels ont cessé de faire partie des Unions auxquelles appartenaient également leurs ennemis.«

Visszatérve az Antoine Pillet-féle kitérést megelőző gondolatmenetre, a „jog“, „nemzetközi jog“ fogalmából s különféle szerződési praecedensek éleselméjű szövegmagyarázatából derivált tantételek leszólása nélkül, nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy hiba lenne ezt az egész kérdést csak jogászilag nézni, hanem különösen a közgazdasági iránytű ajánlatos, amely még inkább átérthetővé teszi, hogy bár a háború tartama *alatt* a kölcsönös, minél nagyobb károkozás valóban cél lehet (most nem is beszélek arról, hogy kulturális és humanitárius szempontból, de finomultabb közgazdasági tekintetektől is mennyire lehetne bizony a háború *alatt* is bizonyos határokat vonni és betartani), ámde a béke bekövetkeztével nyilván mindjárt a normális viszonylatok felvétele az egész vonalon a legüdvösebb és ehhez képest ott, ahol egyes változtatások nem okvetlenül *szükségesek*, a volt viszonylatok felélesztése a lehető legészszerűbb megoldás. Senki sem tagadná emellett, hogy deferálni kell mégis azon szempontnak, miszerint megszünteknek vehetők, sőt veendőek azok a szerződések, amelyek a háború *kimenetele* folytán *alapjukban* megváltoztak, amelyeknek teljesítése képtelenséggé vált, illetőleg a felek feltételezhető nézetei, szándékai szerint a teljesítés *nyilvánvalóan* meghaladott dolog, vagy enyhébben kifejezve: ahol a békekötés után immár nyilván hiányzik a *jogi akarat* a fennállott határozmányoknak *jenn-tartásához*. Minél általánosabban fejezzük ki magunkat, annál inkább fedve vannak mind az esetek, de annál diluáltabb a tétel, azonban minden fejtegetésből nyilvánvaló, hogy *konkretizálni* kell az eseteket, illetőleg a szóban álló szerződéseket *interpretálni*.¹⁾

Az „Institut de droit international“ is eléggé foglalkozott volt ezzel az egész kérdéssel, de nem igen tudta szorosabb tétélekbe leszűrni, mindazonáltal azon nézeten volt (Krisztiánia 1912), hogy elvileg a

¹⁾ Van olyan *békeszerződés* is, mely a netáni jövő háborúnak jogrendjét leköti: az Argentína s Paraguay közt 1876. évi békeszerződés kimondja, hogy újabb háború esetén az 1856-iki párisi tengerjogi deklaráció elvei alkalmazandók lesznek. Ez az *újabb* háború elüti bár a *békeszerződést*, nemde kellő interpretálás azonban a szerződők szándéka szerint még itt is fenntart egyes részleteket!

szerződések, a háború alatti felfüggesztéstől eltekintve, tovább fennállanak, kivételével a politikai szerződéseknek (bő értelemben) és azoknak, amelyeknek alkalmazása vagy kimagyarázása éppen oka volt az illető háborúnak. A Krisztiániában e tekintetben megszövegezett „Règlement“¹⁾ 33 szavazattal lőn 5 szavazattól való tartózkodás ellenében elfogadva, tehát igazán *communis opinio doctorum*ot képez. Persze még a világ-háború tanulsága *előtt* kelt.

Mivel taglalásainkban a közgazdaságpolitikai vonatkozásokra minél több súlyt akartunk fektetni, megemlítem itt, hogy az Institut a krisztiániai megbeszéléseknél a kereskedelmi szerződésekre vonatkozó *kivételt* (kivételt abban az értelemben, hogy ezek a szerződések *megszűnnek!*) *nem* fogadta el. Tegyük hozzá az Institut tárgyalásainak szellemében, hogy mi sem gátolja, miszerint a kereskedelmi szerződésekre nézve is adott esetben — mint *quaestio facti* — megállapíttassék, hogy a háború egész beállítása és iránya tényleg incongruens helyzetet teremtett, amellyel a szerződésnek fennmaradása sehogysen fér össze.

Hozzáfűzhetjük még a konkretizálás jegyében, hogy nagyon is képzelhetők tarka, többféle irányú és tartalmú szerződések, melyek egyik-másik főbb része nyilván életben maradhatna vagy feléledhetne, más része pedig nem. A jogász itt mindig bátran ajánlhatná a felek szándékának latbavetését; bátran le is kell választani, ami nem maradhat meg s nem megölni az egészet.

Az Institut (Krisztiánia 1912) egyébként azt a *vélelmet* ajánlotta egyetemes elfogadásra, hogy az illető békeszerződés valamelyes *ellenkező* határozmányának *hiányában csak* a háború által tangált szerződések megsemmisítéséről lehessen beszélni, a többi ellenben megerősítettnek veendő.

Eljutottunk ezzel megint a többször felcsillant azon kérdéshez, hogy a „megszűnés“ mellett a „szünetelés“ horderejét is méltányoljuk.

Ha ugyanis már bizonyos esetekben tisztázva volna is, hogy a háború a szerződést meg nem szüntette, mégis itt-ott el kell ismerni, hogy a szerződésnek mégis szünetelnie kell, — természetesen épen azoknak *nem*, amelyek a háború esetére köttettek. Az, hogy pláne *harmadik* államok irányában *nem* szünetelnek, részben más lapra tartozik.

Már most a „szünetelés“-sel szemben is vannak nézetek, amelyek még ezt sem akarják elismerni oly esetekben, amidőn nyilvánvaló, hogy a szerződés a háborút túléli, nevezetesen több részről azt állítják, hogy a szünetelés, vagyis a teljesítés felfüggesztése csak annyiban legyen megengedhető, amennyiben a teljesítés a hadiállapotnak, illetőleg az ellenségeskedésnek folyamatával tényleg összeegyeztethetetlen, értve a teljesítés fizikai lehetetlensége mellett azt az ethikai lehetetlenséget is,

¹⁾ Projet d'un règlement concernant les effets de la guerre sur les obligations internationales.

miszerint a teljesítés épen az ellenfélnek a háborúra kiható előnyt nyújtana. „De lege lata“ nem merném állítani, hogy az államok gyakorlata e téren nagyon válogatós volt; a gyakorlatban még a nemzetközi közigazgatást illető nagy kollektív szerződések is szüneteltek, bárha örvendetesen tág az a kör, amelyben a „per semleges államok“ mégis megtalálták a félhivatalos és hivatalos egérutat (bizonyos gazdasági célú fizetések teljesítése, hadifoglyok és internáltak vagyoni viszonyainak rendezése vagy enyhítése stb.)

Lépten-nyomon át kell éreznünk, hogy a mi korunkban a háborúnak mozgó erői közt mennyire nagy szerepet játszanak a gazdasági rugók, és épen ez az, ami a problémák megfejtésének egyfelől jogászai, másfelől gazdaságpolitikai külön elintézését szinte kizárja. Igazán érdekesen fejezi ki magát Bornhak¹⁾: „Ist nach Clausewitz der Krieg die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln, so hat mit unserer gesamten Kultur auch die Politik, deren beider Ausdruck das Völkerrecht ist, sich gewandelt. Fern liegt die Zeit, da Bismarck es glaubte, Politik und wirtschaftliche Beziehungen von einander trennen, etwa mit einer verbündeten Macht unbeschadet aller politischen Freundschaft einen Zollkrieg führen zu können.“²⁾)

* * *

Az egész elmefuttatásunk, a pozitív forrásokból vett szemelvények latolgatása, a doktrína tanainak mérlegelése egyaránt sovány, vagy csaknem meddő eredményre vezet azt, aki talán remélte, hogy legalább is nemzetközi *szokásjog* gyanánt egyes precíz tételek lennének megállapíthatók. A westfáli béke előtti időben az államok gyakorlatában a háború kíméletlen, zord felfogásából folyólag általánosnak volt vehető az az alapelv, hogy a háború megsemmisít minden egyéb szerződést, mely eladdig a háborús felek közt fennállott; hozzá kell ugyan tenni itt is

¹⁾ Der Wandel des Völkerrechts, Berlin, 1916.

²⁾ Feltűnő őszintesége miatt ideiktatom még Pillet id. művének egy-két mondatát, amelyben a közelmúlttal szembeállítja a világháború *jelenét*, szólván imigyen:

„On ne pensait pas que l'interdiction de commerce pût s'étendre au delà de ce que prescrit le soin de la défense du pays, et on enseignait volontiers que les seuls traités rompus entre adversaires sont ceux qui supposent un état de paix et de confiance mutuelle chez les contractants. Tel était l'esprit de l'école la plus récente. On le voit orienté vers deux directions, le désir de limiter toujours plus étroitement les maux causés par la guerre, le besoin de se conformer plus fidèlement à la célèbre maxime que la guerre a lieu entre Etats, non entre particuliers“.

„Quelques mois de guerre ont relégué ces doctrines au rang des pures chimères. Elles sont tombées d'un seul coup, parce qu'elles ne correspondaient à rien de réel. Plus nous allons et plus il paraît évident que l'action de l'État dans la guerre comprend et absorbe toutes les activités particulières“.

azt, hogy a *háború esetére* kötött szerződési határozmányokat (szent helyek megvédése, semlegesítési határozmányok, foglyok sorsa, stb.) már az ókortól kezdve mégis honorálták és ezen vékony fonalon maradt meg a »pacta sunt servanda« ethikai bázisa.

A westfáli béke óta nagyon lassan és halványan, de ingadozó módon előtérbe lép az a tudat, — de határozóttabban csak a francia forradalom előkészületében szerepelt nagy elméknek: kivált egy Rousseau-nak tanításai révén — az a felismerés, mely aztán itt-ott tételes határozmányokba kondenzálódik, hogy a háború kitörése az illető felek közt *egyes* szerződéseket mégis csak fennmaradásukban meghágy. Pessimista, túlságosan kritizáló elmével boncolja a rendelkezésre álló tételes mozzanatokat, ugyan azt lehetne mondani, hogy az előforduló kivételek statuálása körül semmi elvszerűség, semmi világos jogi meggyőződés, tehát semmi elvi jogalkotó akarat sem szerepel, hanem hovatovább a célszerűségi okok a gyakorlatot egyes kivételek koncedálásával egyre kedvezőbben tarkították, de ekkor is a háború változandó szerencséje, illetőleg a győzőnek a legyőzöthöz való hatalmi helyzetének mérvéhez képest más-más önkényes, célzatos alapon.

És — „*eppur si muove*“; mégis csak nem tehet mást a nemzetközi jogász, mint akármilyen halvány jelenségeit a fejlődésnek is felfedni, gyöngéden ápolni a jogalkotó akarat halvány és kétes csiráit is, belevinni azt a gyakorlati politikai intézőknek jogi tudatába és érzékébe, elismervén és belátván, hogy a nemzetközi jognak, ennek a vajmi tökéletlen és ködös diszciplinának számos tétele épen ilyen vérszegény kezdetből fejlődött ki egy-egy izmosabb alakulatba.

Az elismerendő baj és kár csak az, hogy az emberiség technikai haladásának a hadviseleti eszközöknél is nyilvánuló óriási fejlődése a modern háborúnak lefolyását tényleg oly széles térre vitte, illetőleg népek élet-halál harcává duzzasztotta, hogy ennek folytán a már-már lokalizált jelentős kivételek ismét belefutni készültek abba a zavaros, hőmpölygő áradatba, amely a nagy háború indokai közt geopolitikai és ethnopolitikai indokok mellett számos bevallott és be nem vallott gazdaságpolitikai versengő oknak szerepét is mutatja, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a *gazdaságpolitikai* motívumok jelentőségének különösebb *megnövekedése* annál *nehezebbé* teszi, hogy a háborúnak vajmi sokat elsodró hatásaiból az áradatban épen gazdaságpolitikai téren is egy-egy szigetecskét szárazon megmenthetnénk.

Jól tudom, hogy a „*pium desiderium*“ még távolról sem „*jus non scriptum*“, de nemzetközi jogásznak sehogyan sem szabad Danteval azt mondanía: „*Lasciate ogni speranza*“, úgy, hogy mindazonáltal azt kell állítanom, hogy a jelen értekezés középső részében látszólag talán kártyavár-

ként felállított elvek, kivételek és valószínűségek mégis egy fejlődési etapeot és menetet képeznek, amelyet a mai világháború szintén nagyon veszélyeztetett, de halavány létében el nem söpört, sőt inkább akut kifejezetten szabályzandó kérdésként sodort előtérbe.¹⁾

Nem lehet jelen dolgozat feladata egy szövegtervezetet bemutatni a nemzetközi béketárgyalások esetleges kodifikáló anyagául, de hiszen voltaképpen ugyanis csak arról volna szó, hogy a fentiekben nagyon halavány festékekkel vázolt kép némi szövegezéssel rögzíttessék, de még az is jószerencse lenne, ha legalább az Institut által már megszövegezett, fentebb érintett, szubszidiárius és eképen csaknem negatív jellegű határozmányok, illetőleg jobban mondva vélelmek egyöntetű megállapítást nyernének.

A mostani világbéke-tárgyalásnak *végtelenül sürgős* a dolga, mert lángba és romokba borult országok sorsáról, az egész emberiségre szerteható társadalmi romboló ultra-revolúciók s nevezetesen anarchikus jelenségek okából is, *gyorsan* kell határoznia; ha tehát nem ér is rá most nemzetközi jogi finomságokkal foglalkozni, ez nem jelenti azt, hogy a jelen kérdéshez hasonló monografikus tárggyal (és még több hasonlóval) ne foglalkozzék az illetékes nemzetközi jogalkotó fórum (esetleg ad-hoc, speciális külön nemzetközi konferenciákon) mihamarább, mihelyt a hömpölygő, piszkos hullámok némi derülése beáll. Lehet azonban, sőt kívánatos, hogy néhány főbb elv belekerül már a világbékeszerződésbe.

Már Kaltenborn mondotta valahol, hogy a bécsi kongresszusig az államok bizony csakis háborúk befejezése végett tartottak kongresszusokat, illetőleg konferenciákat. Azóta hovatovább mindgyakrabban jogszabályok megvitatása, nemzetközi jogintézmények életbehívása végett is tartanak, még pedig béke idején is ily összejöveteleket. Csak lenne már meg mihamarább egy-egy életképes nemzetközi jogi fórum, mely a kétségkívül jelentős mérvben exisztáló *anyagi* nemzetközi jog tekintetében mint elismert, hivatott jogi szerv hitelesen nyilatkozhasnék, majd hamarosan tisztulna az egész anyag. Roppant találóan mondja Magyary Géza:²⁾ „A mai helyzet, az, hogy ma már az anyagi nemzetközi jog igen kifejlett, az alaki nemzetközi jog azonban még nem az. Már pedig kétségtelen, hogy a legnagyobb részletességgel kiépített anyagi jog is tökéletlen berendezés, ha az alaki jog nincs megfelelően kifejlesztve. Az állami életben a fejlődés inkább fordítva haladt.“

¹⁾ Meg vagyok győződve róla, hogy háború esetére kötött megállapodásoknak háború alatti *megváltozhatatlanságát* (dugárúk listája!) kénytelen lesz a békekonferencia elvileg tárgyalni.

²⁾ A nemzetközi bírászkodás. 1918. 7. 1.

Értekezésünk elején szó volt már Eltzbachernek pesszimizmusáról, amelyhez itt-ott Bornhak is már közel áll, s amelynek az az értelme, hogy a világháború által felforgatott körülmények közt „forradalmi úton“ már egy új jogi meggyőződés és ezzel egy egészen új nemzetközi jog alakult ki a letűntnek romjai fölött.

Hasonlít Eltzbacher azokhoz az emberekhez, akik — talán méltán, vagy legalább is érthetőleg — földrengések alkalmával a saját házuk vagy házuk tájékának omladozása által okozott porfellegetben meg vannak győződve róla, hogy okvetlenül az egész város teljesen összeomlott.

Némi tárgyilagos orientálódással meg kell állapítani, még ha dátum-szerűleg a világháború dulásának legutolsó heteibe helyezük is vissza magunkat, hogy a semleges államok egymással való, továbbá a semleges államoknak a hadviselő államokkal való viszonyaiban kétségkívül a nemzetközi jog eleven életet él és egyfelől a hadviselő államok egymásközi viszonyaiban önként érthetőleg rendkívül sok jogszabály épségben érvényesült, de sőt másfelől az ellenfelek közt sem dőlt ám romba minden.

Van ugyan benne valami, ha bizonyos ethikai fájdalommal azt mondjuk, hogy a tengeri háború jogának aránylag vadon állapotban visszamaradt szabályai a legújabb időkben nem hogy a szárazföldi háború kulturáltabb jogállapotához símultak volna, hanem különösen Angliának döntő behatása alatt (a német „U-Boot-Krieg“ botor túlzásait menteni szintén nem akarjuk) a tengeri háború megmaradt a maga antikvált állapotában, bizonyos vonatkozásokban még lejjebb is szállott, és a szárazföldi háború észrevehetően süllyedt a tengeri háború színvonala irányában.

Most megvan világszerte a lélektani készség a nagy nemzetközi hatású eszmék kellő honorálására. Megvan a népek józan közvéleményében, noha egyes kormányok még beleszédültek a győzelemmohó élvezetébe. »Es hat sich wieder einmal erwiesen, was die Welt schon häufig erfahren, dass die grössten Ideen der Menschheit oft erst nach viel Leid und Kummer, durch Blut und Eisen ihre Geltung erkämpfen müssen.« (Magyary Géza: Pester Lloyd, 1918. évi dec. 11. „Die Grundlagen eines dauerhaften Friedens.“)

Persze a jelen értekezéshez hasonló kis tárgykörben, illetőleg specializált kérdésben mozgó elmefuttatás jogosulatlanul keresné itt a szélesebb fejtegetések terepét. Hiszen ha az értekezésünk címében visszaadott problémára nézve kielégítő, tisztán leszűrhető, kézzelfoghatóbb tanulságokat nem találtunk is, mert nem találhattunk: végre is nem járunk másképen, mint az elég sok vonatkozásban még csillagászati köd-folthoz hasonlítható nemzetközi jog akárhány más vidékén, szóval csak egy *tipikus* esettel állunk szemben.

Azonban a jelen értekezés közelebbi tárgya szintén nem jogosíthat a nemzetközi jognak elparentálására; minden téren az állítólagos kölcsönös nemzetközi jogsértések felőli feljajdulás és publicistikai tollharc szinte annál inkább a jogérzet fenmaradott voltára és arra enged következtetni, hogy van mit gyógyítani és menteni!

Ma persze hajlandók vagyunk mindenütt forradalmat, vagy legalább is forrongást látni, de úgy az államok belső életében, valamint azok külső életében ilyenkor is az a kérdés, hogy fennforog-e olyatén *jogi meggyőződés*, mely egészen új jogrendet akar alkotni. A háborúban állott két nagy tábor jogi meggyőződésének és gyakorlatának sok tekintetben kimutatható disparitása nem engedte létrejönni azt az egységes gyakorlatot, mely az új jogrend kialakulásának állíthatását indokoltta tenné. A közép-hatalmak részéről foganatosított hasonló irányú *retorziók* sem lehettek ismérvei a jogfelfogáshoz való csatlakozásnak. Épen mert *retorziók* voltak.¹⁾

Napjaink eseményei, tehát a háborús hírek ránk zúdult folytonos súlyos benyomásai annyira elkábítottak bennünket, hogy túlsokat beszélünk a nemzetközi jog *csődjéről*, pedig a nemzetközi jognak nagyon sokféle széles jogvidéke van ám s ha némileg eszmélünk, azt találjuk, hogy a békés jogvidékek minimálisan szenvedtek, a szárazföldi háború joga nem szenvedett igen súlyos sebeket, ellenben a tengeri háború joga teljesen szétzüllött, persze szintén elsősorban csak azért, mert a fegyverek technikája oly egészen új és óriási hatású típusokat vetett a küzdelembe, amelyek nemzetközi jogi megfelelő szabályozást voltaképen eleddig még soha nem is nyerhettek. Ne feledjük azt sem, hogy a háború eleddig, és ma még, bizony ott szerepel a nemzetközi jogi viták elintézésének egyik ultima ratiója gyanánt.

¹⁾ Ide iktatom Somló Bódognak (Juristische Grundlehre 167. l.) egy igen szellemes megjegyzését, amely a most fejtegetett irányban mozog: „Von der Analogie einer revolutionären Rechtsbildung könnte man jedoch richtigerweise nur dann sprechen, wenn an die Stelle der alten Völkerrechtsmacht bereits eine neue getreten wäre. Davon kann aber zur Stunde noch nicht die Rede sein. Vom Sekundenzeiger der Weltgeschichte lässt sich eben kein Rechtszustand ablesen; erst wenn die Stunde geschlagen hat, wissen wir, was Rechtens sei. Zur Stunde ist die Analogie eines anhaltenden Bürgerkrieges zutreffender. Während eines dauernden Bürgerkrieges ist aber mit der Rechtsmacht das gesamte Recht in Frage gestellt.

Auch für das Völkerrecht wird alles darauf ankommen, wie die neue Völkerrechtsmacht, die als Phoenix aus diesem Weltbrande hervorgehen wird, beschaffen sein wird und was für Normen sie setzen wird. Die nackten Tatsachen einer häufigen Verletzung des Kriegsrechtes begründen mithin noch kein neues Kriegsrecht, sondern sind nicht mehr und nicht weniger als Verletzungen des alten“.

Annyit azonban hiszek, hogy a közgazdasági téren is lezajlott harcnak eszközei nem fognak lomtárba kerülni; meg vagyok győződve arról, hogy a létrejövendő nagy népszövetség a renitens országokkal szemben a nemzetközi gazdasági forgalomból való kizárást egyik nagyon kiváló coercitív eszköz gyanánt fogja kifejezetten fenntartani s esetleg alkalmazásba venni.

Záróakkord gyanánt Ferdinand Tönnies¹⁾ nyomán megemlítem én is, hogy a jog szocializálódásának kora bizonytalán hálás terepet fog lelteni éppen a nemzetközi jog összes vidékein is, de itt sem szabad hevenyészve mindent gyorsan feldöntenie, mert egyes pillérek és támfalaknál éppen azoknak ódon, megüledett volta adja az erőt, illetőleg a reáépítés lehetőségét.

Egyébiránt az »egyesülés«, »szövetkezés«, melyet a szociális irány oly különös panaceának tekint, amúgy is már nagyon szép fejleményeket mutatott volt a nemzetközi életben is: érdekközösségekben, kooperációkban, állandó szövetségekben, közös jogalkotó irányzatokban, nemzetközi, sőt világkonferenciákon. Viszont a gazdasági életbeli „fúziók“, „kartellek“ és „trösztök“-nek olykor könyörtelen célzatai éppen az államok életében is már sokszor érvényesültek s egyre modernebb alakot öltenek. Óvakodni kell tehát, nehogy az államok közti ezen társulások a békésebb idők hírnökei helyett a társuló erők legridegebb és diktatóriusabb közületeivé váljanak. Más szóval: az egyes államokon belül észlelhető ez az erősebb modern nízus, amely a munka és tőke közti ellentétet le akarja szelidíteni, bizony, — bár más alakzatú, de hasonló beállítású — méltó feladatokat talál a nemzetközi életben is! Struggle for life — és ennek gátakba szorítása a legnagyobb méretű kiadásban,

Megvallom, hogy nem egyszer aggodalommal töltött el engemet, amikor a legújabb jogbölcseleti iránynak jelesei kétségkívül hihetetlenül éleselméjűséggel a nemzetközi jogot is elannyira boncolgatták, hogy a végén nemcsak a nemzetközi jognak jogi természetét került tagadásba, hanem ezzel kapcsolatban a »pacta sunt servanda« ősi elve is jóformán elmerült, hacsak nem kapaszkodik vala a tiszta etikának mentőhorgonyába, avagy szalmaszálaiba. A nemzetközi jog szebb jövőjéhez első-sorban az szükséges, hogy bizzunk benne. Az összes eddigi fejlemények destruktív boncolása és kezelése nem segíti ezt elő. „Bizony, bizony mondom néktek,“ hogy a modern anatomia s annak közelebbi gyönyörű fejezetei: a szövettan és nevezetesen a sejttan az emberi szem látóhatárát is messze felülmuló kutatásokkal ámulatba ejtő eredményeket mutatott ugyan fel, de csodálatosképen a mikrotom-bonckés és az ultra-mikroszkóp elől egyre még távolabbra futott el annak a lázasan kutató problémának a megfejtése, hogy hol rejlik s mi is az az „élet“.

Ne mélyedjünk el csak a részletekbe, a történelmi kifejlés zsengeit se negligáljuk, a nemzetközi jog is a maga egészében él, — kivált ha elszántan akarjuk.

1918. karácsonykor.

Lers Vilmos.

¹⁾ Weltkrieg und Völkerrecht 86. sk. 1.

Magyarország gazdasági egysége.

Magyarország területe zárt, teljesen összefüggő és részleteiben egymásra utalt földrajzi egység. Dévénytől Orsováig a Kárpátoknak hatalmas hegyrendszere védi határait, csak szorosokon és hágókon át nyitva utat a közlekedésre. Délen a Dráva és Duna folyók adják meg természetes határait. Nyugat felé teljesen nyitva van az ország határa. A Dunán s a Dunavölgy vasútjain szabad a közlekedés Dél és Kelet felé, úgy hogy az ország arra van hivatva, hogy mint a multban, Nyugat és Kelet összekötő útvonala legyen.

Az ország összetartozandóságát, az Alföld medenczájének természetes központi voltát szolgálja az ország folyórendszere is, a mely néhány egész jelentéktelen kis folyót kivéve mind a Dunát táplálja és mellékvölgyei a Duna felé nyílnak. Már maga ez a folyamrendszer szükségszerűvé teszi, hogy az ország területén lakó különböző fajok ne csak a magyarsággal tartsanak fenn közvetlen gazdasági érintkezést, hanem egymással is a magyaroklakta területen át közlekedjenek. A Vág, Nyitra, Garam és Ipoly felső folyásánál élő tótság közvetlen összeköttetését a vasútépítést is nehezítő magas hegyek akadályozzák; le kell jönniök a magyarságlakta Dunáig, hogy érintkezési pontot találjanak. Ugyanúgy a hegyrendszer teljesen elválasztja egymástól a Szamos, Körös, Maros mentén lakó románságot is, úgy, hogy egymással való közlekedésük szintén a magyaroklakta területen történhetik csak.

A Dunavölgyet, ezt a geografiai középpontot, a mely a néptömeg természetes centruma és a periferiákról áramló népesség gyűjtőhelye, a folyamrendszeren kívül vasúti és úthálózatunk is központivá teszi. Nem az ezer év óta itt államalkotó magyarságnak mesterséges törekvése ez, — hiszen a vasúti hálózat főbb irányvonalait ugyanaz az osztrák abszolutizmus szabta meg, a mely egyébként a magyarsággal szemben az itt lakó egyéb nemzetek erejét kívánta fokozni (1850-ben Német-

ország felé, 1853-ban a Balkán s a Feketetenger felé, 1857-ben Oroszország felé, 1861-ben az Adria felé nyitak meg a Budapesten összefutó vonalak), állami és törvényhatósági kiépített utaink hálózatát pedig a magyar kormány éppen a tót, ruthén és román vidékeken tette sűrűbbé s az Alföldön ritkábbá, — hanem a természetes gravitáció örök törvénye, a mellyel szemben semmiféle ellenséges, a magyarságtól elzárkózó áramlat sem tudott sikerrel küzdeni.

Hogy az egész területnek csakugyan a magyarság által lakott alföldi rész, különösen pedig a Duna könyöke a természetes központja, mutatja az, hogy Budapest főváros abban az időben is rohamosan fejlődött, a mikor a magyarsággal szemben ellenséges irányzat vezette az ország kormányzását, a mikor a politikai főváros Pozsony volt, az ország kerületekre volt szaggatva és Nagyszebenben is külön kormányzat működött, úgy hogy Budapest csakis mint dunamenti kereskedőváros érvényesült. A város lakóinak száma 1720-ban 12.000 volt, 1780-ban 37.255, 1821-ben 89.028, 1851-ben (e két időszak közt ismételt kolerajárvány, árviz pusztította a várost) 178.062, 1869-ben 280.349 volt.¹⁾

A népsűrűségnek a perifériákon lassú, de azért folytonosan előtörő aránya az Alföldön igen gyors ütemű tömörülésre válik. A vándorlási irány szemmeláthatóan északról dél felé és az ország keletéről nyugati irányban az Alföld felé tart. Voltak idők, a mikor Magyarország darabokba szaggatva, hol egyik, hol másik része különváltan élt és ilyenkor sohasem a magyarságnak imperialisztikus törekvése, hanem mindig a természetes kohéziónak törvényei hajtották egymás felé az elszakadt részeket és tömörítették megint úgy, hogy az összeforradás vonala észrevehetetlen maradt.

A mai gazdasági viszonyok azt a képet mutatják, hogy az országnak keveretlen magyarsággal lakott vidéke végzi legnagyobb részben a mezőgazdasági termelést, hogy ebből juttasson mostohább természeti viszonyok között élő és élelmiszer-behozatalra szoruló perifériáinak is. Viszont ezek a perifériák a magyar Alföld által nyújtott erőfölösleggel segítve természeti kincseiket jobban kiaknázhadják és a föld mélyében lévő gazdag só-, szén- és ércztelepeket kihasználva, kellő munkaalkalmat és kereseti lehetőségeket juttatnak a mostohább vidéken élő hazai nemzeteknek is.

A mezőgazdasági birtokmegoszlás tekintetében, ha a nép gerinczét alkotó parasztság helyzetét tekintjük, a nem magyar ajkúak feltétlenül előnyben vannak az országban a magyarokkal szemben, sőt több vidéken szemmelátható az is, hogy átlagos birtoknagyságuk is növekszik.

¹⁾ Thirring: Das Wachstum Budapests.

Szemléltetően kitűnik ez az alábbi adatokból:

Foglalkozási csoport	magyar	német	tót	román	ruthén	horvát	szerb	egyéb	
	földmivesek közül %o-ban								
Kisbirtokos, kisbérlő 20—50 kat. hold .	} és segítő családtagjai	7.6	14.3	7.0	5.9	5.1	4.3	11.8	6.8
Kisbirtokos, kisbérlő 10—20 kat. hold .		12.5	19.6	16.3	15.0	16.2	15.1	16.3	15.0
Kisbirtokos, kisbérlő 5—10 kat. hold . .		13.5	16.1	20.0	21.5	23.6	22.8	15.7	17.3
Kisbirtokos, kisbérlő és kisbirtokos nap- számos 5 kat. hol- don alul		16.8	21.0	23.0	25.3	30.7	34.6	14.3	16.2
Részes földmives, majoros és juhtenyésztő, önálló kertész	1.2	0.5	0.1	0.8	0.7	0.6	1.0	1.0	
Gazdasági cseléd	17.6	7.8	13.6	9.1	6.4	7.8	8.9	8.4	
Mezőgazdasági és kertészeti munkás	30.8	20.7	20.0	22.4	17.3	14.8	32.0	35.3	
Összesen :	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Erdélyben a románság az utóbbi évtizedben az alacsonyabb birtok-kategóriákból fokozatosan feljebb került a magasabbakba (arányuk az 50 holdon felüli birtokosoknál 44.2^o/o-ról 47.1-re nőtt).

Ezen, a nem magyar ajkuakra kedvező adatokkal szemben megállapítható, hogy a magyarországi földterület nagyobb része (59.9^o/o) a magyarság kezében van, a hol a földbirtokmegoszlás elég egyenetlen, a mennyiben nagy latifundiumok mellett nemcsak a törpebirtokosok száma igen nagy, a kik földükből nem élhetnek meg, hanem a mezőgazdasági proletárok száma, a kik nem jutottak eddig földhöz, szintén óriási.

Az új magyar népkormány egyik első intézkedése, hogy radikális reformmal földhöz juttatja Magyarország földműves népét, tekintet nélkül arra, hogy milyen nemzethez tartoznak. Ez a reform, a melynek mását hiába keressük a szintén latifundiummal telített Csehországban, Galicziában és Romániában, demokratikus voltával a korábbi korszakok kirívó társadalmi különbségeit megszünteti, az országban lakó nem magyar ajkuak elégedetlenségét csillapítja és annak a kivándorlásnak, a mely az egész Európában mutatkozó tömegáramlat egyik nyulványaként Magyarországra is elhatolt és úgy a nem magyar ajkuakat, mint utóbb a magyarságot is Amerika felé sodorta, valószínűleg legnagyobb részében véget vet.

Az bizonyos, hogy Magyarország akár tót, akár ruthén, akár román vidékeinek (nem szólva itt a szerbokról, a kik földbirtok tekintetében Magyarországon jóval előnyösebb helyzetben vannak, mint fajrokonaiak Szerbiában) a nagybirtokok felosztása sokkal inkább hasznára lesz, mintha a szomszédos államokhoz csatlakozva várnák be, hogy ott esetleg hasonló mozgalom indul-e meg és földhöz jutnak-e.

A mezőgazdasági művelésre legalkalmasabb területek és azok, a melyek a kedvezőtlen birtokmegosztás folytán szétesztásra elsősorban kijeölhetők, leginkább magyar vidéken vagy pedig az említett nemzetek nyelvhatárai közelében, de természetesen az Alföldhöz simuló termékenyebb vidékeken vannak. A nem magyar fajoknak tehát így terjeszkedésre is van kilátásuk és a mostohább klímájú vidékekről az ország belseje felé való hatolásra. Az eddigi szabad birtokforgalom mellett az irányzat különben nagyrészt ugyanez volt, s a nagyobb birtokok kiparcellázásából a nem magyar ajkúak egyre nagyobb arányban részesedtek. Ha szembeállítjuk az 1905—1917 évek között történt birtokparcellázásokat, a szerint, hogy a volt tulajdonosok és az új tulajdonosoknak az anyanyelve hogyan oszlik meg, a parcellázásból eredő mérleg adatai a következők lesznek:

	nyereség	veszteség
	holdakban	
magyar	—	90.878
német	49.341	—
tót	103.310	—
román	119.381	—
ruthén	21.937	—
szerb	17.018	—

(A mérleg két oldala azért nem egyezik, mert a kiparcellázott ingatlanok jó része nem magánbirtok volt, hanem jogi személyé, s ez egyik nemzetiséghez sem volt sorozható.)

Az új birtokreform ezt a folyamatot fogja még csak megerősíteni és ekkor a nem magyar ajkúak fokozatosan több termőterülethez jutva, a szükséges élelmiszerekhez is könnyebben hozzájutnak. Ha azonban Magyarországtól elszakadni kívánnak, eddigi területeik nem nyújtanak elégséges élelmiszert (a tót többségű vidékek gabonatermése például búzát, rozsot, sőt az északi vidéken használatos árpát is ideértve, az 1910-iki igen jó termésű évben is közel 600.000 métermázsa hiányt mutatott, kukoricatermésük pedig szintén oly csekély, hogy sertéshizlalásra nem lévén elegendő, zsírszükségletük jó részét máshonnan kell fedezniök).

Az új államok pedig, a melyekhez esetleg csatlakozni kívánnak, részben

a közlekedés nagyobb nehézségei miatt is nem tudnák őket oly közvetlenül ellátni és így végeredményben mindenképen behozatalra szorulnának, azzal az alternatívával, hogy vagy távolabbi vidékekről súlyosabb szállítási költségekkel megterhelve keresnék a behozatalt, vagy pedig ugyanazzal a Magyarországgal kellene keresniök a közelebbi gazdasági kapcsolatot, a melytől politikailag elválni igyekeznek.

A közvetlen élelmiszerszükségleteken kívül a mezőgazdasági ipar termékeinek legnagyobb része is olyan, hogy a nem magyar ajkú vidékekhez a magyarság által lakott területről juthat el legkönnyebben és legolcsóbban. Hogy csak egy-két példát említsünk, cukorgyárak vannak ugyan a nem magyar ajkú vidékeken is, de legnagyobb részük mégis a magyarságlakta területen fordul elő, és ami a legfontosabb, a cukorgyárak nyersanyaga, a cukorrépa túlnyomólag magyarlakta vidékekről kerül ki (302.838 kat. hold cukorrépa-terület 69·6⁰/o-a). Ugyanigy a dohányfeldolgozásnak egy része éppen a nem magyar ajkú vidékek kereseti viszonyainak javítása végett a perifériákon történik ugyan, a dohánytermelés azonban már kizárólag magyar területen megy végbe (85.248 kat. hold dohányterület 92·9⁰/o-a). Szőlőterületünk 87·6⁰/o-a van magyarlakta vidéken, a kukorica 63·1⁰/o-át a magyarság termeszt.

Amilyen közvetlenül árasztja a magyar Alföld nyersterményeit és feldolgozott produktumait az egyéb nyelvű hazai nemzetek területére, épp oly közvetlenül és a folyamrendszer központosító hatásának befolyása alatt történik az egyéb nyelvűek által lakott vidékekről az árucseré a magyar Alföld felé. Az Északnyugati Felvidék, az északkeleti és erdélyi erdőségek fája semmi úton nem volna oly gyorsan és könnyen hasznosítható, mint a Vágon, a Tiszán és a Maroson való usztatással, amely olcsó szállítási mód a nem magyar ajkú vidékek fájának értékesítését sokkal inkább versenyképessé teszi, mintha e vidékek más szomszédos államokhoz csatlakozva, exportjukat nem a magyar rónaságon keresnék.

A Földközi tengerre való gravitáció legrövidebb útja általában a magyar nyelvvidéken visz át az ország bármely részéből, viszont Fiume sorsa is attól függ, hogy Magyarország mai területének árucseréje fölkeresi-e majd az eddigi mértékben, mert Horvát-Szlavonországok Fiume forgalmában mintegy 18⁰/o-kal részesedtek csak, oly elenyésző hányaddal, hogy ha Fiume csak erre maradna utalva, holt kikötőváros válnék belőle.

Ha a jövőben a szabad kereskedelem útját választják az eddigi monarchia területén kialakulóban lévő államok, a természetes irányok továbbra is érvényben maradnak és ha a politikai kapcsolatot Magyarországgal meglazítani is törekszenek, a gazdasági kapcsolatok változatlan élénkséggel fennállanak. Ha azonban a vámok rendszere lépne életbe, az aránylag csekély területtel és mégis igen hosszú határvonallal bíró új

államoknál a vámhivatalok felállítása és a vámkezelés oly költséges lenne, hogy ez maga megbénítaná már kereskedelmi forgalmukat és az államháztartás erős megterhelésével a fogyasztó népességet fölöslegesen sújtaná.

Hogy a közvetlen multban azok a területek, amelyek most a politikai különválás gondolatától vannak eltelve, mily szoros gazdasági kapcsolatban voltak a magyarsággal, azt egyéb példák is mutatják. Így pamutszövetből való osztrák behozatalunknak mindössze 8·5 0/0-a esett a Duna balpartján lévő tót nyelvvidékre, 2·1 0/0 a Királyhágón túli román területre, holott az összes népességnek a Duna balpartja 11·9, a Királyhágón túli rész pedig 14·7 0/0-át teszi. Nyilvánvaló tehát, hogy még az északnyugati vidékünk sem tudta kihasználni a kedvezőtlen geográfiai helyzet folytán morvai és sziléziai fajrokonaival való közvetlen összeköttetését.

Amint a nem magyar ajkú vidékek erdőben való gazdagságukat leginkább az Alföldön tudják értékesíteni, úgy bányászati termékeik értékesíthetősége is első sorban attól függ, hogy a magyarsággal való gazdasági kapcsolatokat politikai különválással ne lazítsák meg.

A tiszta magyar területnek egy nevezetesebb feketeszénbányája van, a pécsvidéki és két nagyobb barnaszéntelepe, a tatavidéki és a salgótarjáni. Az Északnyugati Felvidéknek fejlődésre hivatott nyitrabányai köszene tehát még mindig nagyon keresett cikk lesz a magyarság vasutjai és Budapest hatalmas gyáripára részére, mindenesetre keresettebb, mintha az hosszadalmas úton az új cseh állam felé gravitálna, a hol a sokkal kevesebb szállítási költséggel küzdő égervidéki barnaszénnel és sziléziai feketeszénnel kellene felvennie a versenyt.

A felvidéki fémbányászatot a magyar állam évtizedek hosszú sora óta már csak veszteséggel tartja fenn, (évenként átlag 1,700.000 K) első-sorban az ottani bányászlakosság kereseti viszonyainak biztosítása szempontjából. Nagyon kérdéses, hogy kisebb államegységek ily költséges fentartásra vállalkozhatnak-e?

A bányászat, ipar és forgalom körébe tartozó kereső népességben a magyarság népesedési arányát felülmulóan 65·1 0/0-kal részesedik ugyan és a tót, különösen pedig a román elemek a népességi aránynál alacsonyabban, 8·1, illetve 5·3 0/0-kal. De nyilvánvalóan összefügg ez azzal a fentebb említett ténynyel, hogy a mezőgazdasági foglalkozásban a kisbirtokosság sorában úgy a tót, mint a román elem jóval kedvezőbb arányban van képviselve, mint a magyarság, következésképpen nagy magyar proletáriátus keletkezik, mely a mezőgazdasági és ipari munkás-elemet egyaránt növeli.

Sőt, hogy a magyar közgazdaság egész szervezete mennyire szívesen fogadja a nem magyar ajkú munkásságot is a köztermelésben és

hogy különösen a magyar állam vezetése alatt álló üzemekben is mindenütt, a hol nem magyar anyanyelvű munkások egyáltalán kaphatók, ezek feltétlenül helyet találnak, egy-két adat szembeötlően illusztrálja. Érdekes felemlíteni például, hogy az állami pénzverésnél nem magyar ajkú munkás körülbelül ötször annyi van, mint magyar ajkú. Az ország különböző vidékein elszórt dohánygyárakban (jóllehet a dohánytermelés helye kizárólag magyarnyelvű vidék) 9.613 magyar és 7.624 nem magyar munkás foglalkozik.

A mai helyzet a nem magyar ajkúaknak az indusztriálizálásban, a gazdasági szereplésben, a közműveltségben kétségtelenül sokkal kisebb részesedését mutatja, mint a minő a népességben elfoglalt arányuk. A magyarságnak sok évszázados kulturális és gazdasági befektetése s az Alföldnek a szellemi és gazdasági tőkéjét gyűjtő rezervoárja ennek természetes magyarázatát adja.

Az alábbi adatok azt fogják bizonyítani, hogy a gazdasági erőtermelés súlypontja az ország közepén lévő magyar területen van s a nem magyar ajkúak még nincsenek a kulturális és gazdasági fölkészültség olyan stádiumában, mint a magyarság; bizonyítják azonban azt is, hogy a fölkészülődés megindult a nem magyar ajkúak sorában is és folyik oly erővel és eredménnyel, a mennyire a faji jelleg s az eddigi gazdasági erő megengedi.

Az értelmiséghez tartozó kereső népesség sorában a magyarság a németekkel együtt eddigi kulturális fokának megfelelően természetesen messze előljáró vezetőszerpet visz. Ha azonban különbséget teszünk az értelmiség sorában egyfelől a közszolgálatbeli és szabadfoglalkozásbeli ágak közt, a melyeknek ellátása jórészt az állam ingerenciájától függ, továbbá a gazdasági ágazatokban alkalmazott tisztviselők között másfelől, a melyek elhelyezkedése már az egyes nemzetek szabad gazdasági és kulturversenyének kifolyása, azt a meglepő adatot kell találnunk, hogy *a tót és román elem eddig jobban tudott érvényesülni az államtól inkább függő tulajdonképeni közszolgálati ágakban*, a hol szerepük 1's, illetve 6'30/0-ot tesz, mint a szabad gazdasági ágakban, a hol a tisztviselők sorában csak 0'9, illetve 1'10/0-ot érnek el.

Nagy része van ebben egyfelől a magyar tőke és vállalkozó kedv döntő súlyának, a mely az egész ország gazdasági érrendszerén átömlik, de része van a kulturfok különbözőségének is, a mely a magyarságot az itt lakó egyéb nemzetek fölé emeli.

Hogy pedig a kulturfok különbözősége nem kulturális elnyomásnak az eredménye, azt a hazai románok adatainak Románia megfelelő adataival való összevetése bizonyítja. Az 1909/10. tanévben a független Romániában a tanköteleseknek csak 45'30/0-a járt iskolába, ugyanebben az évben Magyarországon a román tanköteleseknek 520/0-a. Romániában a katonák közül irni-olvasni tudott 590/0, a magyarországi román katonák

közül pedig 70⁰/₀. Általában a 8 éven felüli népességnek irni-olvasni tudási aránya körülbelül ugyanaz Romániában, mint a magyarországi románok között (egyaránt 36⁰/₀), a fejlődés tehát Romániában, a hol román nemzeti kormány fejlesztette a kulturát, egyáltalán nem nagyobb, sőt sok vonatkozásban kisebb, mint a magyarországi románok körében.

Hogy mindezek daczára a kulturfok lassú javulása folytán különösen a románság az utolsó évtizedben már a kulturáltabb foglalkozási ágakban milyen szépen fejlődött, a következők mutatják:

az 1.000 holdon felüli birtokosok száma	57·1 ⁰ / ₀ -kal szaporodott,
a 100—1.000 » » » »	37·4 » »
az 50—100 » » » »	46·3 » »
a bányamunkások	» 46·3 » »
az önálló iparosok	» 22·6 » »
az ipari tisztviselők	» 123·7 » »
az ipari munkások	» 59·5 » »
az önálló kereskedők	» 54·5 » »
a kereskedelmi tisztviselők	» 128·4 » »
a kereskedelmi segédszemélyek	» 57·7 » »
Közszolgálat	15·1 » »
ebből:	
közigazgatás	2·6 » »
igazságszolgáltatás	64·3 » »
egyházi szolgálat	4·1 » »
tanügy	0·8 » »
közegészségügy	140·1 » »
egyéb	60·2 » »

Romániában a nagyipari és bányászati munkások száma az összes népességnek 0·79⁰/₀-a. Magyarországon a román nyelvű nagyipari és bányamunkások az összes románoknak 1·15⁰/₀-a, az industrializálódás tehát nálunk a románok között is szabadon és gyorsabb ütemben folyik.

Nem ily élénk a tótság fejlődése; de ott is figyelemreméltó, hogy tiz év alatt:

az 50—100 holdas birtokosok száma	23·0 ⁰ / ₀ -kal szaporodott,
az ipari tisztviselők	» 47·1 » »
az ipari munkások	» 16·1 » »
a kereskedelmi tisztviselők	» 158·7 » »
a kereskedelmi segédszemélyek	» 11·6 » »
az igazságszolgáltatás körébe tartozók	» 15·9 » »
a közegészségügy körébe tartozók	» 56·6 » »

A közszolgálatokban és az állami tanintézetekben alkalmazott intelligenciából a legutóbbi népszámlálás idején 318 egyén vallotta magát tótnak és 1.889 románnak. Ezek ugyan nem nagy számok, de mégis arra vallanak, hogy *a tót és román öntudat állami hivatalokban és intézményekben is szabadon vallhatta magát tótnak, illetve románnak.*

A kulturális képességek sorába még annak a felemlítése tartozik, hogy a középiskola végzettsége nem csak a tótoknál, hanem a románoknál is — a kiknek pedig Magyarországon több román nyelvű középiskolájuk van — a népességi arányon messze alul marad és különösen a nők műveltsége sokkal kisebb, mint a magyarságnál.

Hogy végül a nem magyar ajkúak, s különösen a románok alacsonyabb kulturfoka — s így kisebb gazdasági expanzív ereje nem az állami jóakarát hiányán mult, arra is idézünk egy jellemző adatot: a román ajkú görög katolikus és görög keleti iskolák és egyházak államsegélye már 1917-ben évi 14·5 millió koronánál többet tett, s azóta rohamosan fokozódott a fizetés-rendezések, pótlékok stb. rendezése alkalmával.

Természetszerű ily körülmények között, hogy a magyar faj, a mely régebb idő óta és intenzívebben él kulturéletet, az ország gazdasági kohézióját a rá nézve kedvezőbb földrajzi feltételek mellett meg tudta tartani olyankor is, a mikor a viszonyok politikailag ellene és inkább a nem magyar ajkú nemzetek javára billentek.

E gazdasági kohéziónak rendkívül értékes fűtőanyaga az a magyar tőke, a mely az ország ipari és hitelintézeteiben halmozódott össze. A mezőgazdaságban, az egyéni és társas ipar vállalatokban rejlő tőkeerőt közvetetlen adatokból nem ismerjük. Az ipari, bányászati és kereskedelmi részvénytársaságok összes vagyonáról azonban meg tudjuk állapítani, hogy az a 4.286 milliót eléri. Ez összegből 99·5% jut a magyar alapítású részvénytársaságokra, míg a tótoké a 13 milliót alig haladja meg, a románoké a 4 milliót sem éri el.

A bankok, takarékpénztárak és földhitelintézetek összes vagyonállapota pedig a 14 milliárdot jóval felülhaladja és ez összegből nem egészen egy milliárd jut a nem magyar alapítású intézetekre. A fejlődés iránya kedvez ugyan itt is a nem magyar ajkúaknak, mert különösen az utóbbi évtizedekben a tót, szerb, főképpen pedig a román pénzüzetek gyors ütemben szaporodtak, azonban tevékenységük többnyire csak szűkebb körre tudott szoritkozni, a mit az intézetek átlagos tőkeereje is mutat (egy magyar intézetre átlag 9·3 millió korona tőke esik, egy tót intézetre 2·6, egy román intézetre 1·3 millió).

Azoknál a kisebb pénzüzeteknél, a melyek csak egy-egy falura, vagy annak közvetlen környékére terjesztik ki munkálkodásukat, t. i. a

hitelszövetkezeteknél nagyjában ugyanezt az irányzatot látjuk, bár természetesen a különbségek itt már letompulnak valamivel. Itt is feltűnő gyors szaporodás látszik az utolsó évtizedekben a román hitelszövetkezetek alakulása körül, annak jeléül, hogy a gazdasági szervezkedésnek ezt az előnyét a román kis exisztenciák szabadon kihasználhatták. De a szövetkezetek átlagos tőkéinél a magyar szövetkezetek előnyben vannak. Ezeknek 375.000, a tótoknak 176.000, a románoknak 103.000 korona az átlagos alaptőkeerejük.

A magyar tőkének összehasonlíthatatlanul nagyobb ereje nemcsak a magyarság gazdasági vezetőszerpét jelenti, hanem azt is, hogy a magyar tőke hitelyujtása a nem magyar vidékeket is felkarolja, míg az eddig úgynevezett nemzetiségi pénzintézetek csak saját fajrokonaikat támogatják.

Említsük még meg a személyi adófizetéseknek azt az adatát, hogy a 24 éven felüli magyar honos férfiak által fizetett egyenes adó 62·10/o-a ered magyar kézből, 6·20/o-a tót és 8·70/o-a román kézből, tegyük viszont hozzá, hogy az összes egyenesadó-bevételben a magyarságnál egy főre 14·85 K esik, a tótságnál 9·15, a románságnál 9·31 korona, és ezzel nagyjában vázoltuk, hogy a gazdasági életet szabályozó és fejlesztő tőkeerő a magyarság területén összpontosul és innen árad szét a nem magyar nemzetek által lakott vidékekre.

Oly szoros kapcsolatot fűz ez a már fent elmondottakon kívül az ország minden része közt, hogy politikai elkülönülés ennek a földrajzi egységnek egy-egy tagját megbénítaná csak, nem pedig erősítené.

Vizválasztókkal megrakott s úttalan hegyrendszereken át a fajrokonság sem bir eléggé érvényesülni, egymásra utalt területeket pedig a gazdasági szerves összefüggés úgy összekovácsol, hogy a politikai tilalomfák hiába állítatnak fel, azokon keresztül csap az egybefűződött közös gazdasági érdekek folytonos élénk hullámverése.

A magyar népköztársaság új korszakában, a mely a Magyarországon élő egyéb nemzeteknek is teljesen szabad politikai és kulturális fejlődést fog biztosítani, e nemzeteket műveltségi fegyverzetükben is annyira meg kívánja erősíteni, hogy a gazdasági érdekeltségben is egyre növekvő részt tudjanak vállalni. De ez csak úgy lehet, ha a meglévő élő gazdasági szervezetbe kapcsolódnak bele. Aki újjal akar kísérletezni, annak mindent előlről kell építenie.

Buday László.

A mezőgazdasági kérdés.

Amióta a világháború kitört, folytonosan a lét és nemlét kérdéseivel álltunk szemben mindenütt — a harctereken, a tanácskozó termekben, a műhelyekben, termőföldeken, még a legszerényebb háztartásokban is. Mert lét és nemlét kérdésévé lett az is, ami azelőtt jelentéktelen ügy volt, amiről a legtöbb ember még tudomást sem vett. Viszont sok mindent megtanultunk nélkülözni, amiről azelőtt azt hittük, hogy nélküle sem a magán- sem a közgazdaság nem élhet meg, de most láttuk, hogy nincs és élni mégis csak kell. A nagy kérdések egymást váltogatták, szorították ki érdeklődésünk, aggodásunk terében. Végképp leszorítani ugyan egyik sem hagyta magát; amivel egyideig talán nem foglalkozott a másfelé túlon túl lekötött közvélemény behatóbban, ott lappangott azért az is mindenkinek tudata alatt, hogy azután egyszer csak, valamely alkalmas, vagy inkább nagyon is alkalmatlan pillanatban kínzó, égető élességgel újra elénk törjön.

A mezőgazdasági kérdést Magyarországon bizonyára nem a mostani háború vetette fel. Más, nem kevésbé súlyos kérdésekkel, így a kivándorlás rémével együtt réges-régen, mondhatni emberemlékezet óta foglalkoztatta az agrárkérdés legjobb gondolkodó főinket. A 80-as években beköszöntött agrár-krízis, mely alatt a tengerentúli verseny oly mélyre szorította le a gabonaneműek árait, hogy a piac számára termelő mezőgazdasági üzemeink a régi megszokott alapokon sehogysem találták meg számadásukat — a kilencvenes évek földmunkás-szociálista mozgalmi, melyek a magyar mezőgazdaság munkásszervezetének addigi alapjait támadták meg, a kilencszázas évek óriás kivándorlása, mely a szükséges munkáskéztől fosztott meg, végül a mezőgazda-népesség mondhatni minden rétegében lassan, de fokozatosan terjedő elégedetlenség, mindenféle reformok szükségének felismerése, de egyszersmind az ezek elé tornyosuló, áthághatatlanoknak lázó akadályok megpillantása, mindezek egy percre sem engedték a magyar mezőgazdaság kérdését nyugyópontra jutni.

Ezeket a kérdéseket azután, melyek már az előző évtizedekben

tekintélyes folyammá nőttek volt, a hadiállapot rohanó árvízzé dagasztotta, a háború befejezésekor előállott helyzet pedig valóságos özönvízzé szélesítette. Az a magyar mezőgazdaság, mely 1913-ban mint legfőbb kincséhez ragaszkodott ahhoz a lehetőségéhez, hogy az országot és Ausztriát a vámkülföld versenyének lehető kizárásával lássa el, amely azon törte a fejét, miképpen nyisson szabad utat terményeinek a Német-birodalomba és miképpen tartson itthon évente néhány százezer kívándorlót és munkakeresőt — ez a magyar mezőgazdaság 1914-ben egyszerre csak azt látta, hogy egyedüli szállítóként már nem is bocsátják, hanem kényszerítik a német és osztrák piacra, reáróják egy sok milliós haderő ellátását mindennemű cikkekkel, oly mértékben, hogy saját termelő népének ellátása is veszélybe jut, emellett hasznát ármaximálásokkal korlátozzák, beszerzéseit maximálás nélkül szédületesen emelkedő ipari árakkal drágítják, sőt forgalmi korlátozásokkal lehetlenné is teszik munkaerejét és eszközeit a folytonos újabb katonai és közmunka behívásokkal, a vonóállatok, szekerek stb. mind messzebbmenő igénybevételével elvonják. Nem volt becsületos magyar gazda, akit némely termények időleges áremelkedése, némely rendkívüli haszonalkalom annyira elkábított volna, hogy sóvárogva ne kívánja a háború végét, mely után ismét előszámítással gazdálkodhatik, annyi műtrágyát, benzint, rézgálicot, manila-zsineget, szenet vehet, amennyire éppen szüksége van, búzáját, kukoricáját, állatját annak adhatja el, aki legjobban megfizeti, terményeit eladás, feletetés, felpárolás útján úgy értékesítheti, amint ezt legcélirányosabbnak véli, a maga és családja számára azt tarthatja meg terméséből, amire kedve van, az eladott termények árából azt veheti, aminek éppen szükségét érzi, végre amennyiben munkáskezerekre van szüksége, tudja, hogy körülbelül kikre számíthat és milyen feltételek mellett. Akkor, gondolta minden jó gazda, majd újra lehet lesz építeni, telkesíteni, nemes vetőmagot, jó állattörzseket, célszerű új üzemmódokat bevezetni, annyit termelni, amennyit a háború előtt lehetett és kellett volna.

Nos, elhangzott a várva-várt megváltó ige: a béke, megszűnt az öldöklés a harctereken, az óriás hadsereg ellátása, hazajött az addig elvont munkaerő nagyrésze és a magyar mezőgazdaság nemhogy fel nem lélegzett, de még az eddiginél is súlyosabb gondokba, válságosabb helyzetbe került. Mivel a külföldi forgalom és tüzelőanyag híján a belföldi ipari termelés nem indulhatott meg, a mezőgazdaság anyag- és eszközellátása sem javult. Terményeit ellenben a mezőgazdától éppen olyan ármaximálással és rekvirálással szedték be, mint a háború alatt, némely tekintetben még kíméletlenebbül, mert a haza és a szomszédos országok készletei a végsőkig kifogytak, külföldről nem jöhet elegendő

élelmicikk sem és így mindent be kell szedni a magyar gazdától, amije még van. A munkaerő kérdését a hazatértek nem oldották meg, mert nagyrészüket abban a harctér utáni hangulatban jött haza, amely a kiállott nélkülözések, fáradsalmak, szenvedések és veszélyek után jö-
ideig nem akar hallani munkáról, csak pihenésről, a jövő kitervezéséről, a még meglevő jó élvezéséről.

Akiket azzal vittek a harctérre ezer halálveszedelem közé, hogy ezen az áron jó életet biztosítsanak maguknak és családjaiknak — azok, amennyiben túléltek a nagy tűzpróbát, már nem voltak hajlandók ezt a jó életet abban látni, hogy ismét a régi feltételek alatt folytassák régi munkájukat és örüljenek, hogy épen gránátok nem csapnak le körülöttük — azok már valami igazán jobbat kívántak és pedig nem csupán mint valami hadikonjunkturát, hanem állandóan, egész életükre, gyermekeik jövőjére szólóan. Mint állandó fizetésű alkalmazottak, mint munkások nagyobb, biztosítottabb díjazást, mint földművelők pedig saját birtokot igényeltek. A forradalom által az ügyek élére állított kormány nem zárkozhatott el azok követeléseitől, akik a végnélküli háború éveiben olyan túlon túl teljesítették már azt, amit eléjük feltételként szabtak volt. A fizetéseket, díjazásokat mindenütt felemelte a tőketermészetű vagyon súlyos megterhelésével is és a földet óhajtóknak földet szerez, bárha e végből az eddigi birtokviszonyokat meg is kell bontani. Így született meg a földreform kérdése.

Ha mostani hadakozásunk eredménye egy új, de az ezer évvel ezelőttinél simább lefolyású honfoglalás lett volna, melyben népünk egy végtelen kiterjedésű, termékeny, vízdús, szinte készen telkesített, mindennemű építő- és szerszáanyagban bővelkedő, hasznos állatoktól hemzsegő területre kerül, ahol minden egyes embernek csak ki kell jelölni telephelyét, ahol azután a nép minden régi adósságtól, majd minden államigazgatási és közműveltségi tehertől mentesen léphet be létének új szakába — a földbirtokrendezés akkor is épen elég nehéz fáradságos és kényes munka lett volna. De mennyivel nehezebb és kényesebb ez a munka, midőn a földtgények kielégítésére csupán kicsiny, jelentékeny részben megszállás alatt is levő országunk nagyon is különböző jóságú és fekvésű, különféle jogcímenek régen lefoglalt területei állnak rendelkezésre, ezek hasznosításának azelőtt is korlátolt mennyiségben létezett eszközeit a háború még megfogyasztotta és az így lélezethez alig jutó nemzeti gazdaságot a régibb és a háborús adósságok, egy minden erő megfeszítésével fenntartott állami lét atlaszi terhe nyomja! Oly nagy ez a feladat, hogy egészében egyszerre áttekinteni nem is lehet, külön kell egyes részeit, oldalait szemügyre vennünk, hogy azután az egészről megfelelő képet alkothassunk magunknak.

Akik ma a magyar uezőgazdaság sorsát igazítják, azoknak a következő, valóban Herakleshez méltó munkákat kell vállalniok és elvégezniök:

1. Keresztülvinni mindazon mezőgazdasági munkák elvégzését, melyek a múlt évi termés teljes betakarításához és az ideinek megfelelő előkészítéséhez szükségesek, biztosítani az ehez való vetőmagot és egyéb eszközöket, különösen pedig a nélkülözhetetlen munkaerőt és munkálkodó hajlandóságot;

2. biztosítani a magasabbrendű cukorrépa, tej, tenyészállat, kereskedelmi növény, ipari stb. gazdaságok megszakítás nélküli működését a mostani válságos éven túl is népünk teljes élelmezése és országunk külföldi vásárlóképessége érdekében;

3. végrehajtani a nagyobb birtokterületek erre alkalmas részének a földmunkáló nép között való felosztását oly mértékben és oly módozatok mellett, hogy e nép igényei teljes kielégítést nyerjenek, de azért az ország mezőgazdasági termelése és már állami tartozásaink kamatozása miatt is nélkülözhetetlen kivivő-képessége megszorítást ne szenvedjenek;

4. a ma már meglevő és a megindított agrárreformmal létesítendő új birtokokat kiegészítő gazdasági és forgalmi intézmények, a művelők megfelelő oktatása, vezetése és igazgatása útján a termelékenység oly fokára emelni, hogy nemzeti gazdaságunk gyógyulásának, megerősödésének forrásai, a jövő áldásos munka és jólét alapjai legyenek.

Mindezen munkáknál elhatározó tényezők, melyek tekintetbevétele nélkül minden lépés elhibázott lenne és romlásba vihetne;

1. a tényleges helyzet kényszare, a *van* és *nincs*, a *lehet*, *nem lehet* és a *kell* tényei;

2. a néprétegek és foglalkozási csoportok azon kívánalmi, igényei, melyeknek teljesítése elől az állam akár a jogosság, akár a hatalui viszonyok kényszere folytán el nem zárkozhatik;

3. a jogfolytonosság és hagyományok ereje, melyeket épen a munka folytonosságának és biztonságának érdekében nem szabad nagyobb mértékben megbontani, mint amennyire ez elkerülhetetlenül szükséges.

Tehát négy nagy ágazata a munkáknak, melyeknek mindegyikét az egymással sokszorosán összűtköző elhatározó tényezők három kerülhetetlen csoportja teszi neheznél nehezebbekké. Valóban Herakles legyen, aki ezt az új munkasorozatot teljes, diadalmas sikerrel elvégzi!

A múlt évi termés még kinnlevő részének, a még le nem tört kukoricának, ki nem szedett répának, burgonyának betakarítása, azután a jövő termés előkészítése, az ősziak alól úgyis nagy mértékben kimaradt földeknek tavasziak alá szántása, bevetése, megkapálása stb.

csak kisebb mértékben a vetőmag, csávázószer, fogatszerszám és fogalmi lehetőség kérdése. Mindezek, ha itt-ott elégtelen mértékben és talán kissé elkésve, de mégis csak kerülnek. Ami hiányzik, az a munkák elvégzéséhez szükséges erő vagy inkább kedv. Országszerte jönnek a panaszok, hogy a mezei munka megáll; a földművescsaládok, melyek a háború alatt csak éppen saját létfenntartásukat termelték ki, most sem dolgoznak többre, a nagyobb gazdaságok pedig semennyiért, olykor még az egész nagyértékű termelvény átengedéseért sem kapnak munkást, holott dologra való ember most már elég van itthon. Ennek okát helyesen látják egyrészt a harctérről fásultan, fáradtan hazatért emberek kizárólagos pihenésvágyában, semmittevésük ragadós példájában, de abban az izgattott, várakozásteljes lelkihangulatban is, melybe a földosztás gondolata a földmunkálók nagy részét belehozta. Akinek egy nagy, még hozzá kedvezőnek látszó perét tárgyalják, az nem igen fogja magát szívesen olyan munkában törni, amelynek eredménye nélkül utóvégre mégis csak elél a per eldőltségéig. Viszont, akinek pere rosszul áll, aki attól tart, hogy egyszerűen ki kell vonulnia addigi tanyájáról, az már nem szívesen fordít erre a tanyára költséget, fáradságot. Ebben a helyzetben vannak pedig ezidőszert a földmunkások, akik a fejenként 10 hold földeket várják és a nagyobb mezőgazdák, akik a kisajátítási hírek hatása alatt fektetnek minél kevesebbet birtokukba, ennek idejéig termésébe.

Ez ellen az ország közéletének szemponyjából annyira veszélyes tömeghangulat ellen azt mondják, a felvilágosítás az egyedül alkalmazható orvosság. Mielőtt azonban valakinek a felvilágosítására indulunk, tudnunk kell, hogy miről is világosítsuk fel. Tudnunk kell, hogy a mezei munkásnak nem mint szép frázist, hanem mint való tényét mondhatjuk, hogy nemcsak a földosztásig való megélhetése, hanem azontúli boldogulása is attól függ, hogy most dolgozzék, mert enélkül már önálló gazdálkodása első évében nem lesz se vetőmagja, se takarmánya, se betevő falatja, hogy a városból nem remélhet egy ruhadarabot vagy háziesszöveget sem, ha a városi munkásságnak nem állítja elő a kenyerét. Tudnunk kell, hogy a mezőgazdasági vállalkozót megnyugtathatjuk, hogy befektetését és munkáját semmiképpen, még üzeme kisajátítása esetén sem veszítheti el. Tudnunk kell, hogy mindenkinek jól megszerzett munkatermékének legteljesebb élvezetét biztosíthatjuk bárki ellen, viszont a munkától bármely indokból visszahúzódót éppen azok büntető karjával fenyegethetjük meg, akik számára a gazdasági emelkedést és önrendelkezést kiharcolták. Tudnunk kell azonban mindenekelőtt, hogy jövőre melyik föld kié lesz és hogyan? Kinek kell eddigi birtokából vagyonadó vagy kisajátítás címén valamit leadnia, ezzel szemben minő

könnyítésekre, kárpótlásokra számíthat, hogy viszont ki fog földet kapni, mint tulajdonvásárló, örökbérlő, mint teljesen önálló gazda vagy termelőszövetkezeti tag és mindegyik esetben mily munka árán, minő jövedelemre, megélhetésre számíthat. Egy ily felvilágosítás eltüntethetné úgy a túlhajtott félelmeket az egyik, mint a túlcsigázott várakozásokat a másik részen, kiküszöbölhetné vagy legalább enyhíthetné a széles körökben elharapódzott bizalmatlanságot és az egyidejűleg különös módon elterjedt vak bizakodást. Ám az ilyen felvilágosításra csak az képes, aki maga is világosan látja a helyzetet. Tehát népünk ezévi megélhetése érdekében is szükséges, hogy a kormány általános kijelentések helyett mielőbb teljes részletességgel közzétegye földbirtokreform-tervezetét, valamint azon rendelkezéseit, melyekkel a termelő munka folytonosságát biztosítani kívánja és amelyeknek a legvégső eréllyel való keresztülvitelét elhatározta.

A közgazdasági érdekből feltétlenül összetartandó ipari, tejtermelési, tenyésztőrsnevelő, kísérleti és tanítási célokat szolgáló nagyobb gazdaságok, illetőleg ezeknek a kérdéses közérdekű célokra nélkülözhetetlen részei, valamint a feltétlen erdőbirtokok mielőbb összeírandók és mintegy törzskönyvelendők lennének. Csak ennek megtörténte után kellene a fölött határozni, hogy a tovább is egységes üzemeket ki és minő módzatok mellett vezesse ezentúl. Az állami tan-, tengerészgazdaságok és erdőknél ez a kérdés fel sem merülhet; ezeket eddigi céljaiknak megfelelően az eddigi módon kell tovább kezelni, csak még erőteljesebben kifejlesztve a földreform által megnövekedett feladataiknak megfelelően. Amennyiben kisajátítás útján közalapítványok, egyházak és egyéb jogi személyek ilyenemű egységes kezelést igénylő birtokai kerülnének állami kézre, ezeknek üzeme is az állami üzemek szervezetében folytatandó. Az ilyen birtok kezelésénél főfontosságú a szakszerű, állandó vezetés; így azok igazgatása nem bízható másra, mint az eddigi szakképzett gazdatiszti karra, mely csupán éppen ily képzett és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező mezőgazdákkal, akik közt volt bérlők és birtokosok is lehetnek, egészítendő ki. A szövetkezeti elv az ilyen gazdaságokba legfeljebb a munkákat végzők haszonrészesedése útján vezethető be; közérdekű, nagy szakértelmet igénylő gazdaságok igazgatása iskolázatlan szűklátókörű szövetkezeti tanácsokra nem bízható. Ezeket a tanácsokat a jószágigazgatók választásának és előmozdításának jogával sem lehet felruházni; egy ilyen jogosítvány még azzal a megszorítással is, hogy csak formailag minősített gazdatiszt választható, azt jelentené, hogy az emberek egy szűk körének kicsinyes szempontjai döntsének egy nagy területre, talán az egész országra nézve főfontosságú üzem igazgatásában. Arra ellenben az ilyen üzemek munkásainak is módot

kellene nyújtani, hogy észrevételeiket, panaszait, javaslataikat illetékes helyen előadják és szükség esetén az országos mezőgazdasági hatósági központig is felvigyék.

A magántulajdonban szakavatott tulajdonosok, bérlők és gazdasztek kezelésében levő ilyenmő közérdekő mezőgazdasági nagyüzemek vagy kiveendők a kisajátítás alól és az eddigi kezelésben hagyandók — vagy ha ez akár a törvényhozás intézkedése, akár az eddigi birtokosok vonakodása folytán lehetetlenné válik, az állami jószágokéhoz hasonló kezelés útján biztosítandók a köz céljaira. Az eddigi kezelő állami szolgálatba átvételének a legtöbb esetben mi sem állna útjában; a szövetkezeti elv egyelőre itt csupán abban a terjedelemben lenne keresztülvihető, mint a régi állami birtokok ilyenmő üzeimeiben.

Felmerült az az aggály, hogy ezek a nélkülözhetetlen nagyüzemek honnan fogják a szükséges munkáskezet megszerezni, mikor már most sem jelentkezik munkás, amikor még csak szele van annak, hogy az eddigi béresek és napszámosok saját kisgazdaságaikban fognak rájuk nézve kedvezőbb foglalkozást találni. Ez az aggály nézetem szerint túlzott. A nagyobb gazdaságok állandó alkalmazottai ma sem hagyták általánosan abba a munkát, időszakai munkásokat is könnyebb lesz kapni, amint a földreform valódi, hiteles képének kibontakozásával a mai munkakerülési görcs enged. A földparcellázás nem fogja az összes mezőgazdasági munkaerőt felszíni; már ma is hallunk olyan mezőgazdasági alkalmazottakról, akik nem akarják eddigi keresetmődjukat kisgazdáként való településsel felcserélni; olyan is akad, aki hadiérdemei jutalmául nem földet akar, hanem annak az árát; ezeknek a száma szaporodni is fog, ha a mezőgazdasági alkalmazottak és munkások kereseti és életviszonyait kívánatos módon szabályozzák. A régi és új kisgazda családok is fognak ezentő is olyan munkaerőket teremni, amelyek egy nagyobb üzemben kedvezőbb értékesítéshez jutnak, mint az esetleg már túlsúfolt családi kisüzemben. Végő nem kell elfelejteni, hogy a kérdésbe jövő nagyüzemek nagyrészt külön minősőltségő egyéneket, gépészeket, tehenészeket, vajmestereket, kertészeket igényelnek, akiknek keresete szükségképen meghaladja a kisparasztgazdákét. Az ilyen nagybirtokoknak különősebb szaktudás nélkül is továbbkezelhető részei, a hozzájuk tartozó nagyobb kiterjedéső gabonaőldek az okszerő kezelés alább még érintendő közigazgatási biztosítékaival már közvetlenül a földmunkáló nép kezére adhatók.

A mai mezőgazdasági kérdés legtöbbet emlegetett része: a birtokreform, a népnek földhöz juttatása. A köztársasági népkormány határozott ígélet alakjában jelentette ki azt, ami azelőtt a harctéren küzdő katonákkal szemben inkább csak biztatás volt: hogy minden földmun-

káló, kivált ha az ország védelmében résztvett és ekkor talán még meg is rokkant, a megélhetéséhez szükséges földterülethez fog jutni, még ha e végből a nagyobb birtoktesteket ki is kell sajátítani az eddigi tulajdonosoktól. Ez az ígéret érthető megelégedést keltett a föld eddig nincstelen munkálói körében, ellenben aggodalmat a nagyobb birtokok tulajdonosai, gazdatisztjei és bérlői között. A leghelyesebben cselekedtek, akik a kormánykijelentések hallatára azonnal szabatosabb részletkérdésekre azonnal szabatosabb részletkérdésekre kértek feleletet: Ki fog kapni? Mit? Honnan? Mi módon? Csak ha ezen kérdésekre félre nem érthető, szabatos feleleteket kaptunk, lehet azt várni, hogy a mezőgazdasági munkás, munkavezető és vállalkozó teljes erővel végezze a köz megélhetése szempontjából annyira nélkülözhetetlen teendőit.

Az első kérdésre nézve először az volt a vélemény, hogy a harc-térről hazajövő katonáknak, továbbá az elesett hősök hátramaradottainak mezőgazdasági megtelepítéséről lesz szó. Azonban a katonai szolgálat annyira bevonta épen a mezőgazdasági munkásság egész férfielejét, annyira igénybe vette ennek minden családját, annyi ily családot fosztott meg eltartójától, vagy legalább ennek munkaképességétől, hogy a földosztásnak a hadból jövő katonákra korlátozása már nem mutatkozott célszerűnek; ennek a gazdasági újjáalkotásnak a földet munkáló egész néprétegre, az összes birtoktalan, vagy elégtelen birtokú mezőgazdasági napszámosokra, cselédekre részesekre, kisbérlőkre ki kellett terjeszkednie. Persze csak annyiban, amennyiben mindezek testileg, szellemileg erkölcsileg képesek is egy kis mezőgazdasági üzem ellátására, az országterület egy értékes darabjának kezelésére. Csakhamar keresztültört annak belátása is, hogy a nagyobb birtoktestek felosztása esetén az eddig ama birtokokon dolgozó munkások és alkalmazottak elvesztik eddigi keresetüket és így a földosztásból ki nem hagyhatók, még ha nem is voltak katonák. Másrészt a földjuttatást nem is lehetett kedvezményből kényszerrendszabállyá változtatni; csakis olyanokat lehetett számításba venni, akik földparcellákban való részesítésüket valóban kívánják és kérik is; ezek közül ismét csak azokat, akik nem valamely frivol haszonszámításból kérnek földet, hanem akiknél feltételezhető, hogy akár földművesek voltak eddig, akár csak ezután gondolnak ebbe a mesterségbe beletanulni, valóban munkálni is fogják az össznép javára az ország nekik átadott részdarabkáját. Az ily jogosult igénylők összeírását csakhamar meg is kezdték, persze a végleges kiválogatás óriás munkája még hátra van.

Bonyolítja a kérdést, hogy egy valódi kisgazdaság teljes ellátásához egy munkaerő nem elégséges, ehhez család kell és így a jelentkezők családi viszonyai is számításba veendőek. Ám nem is mindenki pályázik

ilyen teljes családi gazdaságra; van aki egy kisebb parcellával beéri, melyet esetleg kertnek is megművel és e mellett mint mezőgazdasági, vagy ipari munkás, hivatalnok keresi meg java kenyerét. A nagyobbirtokok parcellázása által eddigi keresetüktől eleső gazdatisztek és bérlők viszont középbirtokok kiutalását sürgették, melyeket azután szak- és mintaszerűen műveltetnének és ezzel az ország közgazdaságának nélkülözhetetlen szolgálatot tennének. Ily középbirtokokra igényüket az értelmiségnek más, a többéves katonatiszti szolgálat során egyéb keresetüktől elütött részben rokkant tagjai is bejelentették.

Miután mindezeket az igényeket egyszerre kielégíteni már technikai okokból is lehetetlenség, igen nagy fontosságot nyert a tekintetbevétel sorrendjének megállapítása.

Erre nézve eddig különböző, hogy úgy mondjuk, előnyösítési jegyzékek kerültek forgalomba, ezek némelyike a volt, esetleg rokkant katonákat, illetőleg ezek hátramaradottait, másika a felosztásra kerülő uradalmak cselédeit, ismét másika a már némi vételtőkével rendelkező törpegazdákat részesítené előnyben. Egészen véve az az irány alakul ki, hogy földben lehetőleg mindazokat részesítsék, akik erre igényt tartanak; ezzel szemben az előnyösítések és a munkakerülőkkel és fosztogatókkal szemben fenyegetésként felállított kizárási tervek is jelentéktelen szerepre zsugorodnak össze. Mindenesetre nagyon bonyolítja a kérdést, hogy kétségtelenül igényjogosult földművelőink igen nagy száma hadifogságban van és ezért még huzamos ideig össze sem írható. Pedig nagyon sokáig a reformot az országban uralkodó türelmetlenség és munkakerülés mellett nem lehet halasztani.

Ha azonban elfogadjuk azt az elvet, hogy minden saját birtokán gazdálkodni óhajtó magyar embernek az ehhez szükséges földhöz is kell segítenünk, mégis szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy valamennyi pályázót egyszerre nem juttathatjuk a neki éppen legmegfelelőbb birtokhoz. Tehát a legérdemesebbek egy részének is mindenesetre várnia fog kelleni, amíg eddigi lakóhelyükön, vagy új telepítvényeken gazdákká lehetnek. Hogy ez a várakozás ne legyen kínos és ne vezessen lázongó hangulatra, megfelelő előjegyzés útján kell kiztosítani az összes méltó pályázókat, hogy néhány éven belül hozzájutnak ahhoz, amit szívük óhajt. Kivált a fiatalabbak, akik még csak ezután alapítanak családot, helyezhetők minden méltánytalanság nélkül ebbe a várakozási állományba. Ennek idejére természetesen megfelelő munkaalkalmat kell számára nyitni, melynek makacs visszautasítása a földigény elvesztésével is fenyegethető.

Hogy mit kapjanak a földhöz juttatandók — erre nézve eleinte teljesen merev, mechanikus fogalmak voltak forgalomban. Azt tudták

csak, hogy a kormány 10 hold földet ígért minden katonának, később minden mezei munkásnak. Ez a szám tetszett eleinte oly biztatónak a falusi proletárok előtt, hogy már az ígértföld átvételéig nem is tartották szükségesnek régi kereső munkájukat folytatni. Később azután, kivált a földművelésügyi minisztériumban november végén tartott szaktanácskozáson, ezt a 10-es számot minden oldalról kikezdték. Kimutatták, hogy 10 hold már ugyanazon határ két különböző dűlőjén, sőt egymás közvetlen szomszédságában is mást-mást jelent művelhetőség és használhatóság tekintetében. Hangok emelkedtek, hogy Magyarország egész művelhető területe nem elégséges valamennyi igényjogosult földművesnek 10 holdas gazdákká tételére, bár ismét voltak, akik azt tartották, hogy a reform komoly keresztülvitekor még a legalkalmasabbakként kijelölt összes területek igénybevétele lesz szükséges. Utaltak arra, hogy sok vidékünkön a 10 holdas birtok sem lehet elég egy család teljes megélhetésére, mert az egyesek családi birtokterületeihez még hozzá kell számítaui a közlegelők, faiskolák, tankertek, stb. létesítésére mulhatatlanul szükséges földdarabokat. Tehát meg kellett barátkozni azzal a gondolattal, hogy az új gazdák jórésze más kereső munkát is folytasson, esetleg a meghagyandó nagyobb mintauzemekbe és ipari gazdaságokba járjon bérmunkára; ily módon azután 10 holdnál kevesebb is elég lehet sok családnak, kivált pedig a családtalan munkásoknak. Némi könnyítést ígért az a körülmény is, hogy még a 10 holdas kulcs merev elfogadása esetén sem szükséges mindenkinek éppen ennyit adni, mert a törpebirtokosok csupán kiegészítést igényelhetnek. Szőlőbirtokok létesítése esetén mindenestre kevesebb föld elég az egyes családnak, mint az gabonagazdaságokban lehetséges. A volt gazdatisztek, bérlők, gazdaságban elhelyezést óhajtó volt tiszték viszont 2—300 holdas, vagy még nagyobb birtoktesteket kívántak és ezt az igényüket a mintaszerűen, haladó elvek szerint kezelt nagyobb gazdaságok közgazdasági szükségességével indokolták. Felmerültek kiegészítő-eszmék, mint a Vladár Ervin által ajánlott »tonnatér« — a buzatermelőképesség szerint meghatározott birtokterület. Buza Barna földművelésügyi miniszter sem zárkózhatott el az aggályok és érvek ezen tömege előtt — ő is csupán átlagszámnak nyilvánította a 10 holdat, mely felett és alatt azután az egyes családok megmunkálóképessége adja meg az egyes birtok tényleges terjedelmét. Egyszersmind a még megmaradó mezőgazdasági cselédek és munkások helyzetének erőteljes javításával igyekezett azok számát szaporítani, akik nem feltétlenül csak »10 hold« kiosztásában keresik üdvösségüket. Ide tartozik Balkányi Bélának a fm. miniszter által is rokonszenvesen fogadott törvénytervezete, mely szerint a levitézlett katonáknak pénzösszegben kifejezett jutalom adassék, mely azután az ő

választásuk szerint lenne birtokszerzésre, vagy járadékbiztosításra fordítandó. Mindenesetre az oroszországi tapasztalatok (Fábián Béla előadásai) meglátolására vezethető vissza, hogy nálunk mindenütt, még a kommunisták tervezetében is az egy család által *megművelhető* területre, nem a *megélhetéshez* szükségesre helyezték a fősúlyt — nehogy nálunk is az álljon be, hogy a földműves családok kitermelik, amit megesznek és azután nem törődnek azzal, hogy mások, így az ipari munkások, akár éhen is halnak.

Annyi bizonyos, hogy ha nálunk a statisztikailag kimutatott valamennyi mezőgazdasági munkást és törpebirtokost átlag 10 holdas kisgazdákká akarnánk tenni, erre a statisztika kérlelhetetlen számai szerint rendelkezésre álló szántóföld és ezzé tehető terület nem volna elégséges. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által a földművelésügyi miniszterhez intézett előterjesztés szerint a 10 holdas átlag elfogadása mellett a földszükséglet a következő lenne:

500.000 családfő gazdasági cselédnek	5 millió kat. hold		
1,200.000 » mezőgazdasági munkásnak	12 » » »		
1,000.000 — 5 holdon alóli törpebirtokosnak 10 holdra kiegészítés à 7·5 hold	7·5 » » »		
800.000 — 5—10 holdas törpebirtokosnak 10 holdra kiegészítés à 2·5 hold	2 » » »		
10.000 gazdaságtalnak à 200 hold	2 » » »		
összesen	28·5 mill. kat. hold.		

Az előterjesztés megjegyzi, hogy ezek a számok a valóságnál még alacsonyabbak és velük szemben Magyarország egész szántó-, rét- és legelőbirtoka 34 millió hold, melyből 3 millió közlegelő és adómentes terület. Pedig az 1915. évi statisztikai évkönyv szerint az ország mezőgazdasági területéből még az erdők, nádasok és földadó alá nem eső területek beszámításával is mindössze kerek 26·5 millió hold esik az összes kötött és szabad 100 holdon fölüli birtokokra, melyeknek a földosztás céljaira való igénybevételénél szó lehet; miután az eddigi kisgazdákat a reform nem kívánhatja földjeiktől megfosztani, de ez a szám viszont inkább túl magas, mint alacsony; ennek alapulvétele mellett már azt a magában véve képtelen feltevést is elfogadnánk, hogy az összes erdő stb. területek, szántóföldi kisbirtokokká alakíthatók, telkesíthetők.

Az igényjogosultaknak az O. M. G. E. felterjesztésében foglalt számszerű becslése nem tarthat igényt pontosságra; bizonyos, hogy a háború ezen kereső néprétegek összetételét is módosította. Azonban, ha a különféle alkalmakkor is oldalokról bejelentett földigények legáltalánosabb kielégítésére törekednénk, a felterjesztésben említett családfők-

höz még hozzá kellene számítanunk az önálló birtokra pályázó családtagokat, a más pályákról a mezőgazdaságba áthelyezkedni óhajtó rokkant és levitézlett katonákat, a munkahelyük közelében kertterületeket szerezni kívánó munkásokat és tisztviselőket. Végre még azokra az Amerikába vándorolt véreinkre is gondolunk, akikről felteszik, hogy a háború teljes lezajlása után — még hozzá vásároló és beruházási tőkével — haza fognak jönni, hogy az itthoni földön megtelepedjenek.

Fájdalmasan bonyolítja a földellátás kérdését hazánk területének nagyrészt és mind nagyobb részben megszállott volta és szomszédaink hódítási törekvése, melyek miatt a területek egy nagy részét legalább egy időre ki kell kapcsolnunk mindennemű birtokrendezésből, viszont a mi kormányunk alatt maradt területekre a megszállt magyar területekről odamenekülő emberek telephely igényeire is számítanunk kell. Mindezek mellett a földosztási munkálat keresztülvitele és annyi gazdasági, technikai és jogi szakmunkát igényel, amelynek az egész országban egy időben elvégzésére aligha lesz meg a kellő személyzetünk.

Mindezen tények megfontolása ismét csak arra vezet, hogy valamennyi, bár jogos igényt azonnal ki nem elégíthetünk — válogatás és sorrend felállítás szükséges mulhatatlanul. Ezt a munkát részben maguk az igénylők végzik el, akik közül nem egy fogja eleinte hangoztatott kívánalmát módosítani, mihelyt tisztába jön felőle, hogy az állam jóvoltából sem lehet egyszerre módos gazdává, hogy a földosztásban részvétel számára csupán egy családi munkatérre való helyezést jelenthet melyen azonban oly kemény munka árán keresheti csak megélhetését, hogy ennél más kereset mellett maradás esetleg kedvezőbbnek látszik. A kiválogatást természetesen folytatnia és betetőznie kell a földreform keresztülvitelével megbízott hatóságoknak, melyeknek már a rendelkezésre álló terület korlátolt volta miatt is csupán azokat lehet azonnal birtokokba bocsátania, akiktől teljes megnyugvással várhatják, hogy az ország nekik jutott darabjait valóban meg is fogják művelni, azokon megélhetésüket tökéletesen megtalálni minden reájuk háruló kötelezettségnek megfelelni és családi élelmükön fölül az ország közellátására megfelelő termésfölösleget előállítani. Akiknél ez egyáltalán nem, vagy még nem várható, azoknak érdemeit másként kell jutalmazni, azoknak földigénye legfeljebb az első, legsürgősebb reform utáni időre, az esetleg még mutalkozó felesleg földekre előjegyezhető. Középbirtokok csupán a tényleg kimutatható közzgazdasági szükségesség mértékében létesíthetők; azontúl a netalán állás nélkül maradó gazdatisztek és más középbirtok pályázók képességeik szerint más módon helyezendők el. Az ipari központok közelében levő, kerti művelésre alkalmas földek feltétlenül munkás- és tisztviselő-családi kertek céljaira használandók fel, amennyiben ilyenek valóságos megművelésére hajlandóság mutatkozik.

Bizonyára döntő fontosságú kérdés az is, honnan, kitől szerezzék a földnép kielégítésére szükséges birtokterületeket. Már a háború előtt jelszóvá lett a nagybirtok felosztása — de már ez alatt is majd mindenki mást értett. Az nagyon hamar kitűnt, hogy a különben nem nagyon helyes magyar terminológia szerint „nagybirtokot“ képező 1000 holdon fölülí uradalmak kisbirtok alakításra alkalmas földje távolról sem lenne elégséges a földparcella-igények nagy tömegének kielégítésére — egy még 1918. nyarán megjelent számítás¹⁾ mindössze 2,400.000 holdra tette azt a területet, mely az 1000 holdon fölülí birtokoknak majd 12 millió holdra menő, de nagyrészt erdők és legelők által elfoglalt területéből felparcellázható lenne. Ez persze távolról sem elégséges, tehát a kérdés gyakorlati megoldása előtt lejjebb kellett menni a felhasználható nagybirtok határkiterjedésének megszábasánál, másrészt kevesebb aggályoskodással kellett a feltétlenül kiméltre érdemes nagybirtokok kellékeit felállítani, illetőleg megszüntetni. A birtokreform-vita alatt még konzervatív részről felhangzott az 1000 holdas határ, melyen alól semminő birtok nem lenne parcellázás céljára kisajátítható, de többen mentek le 500, 300, 200, 100 holdra; a szőlőbirtokoknál azóta sokkal lejjebb is szálltak a javaslatok. Voltak, akik a kiterjedés kérdését másodrendűnek nyilvánították azzal szemben, hogy hol fekszik az illető birtoktest és kinek tulajdonában van ma. Így Szabó István a kisgazdapárt elnöke azóta népgazdasági miniszter elsősorban a faluk közvetlen közelében fekvő földeket kívánta felparcelláztatni, tekintet nélkül terjedelmükre; gondolatát Balkányi Béla egy hosszabb lejáratú földpolitikai programban építette ki.

Közel feküdt az a gondolat, hogyha az állam akarja földhöz juttatni a harctérről hazajövő katonákat, a mezei munkásokat és az Amerikából visszavándorlókat, elsősorban a máris birtokában levő földterületeket áldozza erre. Ám — az 1915. évi statisztikai évkönyv szerint 2,591.442 kataszteri holdra menő, 100 holdnál nagyobb kincstári birtokokból ma mindössze 127.207 hold a szántóföld, hogy a többiből, nevezetesen a 2,041.628 hold erdőből mennyi lenne kisgazdák szántóföldjévé tehető, ez még nagy, fáradságos tanulmányok után sem épen sokat ígérő kérdésnek látszott. Különben a kincstári birtokok nagyrésze tan- vagy tenyészgazdaság, melynek az ország közgazdasága érdekében egyben kell maradnia. Többet ígért már a 4,128.172 hold községi és 3,583.084 hold közbirtokossági birtok, bár ezekben is csak 399.637, illetőleg 67.702 hold a szántóföld, amelynek jórésze kisbérletek alakjában ma is a földműves nép kezén van, míg a többi területek, mint közlegelők, véderdők stb. különleges közgazdasági célt szolgálnak, ha

¹⁾ Vadnay Tibor: A magyar jövő.

nem is minden esetben tökéletes módon. Az 1,826.810 hold egyházi, 375.341 hold alapítványi és 2,291.078 hold hitbizományi birtok összesen 1,422.280 holdnyi szántóföld területére talán kevesebb közintézmény esik, azonban itt viszont közgazdaságilag fontos ipari gazdaságok vannak. Mint igen alkalmas kisajátítási tárgy jött szóba a részvénytársaságok földbirtoka; ez azonban nem igen nagy; 100 holdnál nagyobb üzemekben 1913-ban mindössze 690.177 hold volt 127.491 hold szántóval. Végül a külföldiek és hadi meggazdagodottak kezén levő birtokokra utaltak, melyekre nézve pontosságra számottartó adatunk nincs, de annyit biztosan állíthatunk, hogy egymagukban a földszükséglet egy töredékrészének kielégítésére sem lennének elégségesek.

A fenti számok olvasásánál az az ellenvetés merül fel, hogy ez az 1913. és régebbi adatok alapján készült birtokstatisztika a használhatatlanságig hiányos; hiszen vannak az ország területén szétszórva együttesen elég sokra menő 100 holdon alóli egyházi, községi, közbirtokossági, részvénytársasági, sőt kincstári birtokok is. Ám ezek legnagyobb részt mint plébániai, iskolai, közigazgatási illetményföldek és közérdekű intézmények kívül esnek a parcellázáson, vagy pedig máris kiscgazdabérlők kezén vannak; így a számításba bevonásuk nem túlsokat lendítene az ügyön.

Már az előbbi felsorolás is mutatja, mily sokféle szempont állja útját a nagybirtok teljes elaprózásának. Egy részüknek szilánkjain az újtelepes kiscgazdák meg sem tudnának élni, másrészükön viszont nem lennének képesek az ország közgazdaságának megközelítőleg sem megtenni azt a szolgálatot — tegyük hozzá nélkülözhetetlen szolgálatot, melyet jelenlegi kezelésükben tesznek. Megkísértették ugyan ezt a nehézséget oly módon megkerülni, hogy az ilyen egyben tartandó nagyüzemeket nem az egyes kiscgazdák, hanem ezek szövetkezeteinek kezére adják; erről az eszméről alább lesz szó.

Egy további akadálya az összes nagyobb birtokok bevonásának a jogfolytonosság és tulajdontisztelet, meg az egyéni munkásság eddigi tereinek kímélete. Az egyházi, alapítványi és hitbizományi birtokok kisajátításával a közvélemény könnyen megbarátkozott, de a sajátképeni magánvagyonból a kommunisták kivételével mindenki, még a szociáldemokrata földmunkásság is, legalább egy középüzemre valót óhajtott meghagyni a mai nagy- és középirtokos családok kezén.

Azért óvatos számítás alapján is mintegy 8, esetleg 10 millió kat. hold mutatkoznék, mint felparcellázható — természetesen csak arra az esetre, ha az ország mai területi kiterjedésében megmaradhat. Ez a mennyiség elégséges lehet, ha kellő gondossággal és szigorúsággal válogatják ki azokat, akikre földparcellákat bíznak. Hogy még új középirtokok létesítésére is mennyi maradna — ez már más kérdés.

Mikép történjék azonban a birtokterületek gazdacseréje? Hogy jussanak azok át a mai nagybirtokosok kezéből a jövő kisgazdákéba? A legeszményibb lenne bizonyára, ha az egész vonalon a földesurak és a vevőkként fellépő földművelők, esetleg ez utóbbiak községi képviselői között szabad megegyezés útján menne végbe. Erre nézve többi közt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és az egyházi nagybirtokok körében is történtek elég nagy jelentőségű kezdeményezések; az egész kérdés ezen az úton mégsem rendezhető; sőt többnyire az állam kezén át fog a föld az új birtokosokéba átmenni. Erre módot nyújt a háború fájdalmas következményeként várható vagyondézsmá, mely földben is leróható lesz és mely kivált a valóban nagybirtokokról ezek egy igen nagy részének elkobzásával lesz egyértelmű. A többi területeket az államnak már magához kell váltania, amely műveletnél ismét a régi jogok tiszteletének szempontja ütközik némilg össze az időszerű szükséglet követelményével. A kisajátítási törvény szerint forgalmi értékben kellene történnie; ám a földek forgalmi értékét a háború annyira felverte, hogy az már annak hozadéki értékével nem állott arányban és így a háborút megelőző évre, (Károlyi párt) illetőleg a háború előtti 5 év átlagára nyúltak vissza a becslési alap keresésénél. Az ilyen becslés persze az eddigi birtokosok kárára elejti a pénz vásárló erejének csökkenéséből származó értékingadozásának szempontját. A O. M. G. E. a kártalanítást 4, a jogi személyeknél 5°/_o-al tőkésített hozadék alapján, Éber Antal az 1913. és 1917. évi forgalmi értékek átlaga alapján kívánta keresztülvinni. A kártalanítást járadékkötvények alakjában javasolják: felmerült az a radikális eszme is, hogy bizonyos nagyságokat meghaladó birtokokért fizetendő kártalanítás járadék csupán a ma élő nemzedék személyéhez köttessék, ami ismét közelebb hozná az akciót az egyszerű elkobzáshoz, melyet a kommunisták az összes földbirtokra nézve — amennyiben nincs személyes megmunkáló kezén — javasoltak.

A földbirtok tulajdonba bocsátásától eiválaszthatatlan a gazdasági felszerelésnek az új gazdák kezébe juttatása is. Ezen a ponton is sok nehéz kérdés merült fel, melyeket nem lehetett egyszerűen úgy elintézni, hogy a birtokokkal együtt sajátítsák ki a felszerelést is. Mert a nagybirtokon ugyanaz a felszerelési tárgy, ugyanaz a vonóállat, gép, szerszám rendszerint jóval nagyobb területen nyerhet alkalmazást, mint amely a reformjavaslat szerint az új kisgazdáknak rendelkezésére fog állni; tehát a mai kevés nagygazdaság felszerelése az ugyanazon területen keletkező sok kisgazdaság üzembehelyezésére nem lesz elégséges. Emellett az uradalmak nehéz szekerei gazdasági gépei túlhaladják azon kisebb vonóállatok erejét, amelyeket a kisgazdák csekély takarmányter-

mésükből tartani képesek. Tehát gondoskodni kellett a hiányzó gazdasági eszközök és gépek megrendelés útján való pótlásáról; erre a célra hadiszergyártó üzemeknek békés mezőgazdasági gépgyárakká alakítását is megindították; szakkörök határozott véleménye szerint úgy is több év kellene a birtokreform teljes keresztülvitelével járó szükséglet kielégítésére. Bizonyos nagyobb eszközök és különösen gépek több gazda által közösen, illetőleg felváltva használásának eszméje is felmerült; ez a különben földművelő népünk körében már nem ismeretlen eljárás újabb indítékot fog adni a szövetkezeti szervezkedésre.

Azon módra nézve, mely szerint a birtokok a művelők kezére adandók, szintén igen nagyszúlyú kérdések merültek fel úgy jogi, mint gazdaság célszerűségi szempontból. Az ország többségének közvéleménye a földterületeknek megfelelő, törlesztés útján is leróható vételár ellenében, a művelők teljes tulajdonába adása mellett nyilatkozott meg, mert csak ettől a módozattól várták az igénylők teljes megelégedését, a jogviszonyok szilárd nyugvópontra jutását és a megfelelő termelési, gazdálkodási kedvet. Azonban szociálista részről már hamar felállították azt az ellenvetést, hogy a föld korlátlan tulajdonjogával a földérték emelkedéséből származó haszonra való korlátlan igény is együttjár — miután pedig ez az értékelkedés nem az egyesek földjavító munkásságának, hanem a népesség szaporodásának, a közgazdaság fejlődésének eredménye szokott lenni, melyhez a országlakosság minden csoportja és rétege hozzájárul — nem lenne méltányos, hogy az állam a kezén levő föld használatának kizárólagos egyéni jogával együtt egy oly vagyoneértékgyarapodást is eleve odaajándékozzon az ipari munkásság rovására az új gazdáknak, amelynek megteremtésében valamennyien részesek. Ezért úgy a szociáldemokrata földmunkások, mint a kormány is az örökbérlet alakját fogadták el vezérlő elvül, melyet azonban mindkettőjükénél keresztültör a birtokok tulajdonkénti megváltásának megengedése.

Nagy port vert fel a Pikler J. Gyula által felvetett eszme: hogy az új kisbirtokok járadékbirtokok legyenek. Henry George elvei szerint, melyeket a németek Kiaocsauban igen jó eredménnyel alkalmaztak. A birtokszerzőnek vételárt fizetnie nem kellene, e helyett bizonyos átmeneti idő után évenként a telkek (tehát nem a beruházások) mindenkori forgalmi értékének 4⁰/₀-át, vagyis a telkek egész földjáradékát. Erre természetesen csak az lenne képes, aki a birtokot gazdaságilag a legteljesebben kihasználja; parlagonhagyás vagy az indokoltnál külterjesebb kezelés lehetetlennek mutatkoznék, a képtelen gazda az adó súlya által kényszerítve lenne földjét a jelentkező alkalmasabbnak átadni és az állam oly jövedelemre tenne szert, mely feleslegessé tenné az eddigi termelőmunkát, keresetet és fogyasztást bénító adókat. Ezen eszme kö-

rül igen érdekes irodalmi vita indult meg Braun Róbert és Dániel Arnold között, mely utóbbi azt az álláspontot tette magáévá, hogy a kisgazda, aminővé az új törvény szerinti telepes lesz, földjén csupán munkáját helyezi el, földjáraadékokat nem is termelhet, ez utóbbit csak úgy tudná előteremteni, ha nagyobb terület természeti kincsein külterjesebben gazdálkodhatná. Tehát Pikler eszméjének megvalósítása arra vezetne, hogy az igazi kisgazda összeroskadna az őt terhelő, soha meg nem szünő, meg nem váltható, sőt mindig súlyosbodással fenyegető járadékterhelés alatt kipusztulna s újra nincstelen földproletárrá lenne és csak olyan nagyobb gazdák élhetnének meg, amilyenekké összes földművelőinket már a megkívánt tehrületek hiánya miatt sem tehetjük, de ezek külterjesebb gazdálkodása nem is tudná az ország ellátási és kiviteli terményszükségletét fedezni.

A törvényjavaslat kidolgozásával Dániel álláspontja győzött, amennyiben sem az örökbérlet, sem a tulajdonbirtok határozmányai közt nincs szó a telek forgalmi értéke szerint változó járadékszolgáltatásról. A georgista fölfogás csupán a földadónak a forgalmi érték alapján való kivételére irányuló javaslatban jutott érvényre. itt azonban már nem a földjáradék beszédéről, hanem csupán a mai kataszteri hozadéki földadónak egy talán az érték 1⁰/₀-ra menő adóval helyettesítéséről van szó.

A szociáldemokrata program azok között, akiknek földet kíván juttatni, legelső sorban a földmunkások szövetkezetét említi, ezzel jelezve, hogy a föld közös birtoklásának és együttes megmunkálásának ad előnyt, ha az egyéni tulajdonbavételt és gazdálkodást nem is képes kiküszöbölni. Bizonyos, hogy némely nagyobb egységet képező, elemeire szét nem bontható gazdasági üzem egyedül a szövetkezeti formában mehet át több munkálkodó földműves kezébe — ha sikerül olyan szövetkezeti alakot és olyan szövetkező munkásokat találni, akik független kisgazdálkodás helyett a szövetkezeti részesmunkások helyzetével megelégedni hajlandók és az üzem megfelelő eredményű továbbvitelére biztosítékot nyújtanak. De az önállósított részgazdaságoknak is szükségkép maradnak közös tartozékai — csak a legelőkre kell gondolnunk — továbbá csupán közösen megszerezhető szerelvényei, mint pl. némely gépek. Ezek kezelésére is a szövetkezet kínálkozik alkalmas közegül, mely ezenfelül még a közös beszerzés, feldolgozás, értékesítés, raktározás körül is oly szolgálatra van hivatva, melyet a magyar mezőgazdaság óriási mértékben megnövekedő terhei és feladatai mellett egyszerűen nem nélkülözhet. Ezért a szövetkezetek szervezését az új kisbirtokokra nézve már megalkotásukkor kötelezőnek kell kimondani; nem lehet az egyes, sajnos korlátoltágra nevelt földműves tetszésére bízni, hogy társaival válllvetve az ország gazdasági újjáalkotója legyen, vagy

pedig pusztán egyéni kényelmének, csekély, durva igényei kielégítésének szentelje a kezére adott közgazdasági értékeket. Az új gazdák szövetkezetei természetesen országos kötelékekben egyesítendők és megfelelő felügyelet irányítás alatt tartandók.

Ez a felügyelet és irányítás az új és régi gazdák szövetkezeten kívüli munkásságára, egész gazdálkodási rendszerére is ki kell, hogy terjedjen. Ha az ország eddig is megsínylette, hogy termése tisztán az egyesek helytelen gazdálkodása miatt volt sokkal csekélyebb az elérhetőnél, hogy az állatállományában járványok pusztítottak, hogy termőföldjén pockok és férgek olyan károkat tettek, melyeket egységesebben, tudatosabban dolgozó gazdák elháríthattak volna, hogy sok aránylag csekély vagyoni- és munkaáldozattal bevezethető javítások az érdekeltek közönye, vagy széthúzása miatt létre sem jöhettek — ha az ország mindezeket eddig is sínylette, ezután egyszerűen meg nem bírná. A kisgazdanép tanítómestereiül kijelölt szakképzett középbirtokosoknak a földműves községek határaiban szétszórása époly kevéssé biztosíthatja egymagában a gazdálkodás országos javulását, mint a mezőgazdasági szakoktatás megjavítása, mely különben is csak hosszabb idő múltán éreztetheti egész hatását, holott gazdasági életünk azonnal gyökeres megjavításra szorul. Itt csak egy kellően magas színvonalú személyzet által vezetett mezőgazdasági szakközgazgatás használ, melynek idegszállai az ország központjából a falvak határáig elérnek, amely rögtön észreveszi indítványozza és ha kell kikényszeríti mindazt, ami a termés érdekét szolgálja, viszont csírájába fojt mindent, ami ennek ártalmára volna. A tulajdon, különösen a földtulajdon ismérvei közül végérvényesen ki kell küszöbölni a jus abutendi-t, a visszaélés jogát.

Persze az ilyen közgazgatás vitelére csak valóban képzett, szak tudásukon túl még széles általános látókörrrel is bíró emberek lesznek képesek, de ilyeneknek kell lenniök, hogy hivatásuknak megfeleljenek, a gazdasági iskolák tanárainak, valamint a földnép szellemi és gazdasági támaszaikul meghagyott középbirtokosoknak is. Ezért teszi a föld-reform ténye halaszthatatlanná a legmagasabb egyetemi színvonalú mezőgazdasági főiskola megalkotását.

Csak röviden említjük meg az államra a sajátképeni mezőgazdasági közgazgatásban és ennek körén túl is háruló nagy közgazdasági feladatokat, a sajnosan megfogyatkozott és fajilag is aláhanyatlott állatállomány felujítását, a régen szükséges és újabban nélkülözhetetlenné váló épületek emelését, a hitel és biztosítási ügy megfelelő rendezését, a csatornázás és talajjavítás követelményeit, végül a közlekedés- és raktárügynek a nagy kikötőktől és vasuti csomópontoktól a legkisebb falu rakodójáig, és dülőútjáig való kiépítését.

A birtokreform-javaslatok közül a szociáldemokratáké az egyes ember kezén egyáltalában megmaradható földbirtok maximumát 500 holdban kívánja megállapítani és egyszersmind kötött birtokok létesítését megtiltani. Az 500 holdas birtokmaximumot a Károlyi-párt határozata is elfogadja és szőlőbirtoknál 50 holdra szállítja le, bár a határozat nyilvánosságra került szövegéből nem világlik tisztán ki, hogy a maximum alatt az egy ember által birtokolható, vagy csupán a kisajátítás alól mentesíthető terület értendő-e. A párt az újonnan alakuló birtokra nézve 20 évi elidegenítési tilalmat kíván. A kormány törvényjavaslata mindenestre intézkedéseket fog tartalmazni az új birtokok, mint ilyenek megtartása érdekében, illetéktelen kezekre kerülésük, túlságos eldarabolásuk, vagy újra egyes kezekben összehalmozásuk ellen. A birtokmaximum kérdésében ma még különböző vélemények vannak; annyi bizonyos, hogy a most keletkező új kisgazdaosztály fenntartására szolgáló jogi korlátozó rendelkezések az ország közgazdasága érdekében is szükségesek. Ha egyszer a birtokparcellázást keresztülvisszük, azon kell lennünk, hogy a parcellabirtokok életképesek is maradjanak, mert ha helytelen törvényrendelkezések, vagy a rájuk szabaduló uzsora folytán megszűnnek — helyüket valószínűleg nem szakszerűen vezetett minta-nagygazdaságok, hanem összetoldott egységes kezelésre nem is alkalmas, csupán a földnek és embernek kiszipolyozására berendezett saktáblaszerűen egymás közé ékelődő rabló-üzemek foglalják el.

Igyekeztem szegény, sokat sanyargatott, sok veszély által fenyegetett országunk mezőgazdasági fejlődésének mai képére egy rövid pillantást vetni. Ez a pillantás már óriási feladat-tömegeket mutatott meg. A magyar mezőgazdaság eddig is fő éltető eleme volt nemzeti létünknek — ezt ezentúl nemcsak tudunk és alkalmilag vallanunk, hanem átéreznünk és mindenben e szerint cselekednünk is kell. E közben azonban egyet nem szabad elfelejtenünk: hogy éltető-elem sohasem lehet egy idegen test. Ilyenné tehát a mezőgazdaságnak sem szabad az ország életében válnia. A magyar mezőgazdának ismernie, mindennek fölött szeretnie kell hivatását, de nem szabad egyoldalúvá válnia, elparlagiasodnia, sőt ismernie kell hazáját, a világot is, ahelyet, melyet ebben elfoglal. Hivatása szeretetére a legerősebb indíték a büszkeség legyen, hogy ebben a hivatásban tesz legnagyobb szolgálatot a nemzetnek és az emberiségnek, melyektől nemcsak, hogy falusi magányába el nem zárkózik, de sőt a megadott és mind teljesebb mértékben megszerzendő és kiépítendő lehetőségek szerint részesül azok anyagi, gazdasági és szellemi életének minden mozzanatában, eredményében. A magyar mezőgazdaság legfontosabb és legszükségesebb szakintézményei mindig a közművelődés minden fokú szervezetei lesznek.

A mezőgazdasági kérdéstről irt fenti tanulmányomat a nyomda már kiszedte volt, mikor »a földművelő nép földhöz juttatásáról« szóló 1919. évi XVIII. néptörvény megjelent. A törvény kihirdetése eleget tett a tanulmányban is foglalt kívánságnak, hogy a készülõ földreform intézkedései nyilvánosságra és az érdekeltek tudomására jussanak. Igaz, hogy ez most is csak részben történt meg, amennyiben a birtokbaadásról, a kisajátítás pénzügyi lebonyolításáról, az örökhaszonbérek és vételárreszletek, kamatok beszedésérõl, az új birtokok örökösödésérõl, a földmívelés-házépítés állami támogatásáról, végre az egységes földértékadóról külön törvények fognak intézkedni, melyekkel együtt fogja a jelen törvény az egész reform jogi képét megadni. Hogy ez a kép az életben milyen lesz — ezt, miként ily nagy kihatású újításnál másként nem is lehet — csak a jövõ és pedig a közelebbi és távolabbi jövõ fogja kialakítani. Felvetett kérdéseink némelyikére mindenesetre megkapjuk már a jelen törvényben is a felelet, ha mindjárt nem is minden kérdésben oly világos és határozott feleletet, mint azt a gazdasági élet zavartalan, biztos menete érdekében sokan óhajtanák.

A törvény elsõ szakasza szószerint így határozza meg célját: A népköztársaság az ország termõföldjét ennek a törvénynek a rendelkezései szerint a földművelõ nép kezére akarja juttatni.

A törvény célja tehát elsõ sorban birtok- és nem termeléspolitikai; a termelés fentartásának és kiterjesztésének érdekei csak a részletes intézkedésekben jutnak lehetõ érvényre. A »lehetõ« szóra itt nagy súlyt kell helyeznünk; ez és a nép földszükséglete, vagy földvágya által adott »kell« mint két vörös fonál húzódik végig az egész alkotáson, parancsol kivételeket, sorrendfordításokat, különleges eljáráslehetõségeket majd minden ponton. Már maga a célmeghatározó törvényszakaszba került »akarja« szó is arra vall, hogy a törvényhozó egyszerű rendelkezés helyett inkább csak irányt jelölt meg a saját cselekvése számára.

Az eddigi nagyobb birtokosokat mindenesetre legjobban érdekli a kisajátítás alá esõ birtokok nagysághatára és a kisajátítás egyéb feltételei és gátlói. A nagysághatár: 500 kataszteri hold; csak az ezen felül esõ rész sajátítható ki, ha nem nagyon nagy a földszükséglet; mert ha igen, 200 hold a határ. Ruzska-Krajnában már a családi kisbirtok területarányát meghaladó rész kisajátítás alá eshetik, helységek szûkebb körzetében pedig bármely föld, mely házépítésre szükséges. Szõlõknél a kisajátítási határ 50, illetõleg 30 hold. A kisajátítás alól általában mentesek a zöldséges és gyümölcsös kertek, közlegelõk, erdõk, havasi legeljõk, közérdekû (tudományos, mûvelõdési, gazdaságfejlesztési) célt szolgáló birtokok, egészen belterjes (tej) gazdaságok, kis családi haszonbérbe adott birtokok (utóbbiak csak a haszonbérlõk javára sajátíthatók ki.)

A részletes rendelkezésekre itt ki nem terjeszkedhetünk, csak azt állapítjuk meg, hogy a törvény feltétlen birtokmaximumot nem állapít meg, a családi hitbizományokat és a holtkéz birtokkéességét meg nem szünteti, a kötött és szabad birtokok között csupán azon sorrend megállapításánál tesz különbséget, melyben a különböző területek igénybeveendők. Ebben a sorrendben legszembeötlőbb a háború alatti szerzemények és a külföldön tartózkodók birtokainak első sorban átvétele, valamint az állami és községi tulajdon lehető kiméltése.

Arra a kérdésre, hogy kik részesednek a kiosztandó földben, a törvénynek több szétszórt szakasza intézkedik, melyek messzemenően részletes sorrendet és előnyösítési szabályokat állapítanak meg; a kizárás okainak elég enyhe megállapítása sem hiányzik. Az igényjogosultság megállapításánál a főszempont a mezőgazdasági keresetre való reáutaltság, valamint a háborúban szenvedett rokkantság volt. Így legelső sorban kell kielégíteni »azokat a családok gazdasági cselékeit és állandó munkásokat, akik a kisajátítás idején a felosztás alá kerülő birtokon dolgoznak s akik az 1914/19. évek folyamán katonai szolgálatban vagy katonai szolgálat folytán rokkantakká lettek, de földművelő munkára ők maguk vagy családtagjaik alkalmasak.« A helyben lakók előnyösítése kifejezésre jut. A hadi rokkantság olyanoknak is igényt ad az új birtokokban részesítésre, akik a háború előtt nem foglalkoztak mezőgazdasággal.

A kiadandó illetmények meghatározása végleg szétfoszlatja ama merev 10 holdas mértékről a reform megindulása óta országszerte elterjedt mesét. A törvény olyan családi kisbirtokokat kíván alakítani, melyeket „egy-egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni s amelyek egy-egy földművelő család rendes megélhetésére elegendők“. Tehát az orosz példán okulva sem a megélési, sem a munkaerőkihasználási határt nem hanyagolja el. Holdszámában a családi kisbirtok nagyságát 5 és 20 hold között szabja meg. De a rendes mezőgazdasági családi kisbirtokokon kívül még egész sorát állítja fel a létesítendő még kisebb terjedésű birtokoknak. Így lesznek $\frac{1}{2}$ —3 holdas családi kis szőlőbirtokok, legfeljebb két holdas családi kertek, öt holdas kerti kisbirtokok, három holdas munkásbirtokok, egy holdas családi szőlőkertek, végül legfeljebb egy holdas (iparos körzetekben $\frac{1}{2}$ holdas) háztelkek is. Középbirtokokat is létesítenek megfelelő előképzettségű mezőgazdák részére legfeljebb 200 hold terjedelemben.

A birtokbaadás mikéntjére nézve a szociálista felfogás annyiban jutott érvényre, hogy a törvény első sorban az örökhaszonbérbeadást veszi tervbe és csupán a jogosultak kívánságára engedi meg a tulajdonul megváltást. Továbbá, hogy a kiosztásnál a termelők szövetkezeteit

az egyes termelők fölött bizonyos előnyben részesíti. Még a fogyasztási és beszerző szövetkezeteknek is módot nyújt földbirtok szerzésére, mely intézkedés kereskedő- és mezőgazdakörökben némi idegességet támasztott. A szövetkezetek csakis idő- vagy örökhaszonbérletbe kaphatnak földet, a községek ellenben tulajdonul, ami szintén a föld szocializálása felé jelent lépést.

Az új gazdák termelő- és megélőképességének biztosítására szolgálnak azok az intézkedések, melyek a birtokokkal együtt a felszerelés kisajátítását is elrendelik és a kiosztandó eszközök közös használatát is szabályozzák. Meglehetősen mély belenyúlást jelent a gazdálkodók rendelkezésébe az az intézkedés, mely szerint a gazda attól a naptól kezdve, melyen az eljárás megindulásáról értesül, a birtok felszereléséből kényszerű ok nélkül semmit el nem idegeníthet, vagy el nem vihet. A termelés folytatása érdekében igen helyesen rendeli el a törvény a felszerelésnek forgalmi árban és a birtokon levő szántás, vetés és egyéb munkának teljes befektetési értékben megváltását, végül bár egy háborús megszorítással, a birtokrendezés által kimozdított bérlők kártalanítását. A felszereléssel egy tekintet alá esik a vetőmag, szalma, trágya és egyéb a gazdálkodáshoz szükséges készlet is.

Itt említjük meg azt a nevezetes körülményt, hogy a törvény a kisajátításra kerülő birtokok ár-mértékeül az 1913. évi forgalmi értéket fogadta el, igaz ismét bizonyos korlátozásokkal. Ezek közül jogi tekintetben legaggályosabbnak látszik az 1917. és 1918-ban netalán az 1913. évinél magasabb áron vásárolt birtokokra nézve a régibb eladóval szemben való utólagos árleengedés, illetőleg visszatérítés igénylésének megengedése.

Gondoskodik a törvény az új birtokosoknak legelőilletményekben részesítéséről, legelők, iskolai birtokok és egyéb közszükségleti területek kihasításáról. Ezeknek költsége az új birtokosok vételárterhét fogja szaporítani, éppen úgy, mint a legfeljebb 20%-ra szabható eljárási költség. Miután mindennemű megváltás, kártalanítás elvileg a birtokszerzőket terheli, elég súlyos teherrel indulnak új pályájukra. Ezt csupán az állam, vagy ennek megbízott intézete által nagylelkűen gyakorolt hitelezés teheti elviselhetővé annál inkább, hogy az új birtokok, örökbérletek végrehajtás-mentességei az illetők rendes hitelképességét aligha fogják előmozdítani. Érdekes a birtokok 10 évi elidegenítési tilalma. háromnál többjük egy kézben egyesítésének tilalmazása, haszonbérbeadásukhoz és felosztásukhoz a népgazdasági miniszter engedélyének kikötése.

A kormány üzemi felügyelete messzemenően érvényesül, nemcsak a szövetkezeti, hanem az egyes üzemekre nézve is. A népgazdasági miniszternek joga lesz a termelendő növényeket és a termelésmodot

előírni, az ez elien vétők kisajátítását megindítani. Igen nevezetes jogi szempontból a birtokok elidegenítésére vonatkozó rendelkezések megszegőire nézve ki gondott büntető felelősség, amely az így létesülő birtokokat a tiszta magánjogi körből kivonja és közérdekű intézmény jellegüket megörökíti.

A birtokelosztás keresztülvitelében a törvényhozó lehetőleg érvényre akarja juttatni úgy a helyi érdekeltségek igényeit, mint az országos központi irányítás szükségletét. E célból az ügy legfelső vezetésére országos birtokrendező tanácsot szervez az országos érdekképviselői szervezetek bevonásával, de a kormányhatalom túlsúlyával. A községekben a helyi munkát a „birtokrendező választmányok“ végzik el a központból kiküldött egy-egy jogi, gazdasági és földmérői szakemberből álló „birtokrendező bizottságok“ támogatásával. A bíróságoknak megfelelő feladatai nyílnak, a kisajátítás körüli jogviták eldöntésére az érdekeltek bevonásával, de bírói túlsúllyal „vegyes bíróságok“ alakulnak. Az elég körülményes eljárás során hozott határozatok megfelelő nyilvánosságról, elintézési határidejéről stb. is gondoskodás történik.

Az idő követelményei legélesebben domborodnak ki az ideiglenes rendezésre vonatkozó intézkedésekben, melyeknek nyilvánvaló célja a jogfolytonosság és gazdasági rend fenntartása akkor is, ha egyes helyeken a földátvétel szükséglete elébe vágna a munkálat technikai keresztülvitelének. Erre az esetre körülbelül kormánybiztosi eljárás várható. Érdekesek a kisajátítandó földek ideiglenesen részes vagy bérleti művelésbe vételére vonatkozó rendelkezések és ezek közül különösen az, hogy az eddigi bérlő legfeljebb 10% fölülhaszonnal adhatja ily esetben alhaszonbérletbe a birtokot. Ezzel aligha lesz sok haszonbérlet megalgedve, kivált ha felszerelésével sem rendelkezhetik szabadon.

Az 1919. évi XVIII. néptörvényről általában elmondhatjuk, hogy szakavatott embereknek szorgos és gondos munkája, mely valóban ki igyekszik elégiteni az összes szóhoz jutó érdekeket. Nem a törvényalkotók, hanem a bonyolult, nehéz helyzet az oka annak, hogy a törvény mégsem intézkedhetik a kívánatos egyöntetűséggel és határozottsággal, sőt utat kénytelen nyitni nem egy érdeksurlódásnak, pereskedésnek és utólagos kiegyenlítési igénynek.

A legközelebbi jövő fejleményeitől, a földért jelentkezők számától és értékétől, a keresztülvitel módjától fog függni, hogy a törvény valóban új korszakot jelent-e hazánk mezőgazdaságának történetében. És a távolabbi jövő, az új gazdák termelő tevékenysége, boldogulása és velük együtt az egész ország anyagi, szellemi és erkölcsi előhaladása mutathatja majd meg, hogy az új korszak mennyivel jobb a réginél. Bár minél nagyobb mértékben az lenne!

Farkas Geiza.

Megjegyzések a biztosítási magánvállalatokról szóló törvényjavaslathoz.

Évtizedes kísérletezés után a biztosítási magánvállalatoknak állami felügyelet alá helyezése — úgy látszik — végre Magyarországon is közeledik a megvalósuláshoz.

Az állami felügyelet szükségességét fölöslegesnek tartjuk külön kiemelni; államgazdasági, valamint általános közgazdasági szempontokból épp oly szükséges az állami felügyelet, mint amennyire a biztosítottak és biztosítási vállalatok érdekei egyaránt megkívánják.

Államgazdasági, továbbá általános közgazdasági érdekből kétségkívül sohasem volt a biztosítási vállalatok állami felügyeletének kérdése annyira aktuális, mint éppen a mai viszonyok között. Az állam pénzügyi egyensúlya helyreállítására szükséges vagyoadót igazságosan és következetesen hatályos állami felügyelet nélkül a biztosítási vállalatokkal szemben nem lehet megállapítani. Épp így csupán az állami felügyeletnek állhat módjában azon adatok megszerzése, melyre ama fontos kérdés eldöntésénél van szükség, hogy az állam a későbbi idők folyamán miként részesedhetik a biztosítás vállalkozói nyereségében az eddiginél nagyobb hányadban: az adókulcs megfelelő felemelése által, egyes intézetek bizonyos mennyiségű részvényének (kényszer-árfolyamon való) megszerzése útján, a magánvállalatok versenyének meghagyása mellett nyilvános jellegű biztosító intézetek felállításával, avagy pedig egyes vagy az összes elterjedt biztosítási ágazatok monopolizálása által. Az állampénzügyi, valamint általános gazdasági szempontokból oly fontos valutarendezésnél a biztosításnak kihatásai el nem hanyagolhatók. Gyanus külföldi vállalatok beözönlése ellen sikeresen csak állami felügyelettel védekezhetünk, ami egyúttal lehetővé teszi, hogy a reciprocitás elve külföldön dolgozó hazai társaságaink érdekében tényleg érvényesüljön. Minde kérdésnek különös fontosságot ad azon körülmény, hogy a Monarchia több államra bomlott; számolni kell azzal, hogy ami eddig belföld volt, a közel jövőben vámkülfölddé lesz. De érdekében van a felügyelet a biztosító-társaságoknak is: a viszontbiztosítási szerződések

megkötése általában könnyebb hatályos állami felügyelet alatt álló intézetek részére, de a közvetlen üzletben is fokozódik ily társaságok versenyképessége főleg oly külföldi államokban, amelyekben állami felügyelet még nincsen.

A rendelkezésre álló rövid idő következtében csak a javaslat fontosabb rendelkezéseihez szólunk hozzá, fenntartva azt a jogot, hogy e tárgyhoz alkalomadtán visszatérjünk.

Fontos újításokat tartalmaz a tervezet a nem részvénytársasági alapon működő társaságok tekintetében.¹⁾

Oly vegyes vállalati formákkal, melyek nemcsak — a társaság kötelezettségeiért egyúttal szavatosságot is vállaló — tagjaikkal kötnek biztosításokat, hanem ily üzleteket *fix díjak* ellenében is vállalnak, külföldön már régóta találkozunk. Minthogy a fejlődés menete nálunk is ily irányt mutat, feltétlenül szükséges e kérdést végre teljesen tisztázni, amit azonban a szóbanforgó javaslat nem oldott meg.

Mikor az 1900. évi igazságügyministeri törvénytervezet 7. §-a megkísérelte a kölcsönös illetve szövetkezeti biztosítás ügyét részletesen rendezni, felmerült az a kétségtelenül egyedül helyes eszme, hogy az ipari és gazdasági hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. t.-c. mintájára a szövetkezeti biztosítás külön kodifikáltassék, aminek helyes megoldása a hazánkban még gyenge lábon álló kölcsönös biztosítást²⁾ bizonyára fellendítené. A kérdés egész komplexusában legfontosabb a tagok utánfizetési kötelezettsége oly esetekben, mikor e kötelezettségre fix díjjal kötött üzletek

¹⁾ 4. §. „Az engedély csak részvénytársaság, vagy pedig kölcsönös biztosító-társaság részére adható ki.“ — 10. §. „...Kölcsönös biztosítási társaságoknál a felügyeleti hatóság által jóváhagyott általános biztosítási feltételektől eltérő, egyes tagok szavatosságának mérvét a többi tagok rovására korlátozó feltételek engedélyezése tilos.“ — 11. §. „Az általános biztosítási feltételekbe különösen a következők veendőek fel: ... 7. Kölcsönös biztosító társaságoknál a biztosítottaknak az üzleti feleslegben való részesedésére vonatkozó jogainak, valamint az esetleges veszteségek viselésére vonatkozó kötelezettségeiknek megállapítása, ...“ — 13. §. 2. pont. „Kölcsönös biztosítási társaságoknál az összes biztosítottaknak a nyereségre igényvel kell bírniok.“ 18. §. ... „Kölcsönös biztosító-társaságoknál a felesleg egészében csak akkor kerülhet felosztás alá, ha a társaság a biztosítási alapot egészében visszafizette és a díjtartalékokon kívül még legalább is az eredeti biztosítási alap összegének megfelelő biztosítási alapot gyűjtött.“ — 47. §. ... „Kisebb kölcsönös biztosító-társaságok, valamint az ezek központja tekintetében, továbbá olyan kölcsönös biztosítási társaságok tekintetében, melyek nem szövetkezet formájában kívánják működésüket folytatni, a felügyeleti hatóság jelen törvény rendelkezéseitől eltérő e társaságok természetének megfelelő szabályokat rendeleti úton állapíthat meg.“

²⁾ Lásd szerzőtől: A szövetkezeti biztosítás hazánkban és Ausztriában, K. Sz. 1917.

következményeként kerül sor. *Ormodity*¹⁾ is felvetette e kérdést az 1900. évi tervezet kapcsán, a viszonyokat talán a kelleténél sötétebb színben látva. „A biztosítási alap az összes biztosítottak garanciájául szolgál, megengedhető-e tehát, hogy ezt az alapot a fix díjak mellett biztosítottak kimerítsék? Avagy megengedhető-e, hogy a kölcsönösség mellett biztosítottak által fizetett díjak a fix díjasok kárának fedezésére fordítassanak? ... Megengedhető-e, hogy a fix díjasok kára teljesen megtéríttessék, míg a kölcsönösök kárkövetelése esetleg — habár csak ideiglenesen is — redukció alá esik? ... Mi történjék akkor, ha a fix díjasok követelése meghaladják a díjbevételeket, a biztosítási alapot s az összes tartalékokat? Vajjon méltányos-e a kármegtérítésben úgy sem részesülő kölcsönös biztosítottaktól utánfizetést követelni csak azért, hogy a fix díjasok kára megtéríthető legyen? ...“

A fix díjjal kötött biztosítások között a leggyakoribb és — a nagy díjbevételekre való tekintettel — legfontosabb az átvállalt (viszontbiztosítási) üzlet kérdése a kölcsönös intézeteknél. Az osztrák hivatalos statisztika szerint csupán három kölcsönös biztosító foglalkozik ily üzlettel nagyobb mértékben: a Wechselseitige Versicherungsanstalt in Krakau, a volt Ausztria legnagyobb kölcsönös intézete, a Böhmische wechselseitige Lebensversicherungsanstalt és az Erste böhmische wechselseitige Versicherungsanstalt (Praha). 1913-ban a cseh életbiztosító állományának 22,5 százaléka átvállalt üzlet; a Krakauer állományából a tűzbiztosításban több mint 20%, jégben közel 25% ered viszontbiztosításból, míg az Első cseh kölcsönös a tűzbiztosításban összdíjbevételeinek több mint 10, jégben több mint 20, balesetbiztosításnál több mint 60, végül a szavatossági biztosításban közel 40 százalékát szerezte viszontbiztosítások útján. A magyar kölcsönös intézetek között számottevő indirekt üzletköre csak a Gazdák biztosító szövetkezetének van, mely intézet 1907. évi alapszabálmódosítása megengedi, hogy átvállalt tűzüzletet is kultiváljon, de ezen üzletkör díjbevétele nem lehet nagyobb, mint a közvetlen üzletben viszontbiztosításra fizetett díjak összege.

Kétségtelen, hogy az *Ormodity* által felvetett kérdésekre felelni nem könnyű. Nem meggyőző az az ellenérv, hogy csak a kölcsönösségi alapon biztosítottak élvezik a fix díjjal kötött üzletek hasznát is — ha utóbbiak nyereségben nem részesülnek — s így az abból eredő veszteségek is a kölcsönösségi alapon biztosítottakat terheljék. Viszont nem értünk egyet *Ormodityval* abban, hogy a fix díjjal való biztosítást nem tartja megengedhetőnek oly szövetkezet részére, amely egyuttal kölcsönös-

¹⁾ *Ormodity Vilmos*: Emlékirat az igazságügyminiszterhez a biztosítási reform tárgyában. Budapest, 1900. márc. 17. (14. oldal.)

ségi alapon is köt biztosításokat; mint már említettük, a fejlődés menete e pontban ellentmond Ormody felfogásának.

A szövetkezetek — egyes ágazatoktól (nálunk az állat-, külföldön részben tűz- és jégbiztosítás is) eltekintve — ma már más díjpolitikát folytatnak, mint régebben. A modern kölcsönös biztosító intézet teljesen közeledik a részvénytársasági formához: nem dolgozik eleinte alacsony díjjal, hanem előbb tartalékait erősíteni igyekszik s csak akkor tér rá a díjvisszatérítésre, ha ezáltal létét már nem veszélyezteti. Az ily módon gondosan vezetett intézet díjai a viszontbiztosítási technika óriási fejlődése következtében a közvetlen üzletben fix díjaknak tekinthetők, ép ezért fontos ily intézetek részére a nagyobb veszéllyel járó átvállalt üzlet kérdése. Kétségtelen pl., hogy földrengési és tornado kockázatokkal súlyosbított amerikai tűzbiztosítást egy gondosan vezetett szövetkezet nem fog átvállalni. (San-Francisco, Val-Paraiso stb.)

A kérdés megoldásánál mindenesetre a már fennálló állapotokból kell kiindulni. Néhány szépen fejlődő intézetünk béklyóba verését jelentené pl., ha az 1914. április 1-i dán törvény 8. §-a második bekezdéséhez hasonló intézkedést¹⁾ alkalmaznánk. Leghelyesebb lenne talán, ha a közvetlen üzletben köz- és árvavagyonnak fix díjjal való biztosítását kölcsönös intézetek részére általában megengednénk, míg fix díjas viszontbiztosítási üzletet csak akkor kezdhethének ezen intézetek, ha kimutatott szabad tartalékuk a biztosítási alap magasságát elérte, a viszontbiztosításra átvállalt üzletek díjbevétele azonban sem a kimutatott szabad tartalékokat, sem pedig a közvetlen biztosítás után kifizetett viszontbiztosítási díjakat meg ne haladja (orvosi vizsgálatnál kötött életbiztosításoknál ezen megszorítás mérsékelhető, ha az átvállalt üzlet maximuma alacsonyabb, mint a közvetlen biztosítások önmegtartása).

Amennyiben a szövetkezeti biztosítás külön kodifikálása nem történne meg — minek fő oka csak a felügyeletnek mielőbbi tető alá hozatala lehet — a javaslat 47. §-a utolsó bekezdése feltétlenül megváltoztatandó és „olyan kölcsönös biztosítási társaságok tekintetében, melyek nem szövetkezet formájában kívánják működésüket folytatni“, határozott rendelkezések veendőek fel. Szükséges ez már csak azért is, mert különböző politikai és gazdasági áramlatok a szövetkezetekkel szemben táplált véleményét időnkint gyökeresen megváltoztathatják: egyik irányzat kedvez a szövetkezeteknek, másik pedig a részvénytársulati formát tartja előnyösebbnek, mely áramlatok esetleg a felügyeleti hiva-

¹⁾ Ha egy kölcsönös intézet viszontbiztosítás által egy másiknak tagjává lesz, az utánfizetési szavatosság kizárható, ha és amennyiben az összes viszontbiztosítók az egész állomány 10 százalékát meg nem haladják.

talt is befolyásolhatják elhatározásában. De nem maradhat meg a jelenlegi szövegezésben a 10. §. utolsó bekezdése és a 13. §. 2. pontja sem, ami eddigi fejtegetésünkben kiviláglik. Végül megváltoztatandó a 47. §. első bekezdése¹⁾ is olyképen, hogy a törvény rendelkezései megfelelő változtatásokkal mindennemű egyesületi, nyilvános jellegű, jótékony célú biztosítási intézményre, nyugdíjbiztosítási pénztárakra²⁾ stb. feltétlenül *kiterjesztendők* és nem kiterjeszthetők, mert ezen intézmények rontották le hazánkban általában a biztosítás, de különösen a szövetkezeti biztosítás hitelét.

A javaslat II. fejezete a biztosítási vállalatok megalakítását és működését szabályozza. Minden alakuló társaságtól biztosítási alapként általában „a biztosítási ügyletek minden ágára nézve (kárbiztosítás, életbiztosítás, viszontbiztosítás), mellyel foglalkozni kíván, külön-külön legalább 1,000.000 K-ra rúgó tényleg befizetett és belföldön elhelyezett“ biztosítási alapot kíván meg. (5. §.) Ez alapot csekélyebb kockázatú kárbiztosítási ágaknál, ha a vállalat csak ezekkel foglalkozik, a felügyeleti hatóság külön-külön 200.000 K-nál nem kisebb összegre redukálhatja. Helyi jellegű kölcsönös intézeteknél a biztosítási alap ennél alacsonyabb összegben is engedélyezhető.

Mindenekelőtt megállapítható, hogy e §. első bekezdésében foglalt, a régi kereskedelmi törvényből átvett felosztás (kár-, élet- és viszontbiztosítás) elavult és ebben az u. n. *vagyonsbiztosítások* (hitel-, szavatossági-, óvadék-, árfolyambiztosítás stb.) nem helyezhetők el; kétes továbbá, vajjon ugyanazon biztosítási ágazatnak közvetlen és közvetett (viszontbiztosítás útján való) üzése két ágazatnak számít-e. A megkívánt biztosítási alap magasságáról csak úgy mondhatunk helyes véleményt, ha a mostani — illetve, amit a háborús konjunktúra hatásának kikapcsolása céljából szükségesnek tartunk, az 1913. év végével fennállott — viszonyokat vesszük előbb szemügyre.

¹⁾ »Nyugdíjbiztosító intézetek és nyugdíjpénztárakra, továbbá betegsegélyező, temetkezési, kiházasítási és ellátási, rokkantakat, özvegyeket és árvákat segélyező és hasonló jellegű jótékony egyesületekre, amennyiben biztosítási ügyletekkel foglalkoznak, nemkülönben községek, városok vagy egyéb közhatóság által fentartott biztosítási vállalatokra, továbbá egyes magánvállalatoknak alkalmazottaikra kiterjedő nyugdíjbiztosító vagy egyéb biztosító intézményeire ezen törvény rendelkezései a vállalatok természetének megfelelő és rendeleti úton megállapítandó változtatásokkal kiterjeszthetők.«

²⁾ Reméljük, hogy a kormány a legrovidebb idő alatt törvényjavaslatot hoz nyilvánosságra a magántisztviselők stb. kötelező nyugdíjbiztosításáról már csupán azért is, hogy azon alkalmazottak, kik különböző magánvállalatok nyugdíjintézményeinek tagjai, helyhez kötöttsége, ami a munkaadóknak alkalmazottaik kizsákmányolására ad alkalmat, megszűnjék.

Az 1897-ben másfél millió K befizetett részvénytőkével alakult *Providentia* 1913-ban a szállítmány-, gépkár-, vízvezetéki-, szavatossági- és balesetbiztosítást közvetlen és részben közvetett úton, a tűzbiztosítást pedig csupán viszontbiztosítás útján üzti. Az intézet rohamosan fejlődött — ámbár nincsen meg a javaslatban megkívánt 3 milliónyi biztosítási alapja — és 1913-ban már befizetett részvénytőkéjének 91 százalékát kitevő szabad tartalékkal rendelkezett; az utolsó öt békeév átlagos osztaléka 8 százalékot ért el. A kitünő eredményt az intézetnek a tőkekoncentrációban birt szerencsés helyzetével (Müncheni—koncern) magyarázhatjuk.

A *Nemzeti balesetbiztosító* egy milliónyi részvénytőkéjét csak 1911-ben emelte fel ennek kétszeresére; az élet-, baleset-, szavatossági-, gépkár-biztosítást és tűzviszontbiztosítást üzi, tehát a javaslat szerint ugyancsak 3 millió biztosítási alappal kellene birnia, ha a jövőben alakulna meg (saját tartaléka 1913-ban a befizetett részvénytőke 70%-a, az öt utolsó békeév átlagos osztaléka 9%, a Müncheni—Első magyar csoporthoz tartozik).

A *Hungária* 1·8 millió K befizetett részvénytőkével úgyszólván minden ágazatot kultivál direkt és az ágazatok egy részét viszontbiztosítás útján is üzi; annak, hogy eddig kevés eredményt mutatott fel, a 3 millió alóli befizetett részvénytőke bizonyára a legkevésbé az oka. A részvénytársasági *Unió* 2 milliós alaptőkéje dacára csak szerény eredményt tud az életbiztosításban kimutatni. A két jég- és viszontbiztosító részvénytársaság (*Meridionale* és *Magyar jég- és viszontbiztosító*) részére mai üzletállománya mellett az előirt 2 millió K nem lenne elégséges; 1895 óta mindkettő részvénytőkéje egyenkint tényleg 3 millió K s i. t.

A biztosítási alapnak bizonyos minimális összegben való meghatározása azért szükséges, hogy a biztosítottak érdekei meg legyenek védve, illetve tőkeszegény részvénytársasági biztosítók alapítása megakadályoztassék, az indokolatlanul magas összegben megkívánt alap a már fennálló vállalatokat monopol vagy legalább is monopoloid helyzetbe juttathatná. Az 1913. évi viszonyok megvizsgálásából arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy több biztosítási ágazat kultiválása esetében aránylag kevesebb biztosítási alapra van szükség; természetes ugyanis, hogy a különféle biztosítási ágazatok kockázat-kiegyenlítésre nyújtanak reményt: alig fordul elő, hogy ugyanazon üzletévben úgy a tűz-, mint a jég- és egyéb kárbiztosítási ágazat kedvezőtlen eredménnyel záruljon és ugyanakkor az életbiztosítás se hozzon felesleget. Ha valamely intézet nem üzi a szeszélyes, kockázatos vagy kevésbé kipróbált ágazatokat — jég-, szállítmány-, hitel-, vihar-, árvíz- stb. biztosítást — túl magas a 3 millió-

nyi biztosítási alap még akkor is, ha e vállalat egyébként a többi kipróbált ágazatokat kiterjedt üzletkörrel űzi, viszont kevés az egy milliós alap, ha a vállalat pl. a tűz-, jég-, szállítmány- és betörés-biztosításokat (tehát az ú. n. kárbiztosítást) kultiválja. Számos elemi biztosító vállalat, mely a tulajdonképpeni életbiztosításokat nem űzi, kultiválja a balesetbiztosítást, mely ágazat üzeme sokkal inkább hasonlít a kárbiztosítási ágazatokhoz, mint a tulajdonképpeni életbiztosítási üzlethez. Végül az osztrák Assekuranz-Regulativ 5. §-a első bekezdése¹⁾ is amellel szól, hogy a kár-, vagyon- és balesetbiztosítási ágazatok az egyik, a tulajdonképpeni életbiztosítások pedig a másik csoportba osztassanak. Az eszerint tisztán életbiztosítást kultiváló intézet részére 1 millió K-t írának elő, amit indokolt az esetben valamivel felemelni, ha az intézet az orvosi vizsgálat nélküli rendes, azaz ú. n. nagy életbiztosításokat is űzi, mert ily biztosításoknál az antiszelekció könnyen érvényesül, amitől pl. a népbiztosításnál nem félünk (a legszegényebb néposztály ugyanis — a háborús pénzéből eltekintve — nem tud rendes orvosi vizsgálatot járó életbiztosítást fizetni, azonban nagyobb összegű orvosi vizsgálat nélküli életbiztosítást főként csak azok vesznek igénybe, akik orvosi vizsgálat esetén elutasítástól tartanak). A kár-, vagyon- és balesetbiztosítási ágazatok részére a biztosítási alapot egységesen meghatározni aligha lehetséges, e tekintetben tehát kénytelenek vagyunk a felügyeleti hivatal belátásának bizonyos teret engedni, azonban hatályos felügyelet esetén inkább valamivel kisebb mint nagyobb összeg lenne kikötendő. Azt hisszük, hogy 2 millió alappal az összes ágazatok üzembe vehetők, életbiztosítással együtt; a viszontbiztosítás pedig csak akkor veendő külön tekintetbe, ha oly ágazatban nyújtatik, melyben a vállalat közvetlen biztosításokat nem köt.

Végül természetesnek találjuk, hogy a biztosítási alap csak oly ágazatok után mutatandó ki, melyet az illető vállalat tényleg kultivál, nem pedig alapszabályszerűen űzni jogosult, ami a javaslat szövegezéséből nem tűnik ki világosan.

Helyi jellegű, avagy csupán a biztosítottak zárt körére kiterjedő kölcsönös biztosító intézet részére a felügyeleti hatóság remélhetőleg csak az esetben fog 200.000 K-nál is kevesebb biztosítási alappal megelégedni, ha az alapítók kimutatják, hogy megfelelő viszontbiztosítási fedezettel bírnak, mely lehetővé teszi a kölcsönös biztosítónak, hogy a károkat teljes összegében akkor is megtérítse, ha rendkívüli károk

¹⁾ »Versicherungsanstalten, welche zum Betriebe des Lebensversicherungsgeschäftes neu errichtet werden, kann neben diesem Versicherungsweige nur der Betrieb von Rentenversicherungen, sowie der Betrieb der Invaliditätsversicherung gestattet werden.«

következtében a normális évi díjbevétel a károk fedezésére nem lenne elégséges (ú. n. Versicherung der Nachschussgefahr, vagy Höchstschäden-Rückversicherung.) Megfelelő viszontbiztosítási fedezet nélkül ugyanis a biztosítottak érdekei ily helyi jellegű intézeteknél egyáltalán nincsenek megvédve, mely tény a szövetkezeti biztosítási eszmének nagyon árthat.

Az átmeneti és vegyes intézkedések értelmében ¹⁾ a törvény hatálybaléptekor már működő biztosítási vállalatok működésüket biztosítási alap (5. §.) kimutatása nélkül is folytathatják. Ez intézkedés — mely egy-magában ellentmond az egész felügyelet hatályosságának — feltétlenül szükségessé teszi kényszertartalék alakításának elrendelését, minek szükségessége mellett szól azon körülmény is, hogy a biztosítási alap magassága, mint láttuk, pontosan a legtöbb esetben alig határozható meg, illetve az annak idején helyesen megállapított alap az üzlet fellendülésével később nem bizonyul elégségesnek. Igaz ugyan, hogy az alapszabályok mindig előírják a tartalékolás módozatait és az alapszabályok a felügyeleti hatóságnak bemutatandók, de e tény a kötelező nyereségtartalék szükségességét nem befolyásolja.

A háború előtti 10 évben az összes ausztriai és magyarországi biztosító részvénytársaságok kimutatott szabad tartaléka a befizetett részvénytőke százalékában volt: ²⁾

	az összes biztosítási	a kizárólag viszontbiztosítással foglalkozó
	részvénytársasagoknál	
1904	118·9	45·2
1905	124·5	55·5
1906	115·2	10·0
1907	100·8	22·1
1908	104·5	29·1
1909	117·0	33·4
1910	121·5	46·0
1911	100·7	54·8
1912	83·7	47·9
1913	78·5	47·8

Az átlagokon belül természetesen igen nagy eltérésekkel találkozunk a különböző intézeteknél (pl. 1906, San-Francisco). Némely vállalat befizetett részvénytőkájének többszörösével rendelkezik, azonban nem egy igen régi részvénytársaság csak minimális szabad tartalékkal bír.

¹⁾ VI. fejezet, 49. §. 1. pont.

²⁾ Lásd szerzőtől: A viszontbiztosítás. Budapest, 1919. (Heisler és Kószol.)

Az 1900. évi javaslat 15. §-a rendelkezett a törvényes nyereségtartalék ügyében,¹⁾ ami akkoriban általános helyesléssel találkozott. E rendelkezést oly módosítással véljük átveendőnek, mely szerint a jég-, szállítmány-, hitel-, vihar-, árvíz- stb. biztosítások évi tiszta nyereségének nem 10, hanem legalább 15⁰/₀-a csatolandó a nyereségtartalékhoz mindaddig, míg e tartalék a biztosítási alap magasságát el nem éri. A kényszertartalék dotálása megszüntethető, ha ezen tartalék a biztosítási alap kétszeresét elérte. Átmeneti intézkedésként szükséges lenne oly már fennálló vállalatok számára, melyek nem rendelkeznek az újabb alakulatok részére előírt alappal, a törvényes tartalék dotálásának kulcsát 15 illetve a szeszélyes és ki nem próbált ágazatoknál 20⁰/₀-ra felemelni mindaddig, míg e tartalék az ujonnan előírt biztosítási alap magasságát nem éri el, jogában állván ily vállalatoknak ezen tartalékot eddigi tartalékaikból egyszerre kihalítani és megalakítani. A törvényes tartalék belföldön helyezendő el, lehetőleg liquid, de a törvényben nem külön szabályozott értékekben.

Az 5. §. utolsó bekezdése külföldi vállalatok részére viszonyosság esetében megadja annak lehetőségét, hogy a biztosítási alapnak belföldön való elhelyezésétől a felügyeleti hatóság eltekintsen. Szerintünk viszonyoságnál mindig figyelembe kell vennünk azt, hogy annak nem léte esetében mit vesztené és mit nyerne a magyar közgazdaság. Volt alkalmunk már kimutatni²⁾ pl., hogy mennyire függő viszonyban állunk Ausztriával szemben a biztosítás terén is. 1913-ban az élet-, tűz-, jég-, üveg-, betörés-, baleset- és szavatossági biztosításokban az ausztriai intézetek magyarországi díjbevétele a közvetlen üzletben 47,834.000 koronával többet tett ki, mint hazai biztosítási vállalataink díjeredménye Ausztriában. Nagyon fontos e körülmény valutáris szempontokból most, amidőn ez intézetek vámkülföldi társaságokká lesznek. Kétségtelen, hogy a magyar intézetek részére legjobb üzlet az lenne, ha ausztriai állományukat az osztrák intézetek magyarországi tárcájukkal felcserélhetnék: szakember tudja, hogy az így megnagyobbodott hazai üzletkörnek viszontbiztosítása semmiféle gondot nem okozna. Oly külföldi vállalatoknak a belföldön való működését, melyeknek hazájában a magyar vállalatok működésére nézve viszonyosság nem áll fenn, a felügyeleti hatóság-

¹⁾ »A biztosító vállalat köteles az évi tiszta nyereségnek legalább 10⁰/₀-át nyereségtartalék alkotására fordítani, amely mindaddig gyarapítandó, míg a biztosítási alap nagyságát el nem érte. Amint erre az összegre emelkedett, az évi tiszta nyereségnek csupán 5⁰/₀-a csatolandó a tartalékhoz. Ha azonban a biztosítási alap nagyságát elért tartalék később csökken: ez mindaddig újból 10⁰/₀-kal gyarapítandó, míg a biztosítási alap nagyságát ismét elérte.

A nyereségtartalékot csak belföldön lehet elhelyezni . . .

²⁾ Biztosítási mérlegünk passzivitása Ausztriával szemben. M. Gazdák Sz. 1917.

nak a keresk. törvény 211. §-a 7. pontja, illetve kölcsönös intézeteknél 230. §-a értelmében módjában áll megakadályozni.

Teljesen elhibázottnak kell tartanunk a javaslat 10. §-a második bekezdésének azon intézkedését, mely szerint az általános biztosítási feltételektől eltérő különös feltételek csak az esetben érvényesek, ha azok az általános feltételeket kiegészítik vagy pedig a biztosítottakra nézve kedvezőbb feltételeket tartalmaznak. A javaslat ezen rendelkezése a nem egy tekintetben már elavult osztrák Assekuranz Regulativból vétetett át (ott is 10. §. 2. bekezdés), holott e rendelkezéstől a Versicherungsordnung¹⁾ német mintára már eltért. A biztosítóknak a javaslatban foglalt megkötése a külön biztosítási feltételek tekintetében sokkal inkább sújtaná a biztosítottakat, mint a biztosítókat. Csaknem minden biztosítási ágazatban találkozunk ugyanis oly, az átlagostól bizonyos tekintetben eltérő kockázatokkal, melyek a nyomtatott (általános és különös) feltételekkel nem vehetők biztosításba, hanem csak bizonyos megszorítással.²⁾ Ha e megszorításokat nem engedélyezné a törvény, számos

¹⁾ Kaiserliche Verordnung vom 22. November 1915, § 2.: „(1) Weicht der Inhalt der Versicherungsurkunde von dem Antrag ab, so gilt die Abweichung als von dem Versicherungsnehmer genehmigt, wenn er nicht innerhalb eines Monats nach Empfang der Versicherungsurkunde Widerspruch erhoben hat.

(2) Diese Genehmigung ist jedoch nur dann anzunehmen, wenn der Versicherer den Versicherungsnehmer durch eine gleichzeitig mit der Versicherungsurkunde übermittelte besondere schriftliche Mitteilung darauf aufmerksam gemacht hat, dass er wegen Abweichungen von seinem Antrag innerhalb eines Monats Widerspruch erheben kann. Bei der Lebensversicherung und bei der Unfallversicherung ist der Versicherungsnehmer überdies auf die einzelnen Abweichungen in der schriftlichen Mitteilung besonders aufmerksam zu machen.

(3) Hat der Versicherer diesen Vorschriften nicht entsprochen, so ist die Abweichung für den Versicherungsnehmer unverbindlich und der Inhalt des Antrages als vereinbart anzusehen.

(4) Auf eine Vereinbarung, durch die der Versicherungsnehmer darauf verzichtet, den Vertrag wegen Irrtums anzufechten, kann sich der Versicherer nicht berufen.“

²⁾ Tűzbiztosításnál üzemen kívül álló ipartelepek (vagy az üzemterv szerint a közeljövőben üzemen kívül illetve áthelyezendő, különösen fűrésztelepek) és oly vidékek lakóházainak biztosítása, melyeken az Amerikába való kivándorlás igen sűrűn fordul elő, gyakran csak oly módon lehetséges, ha kikötetik, hogy kár esetén csupán az anyagérték (esetleg a legközelebbi piacra való szállítás költségeinek levonásával) térítetik meg, ha a leégett épület bizonyos időn belül, ugyanazon helyen és ugyanazon rendeltetéssel fel nem épül. A rokkantak és hadisérülteknek Németországban már nagy haladást tett balesetbiztosítása individuális megszorítás nélkül (pl. sérült végtag teljes vagy részleges kizárása, viszont az ép végtagnak az általános és különös — nyomtatott — feltételektől eltérőleg magasabban való értékelése) el sem képzelhető. Az újabb, kevésbé kipróbált ágazatoknál — pl. hitelbiztosítás, gépkárbiztosítás stb. — csaknem minden egyes kockázatnál szükséges lehet nyomtatott kötvényfeltételektől eltérő megállapodásoknak a biztosítási szerződésbe való felvétele.

kockázat részére lehetetlenné tenné a biztosítási védelmet, miáltal nemcsak a biztosítani akaró érdekeit, hanem gyakran a közérdeket is sértené. A javaslatnak tehát az osztrák Versicherungsordnung szerinti megváltoztatását tartjuk feltétlenül szükségesnek oly kiegészítéssel, hogy a biztosítási vállalatok időközönként köteleztessenek az alkalmazott, megszigorító külön kikötéseket a felügyeleti hatósággal közölni, hogy annak indokolatlan szigorítások esetében módjában álljon közbelépni.

A javaslat 17. §-a a szerzési költségek amortizációjáról intézkedik.¹⁾ Annak, hogy a javaslat a kereskedelmi törvény 460. §-ának megfelelően — az Assekuranz-Regulativtól eltérően — nem csupán a szerzési *jutalékok*, hanem a szerzési *költségek* amortizációját engedi meg, nagy fontosságot tulajdonítunk. Eltekintve ugyanis attól, hogy kezdő intézeteknél egyes ágazatokban a szerzési jutalék az összes szerzési költségeknek csupán 60—70%-át teszi ki, a javaslat intenciója lehetővé teszi, hogy a gyakran megbizhatatlan, jutalékéhes mozgóügynökök helyett a biztosító társaságok megbízhatóbb, állandóbb jellegű, fix fizetéses üzletszerzőket alkalmazzanak, ami a biztosítási intézménynek mindenképpen csak előnyére válhatik; e tekintetben tehát nem osztjuk Poór²⁾ aggályait. Kár- és balesetbiztosításoknál a biztosítási időre, a tulajdonképpeni életbiztosításoknál pedig tizenöt évre voltak a szerzési költségek eddig feloszthatók, tekintet nélkül arra, hogy a biztosítási vállalat hány éve áll már fenn; a javaslat szerint előbbi ágazatokban legfeljebb öt, életbiztosításoknál pedig legfeljebb tíz évre oszthatók fel e költségek, de mindig csak a biztosítási vállalatoknak fennállásuk első tíz évében kötött biztosításoknál.

A szerzési költségeknek a mérlegekbe aktivumként való beáltítása kétségkívül igen kényes kérdés. E költségeknek ad infinitum előrevitelezése a mérleg realitását erősen kérdésessé teheti. Viszont ha a vonatkozó rendelkezések nem felelnek meg a hazai biztosítási üzlet költség- és versenyviszonyainak, szövetkezetek alakulása csaknem lehetetlenné válik és új részvénytársasági biztosítók csak az esetben boldogulhatnak, ha az amúgy is magasan megszabott biztosítási alapon kívül annak 20—25%-át kitevő szervezési alappal rendelkeznének. Hatályos állami felügyelet esetében azon visszaélésektől, melyek a költségek előrevitelé-

¹⁾ Mivel a javaslat 53. §-a szerint a keresk. törvénynek csupán 453—462. §§. vesztik hatályukat, részvénytársaságoknál az első szervezés költségei ezután is öt évre oszthatók fel (keresk. törv. 199. §. 3. pont), míg szövetkezeteknél az erre vonatkozó elveket a 225. §. 6. pontja értelmében az alapszabályokban kell meghatározni.

²⁾ Poór Jakab: A biztosítási magánvállalatok állami felügyelete. Bizt. és Közg. Lapok, 1919.

ből származhatnak, nem félünk, viszont a javaslatnak különösen az életbiztosítások szerzési költségeinek amortizációját szabályozó intézkedését túlszigorúnak tartjuk és merjük állítani, hogy az a hazai verseny- és költségviszonyok mellett meg nem felel. Szükségesnek tartjuk, hogy az első 15 évben szerzett biztosításoknak szerzési költségei legyenek amortizálhatók, még pedig dologi- és balesetbiztosításoknál a biztosítási tartamra, életbiztosításoknál pedig 15 évre felosztva, amiben a 17. §. második bekezdésének¹⁾ figyelembe vételével nem látunk semmiféle veszélyt.²⁾

A javaslat az életbiztosítási díjak és a matematikai díjtartalék tekintetében az osztrák Regulativumnak már sok tekintetben elavult intézkedéseit teszi kötelezővé (netto-methodus). Azt hisszük, hogy egy modern törvényjavaslatban nem szabad az életbiztosítási matematika fejlődésének gátat vetni, illetve megakadályozni, hogy a matematika vívmányai érvényesüljenek (elégséges díjak, brutto-módszer); e kérdés szoros összefüggésben áll a költségek amortizációjával is. Leghelyesebb lenne oly megoldás, mely a felügyeleti hatóság belátására bízva, hogy bizonyos díj- és díjtartalékszámítási elveket, illetve módozatokat engedélyez-e vagy sem.

A leghevesebb és legegységesebb ellenállást a javaslat azon intézkedése váltotta ki a biztosítási vállalatok részéről, mely szerint az életbiztosítási díjtartaléknak legalább 40%-a magyar államadóssági kötvényekben helyezendő el (21. §. 1. pont). Az 1919 február 8.-án a pénzügyminisztériumban megtartott szakértekezleten³⁾ főleg azon érv hatása alatt, hogy ezen, az eddigi állományra is vonatkozó rendelkezés a Monarchia területén alakuló államok részéről retorziót váltani ki, minek következtében az ott dolgozó intézeteink kényszerülve lennének magyar állampapirokat esetleg cseh-tót, román, délszláv, olasz, német kötvényekkel cserélni föl, tehát nagymennyiségű hadikölcsön-kötvényt és egyéb magyar járadékot a piacra dobni, a pénzügyminiszter hajlandónak

¹⁾ „Az időközben megszűnő biztosítások még fennmaradt szerzési költségei a megszűnés évében teljes összegükben törlesztendőek. A biztosítás egész tartamára előre kifizetett biztosítások szerzési költségei pedig a biztosítások megkötésének évében teljesen leirandók.“

²⁾ A magyarországi és ausztriai viszonyoknak harminc évre visszamenő áttanulmányozásából látjuk, hogy csupán két biztosító intézet mérlegében szerepelt 15 évi fennállás után is előrevitt szerzési költség. A költség- és versenyviszonyok azonban az utolsó években igen kedvezőtlenekké lettek és nem tudjuk, hogy a magyar életbiztosítók díjtartalékai számításánál mily levonások („Zillmern“) eszközöltetnek.

³⁾ Jelen dolgozatunk az értekezlet első napja (febr. 8.) után készült, azonban az értekezlet folytatása előtt (febr. 11.) már a nyomdában volt, tehát utóbbin elhangzott érvek már nem voltak figyelembe vehetők.

mutatkozott arra, hogy a javaslat ezen követelményétől eláll. Annak újabb hangsúlyozásával, hogy biztosítási mérlegünk általában, de életbiztosítási mérlegünk különösen nagy passzivitást tüntet fel (a háború előtt az ausztriai intézetek itteni évi díjbevétele ötször annyi volt, mint a magyar társaságoké Ausztriában, a nem magyar intézetek élet-díjbevétele pedig mintegy 40 millióval több, mint a hazai intézetek külföldi üzlete), a felszólalásnak bizonyos fokig helyt kell adnunk. De ha szükséges az állampapiroknak vevőkört biztosítani — aminthogy tényleg szükséges is — nem lehet azzal érvelni, amit gyakran hallottunk, hogy nagyhányadú kényszer erősen sújtaná a biztosítókat, kishányadú kényszer pedig nem érdemes alkalmazni. Bizonyos, hogy a mai államadósághoz arányítva csak elenyészően kis összegű állampapírt lehet a biztosítókra észszerűen kényszeríteni, de ne feledjük el, hogy sok kicsi sokra megy. *Feltétlenül megkívánható, hogy a belföldi életbiztosítási díjtartalék gyarapodásának 25 percentje magyar állampapirokban helyeztessék el.* Hogy ez nem érintené súlyosan a biztosítókat, arra vonatkozólag Ormódyt idézzük, ki említett emlékiratában — annak előrebocsátásával, hogy abban a szakértekezletéken felmerült megjegyzéseket is felhasználta — ezt mondja (25. oldal): *„Készséggel hozzájárulunk olyan intézkedéshez, amely elrendeli, hogy jövőben az évi díjtartalék-gyarapodásnak negyedrésze okvetlenül magyar állami kölcsönökbe legyen befektetendő.”* Igaz ugyan, hogy Ormódy oly kormányintézkedést kér, mely az állampapírok túlságos árfolyamvesztésétől megkímélné a biztosítókat (pl. az ausztriai 1911. évi fix kamatozású kölcsön, melynél árfolyam-ingadozás ki van zárva), de ettől el is tekintve nem látjuk a hazai biztosítási vállalatok érdekeit veszélyeztetve, ha a díjtartalék-gyarapodásnak 25°/o-os kényszere törvénybe iktattatnék. Nem tartjuk ugyanis kizártnak, hogy a Monarchia területén alakuló újabb államok ennél szigorúbb (a régi államokra is érvényes biró) állampapír-kényszerre fognak rátérni, a magyar intézetek tárcájában levő magyar állampapírok a cseh-szlovák, jugoszláv, olasz, román területek életbiztosításai díjtartalékának elhelyezésére bizonyára nem lesznek alkalmasak, a hazai társaságok (területileg redukált) magyar üzletei díjtartalék-növekedésének 25°/o-át tehát állampapírban el fogják tudni helyezni anélkül, hogy tárcájukat újabb állampapírokkal terhelnék, hanem az értékeket egyéb tartalékukból utalnák át a hazai életbiztosítások díjtartalékai fedezetére. Hazai intézeteinknél tehát e kényszer éveken át csupán egy egyszerű átírási (könyvelési) tételként jelentkezne, mint befektetési kényszer pedig egyenlőre főként külföldi biztosítási vállalatokat érintene.¹⁾

¹⁾ Az állampapír-kényszer ellen a biztosítókon át a velük érdekközösségben levő pénzügyintézetek is tiltakoznak, mivel utóbbiak zálogleveleinek a biztosítók a legjobb és legállandóbb vevői.

Igen helyesnek tartjuk a díjtartalékra vonatkozó 21. §. 6. és 7. pontjának tartalmát,¹⁾ viszont a 8. pontban foglalt ama megszorítás, mely szerint belföldi bérházakba a díjtartaléknak legfeljebb tíz százaléka helyezhető el, kissé gondolkozóba ejt. Igaz ugyan, hogy az ingatlan nem ideális elhelyezési módozat matematikai díjtartalék részére, azonban az ingatlanoknak ezen pontban²⁾ körülírt, az osztrák Assekuranz-Regulativ 33. §. 3. pontja második bekezdéséből átvett értékelési módozatának figyelembe vétele arra indít bennünket, hogy rámutassunk, miszerint fontos a hazai, főleg kisebb életbiztosítók versenyképessége szempontjából annak lehetővé tétele, hogy e társaságoknak minél előbb saját székházuk legyen; már fennálló intézeteink és a jövőben alakulandó társaságok részére a versenyt minden módon meg kell könnyíteniünk a külföldi vállalatokkal szemben, tekintve, hogy életbiztosítási mérlegünk az összes ágazatok közül a legnagyobb mértékben passzív. A biztosítók saját székháza erősen növeli a közönség bizalmát, így természetes, hogy minden intézet törekszik saját házra tenni szert; kisebb, illetve újabb társaságoknál e célra gyakran nem áll más tőke rendelkezésre, mint a díjtartalék. Az osztrák hivatalos statisztikából kitetszik, hogy a tíz életbiztosító részvénytársaságnál (1913-ban) a díjtartaléknak 13 százaléka van bérházakban elhelyezve; ez az elhelyezési módozat 8 részvénytársaságnál haladja meg a 10 percentet, egynél közel 45 százalékot érve el; a 10 százalékot különben egy kölcsönös intézetnél is túlhaladja a tőkeelhelyezés ezen módja a díjtartaléknál.

A fentieknek alapján szükségesnek tartjuk a 8. pont első bekezdésének oly irányú megváltoztatását, mely szerint a felügyeleti hatóságnak jogában áll a *belföldi* intézetekkel szemben e rendelkezéstől eltekinteni, ha a társaság igazolja, hogy a bérházra főleg hivatalos helyiségek elhelyezése céljából van szüksége.

¹⁾ 21. §. »Az életbiztosítási díjtartalék elhelyezhető: 6. belföldi ingatlanokra adott oly jelzálogkölcsönökbe, melyeknek fedezete a kölcsönösszegnek és az esetleges előző telekkönyvi tehertételeknek legalább kétszeresét képezi, ha azonban a jelzálog erdő vagy szőlőterület, ezeknek talajértéke a kölcsönösszegeknek az előző tehertételeknek legalább háromszorosát kell, hogy képezze. Iparüzésre rendelt épületek és bányák jelzálognak el nem fogadhatók; 7. a 6. pont értelmében nyújtott jelzálogkölcsönrel terhelt és birói árverésen megvásárolt ingatlanokba oly összeg erejéig, amely a vállalat saját követelésének teljes fedezésére szükséges.«

²⁾ 8. »belföldi bérházakba, ha nincsenek értékük egyharmadrészen felül megterhelve, megjegyezvén, hogy ennél az elhelyezésnél az ingatlan nem számítható magasabb értékben, mint amelyet a tiszta jövedelemnek az életbiztosítási díjtartalék kiszámításánál alapul vett kamatláb mellett való tőkésítése eredményez. Ha azonban a forgalmi érték az így kiszámított értéknél alacsonyabb, az veendő irányadoul. Az ezen pontban megállapított módon az életbiztosítási díjtartaléknak legfeljebb tíz százalékát lehet elhelyezni.«

Nem helyeselhetjük a 8. pont második bekezdését sem, mely szerint az ideiglenesen pénzügyintézeti betétekben elhelyezett összeg „sohasem“ haladhatja meg a díjtartalék tiz százalékát. E kikötésnek — miután a pénzügyminiszter látszólag már nem ragaszkodik a 40% állampapír-kényszerhez — nem szabadna százalékos meghatározást használnia, hanem teljesen elegendő az Assekuranz-Regulativ 30. §-ának 11. pontja első bekezdéséhez¹⁾ hasonló megszorítás. Megjegyezzük, hogy 1913-ban négy ausztriai kölcsönös intézetnél tiz százalékot meghaladott a díjtartaléknak betétekben elhelyezett része, sőt az *Első Magyar*-nál is 10% körül mozgott.

Végül megengedhető lenne a díjtartalék 15—20 százalékát a Pénzügyintézeti központ közbejöttével állami garanciával folyósított tisztviselő-kölcsönökbe is befektetni, amint ennek kérdése a február 8.-án tartott értekezleten felmerült. Annak gondolatát azonban, hogy a díjtartalék egy része — 15%-a — pénzügyintézeti vagy biztosítási részvényekben is elhelyezhető legyen, vissza kell utasítanunk²⁾; eltekintve attól, hogy e részvények játékra adhatnak alkalmat, belső értékük nem állandó és a felügyeleti hatóságnak igen sok kellemetlenséget okoznának annak eldöntésénél, hogy a részesedés a díjtartalékból melyik pénzügyintézetenél vagy biztosítónál és mily összeg erejéig engedélyezhető. Viszont természetes, hogy a biztosítási vállalat a javaslat 16. §-a alapján³⁾ egyéb tőkéjével ily alapítási üzletekben részt vehet; ily befektetést a felügyeleti hatóság feltétlenül jóvá fog hagyni, ha a vállalkozás nem tekinthető túlságosan kockázatosnak.

Áttérünk a javaslat egyik, a mai viszonyok között legfontosabb intézkedésére, a kárbiztosítási és balesetbiztosítási díjvitelek magasságának kérdésére; érdekes, hogy e témát a javaslattal való összefüggésben sem az eddigi szakértekezletek alkalmával, sem pedig a szaksajtóban érdemlegesen nem tárgyalták.

¹⁾ „... Werte, welche sich zur Bedeckung der Prämienreserve eignen... 11. Einlagen bei accreditirten inländischen Creditinstituten in Contocorrent-Geschäfte oder gegen Cassascheine, jedoch nur insoweit, als die Führung der Geschäfte die Bereithaltung disponibler Mittel erfordert...“

²⁾ Póór i. h.

³⁾ 16. § „A biztosítási vállalat a vállalat tárgyát képező biztosítási üzlet és a 21 §-ban említett befektetésekre vonatkozó ügyletek mellett csak oly ügylettekkel foglalkozhatik, amelyek a vállalat vagyonának, illetve tartalékainak gyümölcsöző elhelyezését célozzák és amelyekkel való foglalkozáshoz a felügyeleti hatóság előzetesen hozzájárult“ (v. ö. Assekuranz-Regulativ 18. §.: »Versicherungsgesellschaften dürfen neben den Versicherungsgeschäften, welche den Gegenstand ihres Unternehmens bilden, nur solche Geschäfte betreiben, welche in der fruchtbringenden Anlage der Gesellschaftsfonds ihren Grund haben.«)

A kárbiztosításokra vonatkozó 26. §. 2. pontja ¹⁾ általában a 40⁰/₀-os átalányozás elvén épült fel, az 5. pont ²⁾ első bekezdése a 2. pont intézkedéseit a balesetbiztosítás díjvitelére is kiterjeszti. Azonban a javaslat szövegezését állampénzügyi szempontból határozottan károsnak találjuk, mert az olvasható belőle ki, hogy a felügyeleti hatóság intenciójának inkább megfelel a 40⁰/₀-on felüli, mint a 40⁰/₀-os tartalékolás, mely elhatározást a biztosítási vállalatok kétségtelenül örömmel üdvözlnek.

A díjviteliek kérdésével volt alkalmunk jelen folyóirat lapjain ez előtt másfél évvel foglalkozni. ³⁾ Tudjuk, hogy a 40⁰/₀-os átalányozási rendszer az Assekuranz-Regulativból származik, melynek elődje, az 1880. augusztus 18.-iki rendelet (R. G. Bl. Nr. 110) a tűzbiztosításnál csak 33¹/₃⁰/₀-os díjvitelt irt elő. Akkoriban tettünk is előterjesztést a kereskedelmi törvények vonatkozó intézkedéseinek megváltoztatására ⁴⁾; állami

¹⁾ „Kárbiztosításoknál, kivéve ha e tekintetben az alábbiakban eltérő intézkedés nem foglaltatik, a még le nem járt kockázati időre járó díj, átalányozásnál pedig legalább az évi díjbevétel 40⁰/₀-a helyezendő díjtartalékba (díjvitelbe.).

Mindkét esetben a kiszámítás előtt a viszontbiztosítások és érvénytelenített biztosítások, első helyen említett esetben egyúttal a megfelelő szerzési és beszedési költségek is levonásba hozhatók.

A felügyeleti hatóság, ha az átalányozás esetére megállapított 40⁰/₀-ot a díjtartalék megalkotására elegendőnek nem találja és ha a vállalat átalányösszeget kíván díjtartalékba helyezni, jogosítva van a vállalatától az átalányösszegnek oly felemelését kívánni, hogy az a felügyeleti hatóság által kiszámított összegnek megfeleljen.“

(A 3. pont a szállítmány, a 4. a jégbiztosítás díjvitelét szabályozza osztrák mintára.)

²⁾ „A balesetbiztosítások díjtartalékának kiszámításánál jelen szakasz 2. pontjában foglalt rendelkezések irányadók.

Méltánylást érdemlő esetekben, valamint azon biztosítási vállalatoknak, amelyek ez iránt a felügyeleti hatóságnál a jelen törvény életbelépését követő 30 napon belül indokolt kérelmet terjesztenek elő, ezen szakaszban foglaltaktól eltérés engedélyezhető abból a célból, hogy egyes biztosítási vállalatok az előírásoknak bizonyos idő leteltével megfelelhessenek.“

³⁾ A biztosítási díjviteliek kérdése. K. Sz. 1917.

⁴⁾ „Amennyiben a biztosításnak állami felügyelet alá való helyezése a közel jövőben nem szándékolatik, az alanti megoldást tartjuk helyesnek.

A díjvitel dologi és balesetbiztosításoknál — a szállítmány és jégbiztosítás kivételével — a következőleg számítandó ki:

a) a le nem járt időre a kifizetett díjak után pro rata temporis, legfeljebb 20⁰/₀ szerzési és beszedési költség levonásával; vagy

b) az úgynevezett törtrész-módszer tizenketted vagy huszonnegyed-rendszerével, amely szerint a biztosítások tényleges kezdetük az illető hónap vagy félhónap végén tételeztetvén fel, ezen díjösszegekből annyiszor $\frac{1}{12}$, illetve $\frac{1}{24}$ rész viteleztetik át, amennyi hónap, illetve félhónap a következő számadási évre esik; átviteleztés előtt az éven alóli, a számadási éven túl nem menő biztosítások, továbbá 20⁰/₀ költség levonható, végül

felügyelet esetére leghelyesebbnek véltük a svájci példa átvételét, mely szerint a díjítvitel kiszámításának elvei a felügyeleti hatóságnak bejelentendők. A svájci felügyeleti hivatal nyomtatványai az előző év díjítvitelére vonatkozólag pontos elszámolást követelnek, melyek alapján azonnal megállapítható, vajjon a díjítvitel kiszámításának módja megfelelő-e, illetve az ilyképen kiszámított díjítvitel a gyakorlatban elégséges-e.

Akkori dolgozatunk megjelenése óta a viszonyok mélyreható változáson mentek át. A szóbanforgó törvényjavaslatnak — nem szabad tagadnunk — elsősorban állampénzügyi háttere van; ma mindennél legfontosabb azt tudni, hogy mi a biztosítási vállalat tényleges vagyona, mennyi a saját tartaléka. Ha akkoriban csak melleleg említettük e pontot és hangsúlyoztuk annak közgazdasági jelentőségét, hogy biztosítási vállalataink díjítvitelében milliányi tartalékok rejtőznek, ma csak annyi díjítvitelt tartunk megengedhetőnek, amennyit a biztosítási üzem tényleg megkíván, illetve amekkora díjrészletek — az ezen díjakkal járó költségek tekintetbevételével — tényleg a számadási éven túli időszakra esnek. A biztosítási vállalatok vagyoni helyzetére e körülmény nincsen kihatással; mennyiben változik azon társaság vagyoni helyzete, mely például 3 millió helyett 5 millió K díjítvitelt mutatott ki, ha ezen összeget a jövőben így lesz kénytelen mérlegében szerepeltetni: díjítvitel 3 millió; „*tartalék* a díjítvitel kimerítése esetére“ 2 millió? — Figyelembe veendő körülmény az is, hogy a díjítvitel rendszertelen, nem azonos és nem egyforma elvek szerint való dotálása lehetlenné teszi a pontos kárány és költségárány — és természetesen a díjfelesleg — kiszámítását is, amit már volt alkalmunk számszerűleg kimutatni.¹⁾

A 40°/o-os díjítvitel²⁾ rendes körülmények között elégséges normális,

c) legalább 10 éve fennálló vagy oly intézeteknek, melyek az alapítási és ezen ágazatok szerzési költségeit már teljesen elszámolták, jogukban áll a díjítvitelt az előbbi két pontban említett számadások mellőzésével az évi díjbevételek legalább 40°/o-nyi összegében kimutatni, amennyiben az igazgatóság az így kiszámított díjítvitel elégséges voltáról meggyőződött.

Mindhárom esetben csak a törlések és viszontbiztosítások levonásával saját számlán maradt díjbevételek (illeték nélkül) képezi a számítás alapját.

Amennyiben a kereskedelmi törvény revíziója alkalmával a biztosításnak állami felügyelet alá való helyezése is kodifikáltatnék, legmegfelelőbbnek vélnénk a svájcihoz hasonló megoldást, mely szerint a biztosítótársaságok a díjítvitel kiszámításának elveit a felügyelő állami hivatalnak bejelenteni és a díjítvitellel évente külön elszámolni kötelesek lennének...“

¹⁾ Zur Lage des Versicherungsgeschäftes in Ungarn, Oesterr. Versicherungs-Zeitung. Wien, 1916., Nr. 37—40.

²⁾ Ha feltételezzük, hogy a biztosítások az egész éven át egyenletesen oszlanak meg, a díjak 50°/o-a lenne átvitelezendő: a 40°/o-os kvóta esetében tehát 20°/o-nyi szerzési és incassoköltség hozatik levonásba.

kiterjedt üzletkörrel bíró biztosítási vállalatnál. Előfordulhat ugyan régi intézetnél is, hogy egyik-másik évben az üzletév második felében átvállalt nagyobb viszontbiztosítási állomány következtében csekély eltolódás mutatkozik 40°/o-on túl, de ily eset igen ritkán fordul elő oly mértékben, hogy a díjávitelre kihasson; amellet találkoznak ennek ellenkezőjével is, hogy tudniillik a biztosító addig birt átvállalt tárcát ad tovább, ezen tárcának az átadásig élvezett díjbevétele már azon üzletévben teljesen kiérdemelte, a nála megmaradt pro-rata díjak után tehát díjávitel nem számítandó. Kezdő intézetnél és régibb intézet által bevezetett új ágazatban — elismerjük — nem mindig elég a 40°/o-os díjávitel s így ez esetekben különleges elbánásnak van helye (tizenketted vagy huszonnegyed-rendszer 20°/o költség levonásával).

A javaslat említett rendelkezését tehát semmiféle körülmények között sem szabad változtatlanul hagyni, mert az adóeltitkoláshoz vezetne. Az esetben, ha 40°/o-on felüli díjávítelt akarunk a mérlegbe beállítani, a társaságokat kötelezni kell arra, hogy ennek szükséges voltát (legegyszerűbben a törtrész-rendszerrel) bebizonyítsák és a díjávitel tényleges felhasználásáról a következő évben beszámoljanak.

A biztosítási vállalatoknál előterjesztésünk bizonyára ellenvetésre fog találni; kénytelenek vagyunk tehát ismét Ormódyt idézni¹⁾: „széreny nézetem szerint a felügyelő hatóságnak nem lehet megadni a jogot 40°/o-nál nagyobb pausális-tartalék követelésére; ha a 40°/o kevésnek találtatnék — *aminthogy a tapasztalat szerint elégnek mutatkozik* —, akkor magában a törvényben kell nagyobb percentet követelni.“ Ismételjük, e tartalék régi intézetnél inkább sok, mint kevés, hiszen a díjakat nem 20°/o szerzési és inkasszó-jutalék terheli, hanem ennél átlag több (összes költség nálunk tűzben 33—34°/o, baleset-, betörés-biztosításban még több); Svájcban pl. nem egy nagy intézet mutat ki 40°/o-on aluli díjávítelt.

A szóbanforgó § ötödik pontja harmadik bekezdésében foglalt méltányos elbánást az átmenet idejére csupán hazai intézetek részére tartjuk megengedhetőnek, ámbár úgy hisszük, hogy a gyakorlatban e rendelkezésre nem fog sor kerülni.

A díjávitel elhelyezéséről szóló bekezdés (21. §. B.) szintén változtatásra szorul. A díjávitel természetéből folyik, hogy az vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis hányadban helyezhető el — mint a javaslat megengedi — értékpapirokban és ezekre adott kölcsönökben, életbiztosítási kötvénykölcsönökben, váltóleszámítolásban avagy ingatlanokban (!); hiszen „a kárdíjtartalék terhére nap-nap után történnek utalványozások, a kárdíjtartalék évről-évre felemésződik s így annak

¹⁾ Idézett emlékirat 23. oldal.

papírokban való elhelyezése lehetetlennek mutatkozik¹⁾. Esetleg lehetséges a díjátvitel kis hányadát értékpapír-lombardban helyezni el, de e tőkeelhelyezés, mivel a díjátvitel csak rövid időre helyezhető ki, feltétlenül reportüzletté fajulna, ami bizonyára nem válik a befektetés biztonságának előnyére.

Életbiztosítási kötvénykölsönbe, vagy ingatlanba azonban egyszerűen lehetetlen a díjátvitelt elhelyezni; ily elhelyezés csak azt bizonyítaná, hogy a díjátvitelben tartalékok rejtőznek, ami — ismételjük — nem lehet ma egy pénzügyminiszteri törvényjavaslat célja. A magyar és ausztriai biztosítási vállalatok mérlegeinek (1913) átvizsgálása szépen mutatja, hogy a kárbiztosítási ágazatokkal foglalkozó intézetek pénztárkészlete és pénzügyintézeti betéteinek összege általában megfelel a (helyesen számított, tényleg szükséges) *díjátvitel* és függő károk összegének; különbség a szükséges díjátvitellel szemben csak néhány kisebb társaságnál található, melyek vagyoni viszonyai kedvezőtlenek, vagy amelyek a tőkekoncentráció következtében ugyanazon városban székelő másik biztosítási vállalattal szoros érdekközösségben vannak.

A szóbanforgó szakasz tehát odamódosítandó, hogy a dologi és balesetbiztosítás díjátvitele a díjátvitel természetének megfelelően főleg pénzügyintézeti betétekben, esetleg egyéb, a felügyeleti hatóság által jóváhagyott biztos és *könnyen mobilizálható* értékekben helyezendők el²⁾.

Az állampapír-kényszertől eltekintve, legnagyobb ellenállás észlelhető a biztosítási vállalatok részéről a javaslat azon rendelkezéseivel szemben, melyek a belföldi üzlet összes díjtartalékainak és díjátviteleinek belföldön való elhelyezését kívánják a viszontbiztosítókra eső részekre vonatkozóan is, továbbá a 75⁰/₀-os vagy azt meghaladó viszontbiztosításba adást vagy viszontbiztosításba átvállalást, avagy egyéb átruházást bizonyos feltételek mellett a felügyeleti hatóság jóváhagyásától tesznek függővé.³⁾

¹⁾ Ormody, i. h. 24. oldal.

²⁾ Az Assekuranz-Regulativ 30. §-a — szintén elég helytelenül — egyaránt vonatkozik díjtartalékokra és díjátvitelre, azonban 5. pontja (»Einlagen bei inländischen Sparkassen«) a takarékbetéteket nem korlátozza, kétségkívül a díjátviteleket tartva szem előtt.

³⁾ 20. §. »Az alapszabályoknak, társasági szerződésnek és az üzleti tervnek módosítása, a biztosítási vállalatnak felszámolása vagy — csődöt kivéve — bármely módon megszűnése, úgyszintén minden megállapodás, melynek az a célja, hogy valamely vállalat összes, vagy egyes üzlete fajainak biztosítási állaga ezen törvény életbelépte után az arra vonatkozó díjtartalékkal és díjátvitelekkel együtt több mint 75⁰/₀ erejéig más vállalatra átruháztassék, vagy más vállalattól átvétessék, avagy, hogy az összes vagy egyes üzleti ágak biztosítási állagának több mint 75⁰/₀-a a megfelelő díjtartalékkal és díjátvitelekkel együtt viszontbiztosításba adassék, vagy átvétessék

Vizsgáljuk mindenekelőtt a viszontbiztosításba adott üzletek díjtartaléka és díjátvitele belföldön való elhelyezésének kérdését.

A biztosítottak szempontjából kétségtelenül kívánatos a belföldi összes biztosítások díjtartalékainak és díjátviteleinek belföldön való kezelése, de kívánatos ez a mai viszonyok között az államgazdaság szempontjából is. A javaslat ezen intézkedéséhez tehát ragaszkodnunk kell mindaddig, míg meg nem győződünk arról, hogy annak keresztülvitele a hazai biztosítási vállalatok viszontbiztosítási összeköttetéseit komolyan nem veszélyezteti.

Minthogy a németországi biztosítási vállalatok másfél évtized óta kötelesek a belföldi üzlet teljes díjtartalékait — tehát a viszontbiztosított részekre esőket is — saját kezelésükben megtartani, illetve belföldön — Németországban — kezelni, e kérdéssel nem is kellene bővebben foglalkoznunk, ha erre a szaktanácskozások alkalmával elhangzott vélemények nem készítenének. Néhány vezető-intézet igazgatója ugyanis úgy állította be a dolgot, hogy e rendelkezés erősen veszélyeztetné biztosítási vállalataink viszontbiztosítási lehetőségeit, sőt szerepüket a nemzetközi viszontbiztosítási piacon („csereüzletben“) úgyszólván lehetetlenné tenné. Azt is hallottuk, hogy a németországi rendszabály csupán papíron van meg, az Aufsichtsamt e rendelkezés megtartását nem veszi szigorúan s így az a praxisban nem érvényesül.

E kifogásokkal szemben mindenekelőtt megállapítjuk azt, hogy a német intézetek belföldi üzleteire eső teljes díjtartalékok igenis az utolsó márkáig Németországban kezeltenek. Hogy ennek dacára a német biztosítási üzletek viszontbiztosításánál a — főleg életbiztosításoknál — könnyebb elszámolás kedvéért a viszontbiztosítónak a díjtartalékot át szokás engedni, annak egyszerű magyarázata a cedáló (vizontbiztosításba adó) társaságok aktiv viszontbiztosítási mérlegében rejlik: e biz-

---

a felügyeleti hatóság jóváhagyását igényli és anélkül a kereskedelmi cégjegyzékbe be nem jegyezhető, illetve hatályba nem léptethető.

A díjtartalék ily viszontbiztosítási megállapodás létrejötte esetében is a belföldön marad elhelyezve.

Az első bekezdésben körülírt megállapodások külföldi vállalattal csak akkor létesíthetők, ha annak belföldön működő bejegyzett fióktelepe van. A felügyeleti hatóságnak jogában áll különös méltánylást érdemlő esetekben ezen rendelkezéstől eltérést engedélyezni.«

27. §. »Jelen törvény hatálybaléptének napjától kezdve a belföldön működő biztosítási vállalatok a belföldi üzletre vonatkozó összes díjtartalékaikat (díjátviteleiket) — a már előbb gyűjtötteket is — belföldön kötelesek kezelni vagy kezeltetni. A viszontbiztosításba átengedett belföldi biztosítások díjtartalékának kezelését a vállalat a viszontbiztosítást átvállaló vállalatnak csak abban az esetben engedheti át, ha ez utóbbinak belföldön bejegyzett telepe van. A díjtartaléknak ez esetben is belföldön kell maradnia és a jelen törvény szerint kezeltetnie.«

tosítók ugyanis kisebb állományt adnak viszontbiztosításba, mint a mekkorát külföldről maguk átvállalnak, természetesen szintén díjtartalékkal együtt. Egy német életbiztosító pl., melynek belföldi közvetlen üzletállománya 500 millió, ebből 20 milliót díjtartalékkal együtt átengedhet viszontbiztosítóinak, midőn a maga részéről mondjuk 100 millió átvállalt üzlettel bír, melynek díjtartalékait maga kezeli; az 500 millió belföldi állománnyal szemben tehát 580 milliós üzletkörnek megfelelő díjtartalékot fog saját kezelésében belföldön tartani.

Egyszerűbbek a viszonyok a dologi biztosítások és balesetbiztosítás díjátviteleinél. Elismerjük, hogy gyenge, vagy egészen fiatal intézet nehezebben kap oly viszontbiztosítási szerződést, mely a viszontbiztosított részekre eső díjátviteleket elsőbiztosító kezelésében hagyja, ha erre utóbbit törvényes intézkedés nem kényszeríti. De a nemzetközi viszontbiztosítási piacon — melyen természetesen gyenge intézetek nem szerepelnek — gyakori szokás, hogy a díjátvitelek nem adatnak át a viszontbiztosítóknak, hanem csupán a viszontbiztosítókra eső díjrészek kamatvesztesége térítetik meg. Ezen eljárás az amerikai tűzbiztosítási üzletben nemcsak szokás, hanem szükségszerűség is. Az Unió legtöbb államában fenálló törvények csak ott bejegyzett, illetve teleppel bíró vállalatnál engedik meg a viszontbiztosítást, mely bejegyzés magas, sőt gyakran igen magas óvadék letételét teszi szükségessé. Minthogy az ott bejegyzett viszontbiztosítóknak az óvadékon felül természetszerűleg megfelelő üzemi tőkére is szükségük van, az intézetek a további viszontbiztosításnál — retrocessziónál — nem adják a díjtartalékot tovább, hanem maguknál tartják. Tekintve, hogy az óriási amerikai kockázatok igen nagy megoszlást tesznek kívánatossá, mondhatni minden nagyobb kontinentális és angol biztosítónál találunk ily rizikókat. A „csereüzletben“ nemcsak kockázatokat cserélnek ki, hanem a bizalom is kölcsönös. Elhisszük ezzel szemben, hogy pl. a Münchener követeli a viszontbiztosított üzletek díjtartalékait és díjátviteleit attól a számos magyar és osztrák biztosítótól, amelyek vele szemben függő viszonyban vannak, de ez esetben nem két egyenrangú fél lép egymással csereviszonyba, hanem a Müncheni a hatalmi tényezőkre támaszkodva egyszerűen rendelkezik azon intézettel, melyet alapított avagy csődtől mentett meg.

Érdekes egyébként, hogy biztosítóink, akik a számos törvényjavaslat után a felügyeleti hivatal megvalósulásában — úgy látszik — nem nagyon hittek, maguk követelték ezen intézkedésnek törvénybe iktatását akkor, mikor a javaslat e tekintetben nem intézkedett. Ormody maga mondta,¹⁾ hogy „mi magunk tartjuk kívánatosnak, hogy a felü-

¹⁾ E. h. 4. oldal.

gyelet terjedelme szélesebb legyen. Szükségesnek tartjuk annak kimondását, hogy jövőben a díjtartaléknak a viszontbiztosításra eső része is itt maradjon a direkt biztosítónál . . . Szerény nézetem szerint nem állhat meg az az ellenvetés, hogy mi történjék, ha valamely külföldi állam törvénye azt rendeli, hogy az ő társaságai az összes díjtartalékot, tehát a viszontbiztosítási díjtartalékot is ott tartják s ha ily módoñ összeütkezésbe kerülnék más állam törvényhozásával. Nem állhat meg ez az ellenvetés, mert . . . olyan külföldi törvény alkotásától nem kell tartani“. Mi még tovább megyünk: a nemzetközi viszontbiztosítási piacon számottevő szerepet játszó államban maguk a biztosítók és viszontbiztosítók akadályoznák meg ily törvény megalkotását, mely üzletüket komolyan veszélyeztetné. Fejtegetéseinket Ormody máshelyütt is megerősíti.¹⁾

Miután immár kétségtelen, hogy a belföldi üzlet teljes díjtartalékának az országban való kezelése semmiféle nehézséget nem okoz, az átmenetre vonatkozólag nem tagadható, hogy a már eddig megkötött viszontbiztosítási ügyletekre az életbiztosításban az intézkedés nehezen alkalmazható. Azt hisszük, hogy a nemzetközi viszonyok teljes helyreálltától számított két évi átmeneti idő feltétlenül elégséges ahhoz, hogy a társaságok élet- viszontbiztosítási szerződéseiket megfelelően módosítsák, mely szerint a viszontbiztosításra eső díjtartalék is a jövőben első biztosítónál marad; külföldi életbiztosítókat azonban mindenesetre kötelezni kell, hogy a megfelelő idő alatt az összes érvényben levő hazai üzletre vonatkozó díjtartalékot behozzák. Túlrövid átmeneti idő azzal a veszéllyel járhat, hogy biztosítóink a szerződéseket csak megnehezítéssel — drágábban — tudnák megváltoztatni; ezzel szemben visszaélések meggátlása céljából helyesnek vélünk oly intézkedést, mely szerint visszamenőleg az 1919.

¹⁾ » . . . biztosíttassék az, hogy a viszontbiztosításra eső díjtartalék-részletek is itthon, magyar értékben helyeztessenek el. A míg ezt törvény nem rendeli, addig bajosan kívánhatja az itt működő biztosító vállalat, hogy a díjtartalék nála maradjon, mert a viszontbiztosító ily kérelemben bizalmatlanságot látna s inkább elállana az ügylettől. De ha az a külföldi viszontbiztosító látni fogja, hogy a magyar vállalat kívánságának a törvény rendelkezése az alapja; ha látni fogja, hogy itt hagyott díjtartalékra egy állami hatóság is felügyel: akkor ugyhiszem, a díjtartaléknak itthon való maradása nem lesz akadálya a viszontbiztosítás kötésének . . .« (E. h. 25. old.)

»Ha a viszontbiztosítás nem száz percentre szól, . . . akkor nem áll az, mintha a viszontbiztosítás burkolt átruházást jelentene; akkor nem áll az, mintha az első biztosító más biztosítót akarna a biztosítottra ráerőszakolni: akkor — s ez a legfontosabb — ugyanazon garanciákat találja a biztosított ennél az első biztosítónál, mintha a 75%-os viszontbiztosítás egyáltalán meg nem történt volna, mert hiszen kárbiztosítás esetén legtöbbször a biztosítottnál (megjegyzés: helyesebben viszontbiztosítottnál) marad a díjtartalék is . . . Ép ily kevésbé indokolható a bizalmatlanság a viszontbiztosító vállalattal szemben, hiszen annak javára a díjtartalék számadásszerűen biztosítatik a viszontbiztosított vállalat vagyónából.« (E. h. 31—32. old.)

január elseje óta kötött életbiztosítások teljes díjtartaléka belföldön helyezendő el, ha ezen idő óta a vállalat maximumát leszállította, illetve a viszontbiztosítási kvótát felemelte. A dologi és balesetbiztosítási díjátviteleknél a kérdés egyszerűbb, mert e díjátvitelek tulajdonképpen évről-évre felhasználódnak.

Megállapíthatónak véljük tehát, hogy az állami felügyelet egyáltalán nem lehet célravezető, ha a viszontbiztosított részek díjtartalékainak a belföldön kezelését nem rendeli el. Ha az összes magyarországi és ausztriai biztosító társaságok átlagos viszontbiztosítási arányát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ezen átlagok a háború előtti tíz esztendő egyik évében sem haladták meg szállítmánybiztosításban az 58, tűzbiztosításban a 45, jég- és betörésbiztosításban egyformán a 40, baleset- (szavatossági) biztosításnál a 29, végül életbiztosításban a 10 százalékot. Természetes, hogy ezen átlagokon belül az egyes társaságoknál kisebb-nagyobb eltérést tapasztalunk; azonban semmiféle technikai szükséglet nem kívánja, hogy — mint egyik hazai részvénytársaságnál látjuk — a népbiztosítás 50%-os kvótaszerződés alapján viszontbiztosítsanak, avagy pedig a jó magyarországi tűzbiztosítási üzlet — mint ugyanazon koncernhez tartozó másik részvénytársaság tenni kénytelen — 70—80% erejéig menjen viszontbiztosítás alakjában külföldre.

A fentiek figyelembevételével nem lehet helyteleníteni, hogy a 75%-os viszontbiztosításba adás a felügyeleti hatóság hozzájárulásához van a javaslatban kötve. Midőn biztosítási és viszontbiztosítási mérlegünk erősen passzív és a legtöbb magyar biztosítási vállalat külföldi biztosítókkal szemben függő viszonyban van, ezen intézkedés sem eléggé hatályos. Nem hatályos azért, mert pl. a népbiztosításban már 20%-os viszontbiztosítás is gyanus, csak úgy, mint ahogyan a rendes életbiztosításoknál a 25%-on felüli viszontbiztosítást sem lehet technikailag indokolni. A magyar tűz-, jég-, betörés-, baleset- és szavatossági biztosítási ágazatok az 50%-on felüli viszontbiztosítást általában nem kívánják meg, míg a ki nem próbált ágazatoknál napirenden van a 80—90%-os viszontbiztosítási kvóta és ily ágazatokat csak az erős viszontbiztosítás tesz egyáltalán lehetségessé (gépkár-, hitel-, viharbiztosítás, műépítményeknek árvíz és jégzajlás elleni biztosítása, repülő balesetbiztosítása stb.). A technikailag nem indokolható erős viszontbiztosítás lehetővé teszi, hogy a magyar biztosítási üzlet hozamának túlnyomó nagy hányadát a külföldi tőke élvezze anélkül, hogy ennek megfelelően megadóztatható volna. A Magyarországon alapított biztosítási vállalat ugyanis oly feltételek mellett kényszerítették állaga nagy részét külföldi alapító intézetének viszontbiztosításba engedni, hogy ezen viszontbiztosítási feltételek mellett a leányintézet évek múltán

is csak mérsékelt osztalékot tud részvényeseinek fizetni, kik közül azonban a külföldi részvényesek a viszontbiztosító részvényosztaléka révén a magyar biztosítási üzlet teljes vállalkozói nyereségét élvezik. Ha adózási rendszerünket modern alapokra fektetjük, amire kétségkívül égetően szükség van és a biztosítási vállalatokat a díjbevétel, évi felesleg, tartalék-növekedés és részvényosztalék magasságának figyelembevételével progresszív adóztatjuk meg, a technikailag nem indokolt erős viszontbiztosítás adóelvonásra fog vezetni.¹⁾ Nem lehet elhallgatni, hogy biztosításunknak a külfölddel szembeni ezen függő helyzete, mely biztosítási és viszontbiztosítási mérlegünk erős passzivitásának főoka, az állami monopolum *mellett* szól.

A magunk részéről tehát csak helyeselnénk a belföldi üzlet viszontbiztosításba adásának a jelen javaslatban foglaltnál hatályosabb megszorítását oly módon, hogy a jövőben megkötendő viszontbiztosítási szerződéseknél következő kvóták: népbiztosításnál 20⁰/₀, orvosi vizsgálattal kötött normális életbiztosításoknál 25⁰/₀, tűz-, jég-, betörés-, baleset-, szavatossági biztosításoknál 50⁰/₀, szállítmánybiztosításnál 65⁰/₀, csak a felügyeleti hatóság hozzájárulásával legyenek túlléphetők, tekintet nélkül arra, hogy a viszontbiztosítás kvótaszerződés, vagy oly elveken felépült excedens szerződés alapján jön létre, mely végeredményben fenti arányokat túllépi. Hogy a felügyeleti hatóság kezdő intézeteknél vagy egyéb indokolt esetben hozzájárulását előreláthatólag megadná, az bizonyos. Megjegyezzük, hogy e szempontból egyáltalában nem tartjuk fontosnak, vajjon a viszontbiztosítási szerződés egy vagy több társasággal jött létre, bár az első eset kétségtelenül gyanusabb.

Ezzel szemben nem tudjuk belátni azt, hogy 75⁰/₀ on felüli viszontbiztosításba való átvállalás miért legyen engedélyhez kötve. Igaz, hogy ily nagy viszontbiztosítási tárca esetleg veszélyeztetheti a közvetlenül biztosítottak érdekeit is, de lehetetlen, hogy a biztosítási vállalatok mindennemű viszontbiztosítási szerződése ellenőriztessék, mert ennek keresztülvitele céljából szükséges lenne, hogy minden biztosítási vállalat igazgatója mögött állandóan a felügyeleti hivatal egy szakembere álljon. Különben egy rosszul megválasztott 5⁰/₀-os szállítmánybiztosítási retrocesszió-szerződés jobban tönkre teheti az átvállaló társaságot, mintha pl. egy általa alapított intézettől 80⁰/₀-os kvótát vállal a tűzüzletben.

¹⁾ Ha egy magyar tűzbiztosító 40⁰/₀ erejéig viszontbiztosít, nem fogja rendes viszonyok között e kvótát 60—70⁰/₀-ra felemelni csak azért, hogy ennek megfelelően külföldi üzletet kapjon cserébe; ugyanis az átvállalt üzlet mindig kevesebb hasznot hoz, mint a közvetlen biztosítás, amellet szóbanforgó vállalat eredetileg fennállott 40⁰/₀-os viszontbiztosítási hányadáért is tud indirekt üzletet szerezni cserébe, hogy kockázatai inkább kiegyenlítődjenek.

Nem eléggé világos a javaslat 29. §-ának első bekezdésének szövege¹⁾. Bizonyos csak az, hogy a felügyeleti hatóságnak joga, „ . . . azon *elvek* és szabályok előírása, amelyek az évi mérleg . . . tekintetében irányadók“, nem állhat ellentétben a kereskedelmi törvény 199. §-ával, hanem azt csupán kiegészítheti. Kétséges lehet azonban, vajjon ezen 29. §. jogot ad-e a felügyeleti hatóságnak arra, hogy a könyvszerű, nem realizált árfolyamnyereségek könyvelése és felhasználása tekintetében az osztrák Regulativumban foglaltakhoz²⁾ hasonló irányelveket állítson fel. A magunk részéről helyesnek tartanánk az Assekuranz-Regulativ vonatkozó intézkedését a maga egészében a törvénybe átvenni.

Végül helyesnek találjuk a javaslat 32. §-a azon intézkedését, mely feljogosítja a felügyeleti hatóságot arra, hogy a biztosítási vállalatnál működésének megkezdésekor vagy később óvadék letételét vagy a már letett óvadéknak felemelését kívánja, mely határozat ellen azonban a közigazgatási bíróságnál panasz tehető. Szükség lehet ezen, az osztrák Regulativum 17. §-ából átvett intézkedésre főleg oly külföldi vállalatokkal szemben, melyek működése a viszonyosság elve alapján minden biztosítási alapnak belföldön való kimutatása nélkül engedélyeztetett, a külföldi vállalat bonítása, vagy annak belföldi képviselője megbízhatósága tekintetében azonban később aggályok merültek fel.

Kivánjuk, hogy a javaslat — a szükséges módosításokkal — minél előbb törvényerőre emelkedjék.

Fehér Gyula.

---

¹⁾ »A felügyeleti hatóság jogköréhez tartozik az összes biztosítási ágazatokra nézve . . . azon *elvek* és szabályok előírása, amelyek az évi mérleg, nyereség-vesztésszámla, az üzleti jelentés és azok netáni mellékletei, továbbá azok elkészítésének ideje, a felügyeleti hatóságnál való benyújtása és közzététele tekintetében irányadók.«

²⁾ 33. §. 5. pont: »Buchmässige, nicht realisirte Coursegewinne an Wertpapieren sind einem Fonde für Coursdifferenzen zu überweisen.

Eine Heranziehung dieses Fondes für andere Zwecke als zum Zwecke der Deckung von Coursverlusten ist nur mit Genehmigung der Aufsichtsbehörde zulässig.«

Gazdaság és technika.

— Második közlemény. —

III.

A *gazdálkodás*: 1. Az alapfogalom kérdése a közgazdaságtanban. A gazdaság, ill. gazdálkodás, mint a gazdaságtan alapténye. — 2. A fogalommeghatározás nehézségei a gazdálkodás magyarázatánál. A kiinduló pont megválasztása. — 3. A gazdálkodás alanya. A vizsgálódás egyéni és társadalmi szempontjai. Gazdálkodás különböző fejlettségi fokon. Az állatok »gazdálkodása.« — 4. A gazdálkodás oka és célja a szükségletkielégítés. De ez nem lehet a gazdálkodás egyedüli, lényeges jellemzője. — 5. A gazdálkodás tárgya. A javak. A »szabad« és a »gazdasági« javak. Csak az utóbbiak közvetlen tárgyai az emberi tevékenységnek. A gazdálkodás közelebbi elhatárolása a tárgy oldaláról semmitmondó. — 6. A gazdálkodás eszközei. Az »anyagi« és a »nem anyagi« javak. Egyaránt szerepelnek a gazdálkodásnál. — 7. A gazdálkodás cselekvéstere. A megszerzés, az előállítás és a használat. Mind-egyik téren mutatkozik technika is. — 8. A gazdálkodás, mint tevékenység. Mi benne az anyagi és mi benne a szellemi mozzanat? — 9. A folytatólagosság a gazdasági cselekvésnél. Ez állandó tevékenység. — 10. A tervszerűség a gazdálkodásnál. A »tervszerűség« különböző értelmezése. A »tervszerűség« mint a gazdálkodásnál szereplő »előrelátó gondoskodás.« — 11. A gazdálkodás jogi rendezettsége. A technikával szemben éppen nem jellemző mozzanata a gazdasági cselekvésnek. — 12. A »gazdaságossági elv« szerepe a gazdálkodásnál. Nem állandó jellemzője a gazdálkodásnak. A gazdasági mozzanat és a gazdaságosság közeli rokonsága. — 13. A gazdálkodás különös jellemzője, mely különösen a technikától élesen elválasztja. A lélektani felfogás. Bizonyos újabb eredmények és túlzások. — 14. Mit értsünk tehát gazdálkodás alatt?

1. A közgazdaságtanban sokáig folyt a vita a fölött, hogy melyik e tudomány tulajdonképpeni alapfogalma, hogy melyik az a fogalom, mely miként az alapkö az építmény többi köveit, a tudomány többi, egymásfölé sorakozó fogalmait szilárdan tartja. D i e t z e l-nek egy ifjúkori dolgozata¹⁾ jó képet nyújt ennek a vitatkozásnak egy hosszabb időszakáról. A kérdést akkor nem sikerült eldönteni. Sőt később a vita igen különös eredményekre is vezetett. Így a többi közt megértük azt, hogy a legjobb fejű theoretikusok egyike, Fr. J. N e u m a n n, kijelentette,

¹⁾ *Der Ausgangspunkt der Socialwirthschaftslehre und ihr Grundbegriff.* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1883. 1—80. l.

hogy nézete szerint a közgazdaságtannak ilyen alapfogalma nincs, hanem hogy a közgazdaságtani fogalmaknak egymásban kell kölcsönösen a támasztékaikat keresni, ahogy ezt sokszor az építész is teszi a köveivel.¹⁾ Azt hiszem, ez az állítás éppen olyan téves, mint amely hamis az építőmesterségből vett kép, amelyre hivatkozik. Tényleg a bolthajtásnak is kell valami szilárd alappal birnia. A tudományosan komoly közgazdaságtannak sem árt, ha tisztába jön a maga alapfogalmával.

De bármily sokat foglalkoztak legyen is a kérdéssel, a vita az elméletben eldöntve tulajdonképpen ma sincs a tekintetben, hogy mit tekintsünk a közgazdaságtan alapfogalmának. Az azonban tény, melyről — úgy látszik — mind többen meggyőződnek, hogy a gazdasági jelenségek magyarázatára, tehát a gazdaságtan anyagának tárgyalására, eredményesen csak úgy lehet vállalkozni, ha a gazdálkodás, a gazdaság mibenlétének valamelyes magyarázatát előrebecsátjuk. Ez a fogalom ekként a gazdaságtani magyarázatoknál alapténnyé lesz. Ebből kell aztán tovább kiindulni a gazdasági jelenségek részletesebb vizsgálatára. Világosan fejezi ki ezt a gondolatot már G. C o h n, mikor azt mondja, hogy a közgazdaságtan első feladata azt a fogalmat meghatározni, amelyik tudományunk sarokkövét alkotja, mert rajta épül fel minden, ami ennek a birodalmába tartozik és tőle függ a határ, mely az idetartozót a már ide nem tartozótól elválasztja. Ez a gazdálkodás, a gazdaság fogalma.²⁾ És L e x i s nem ok nélkül becsült könyvében is szívesen olvasom, ha nem is mindjárt az első lapon, hogy az alaptény, melyből a közgazdaságtan kiindul, a gazdaság.³⁾ A gazdálkodás, a gazdaság a gazdaságtannak nemcsak alapfogalma, hanem több ennél, alapténye.

Éppen ezért a belőle való kiindulást nem úgy képzelem, hogy a gazdaságtan anyagának tárgyalása kezdetén azonnal a gazdálkodás fogalmának hajszálig pontos meghatározását nyújtsuk. Elég, ha helyesen megvont körvonalakat rajzolunk. Ezek aztán majd maguktól töltődnek ki tartalommal az anyagnak részletesebb tárgyalása során. Teljesen elértük a célt, ha akkor alakul ki tökéletesen az olvasó előtt, hogy mit értsen valójában gazdálkodás alatt. A fogalom, melyet egyébként rákényszerítenénk, így lassanként benne kel életre.

A mi feladatunk most, amikor a gazdaság és technika viszonyának kérdését vizsgáljuk, elsősorban szintén az, hogy tisztába jöjjünk a gazdálkodás mibenlétével. De azért a mi feladatunk a gazdálkodás fogalmának meghatározása körül némileg mégis eltér a közgazdasági rendszer irójától. Egyfelől szűkebb, de másfelől tágabb körű is amazénál. Szűkebb,

¹⁾ *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, 1889. 29. 1.

²⁾ *Das System der Nationalökonomie*, I. 1885. 189. 1.

³⁾ *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 2. 1.

mert a gazdálkodásnak csak a technikával szemben való mibenlétét akarjuk kidomborítani és ezért a gazdálkodás, a gazdaság fogalmának összes jegyeire nem kell oly feltétlenül kiterjeszkednünk. És viszont tágabb, mert mikor a gazdálkodás fogalmát különösen a technika irányában akarjuk elhatárolni, a gazdaság fogalmának azokat a jegyeit, amelyek ezt a technikáétól elválasztják, különösen behatóan kell elemeznünk.

2. Anélkül, hogy egy még meg nem magyarázott dolgot ismertnek akarnánk, vagy kellene feltételeznünk, megállapíthatjuk, hogy mikor gazdálkodásról beszélünk, alanyi értelemben szólunk arról, amit tárgyi értelemben gazdaságnak szoktunk nevezni. Más szóval gazdaság alatt azon cselekmények összeségét értjük, amelyek a gazdálkodást kiteszik. Már ez is mutatja, hogy a gazdaság mibenlétét a gazdálkodás oldaláról, tehát alanyi oldalról is meg lehet magyarázni. És ez az alanyi oldal, mint kiindulás, nem ad rossz vizsgáló szempontot. Hiszen a mi oldalunkról, azoknak az oldaláról nézi a jelenséget, akiket a dolog legjobban érdekel és akik tevékenységünkkel éppen benne élünk az illető vizsgálandó jelenségvilágban. Ezért szólunk szinte mindenütt, ahol a „gazdaság“ jellemző mozzanatait akarjuk a technikával szemben kiemelni, gazdálkodásról.

Ez az alanyi oldalról való vizsgálat nem szállítja le a vizsgálandó eredményének értékét. Nem történik a tárgyilagosság rovására, ha vizsgáló szemünkkel a leírandó jelenségvilág középpontjába helyezkedünk.

Ebből a középpontból a tünetményeknek egy szorosán összefüggő körére nyílik kilátás. Ezek a tünetmények a gazdálkodás jelenségvilágának tényei. A vizsgálat feladata ezekből a lényegeseket észrevenni és kiemelni, valamint megállapítani azt, hogy e tényeknek a magyarázat céljából történő leírása hol, a kör mely pontján kezdődjék. Az tagadhatatlan, hogy ekként bizonyos önkényesség áll elő a kiinduló pont megválasztásában, mely a leírás tökéletességét veszélyeztetheti. De ez a tökéletlenség minden leíró magyarázattal vele járó hiányosság, mely a legtárgyilagosabbnak látszó leírásnál is akaratlanul érvényre juttatja a kiválasztás szempontját. A leíró magyarázat ezen egyoldalúságban rejlő hiánya ellen legjobban még azzal védekezhetünk, ha a leírásra szemünk elé kerülő tényeket mind lehetőleg egyforma gonddal igyekszünk megfigyelni. De még így is előttünk áll megoldatlanul a nem kevésbé nehéz feladat: megállapítani, hogy mely tárgynál kezdjük a magyarázó leírást. A tünetmenygyűrűt, mely a vizsgáló szem elé kerül, valahol át kell törni.

Ebben a gyűrűben pedig a következő tünetmények ötlenek szemünkbe: Mindenekelőtt valamifele cselekvést látunk, azután a cselekvés célját vesszük észre, mely már a cselekvés irányából is vissza kell, hogy

tükröződjék. Továbbá fel fognak tűnni a cselekvés anyaga és eszközei. Szembe fognak aztán tűnni e cselekvésnek különböző részletnyilvánulásai a szerint, a mint a cselekvés irányában közvetlenül, vagy csak közvetve mutatják meg a célt. Észre fogunk mindezeknél a cselekvéseknél bizonyos folytatólágosságot is venni. De olyasvalami is szemünkbe fog ötleni, amit a cselekvésnél tervszerűségnek is mondhatnánk. Észre fogjuk aztán venni a cselekvés jogi rendezettségét csakúgy, mint e cselekvések során a cselekvőben végbemenő, bizonyos lélektani folyamatokat. És így tovább. Ilyenféle tüneményeket fogunk észrevenni, ha a gazdálkodást vizsgáljuk. E tünemények között fogjuk csak kereshetni a gazdálkodás jellemzőit is.

Hogy e tünemények közül melyiknél kezdjük el a vizsgálódást, választás dolga. De e választás közben is találhatunk valami használható útmutatót. Amit vizsgálni akarunk, cselekvés. Ennek jellegére semmi esetre sem lehet lényegtelen az irány, melyben végbemegy. A cselekvés irányát pedig a célja szabja meg. Nincs tehát egészen ok nélkül, ha a gazdálkodás mibenlétének vizsgálatára ennek a céljából indulunk ki.

Mielőtt azonban ezt tennők, jó lesz közelebbről szemügyre vennünk azt is, aki ennek az itt tárgyalandó jelenségvilágnak, mint a cselekvés alanya, a középpontjában áll.

3 Arra a kérdésre, hogy ki gazdálkodik, a felelet meglehetősen egyszerűnek látszik. Más alig lehet annak a cselekvőségnek alanya, melynek közelebbi jellemzőit még nem ismerjük, de amelyet gazdálkodásnak akarunk nevezni, mint mi, az ember, az emberek. Ebben a természetesen kínákozó feleletben is benne vannak azonban már azoknak a nehézségeknek csirái, melyekkel a gazdaságtan tudománya vizsgálatai során lépten-nyomon találkozik és amelyek akkor is eléje kerülnek, amikor mindjárt feladata elején a gazdálkodás fogalmát elemzi. Ennél a fogalomelemzésnél különösen akkor lesznek nyilvánvalókká az említett nehézségek, ha a gazdálkodás folyamatát a cselekvés alanya szempontjából vizsgáljuk.

Az a körülmény tudniillik, hogy az embert, vagy az embereket általában, vagy azoknak valamiféle, szervezett összességét tesszük-e a gazdálkodás alanyává, igen nagy fontosságú, döntő következményekkel jár a gazdaságtani tudomány módszerére és ennek folytán aztán a kutatás eredményére nézve is e tudománynak szinte minden problémájánál. És ama kérdés eldöntetlen volta, hogy tulajdonképpen minő formában tekintsük az embert a gazdálkodás alanyának, okozza, hogy a közgazdaságtan módszerére nézve a probléma tulajdonképpen ma sincs még megoldva. A vizsgálandó anyag mindenesetre adva van. Ez feltétlenül az embereknek, illetve ezek valamiféle összeségének gazdasági élete. De igen

nagy horderejű különbséget jelent és a vizsgálódás eredményei szempontjából a közgazdaságtan legtöbb kérdésénél egyáltalán nem közömbös, sőt végtelenül fontos, hogy ennek az életnek a vizsgálatánál az atomisztikus, egyéni szempontból, avagy az úgynevezett társadalmi felfogásból indulunk-e ki.

E sorok írója kezdettől fogva hajlott ama felfogás felé, mely a gazdasági tünetenyeket, legalább kiindulólá, az egyén és nem az emberek összessége szempontjából igyekszik nézni. Első, nagyobb elméleti munkája¹⁾ éppen ezért bírálatot is hívott ki akkor maga ellen a „társadalmi szempont“ képviselői részéről. Szerzőt igyekezetében nem a régi, R o s c h e r-féle álláspont befolyásolta, melyet R o s c h e r munkájának első mondatában olyan nyomatékosan hangsúlyoz és amely szerint tudományunk kiinduló és végpontja az ember, hanem inkább a határhaszoniskola lélektani kiinduló pontjában látta, anélkül, hogy a határhaszoniskolának nézete szerint is téves, mert túlzott, összes tanításait osztania kellett volna, azt az alapot, mely legjobban segít hozzá a gazdálkodás, e mégis csak emberi és éppen ezért egyéni cselekvőség törvényeinek a megismeréséhez. Mert úgy látta, hogy mindazokat az idegen, nem gazdasági mozzanatokat, melyek a gazdasági tünetenyeket át- meg áthatják és így a gazdasági tüneteny nyilvánulásának tiszta képét elhomályosíthatják, mégis csak itt, az egyén körül kutatgatva, ezzel a vizsgáló móddal lehet a gazdálkodástól elszigetelően legjobban különválasztani.

Az a kezdeményezés, mely nem sokkal e sorok írójának említett, inkább érzésen alapuló kísérlete után különösen Németországban, ott is főleg M a x W e b e r részéről indult meg²⁾ és a gazdaságtani elmélet tisztaságának helyreállítását, illetve inkább megalkotását tűzte ki céljául, lényegében ugyanezen alapokon elindulva haladt ugyanezen célok felé. Arról most nem akarok szólni, hogy különösen a W e b e r-féle irányzat törekvései eredményekre vezettek-e. Minket e törekvésből itt tulajdonképpen csak az érdekel, hogy ez a „tiszta elmélet“ is, minden társadalmopolitikai, egyébkénti hajlandóságai dacára, elméleti gazdaságtani kutatásai közben inkább az egyént, mint a társadalmat hajlandó a gazdálkodás alanyának tekinteni és ennyiben a gazdaságtani vizsgálódás kiinduló pontjául is venni.

Bárminő nagy jelentősége legyen is azonban a gazdaságtani vizsgálódás egésze szempontjából annak, hogy az egyik vagy másik módszertani eljárás alapjára helyezkedünk-e, könnyű átlátni, hogy jelenlegi

¹⁾ *A gazdasági élet elemi jelenségei.* 1901.

²⁾ *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis.* Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 19. kötet. 1904.

tárgyunk szempontjából, amikor ugyanis a gazdálkodás tünetényeit akarjuk a technikáéitól elhatárolni, ennek a megkülönböztetésnek nincs nagyobb jelentősége. Az egészen bizonyos, hogy annak a vizsgálandó valaminek, a gazdálkodásnak, a gazdaságnak, mely bizonyos cselekvésekből, tevékenységekből állónak mutatkozik előttünk, alanya, illetőleg alanyai az ember, illetve az emberek. Hogy ennek a többségnek a gazdálkodásához hogyan férkőzünk legjobban hozzá, az egyén vagy közvetlenül az összesség oldaláról, hogy igaza van-e Diehl-nek és vele a társadalmi szempont sok más képviselőjének, mikor azt mondják, hogy a közgazdaságtan nem az egyes ember szükségleteit, hanem a társadalomban élő emberiség szükségleteit vizsgálja,¹⁾ az a mi szempontunkból most, mikor a gazdálkodás fogalmát azért igyekszünk magyarázni, hogy ennek mibenlétét a technikáétól jól meg tudjuk különböztetni, meglehetősen közömbös. Maradjunk csak a mellett, hogy a gazdaság alanya az ember, illetve az emberek valamiféle összessége. Az ember gazdálkodik, egyedül, vagy valamely összességben, például a társadalom kereteiben.

A mi kérdésünk, mely itt, a gazdálkodás alanyának problémájánál élénk tolu, inkább az lehet, hogy az ember, illetve az emberek mindenféle fejlettségű és korbéli ilyen cselekedeteit egyformán gazdálkodásnak mondhatjuk-e? Ha a mai ember bizonyos célú és irányú cselekedeteit gazdaságiaknak mondjuk, azoknak lehet-e mondani a kezdetleges ember ilyen célú és irányú cselekedeteit is? A kérdésre fölöttébb nehéz megfelelni. Nemcsak most, amikor még tulajdonképpen nem is tudjuk, hogy mi a gazdálkodás. Mégis azt hiszem, lehetne így okoskodni: ha a cél, az eszköz, a mód tekintetében hasonlóságot találunk a különböző idők és fejlettségi fokok embereinek idevágó tevékenységei között, nem lesz valószínű, hogy szükségét lássuk annak, hogy a vonatkozó cselekvések megjelölésében különbséget tegyünk.

De ezen a ponton ismét újabb kérdés merülhet fel. Bizonyos állatoknak bizonyos tevékenységei nem volnának-e szintén gazdálkodásnak nevezhetők, különösen ha azt látnók, hogy ezek a tevékenységek cél, eszköz, mód, stb. tekintetében nagyon hasonlítanak a gazdálkodásnak nevezendő emberi cselekményekhez? Szóval, hogy vajjon nem osztozik-e az ember az állattal, vagy legalább is bizonyos állatokkal abban, hogy azok is lehetnek gazdálkodás alanyai? Erre a kérdésre szintén nagyon nehéz felelni most, amikor még nem vagyunk tisztában vele, hogy tulajdonképpen mit is értsünk gazdálkodás alatt. De mégis megemlíteném rá válaszul, anélkül, hogy ezzel anticipálni akarnék, a következőket: Úgy tünik fel, mintha a vadon élő állatok a maguk és utódaik létfenn-

¹⁾ *Theoretische Nationalökonomie*, I. 1916. 3. l.

tartásáról bizonyos, majd azt mondhatnók, megfontolással gondoskodnának. Nem hordanak lakóhelyükhöz több élelmet, mint amennyire szükségük van. Sőt azoknak az állatoknak az eljárásában, amelyek készleteket gyűjtenek, szinte bizonyos előrelátás is mutatkozik. A szükségletek mérvéhez képest hordják ezek is a készleteket össze. Ebben az eljárásukban határozottan fölötte állanak például a kezdetleges embernek, akiről tudjuk, hogy a készletgyűjtést nem ismeri. Gazdálkodás-e tehát az, amit ezek az állatok végeznek? És gazdálkodás-e az, amit a kezdetleges ember végez? Később világosan fog eléink tárulni e kérdésekre is a felelet. De már most rámutatnék arra, hogy a kérdésre adandó válaszuk jórészt attól függ, hogy mennyire terjesztjük ki a gazdálkodás fogalmának körét és hogy ebbe a körbe mennyit akarunk belefoglalni.

Azoknál a fogalommeghatározásoknál, amelyek inkább fogalommagyarázatok, semmint pontos körülhatárolások, — és a gazdálkodásé, mint a gazdaságtan alaptényéé, mindenesetre ilyen, — inkább a tágan értelmezett fogalommagyarázások híve vagyok. Ezek, ha nem tökéletesek is, mégis kevesebb bajt okoznak, mint az az eljárás, amikor túlságosan megszűkítjük a fogalom körét. Fentebb már említettem, hogy miért. Nem látnék benne a tudományra nézve semmi veszedelmet, ha vizsgálódásaink során a gazdálkodás fogalma olyképp alakulna ki előttünk, hogy az állatoknak bizonyos ösztönszerű cselekedetei is e fogalom alá vonatthatnának. Sőt egy irányban az ilyen értelmezés bizonyos eredményt is biztosítana. Ilyen általánosítóbb értelmezés ugyanis a gazdálkodásnak oly fogalmát adná, mely minden idők mindenféle emberének létfenntartására irányuló gondoskodását is fedné. Ha t. i. a gazdálkodásnak ily értelmű magyarázatát találnók helyesnek, a kezdetleges ember gazdálkodására való tekintettel sem kellene a gazdálkodás fogalmának megalkotásánál a gondolkozásszerűség és az ösztönszerűség határvonalánál megállani. Vagy pedig, elienkező esetben, arra az álláspontra kell helyezkedni, amelyet Fr. J. Neumann foglal el a gazdálkodás meghatározásánál és amely szerint a gazdálkodásról adott meghatározásunkban erről a társadalom fejlődési fokának megfelelően alkotott felfogásunk tükröződjék vissza.¹⁾ Ebben az esetben, természetesen, a fogalmat szűkebben értelmezzük.

Nincsen ok és cél nélkül, ha a kezdetleges ember és az állatok „gazdálkodásának“ kérdését itt szóba hozzuk. Mert ismét visszatérve a kérdésnek különösen minket érdeklő oldalára, t. i. azokra a vonatkozásokra, melyek a gazdaság és a technika között foroghatnak fenn, illetőleg azokra a különbségekre, amelyek ezt a két jelenséget egymástól

¹⁾ *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, 1889. 3. 1.

elválasztják, rábukkanunk arra, hogy ugyanaz a kérdés, mely itt egyes állatok „gazdálkodása“ terén mutatkozik, mint majd látni fogjuk, felmerülhet a technika terén is.

Égyszerűség okáért, — eldöntetlenül hagyhatván az itt legutóbb felmerült kérdéseket, — az embert, a társadalomban élő embert fogjuk a gazdálkodás alanyának tekinteni.

4. Közismert tényből indulunk ki a továbbiak vizsgálatára, mikor most arra mutatok rá, hogy az ember ama tevékenységének, melynek különösen minket érdeklő jellemzőit keressük itt és melyet gazdálkodásnak akarunk majd nevezni, megindító rúgói az ember létszükségletei. E szükségletérzetek nyomása alatt kezd az ember gazdálkodni. Ez az oka a gazdálkodásnak. A gazdálkodás célja pedig, legalább így szoktuk mondani, e szükségletérzetek kielégítése.

Ez megint meglehetősen tág megállapítás. Hogy erről az oldalról nézve, tehát a gazdálkodás célja szempontjából, mit értünk gazdálkodás alatt, az attól függ, hogy hol határoljuk el az ember létszükségleteit, illetve melyek azok a szükségletérzeteink, melyeknek kielégítése a gazdálkodás feladata. Hiszen az embernek nagyon sokféle szükséglete van. Ismeretesek a legkülönfélébb, lelki és testi, szellemi és anyagi szükségleteink. De sőt azok a szükségleteink is igen sokfélék, amelyeknek kielégítése érdekében végzett tevékenységünkkel kapcsolatban szoktunk rendszeren gazdálkodásról beszélni. E tekintetben csak C u h e l eléggé kimerítő könyvére¹⁾ utalok, hogy tudományunk irodalmának azt a többi részét, mely az ökonómiai pszichológia, a gazdasági lélektan, kérdéseivel foglalkozik, közelebbről ne is említsem. Tényleg a gazdálkodás fogalma erről az oldalról, t. i. az általa kielégítendő szükségletek oldaláról, szigorúan elhatárolandó. Hiszen különben minden életnyilvánulásunk a gazdálkodás fogalma alá eshetnék. Hogy ennek az elhatárolásnak mely ponton és miként kell történnie, arról a következő pontban fogunk beszélni.

Itt inkább arra akarok nyomatékkal rámutatni, hogy ez a lélektani kiinduló pont, mely a gazdálkodás okát és célját a szükségletérzetben, illetve ennek a kielégítésében találja, elválaszthatatlan a gazdálkodás helyes fogalmától. G o s s e n-nak és a határhaszoniskola megalapítóinak az érdeme, hogy erre a tényre ráirányították a figyelmet. Ők maguk, különösen a határhaszoniskola képviselői, tudvalevőleg, a szükséglettelítés tényét tették egész gazdaságtani gondolkozásuk központjává. Ennek megfelelően érti például M e n g e r gazdálkodás alatt „az embernek

---

¹⁾ *Zur Lehre von den Bedürfnissen.* 1907.

jószágszükséglete fedezésére irányuló . . . . . tevékenységét.“¹⁾ De tőlük függetlenül, már előttük is és velük egyidejűleg, meg utánuk mások is, akik távol állanak a határhaszoniskola tanaitól, érezték annak az igazságát, hogy természetét, okát és célját tekintve a gazdálkodás szükségletkielégítő folyamat. Ez a gondolat nagyon sokszor a gazdálkodásról adott fogalommeghatározásokba is belekerül. De ha kifejezetten nincs is bennök említve, rejtve mindig ott található.

Nagyon tanulságos e tekintetben szemlét tartani különösen azon irodalom fölött, mely a gazdaság és a technika viszonyával is behatóbban foglalkozik.

Fr. B. W. v. Hermann szerint a gazdálkodásnak az a célja, hogy „az eszközök adott mennyiségével lehetőleg teljesen *kielégítsük a szükségletet*.“²⁾ Schäffle azt mondja, hogy „a tapasztalás szerint minden gazdálkodás lényegét . . . . . *szükségletkielégítő* eszközök létrehozatalának és „magunkhoz vételének“ szabályozása teszi ki.“³⁾ Wagner „a *szükségletek kielégítésére* szolgáló javak . . . . . megszerzésére és felhasználására irányuló cselekvésről beszél, mikor a gazdálkodás fogalmát magyarázza.“⁴⁾ Lehr rámutat arra, hogy az ember gazdálkodása közben „a külvilág tárgyait . . . . . sokféle *szükségleteihez hozzáidomítja*“, és tágabban értelmezve a gazdálkodás fogalmát, ez alatt „az embernek minden oly alkotó tevékenységét érti, mely *szükségletek kielégítésére* irányul.“⁵⁾ Dietzel azt mondja, hogy „azokat a cselekedeteket, melyek a *szükségletérzet nyomása* alatt állanak elő, gazdasági cselekedeteknek nevezzük . . . . . Ezeknek összege a gazdaság.“⁶⁾ Lexis azt a »tevékenységet és gondoskodást érti gazdálkodás alatt, mely a *szükségleteink kielégítésére* szolgáló javak megszerzésére és . . . . használatára irányul.«⁷⁾ Block a gazdálkodás fogalmával kapcsolatban »az *élethez szükséges* dolgokról« beszél.⁸⁾ Philippovich nem említi ugyan a *szükséglet* szót, de a gazdálkodás fogalmának magyarázatára abból indul ki, hogy »az emberi természet *rá van szorulva* a természet tárgyainak használatára.«⁹⁾ Kleinwächter

¹⁾ *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere*, 1883. 44. 1.

²⁾ *Staatwirthschaftliche Untersuchungen*, 1870.² 10. 1.

³⁾ *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft*, I.³ 2. 1.

⁴⁾ *Grundlegung der politischen Oekonomie*, I.³ 1892. 81. és 349. 1.

⁵⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, 1901.² 37–44. 1.

⁶⁾ *Theoretische Socialökonomik*, I. 1895. 156–159. 1.

⁷⁾ *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 2. 1.

⁸⁾ *Les progrès de la science économique depuis Adam Smith*, I.² 1892. 337. 1.

⁹⁾ *Grundriss der politischen Ökonomie*, I.¹¹ 1916. 1. 1.

viszont kétszer is beleveszi fogalommeghatározásába a szükséglet gondolatát, mikor az embernek azt a tevékenységét nevezi gazdálkodásnak, »mely arra . . . irányul, hogy a *szükségletkielégítés eszközeire vonatkozó szükséglet kielégíttessék*«. ¹⁾ Földes gazdálkodás alatt olyan tevékenységet ért, mely »a *szükségletek kielégítésére szolgáló javak előállítására, stb. . . . irányul*«. ²⁾ Cohn a gazdálkodás fogalmával kapcsolatban »életünk külső *kiegészítése céljából fellépő szükségletekről*« beszél. ³⁾ Platter » . . . . emberi *szükségletekről való gondoskodást*« ért gazdálkodás alatt. ⁴⁾ A technikus Kraft is »javaknak az *érezett szükségletek kielégítése céljából való megszerzését . . .*« nevezi gazdálkodásnak. ⁵⁾ Wiesebövebben körülírt *szükségletfedezést* ért alatta. ⁶⁾ Voigt tágabb értelemben »gazdasági tevékenység alatt az *emberi szükségletek kielégítésére irányuló törekvést*« érti. ⁷⁾ Diehl szerint »a közgazdaságtani kutatás tárgya az embernek *szükségei kielégítésére fordított tevékenysége*«. ⁸⁾ Pesch is beleveszi hosszabb meghatározásába a *szükségletek fedezését*. ⁹⁾ Mestere, Sombart, akit a gazdálkodásra vonatkozó meghatározásában követ, »a külső természet tárgyai *megszerzésének szükség-szerűségéről*« beszél. ¹⁰⁾ Ugyancsak Sombart egy másik, itt minket közelebről érdeklő tanulmányában a szükségleteket nem említi, de a »létfenntartást« hangsúlyozza, mint a gazdálkodás célját. ¹¹⁾ Ezzel azonban csak a végső célt állítja a közvetlenül ez előtt, ennek eszközül szolgáló, közelebbi cél helyett elének. Annál inkább hangsúlyozza a szükséglet gondolatát kérdésünk alapos monografusa, Gottl-Ottlilienfeld, aki szerint a gazdaság alanyi értelemben, — ebben az értelemben gazdálkodást jelent, — »az a körültekintő szorgoskodás, hogy a *szükséglet és fedezet közt összhang legyen*«, tárgyi értelemben pedig »cselekmények összessége, melyek . . . a *szükségletkielégítésre vonatkoznak*«. ¹²⁾ És az a theoretikus, aki utoljára, de igen behatóan foglalkozott a gazdaság és a technika viszonyával, Liefmann, szintén csak a szükségletkielégítésben láthatja a gazdasági élet célját, ha sajátos állás-

¹⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, 1902. 1. 1.

²⁾ *Társadalmi gazdaságtan*, I. ⁶ 1917. 92. 1.

³⁾ *Das System der Nationalökonomie*, I. 1885. 189. 1.

⁴⁾ *Grundlehren der Nationalökonomie*, 1903. 11. 1.

⁵⁾ *Das System der technischen Arbeit*, 1902. 211. 1.

⁶⁾ *Wirtschaft und Recht der Gegenwart*, I. 1912. 2. 1.

⁷⁾ *Wirtschaft und Recht der Gegenwart*, II. 1912. *Technische Ökonomik*, 222. 1.

⁸⁾ *Theoretische Nationalökonomie*, I. 1918. 2. 1.

⁹⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, I. 1905. 9. 1.

¹⁰⁾ *Der moderne Kapitalismus*, I. 1902. 3. 1.

¹¹⁾ *Technik und Wirtschaft*, 1901.

¹²⁾ *Grundriss der Sozialökonomik*, II. 1914. *Wirtschaft und Technik*, 213. 1.

pontjából kifolyólag ezt a gondolatot a gazdálkodás mibenlétének a magyarázatánál nem helyezi is előtérbe. És ezt, mint majd mindjárt látni fogjuk, nem csak azért teszi, hogy féltve őrzött eredetiségének (amely azonban sokszor inkább csak eredetieskedés), a látszatát annál jobban megőrizze. Szerinte is a gazdálkodás célja, hogy »lehetőleg sok örömezzetet szerezzünk magunknak«, amit másutt, ahol tételeit rövid foglatban adja, így fejez ki: »... a cél a *szükségletkielégítés maximuma.*«¹⁾

Liefmann és vele mindazok, akik nem emelik ki a gazdálkodás fogalmának magyarázatánál a szükségletkielégítést oly nyomatékosan — a kérdéssel foglalkozóknak ezek jóval kisebb részét teszik — érzik, hogy a szükségletkielégítésben, mint a gazdálkodás céljában, nem lehet a gazdasági tevékenység egyedüli, lényeges jellemzőjét találni. Még pedig azért nem, mert tulajdonképpen minden cselekvésünk szükségletkielégítést céloz, valamiféle szükségletünk kielégítése és végső eredményben a helyesen vagy helytelenül értelmezett létszükségletünknek kielégítésére irányul.

A mi szempontunkból ez különösen azért fontos, mert hiszen az, amit technika gyanánt fogunk megismerni, szintén cselekvés, valamiféle emberi tevékenység, melynek ekként szintén nem lehet más végső célja, mint a szükségletkielégítés. A szükségletkielégítés mozzanatában tehát, bár a gazdálkodás föltétlenül ebből az indító okból indul ki és ezt a célt szolgálja, sem a gazdasági tevékenység egyedüli lényeges jellemzőjét, sem azt nem fogjuk megtalálhatni, ami ezeket a tüneményeket a technikától megkülönböztetheti.

5. Az előző pontban említettem, hogy nagyon sokféle szükségletünk van. Ugyanott láttuk azt is, hogy többféle szükségletkielégítő eljárást ismerünk. De sőt észre kellett már vennünk azt is, hogy szükségletkielégítést célzó természetű tevékenység a gazdálkodás, de a technika is.

Éppen e miatt a gazdálkodásról adott meghatározásunk, ha rövidesen csak a szükségletkielégítéssel, mint céllal, akarnók a gazdálkodás fogalmát elhatárolólag magyarázni, nem sokat mondana. Tényleg láttuk, hogy ekként minden emberi cselekvést könnyen a gazdálkodás fogalma alá lehetne vonni. Éppen ezért itt egy szűkítő elhatárolásra van szükség.

Felmerül a kérdés, hogy vajjon azoknak a dolgoknak az oldaláról, amelyek a külvilágban mint a szükségletkielégítés eszközei állanak szükségleteinkkel szemben, nem történhetné-e meg ez az elhatárolás. Ezt fogjuk most vizsgálat tárgyává tenni.

Azok a dolgok, amelyek mint a szükségletkielégítés eszközei állanak a külvilágban szükségleteinkkel szemben, a javak. Javaknak mond-

¹⁾ *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1917. 335. és 659. 1.

juk tudvalevőleg mindazt, ami szükségleteink kielégítésére alkalmas. A javak mind hasznosak, szükségesek. De nem mind esnek egyformán hatalmunk alá. Azok a javak, amelyek hatalmunk körén kívül esnek, emberi, közvetlen szükségletkielégítő tevékenység tárgyai nem lehetnek. Tehát ezek gazdálkodás tárgyait sem tehetik. Vannak ilyen javak. Ezek azok, amelyek le nem foglalhatók, korlátlan mennyiségben állnak rendelkezésünkre és használatra egészen önként kínálkoznak. Ezek, habár szükségletkielégítés közben közvetlen érdeklődésünket felkelthetik, mégsem fogják gazdálkodásunk tárgyait tenni. Közelebről nem fogunk velük törődni, bármily hasznosak, tehát szükségesek legyenek is. Ilyen jószág például a levegő, vagy a napfény. A gazdaságtan az ilyenféle javaknak már rég megadta a „szabad jószág“ nevet. A technika számba veheti őket, a gazdálkodásnak ezt nem kell tennie. A robbanó motornak, tudvalevőleg, éppen úgy szüksége van levegőre a robbanó gázvegyülék előállításához, mint benzingőzőkre. De ezt a levegőt a motor ahol más egyébként érvényesülhet, állandóan találja. A fényképésznek is fontos a világosság, de hogy ezt állandóan megkapja, annak nem vagyunk az urai. Különös tevékenységet kifejtteni, hogy e javak forrása el ne apadjon, sem a motor használójának, sem a fényképésznek nem kell. Ezekkel a dolgokkal a szó leghétköznapibb értelmében, — nem anticipálunk vele, mikor ezt mondom, — nem kell gazdálkodni. Szóval az úgynevezett szabad javak nem teszik a gazdálkodás tárgyát.

De a szabad javak körét^{*} nagyon szűken kell értelmezni. Igazán csak az szabad jószág, ami az emberhez való viszonyában a fent körülírt feltételeknek megfelel. A levegőn és a napfényen kívül nem is tudnék más szabad jószágot mondani. A víz legfeljebb mint a nyílt vizeken kínálkozó, szabad hajózási útvonal volna ilyennek tekinthető. Egyéb vonatkozásokban azonban már semmi esetre sem. Minden egyéb jószágot, mely nem ilyen értelemben véve szabad jószág, már nem vagyunk kénytelenek kirekeszteni a gazdálkodás tárgyainak köréből; az — ha ez egyébként lehetséges — már lehet „gazdasági“ jószág, tárgyát teheti a gazdálkodásnak. Azt hiszem a „viszonylagosan szabad javak“ ismert kategóriájára semmi szükségünk sincs.

Az, hogy nem különböztettek mindig helyesen és pontosan gazdasági és szabad javak között és hogy sokszor a viszonylagosan vagy feltételesen szabad javak kategóriáját is tévesen magyarázták, sok tévedésnek lett szülőokává a gazdaságtanban. Dietzel-nek egészen jogosulatlan és téves bírálata Cohn-nak a gazdálkodás fogalmáról adott meghatározásával szemben is például arra vezetendő vissza, hogy a fentebbi értelemben vett szabad javakat lát ott, ahol tulajdonképpen gazdasági javakkal áll szemben. Cohn ugyanis a gazdálkodás fogalmáról

adott meghatározásába beleveszi azt, hogy „a dolgok... korlátolt mennyiségben legyenek adva.“¹⁾ Dietzel nem tartja szükségesnek a gazdálkodáshoz a dolgok korlátolt mennyiségét. Hiszen, ahol ezek a szükségletet messze túlhaladó mennyiségben állanak rendelkezésre, ott is meg kell — szerinte — „a gazdasági alanyak azokat ragadnia, mozgatnia, használnia és elhasználnia. Ezek pedig mind gazdasági cselekmények.“²⁾ Egészen igaza van; eltekintve attól, hogy most még nem tudjuk, hogy vajjon ezek a cselekmények csakugyan csupán gazdasági cselekmények-e. Csakhogy — és ez a fontos — a Dietzel említette dolgok nem is állanak igazán korlátlan mennyiségben rendelkezésre. Ezek azok az úgynevezett, zavart okozó, relative szabad javak. Legfeljebb azt vethette volna Dietzel Cohn szemére, hogy nem mondja meg világosan, hogy mit ért a javak korlátlansága alatt.³⁾

Ha azt az irodalmat tekintem, mely a szükségletekkel szemben álló javak korlátolt mennyiségére hivatkozik, mint a gazdálkodás alapokára, úgy látom, hogy a „korlátolt mennyiség“ kifejezés alatt helyesen tulajdonképpen többet kell érteni, mint csak azt, hogy a javak mennyisége a szükségletek mennyiségén általában véve alul marad. Illetve nem úgy kell felfogni a szükségleteket és az ezekkel szemben álló javakat, mintha az utóbbiak már pusztán létükkel kielégítenék az előbbieket és így létrehoznák már az egyensúly állapotát. Távolról sem. A javaknak előbb használnodniuk kell a szükségletek kielégítésére. Rendeltetésüknek csak ezzel felelnek meg és csak így jön létre az egyensúly állapota, mely a javak használatának a szükségletkielégítésben mutatkozó, közvetlen célja. Pusztán létükkel a szükségletkielégítés csak azoknál a javaknál jár együtt, melyeket fentebb én szabad javaknak neveztem. A többiekre nézve nem elég, ha léteznek. Az ember részéről jelenlétükön kívül feltétlenül hozzájuk kell valaminek járulnia, hogy szükségletet fedezzenek, illetve fedezhessenek. Ez a valami pedig mindenestre valamiféle tevékenység. Most már az is valószínű előttünk, hogy ebben a tevékenységben alkalmasint gazdálkodás is fog rejleni.

¹⁾ *Das System der Nationalökonomie*, I. 1885. 189. l.

²⁾ *Theoretische Socialökonomik*, I. 1895. 160. l.

³⁾ Dietzel később — 179. l. — ugyanezen a hibás alapon itél a ház ajtaja előtt lévő tó vize és a tengerparti homok fölött. Ezek sem korlátlan mennyiségű dolgok. Ezekkel is gazdálkodunk. „Korlátlanul“ a tó vize csak akkor állana rendelkezésre, ha magától befolyt volna mindig a házban levő edényekbe, melyekben vízre van szükség, éppen úgy, mint ahogy levegő is van mindig a házban, akár kinyitjuk az ablakot, akár nem. R o d b e r t u s az „erő“-vel és az „idő“-vel, amibe az ilyen dolgok megszerzése kerül, jól rámutatott a dolog lényegére és a gazdálkodás egyik alapokára.

De ezt a gondolatot a mondott irodalomban kifejtve egyáltalán nem találom. Sch ä f f l e eltekintve attól, hogy a szabad javaknak egészen használhatatlan fogalmát adja, érdemileg nem jut tovább annál a megállapításnál, hogy „a hiány a gazdálkodás indító oka, illetve ez ad alkalmat arra, hogy gazdálkodjunk.“¹⁾ L e h r mint a gazdálkodás okára az embernek szükségletei fedezésére rendelkezésre álló „idő és eszközök korlátoltságára“ hivatkozik.²⁾ V o i g t pedig, aki e kérdés körüli gondolatmenetében nem rossz mestert követ, ha — mint észrevenni vélem — L e h r hatása alatt ír, azt mondja, hogy „a gazdasági tevékenységnek teljes hatalmat és sajátos jelleget csak az a körülmény ad, hogy azok az eszközök, amelyek az ő (t. i. az ember) szempontjából számba jönnek, korlátolt számban vagy mennyiségben találhatóak, míg a gazdasági célok sokfélesége elvileg korlátlan.“³⁾ Mindezekben a meghatározásokban a javak korlátoltsága csak általánosságban, mint a javak mennyiséghiánya szerepel, de — talán az egy Sch ä f f l e mondását kivéve — egyik sem fejezi ki határozottan azt is, hogy ezzel a korlátoltsággal az emberre nézve bizonyos tevékenység jár követelőleg és kötelezőleg karöltve. Már pedig ez a tevékenység lényeges mozzanat. Ebben a tevékenységben fogjuk a gazdálkodást a későbbiek során tovább kereshetni.

B a u e r is nagyon kiemeli a javak korlátoltságát a gazdálkodás esetén. Azt mondja, hogy „ha a segédeszközök korlátlan mértékben állanának rendelkezésünkre, . . . akkor nem volna gazdálkodás, csak technika.“⁴⁾ Ez a tétel, ha a korlátlanságot a fenti értelemben vesszük, a gazdálkodásra nézve feltétlenül áll. Ugyanebben az esetben azonban minden technika is fölöslegessé válnék. Ha a korlátlanság kiegészül az önként kínálkozással és ez minden jószágra nézve fennáll, már a mesebeli országban vagyunk, ahol minden vágyunk azonnal teljesül. Itt technikára sincs szükség.

Vizsgálódásunk eredménye tehát az, hogy a szabad javak túl esnek a gazdálkodás körén, hogy a gazdálkodás a javak korlátolt mennyiségéhez van kötve és ennyiben feltétlenül tevékenységgel jár. De ez, mert hiszen ez a három tétel egyet jelent, oly magától értetődő, annyira következik a gazdálkodás később kifejtendő jellemzőiből is, hogy a gondolat külön, kifejezett belefoglalása a gazdálkodás fogalmának meg-

¹⁾ *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft*, I. ³ 1873. 4. és köv. 1. Különösen a 3. §.

²⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*. 1901. ² 40. 1.

³⁾ *Technische Oekonomik*. *Wirtschaft und Recht der Gegenwart*, II. 1912. 222. 1.

⁴⁾ *Über die Unterscheidung der Technik von der Wirthschaft*, 1864. 46—47. 1.

határozásába, nézetem szerint, fölösleges. Ez a gondolat t. i. nem mond sokkal többet, mint hogy a gazdálkodás, tárgyai tekintetében, az elérhető, tehát minden lehető tevékenység határánál megszűnik. Ezen a határon belül kell tovább keresni a gazdálkodás lényeges jellemzőit.

6. A gazdaságtan a korlátolt mennyiségben rendelkezésre álló javak körén belül is már régebben igyekezett szűkebben elhatárolni a gazdálkodás terét. Jól ismert az angol klasszikus iskola álláspontja, mely a gazdálkodás és ezzel a gazdaságtan határait pusztán az anyagiakra szorította. De ismeretes az a hosszas vitatkozás is, mely a különféle iskolák alapfelfogásának megfelelően a gazdálkodás körét és ekként a gazdaságtan határvonalait is az anyagi javakon túl, a nem anyagiak különböző fokozataira is ki akarta és ma is ki igyekszik terjeszteni. E viták részleteire kitérni itt, fölöttébb elvezetne a tárgytól.¹⁾

E vita eredményeire nem térhetünk ki itt bővebben. E tekintetben azonban némileg tájékoztatni fog minket annak az irodalomnak e kérdésben elfoglalt álláspontja, mely a gazdaság és technika viszonyával közelebbről foglalkozik.

D i e t z e l gazdaság alatt „azon cselekedetek összességét érti, melyekkel *dologi javakra* irányuló szükségleteinket fedezzük²⁾. De rámutat arra is, hogy a javakról nemcsak mint a gazdálkodás tárgyairól, de mint annak eszközeiről is lehet beszélni. Ez esetben szerinte a „gazdálkodás“ nem fog feltétlenül az *anyagi javak* határánál megállani. H a r m s is „*dologi javaknak* . . . megszerzését“ nevezi gazdálkodásnak.³⁾ P l a t t e r hasonlóképpen „*anyagi javakra* irányuló . . . szükségletekről való gondoskodást“ ért gazdálkodás alatt.⁴⁾ P e s c h szerint a „gazdasági tevékenység . . . az emberek ellátását célozza a szükségletkielégítés *anyagi eszközeivel*“.⁵⁾ Akik ellentétes álláspontot foglalnak el, sokszor nem érintik a kérdést meghatározásukban. Mások nyitva hagyják a kérdés eldöntését, mikor körülírással élnek. Így S o m b a r t „a külső természet tárgyainak“ megszerzéséről beszél.⁶⁾ F ö l d e s „az anyagi jólét előmodítására irányuló tevékenységről“ szól.⁷⁾ W o l f csak általában „javak

¹⁾ A kérdés nehéz és messzeágazó voltának jellemzésére csak B ö h m - B a w e r k szép kis munkájára, *Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre*, 1881., utalok.

²⁾ *Theoretische Socialökonomik*, I. 1895. 159. l.

³⁾ *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft*, 1912. 90. l.

⁴⁾ *Grundlehren der Nationalökonomie*, 1903. 11. l.

⁵⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, I. 1905.

⁶⁾ *Der moderne Kapitalismus*, I. 1902. 3. l.

⁷⁾ *Társadalmi gazdaságtan*, I. ⁶ 1917. 92. l.

(jószágértékek) elnyeréséről és hasznosításáról“ beszél.¹⁾ W a g n e r már határozott az ellenkező irányban. „Gazdasági, nemcsak dologi javak megszerzését“, stb. említi.²⁾ L e h r nem tudja „a gazdálkodás fogalmának köréből a gazdasági vonatkozásu, szellemi tevékenységet kirekeszteni“. ³⁾ P h i l i p p o v i c h álláspontja az idők folyamán megváltozott. Könyve első kiadásaiban „dologi, anyagi javakról“ beszél.⁴⁾ A későbbiekben már a személyes szolgáltatokat is a gazdálkodás tárgyai közé vonja.⁵⁾

Nézetem szerint a dolog tényleg és helyesen megvilágítva a következőleg áll:

A javakat, vagy mint az emberi tevékenység céljait, vagy mint e tevékenységnek is eszközeit lehet tekintetbe venni. De amennyiben ez az emberi tevékenység a gazdálkodás, ennek célja mindig szükségletkielégítés, tehát végeredményben létfenntartás. A javak pedig ennek mindig csak eszközei. És a javak mint ilyen eszközök lesznek a szükségletkielégítésre irányuló tevékenység tárgyaivá, a rendelkezésre állítás céljaivá, illetve ennek is eszközeivé. Nyilvánvaló más szóval, hogy amint a gazdálkodás célját a szükségletek kielégítése teszi, úgy a gazdálkodás tárgyait a szükségletkielégítés eszközei, a javak, alkotják. Minden esetre azonban csak azok a javak, melyeket az előző pontban „gazdasági javaknak“ ismertünk meg.

Minden gazdasági jószág, akár anyagi, akár nem anyagi, tárgyát teheti tehát a szükségletkielégítésre irányuló, gazdasági tevékenységnek. A nem anyagi jószág itt abból a szempontból jön számba, hogy a szükségletkielégítés anyagi feltételeinek biztosításához ez is alapul szolgálhat. Létünk anyagi feltétele pl. ma egy bizonyos jövedelem, melyből a szükségleteink kielégítését biztosító, akár anyagi, akár szellemi természetű használati javak megszerezhetők.

Szükségleteink kielégítése közben anyagi és nem anyagi eszközöket egyformán használunk, annál is inkább, mert nem anyagi szükségleteink kielégítése közben is szükségünk van anyagi eszközökre és anyagi szükségleteink kielégítésére is kellhet nem anyagi eszköz. Nem anyagi szükséglet például a művelődésre irányuló szellemi szükséglet, vagy a közvetlen, személyes szolgáltatokra irányuló szükséglet. Mindezek kielégítésére is kell anyagi jószág. Viszont egészen elemi és egyúttal anyagi szükséglet pl. a táplálkozás, a lakás. De ezek egyikét sem tudom nem

¹⁾ *Nationalökonomie als exakte Wissenschaft*, 1908. 5. l.

²⁾ *Theoretische Sozialökonomik*, I. 1907. 36. l.

³⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, 1901. ³ 44. l.

⁴⁾ Így még az 5-ik, 1904-iki kiadásban is.

⁵⁾ *Grundriss der politischen Ökonomie*, I. ¹¹ 1916. 1. l.

anyagi jószág, pl. szellemi munkaszolgáltatás nélkül kielégíteni. Azok a szellemi mozzanatok, melyekkel az egyes szükségletek kielégítésére irányuló technikai folyamatok át meg át vannak szöve, nélkülözhetetlenek a szükségletkielégítésnél. Az is közismert, hogy a jogviszony, vagy az egyszerű, tényleges viszony, ezek a legjellegzetesebb nem anyagi dolgok, is lehetnek anyagi szükségletkielégítés alapjaivá.

Az bizonyos, hogy mindenféle szükségletünk kielégítése első sorban létünk anyagi feltételeinek biztosítása, az erről való gondoskodás útján történik. De e mögött másodsorban ott vannak mindjárt szellemi szükségleteink a maguk nem anyagi javakra irányuló közvetlen igényeikkel, és ott a mindenféle szükségletkielégítésnek azok a szellemi eszközei, amelyek nélkülözhetetlenek már az anyagi szükségletek kielégítéséhez is és amelyek éppen ezért csak úgy tárgyai az emberi szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységnek, mint az anyagi javak.

A szükségletkielégítésre irányuló, emberi tevékenységnek a gazdálkodás szempontjából kutatott, közelebbi, elhatároló, ismertető jelei körül való vizsgálódás tehát arról az oldalról sem kecsegtet sok sikerrel, amelyen ennek a tevékenységnek anyagiakra vagy szellemiekre irányuló voltát vennők közelebbről figyelembe.

7. A gazdálkodás célja gyanánt a szükségletek kielégítését ismerjük meg. Ebből a célból következik, hogy a gazdálkodás cselekvésterét azok az emberi tevékenységek töltik ki, melyek a szükségletek kielégítésére, tehát a javaknak rendelkezésünkre való állítására irányulnak. Ezek a tevékenységek kétfélek. Vagy a javak előállításában vagy azok megszerzésében nyilvánulnak.

E két jelenség elhatárolása egymástól bajos. E jelenségek különböző gazdaságkultúrai fokokon különbözőképpen lépnek a javaknak rendelkezésünkre állítása terén előtérbe. A gazdasági kultúrának egészen kezdetleges fokán meglehetősen egybeolvadnak. A kezdetleges embernek szükségletkielégítő törekvései közben alig lehet megkülönböztetni az előállító mozzanatot a megszerző mozzanattól, bár itt talán inkább az utóbbi az uralkodó. Később, de még mindig nem fejlett gazdaságkultúrai viszonyok között, pl. a naturgazdálkodás állapota mellett, inkább az első, társadalmibb jellegű, a munkamegosztást már erősebben érzető fejlődési fokon, inkább a másik, a megszerzés mozzanata érvényesül. Ez magyarázza meg azt, hogy sokan a gazdálkodás fogalmáról adott meghatározásukba manapság az előállítás gondolata helyett a megszerzés gondolatát állítják bele. (Attól most el akarunk tekinteni, hogy ezzel az ilyen vagy olyan belefoglalással a gazdálkodásnak a technikától való jobb elhatárolását, akarják elérni.) Így Lexis is a *Wirtschaft* szó magyarázatánál a gazdálkodás fogalmával kapcsolatban a

szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök „megszerzéséről“ és felhasználásáról beszél.¹⁾ Gottl-Ottlilienfeld szerint is „a gazdálkodás magában foglalja (a háztartáson kívül) a szerzés és termelés tekintetében az akarataalkotást“.²⁾

De a gazdálkodás látható cselekvéstere sem a termeléssel, illetve az előállítással, sem a javak megszerzésével nem merül ki. Ezekhez a cselekvésekhez csatlakozik a javak használata is. Hiszen csak ezzel éri el a gazdálkodás a tulajdonképpeni célját. Ez az angol klasszikus gazdaságtan utáni időkben sohasem tette vita tárgyát. Már Hermann a javak előállítása és felhasználása fölötti mennyiségi felügyeletet a szükségletek egy elhatárolt körében nevezi gazdaságnak.³⁾ Schäffle szerint pedig „... szükségletkielégítő eszközök létrehozatalának és magunkhoz vételének (hasznosításának, fogyasztásának) szabályozása... teszi ki minden gazdálkodás lényegét“.⁴⁾ Lehr hangsúlyozza, hogy „a gazdálkodás fogalmának köréből nem lehet a... fogyasztást sem kirekeszteni.“⁵⁾ Wagner a „szükségletek kielégítésére szolgáló javak folyamatos megszerzésére és felhasználására irányuló... cselekvések foglalatát“ érti gazdálkodás alatt.⁶⁾ Lexis-t éppen fentebb idéztem. Block nyomtatékosan magyarázza, hogy „a gazdálkodás (économie) feladata nem korlátozódik a termelésre, a szerzésre, hanem elkíséri a terméket ennek minden átalakulásán keresztül a fogyasztásig bezárólag, vagy ha olyan az eset, az újraelőállításig“.⁷⁾ Philippovich könyvének régebbi kiadásaiban nem állítja be a javak használatát a gazdálkodásról adott meghatározásába. Később, a 9-ik kiadástól kezdve azonban gazdálkodás alatt mindazon folyamatok és berendezések összességét érti, „melyek az embereknek anyagi javakkal és szolgálatokkal való ellátására, illetve javaknak használatára és felhasználására vonatkoznak“.⁸⁾ Földes azon tevékenységet nevezi gazdálkodásnak, »mely a szükségletek kielégítésére szolgáló javak előállítására, azok célszerű felhasználására és az anyagi jólét előmozdítására irányul«.⁹⁾

¹⁾ *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 2. l., valamint *Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden*, II.² 1907. 1328. l.

²⁾ *Grundriss der Sozialökonomik*, II. 1914. *Wirtschaft und Technik*, 212. l.

³⁾ *Staatwirtschaftliche Untersuchungen*, 1870.² 10. l.

⁴⁾ *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft*, I.³ 1873. 2. l.

⁵⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, 1901.² 44. l.

⁶⁾ *Grundlegung der politischen Ökonomie*, I.³ 1892. 81. és 349. l. és ugyanigy *Theoretische Sozialökonomik*, I. 1907. 36. l.

⁷⁾ *Les progrès de la science économique depuis Adam Smith*, 1897. I.³ 337. l.

⁸⁾ *Grundriss der politischen Ökonomie*, I.¹¹ 1916. 1. l.

⁹⁾ *Társadalmi gazdaságtan*, I.⁶ 1917. 92. l.

Ezek a szemelvények is jól mutatják, hogy az az irodalom, mely a gazdaság és technika viszonyának kérdését többé-kevésbé behatóan tárgyalja, nem akarja, de nem is tudja kirekeszteni a gazdálkodás köréből a javak használatát.

Javak felhasználása és javak előállítása azok a cselekmények, amelyek a gazdálkodás terét kimerítőleg kitöltik. Ezt szinte általánosan elismert igazságnak tekinthetjük. De ebben az esetben persze úgy a javak használatát, mint azoknak az előállítását lehetőleg tágan értelmezzük. De azért találkozunk olyan kísérletekkel is, amelyek a gazdálkodás terét betöltő cselekvésekről beszélve, más irányu, vagy legalább másként nevezett cselekvéseknek a gazdálkodás fogalmába való bevonásával vélik ezt a fogalmat helyesebben magyarázhatni. Nézetem szerint e kísérletek nem jártak szerencsével. Így pl. az olyan általános jellegű megjelölés is, minő a legutóbb említett meghatározásban a Földesé, ki »az anyagi jólét előmozdítására« is rámutat, mikor a gazdálkodás mibenlétét magyarázza, nem világítja meg a gazdálkodás tere oldaláról semmivel sem jobban a fogalmat. Annak a jogosultságát is nagyon kétesnek tartom, ha valaki, mint pl. Fr. J. Neumann, a gazdálkodás területét a vagyonszerzés oldaláról akarja körülhatárolni.¹⁾

Az általánosan uralkodó felfogás szerint az előállítás és a használat töltik ki az emberi cselekvéseknek azt az egész terét, melyen a gazdálkodás lefolyik. Ezt megállapított ténynek vehetjük. Ezt a tényt illetőleg már most minket tárgyunk szempontjából itt különösen az érdekel, hogy tekintsük bár csak ezeket a jelenségeket olyanok gyanánt, mint amelyek a gazdálkodást tartalmilag kiteszik, vagy vonjunk bár ide be más cselekvéseket is (pl. vagyonszerzés), mégis nem fogunk a gazdálkodás terén olyan látható cselekvéseket találhatni, amelyeknél „gazdasági“ jellemzőkön kívül ne vennénk azonnal észre technikai mozzanatok is. Később (IV.) világosan fog elénk állani pl. a használat és előállítás folyamatainak technikai jellege is. De már most is figyelembe vehetjük azt, hogy úgy a használat, mint az előállítás külsőleg láthatóan mindig technikai folyamatok képében mutatkozik előttünk.

Ebből pedig az következik, hogy a gazdálkodás cselekvésterén sem találjuk meg azokat a jellemzőket, melyek a gazdálkodás mivoltát a technikáéval szemben elhatárolhatnák.

8. Az a tevékenység, mely a gazdálkodás cselekvésterét kitölti, mikor a szükségletek kielégítésére irányul, nyilvánvalóan nemcsak látható, anyagi tevékenységből áll, hanem egyébből, valami szellemiből is.

Külsőleg vizsgálva ebben a cselekvésben mindenesetre az anyagi tevékenység játsza a főszerepet. Az előállítás és a használat minden

¹⁾ *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, I. 1889. 33. 1.

folyamata, a szűkebb értelemben veti termelés minden aktusa, csakúgy mint a forgalmi tények mind, külsőleg is látható, anyagi tevékenységben nyilvánulnak. De az, ami látszik, a gazdálkodásnak inkább csak technikai oldala. Ha például egy mezőgazdasági termelő folyamatot nézek, közvetlenül szántást-vetést, aratást, cséplést látok, vagy az ipari termelésnél gépek mozgását és az ezek körül forgolódo munkások testi tevékenységét látom, amellyel a gépeket az általuk végzett technikai folyamatokban kiszolgálják. Ha pedig a fogyasztás tüneteit akarom vizsgálni, ha egy háztartást veszek szemügyre, szembeötlőleg ott sütést, főzést, takarítást, stb. fogok észrevenni. Egy forgalmi aktusnál pedig azt fogjuk például látni, hogy különböző gépek terheket vonnak. Ha már egyébként nem tudnók, hogy e folyamatok mindegyikében gazdálkodás folyik, tényleg közvetlenül e folyamatokban nem tudnánk gazdálkodást látni. Erre a tényre, anélkül, hogy a következtetéseket, melyeket belőle levon, mind elfogadhatóknak tartanám, nézetem szerint is jól rámutat S o m b a r t.¹⁾ Gazdálkodásnak e folyamatokat csak azért fogjuk tekinteni és nevezni, mert már eleve tudjuk róluk, hogy a gazdálkodás szolgálatában mennek végbe. De meg aztán különösen azért is, mivel ezek azok a tünetmények, amelyek mindazok közül, amelyek a gazdálkodás körében lefolynak, a legkézzelfoghatóbbak. Ezek csakugyan szem elé kerülnek.

Mindezen látható cselekmények mögött azonban van valami rejtett szellemi mozzanat is. Ez pedig abból áll, hogy gazdálkodás közben látható tevékenységünket valami célhoz szabjuk. A cél a szükségletkielégítés. Minden technikai folyamat, mely a gazdálkodás során szemünk előtt végbemegy, melyben a gazdálkodás szemmel láthatólag elénk kerül, ennek a célnak a szolgálatában folyik le. Minden gazdasági tevékenységénél ez a cél alkotja a végső pontot, mely felé a cselekvés halad. Ehhez a célhoz irányítódik éppen a cselekvés. Az egészen mindegy, hogy a tevékenység maga közvetlenül, avagy csak közvetve szolgál-e a szükséglet kielégítésének. A tevékenység irányításánál mindig a gazdálkodó anyagi létfeltételeiről való gondoskodás a végső cél, az útmutató és a folytonos vezető.

Mikor a gazdálkodás közben a mondott célhoz szabjuk tevékenységünket, gondoskodunk, előre gondoskodunk arról, amire szükségünk van. Ebben az előre való gondoskodásban tükröződik vissza első sorban a gazdasági cselekvés szellemi oldala, mely bizonyos tervszerűséget is tüntet fel a cél elérésére használható eszközök alkalmazása tekintetében.

---

¹⁾ *Elemente des Wirtschaftslebens.* Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 37. kötet. 1913. 1—45. l.

Az is szellemi mozzanat, mikor mérlegelést látunk a cél felé való törekvés közben az eszközök alkalmassága között.

Mindezek a szellemi jellegű mozzanatok határozottan felmerülnek a gazdálkodás közben, mikor technikai folyamatokat gazdálkodásunk szolgálatába állítunk. Közelebbi vizsgálódásnál ez annyira szembeszökő, hogy szinte kínálkozott a gazdasági cselekvés „gazdasági“ jellegét ezekben a szellemi mozzanatokban találni és ezen a nyomon szétválasztani a technikát a gazdálkodástól. Mi is ezt a nyomot követjük, megvizsgálándók, hogy hová vezet.¹⁾

Legcélszerűbb lesz ebből a szempontból is ismét az irodalmat figyelemre méltatni.

Bauer szerint „a gazdálkodás tisztán szellemi tevékenység, mely nem foglalkozik az eszközökkel, mint ilyenekkel, hanem kizárólag a konkrét értékekkel törődik és az ezek után való törekvésben áll, vagy (amennyiben ilyenek csak más értékek feláldozása árán érhetőek el), a konkrét értékekben mutatkozó többletekre törekszik.“²⁾ Bauer meglehetősen elfeledett és elhanyagolt dolgozatában tehát már nagyon régen és meglehetősen határozottsággal mondja ki azt, amit a legújabb irodalom egyes termékei, különösen azok, amelyek erősen kiemelik, hogy a gazdálkodás magyarázatára ennek a jelenségnek lélektani természetéből indulnak ki, mint a maguk találmányát állítanak oda.

A későbbi irodalomban a gazdasági tevékenységnek ezt a szellemi mivoltát egészen a legújabb időkig (lásd Liefmann, Sombart) nem hangsúlyozzák ennyire. Sőt egyáltalán el is siklanak e tény fölött. A határhaszoniskola ugyan a gazdálkodás lélektani felfogásából indul ki, de ezzel a kiinduló ponttal nem jár nála együtt olyan törekvés, melylyel a gazdálkodás szellemi mozzanatait a nem szellemiektől el akarná határolni. Ez az iskola egyáltalán nem vesz tudomást a gazdaság és technika viszonyának kérdéséről. Azok pedig, akik a határhaszoniskolával szemben állanak, a kérdés ezen oldalának még kevesebb jelentőséget látszanak tulajdonítani. Dietzel például *gazdasági tevérsről* beszél és gazdaság alatt „azon cselekedetek összességét érti, melyekkel valamely egyén dologi javakra irányuló szükségleteit fedezi.“³⁾ Fr. J. Neumann

¹⁾ Ami mellett nem fogjuk figyelmen kívül hagyni, hogy azt is kutatnunk kell, vajjon a cselekvésnek azon a részén, melyet technikának nevezünk, nem mutatkoznak-e szintén ilyen, vagy hasonló szellemi mozzanatok. Lásd IV., 3., 13., stb.

²⁾ *Über die Unterscheidung der Technik von der Wirtschaft.* Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte. Herausgegeben von Faucher und Michaelis. II. évf. 1864. 3. kötet 44. l.

³⁾ *Theoretische Socialökonomik*, I. 1895. 159. l.

a gazdálkodást „azon *tevékenységek* foglalatának mondja, melyekkel valaki számára vagyon szereztetik vagy tartatik fenn“. ¹⁾ L e h r pedig legtágabban értelmezve a gazdálkodás fogalmát, alatta „az embernek minden oly *alkotó tevékenységét* érti, mely a szükségletek kielégítésére irányul“. ²⁾ Azok között is, akik írásukban éppen közelebről a gazdaság és technika szétválasztásának kérdésével foglalkoznak, vannak — a nemzetgazdák és a technikusok között is — olyanok, akik a szellemi mozzanatot a gazdálkodásnál nem hangsúlyozzák. K l e i n w ä c h t e r például röviden azt a *tevékenységet* nevezi gazdálkodásnak, mely „tervszerűen irányul arra, hogy az embereknek javakra vonatkozó szükségletét kielégítse“. ³⁾ K r a f t szintén *tevékenységről* beszél, mikor a gazdálkodás fogalmát elemzi. ⁴⁾

Lassankint azonban belelopódzik a gazdálkodás fogalmáról adott meghatározásokba a szellemisségnek valami rejtett gondolata. Már a K l e i n w ä c h t e r idézett meghatározása mutat ilyenfélét a maga „tervszerűségével“. A szellemi mozzanat azonban különösen a „gondoskodás, az előre gondoskodás“ köntösébe öltözik. M e n g e r például „gazdálkodás alatt az embernek jószágszükségletének fedezésére irányuló, *előre gondoskodó tevékenységét*“ érti. ⁵⁾ L e x i s *rendezett tevékenységről* és *gondoskodásról* beszél, mikor a gazdálkodás fogalmát elemzi. ⁶⁾ W o l f „a javak (jószágértékek) elnyerésére és hasznosítására irányuló *gondoskodságot* és tevékenységet“ érti gazdálkodás alatt. ⁷⁾ Kérdésünk alapos elemzőjénél, G o t t l - O t t l i l i e n f e l d - n é l pedig azt olvassuk, hogy „a gazdaság alanyi értelemben, tehát más szóval a gazdálkodás a *körültekintő szorgoskodást* jelenti, mely arra irányul, hogy a szükséglet és fedezet között összhang legyen“. ⁸⁾ És V o i g t, aki már az átmenetet alkotja L i e f m a n n felé, (így mondanám ezt elsőbbségi vitájukra való tekintet nélkül), ugyanezen a nyomon halad, de egy lépéssel még tovább távozik a már szinte szokottá vált „gondoskodás“-tól, vagy „előre gondoskodás“-tól, mikor gazdálkodás alatt „adott eszközök fölött való *rendelkezést*, vagyis ezek hováfordítása fölött való *határozást*“ ért. ⁹⁾

¹⁾ *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, I. 1889. 33. 1.

²⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, 1901. ² 39. 1.

³⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, 1902. 1. 1.

⁴⁾ *Das System der technischen Arbeit*, 1902. 211. 1.

⁵⁾ *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, 1883. 44. 1.

⁶⁾ *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 2. 1. és *Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden*, 1907. II. ² 1328. 1.

⁷⁾ *Nationalökonomie als exacte Wissenschaft*, 1908. 5. 1.

⁸⁾ *Grundriss der Sozialökonomik, II: Wirtschaft und Technik*, 1914. 2131.

⁹⁾ *Wirtschaft und Recht der Gegenwart, II: Technische Ökonomik*, 1912. 222. 1.

Ez az irodalmi áttekintés nem egy, kérdésünk szempontjából érdekes körülményre világít rá. Így mindenek előtt megmutatja, hogy sokáig nem igen gondoltak arra, hogy valami szellemi mozzanatot keressenek a gazdálkodásban; de hogy később a fejlődés abban az irányban haladt, hogy a gazdálkodás magyarázatánál mindinkább kidomborodik valami szelleminek a hangsúlyozása. Hogy azonban mi ez a szellemi mozzanat, abban a tekintetben egyértelműség távolról sincs. Itt ma is még csak inkább tapogatódzásokkal állunk szemben.

Ennek a szellemi mozzanatnak a mivoltát közelebbről szemügyre véve kell most már nekünk is tovább elemeznünk a gazdálkodás mi-
benlétét.

(Folytatása következik.)

Navratil Ákos.

Közlemények és ismertetések.

A népesedéspolitikai reális alapjai.

Igen gyakran találkozunk azzal a kijelentéssel, hogy a család fennmaradásához legalább négy gyermek szükséges. Ez a tétel, amely tudunkkal először a német szakirodalomban látott napvilágot, már szinte átment a köztudatba, pedig ilyen beállításban nem más, mint egy oda-vefett élettelen szám. Ha ez a különben tetszetős s nagyon sok népesedéspolitikai tanulmány kiinduló pontját képező megállapítás igaz volna, úgy Magyarországon a családoknak több mint fele (az 1909—12. évi népmozgalmi adatok szerint 50·3%-a) menthetetlenül kihalna akkor, amikor születési számunk egész Európában, Oroszországot és a Balkán államokat kivéve a legmagasabb.

Az a határszám, amely a népesség stagnálását jelenti, tehát az alsó határa a lakosság természetes szaporodásának, hely és idő szerint változó mennyiség, mindenkori függvénye az ország közegészségügyi viszonyainak s a házasságkötési lehetőségek alakulásának.

Magyarországra vonatkozólag a határszámot a háború előtti évek adatai alapján következőleg állapíthatjuk meg. A Magyarbirodalom természetes szaporodásának indexszáma: $\frac{34\cdot5}{23\cdot5} = 1\cdot47$; ezt a számot 4·07 átlagos gyermekszám mellett értük el. Ahhoz tehát, hogy az ország népessége változatlan maradjon, családonként átlag $\frac{407\cdot100}{147} = 2\cdot77$ gyermek szükséges.

A határszám felhasználásával matematikailag érzékelhető formába önthetjük, hogy az egy vagy több gyermekes családok a népesedés szempontjából milyen értéket képviselnek.

Ezek szerint:

az 1	gyermekes	család	szaporodási	indexszáma	$\frac{1}{2\cdot77}$	$= 0\cdot37$
a 2	„	„	„	„	$\frac{2}{2\cdot77}$	$= 0\cdot72$
a 3	„	„	„	„	$\frac{3}{2\cdot77}$	$= 1\cdot08$
a 4	„	„	„	„	$\frac{4}{2\cdot77}$	$= 1\cdot44$ stb.

Az elmondottaknak leszögezése azért fontos, mert minden olyan népesedéspolitikai irányzat, amely a születési szám emelésével akarja a háborús évek veszteségét pótolni s követelésének alsó határát ilyen magasan szabja meg, meddő küzdelmet folytat s emellett eltereli a figyelmet a természetes szaporodás másik tényezőjétől, a halálozási arányszámtól, amelynek leszorításától pedig egyedül várhatunk határozott eredményt.

Amint ismeretes, a Magyarbirodalomban a születések száma a háború alatt 750 ezerről 310 ezerre csökkent. Születési számunkat oly mértékben emelni, hogy az a harctéri veszteségeket s a háborús évek elmaradt természetes szaporodását konpenzálni tudja, teljesen lehetetlen. Meg lehetünk elégedve, ha sikerülne a háborúban leromlott születési arányszámunk régi színvonalát visszaállítani. Ez az aránylag elég szerénynek látszó kívánság is csak gyökeres gazdasági és birtokpolitikai reformok útján érhető el.

Születési számunk emelésének igen sok akadályja van. Egyik legfontosabb akadályja a vidéki lakosságnak a városokba való vándorlása. A háború előtti születési arányszámunk kedvező alakulását ugyanis kizárólag a vidéki lakosságnak köszönhattük, amelynek születési aránya közel kétszeresen multa felül városi népünknek születési arányszámát. A városba vándorolt tömegek egy része a békekötés után sem tér vissza falujába. A hozzátartozók, akit a családfőt bevonulásakor követték a városba s visszatértét ott várják be, időközben véglegesen elhelyezkedtek. Így a visszatérő hadbavonultak is a városokban jgyekeznek elhelyezkedni, ami annál kevésbé esik nehezükre, mivel a katonai szolgálat alatt maguk is hozzászoktak a magasabb kulturát és több munkaalkalmat nyújtó városi élethez. Lesznek természetesen olyanok is, akik, ha a viszonyok konszolidálódnak, visszatérnek régi otthonukba; a szaporodás szempontjából azonban ez már nem lesz a régi megbízható elem. A születési szám alakulása ugyanis mindenkor az igények és vagyoni viszonyok összhangjától függ. A gyermekszám korlátozása bekövetkezik mindott, ahol a lakosság műveltsége és ennek megfelelően szükséglete nagyobb, mint a vagyonszerzés lehetősége. A városokból visszatérők tehát régi otthonukban is a gyermekáldás korlátozásával igyekeznek majd megnövekedett igényeiket ellensúlyozni.

A városi és vidéki lakosság között létrejött eltolódás mellett a háború is éppen népesedésünk törzsét, a mezőgazdasági proletárságot támadta meg legerősebben. Idevágó pozitív adataink nincsenek, azonban kétségtelen, hogy az összes foglalkozásoknál a magasabb kvalifikációval rendelkezők közül aránylag többen voltak felmentve; a bevonulók pedig, akik mint tisztek vettek részt a háborúban, kisebb veszteséget szenvedtek. Az iparban a hadsereg részére dolgozó vállalatok munkásai nem vonultak be tényleges szolgálatra s a katonai szolgálatot teljesítő iparosok is hosszabb időt töltöttek el a póttettek műhelyeiben s a fronton levők egy része is a gazdasági hivataloknál nyert beosztást. Ugyanígy kevésbé fenyegette a háború veszélye a kereskedőket, akiket a foglalkozásuk mintegy predesztinált az élelmezési és egyéb gazdasági teendők elvégzésére. A közlekedési és postai alkalmazottak egy részét pedig egyenesen hadi érdekből mentették fel. Ezzel szemben a mezőgazdaságnál,

ahol a felmentések rendszeresen csak meghatározott rövidebb időre, a mezei munkák tartamára szólottak, a kisbirtokos és munkás, ha ideig-óráig meg is szabadult a harctér veszélyeitől, oda újra visszatért s kevés kivétellel a legnehezebb beosztásban szolgált.

Egy másik akadály a regenerálódásnak a venereás betegségek nagymérvű elterjedése. Klinikai megfigyelések szerint a sterilházasságok természetlenségét 50—60°/o-ban blennorrhoea okozza. Ha ezt a megállapítást elfogadják kiindulási alapul, úgy az 1910. évi népszámlálás és az 1909—12. évi népmozgalmi adatok alapján, mintegy 70—80 ezerre becsülhetők évenként a blennorrhoeás sterilitás következtében elmaradt születek számát. Számításunk kiindulási pontja természetesen nem teljesen megbízható s így az eredmény a valóságtól bármely irányban lényegesen eltérhet; annyit azonban megállapíthatunk, hogy a blennorrhoea az ország népesedésére jelentékeny hatással van s így a betegség terjedése figyelmen kívül nem hagyható.

Mindazokkal a háború folytán beállt változásokkal, amelyek csak kis mértékben befolyásolják születési arányszámunkat, részletesen nem foglalkozhatunk. Fel kell azonban említenünk a női és férfimunka közötti eltolódást, mint amelynek hatása előreláthatólag állandóbb jellegű lesz. A háború alatt a bevonult férfimunkások helyét minden téren fokozatosan nők és gyermekek pótolták. A dolgozó asszonynak minden szülés pozitív anyagi veszteséget jelent, a fogamzástól tehát lehetőleg tartózkodik. A dolgozó nők egy része a jövőben is folytatni fogja kereső munkáját, sőt a nőkre hárul 18—20 év múlva, — midőn a háborús években született generáció a normális időkhöz viszonyítva csak alig felényi munkáskezet fog nyújtani — a hiányok pótlása. Születési számunkat tehát előreláthatólag e révén is veszteség éri.

Mindezekhez járul, hogy a háború a nemek arányát is nagy mértékben megrontotta. Míg a háború előtt, mint ismeretes, a Magyarbirodalomban 1.000 férfire 1.019 nő esett, addig a negyedik háborús év végén évi 160 ezer főnyi harctéri veszteséget véve alapul — a nők többlete mintegy 82-re emelkedett. Az eltolódás folytán a házasságok száma a jövőben 300—350-szerrel lesz kevesebb s így ha a családokra eső átlagos gyermekszám az elmondottak dacára ugyanúgy alakulna, mint a háború előtt, évenként még mindig 80—100 ezer gyermekkel kevesebb születne, mint a normális időkben.

Ezeknek a tényezőknek a hatását a családosoknak nyújtott apró előnyökkel és kedvezményekkel ellensúlyozni nem lehet. Ha ilyen eszközökkel el is lehetne érni némi eredményeket, azok hatása, mivel nem volna reális gazdasági alapjuk, maradandó nem lehetne s a kísérletezések életképtelensége a gyermekhalálozás emelkedésében azonnal nyilvánulna.

Egyedül biztos út, amely kielégítő eredményre vezethetne, a gazdasági élet minden ágában céltudatosan keresztülvitt többtermelési politika és elsősorban radikális birtokreform, amelynek a népesedésre gyakorolt üdvös hatását legeklatásabban Japán példája mutatja, ahol a hűbériség eltörlése után a születési arányszám rohamosan emelkedett, abban az időben, amidőn a konziderációs születési típus jelei az egyes európai államokban már mutatkoztak.

Születési arányszámunk alakulása elsősorban attól függ, hogy milyen lesz a jövő gazdasági és birtokpolitikája. Születési számunkat azonban a remélhető legnagyobb gazdasági fellendülés sem emelheti oly magasra, hogy az egymagában pótolni tudja a háborús évek folyton fokozódó veszteségeit. Ha azonban birtokpolitikánkkal csak azt tudjuk is elérni, hogy az arányszám megközelíti az elmúlt békés idők színvonalát, népesedésünk regenerálódása biztosítva lesz, mert ugyanazon tényezők, amelyek születési számunkat kedvezően befolyásolják, határozzák meg halálozási arányszámunk alakulását is. A magasabb kultúra, jobb orvosi ellátás, egészséges lakás első sorban gazdasági kérdés, sőt a napirenden lévő szociális intézkedések, a csecsemő és anyavédelem, népbiztosítás stb. anyagi feltételei is csak általános többtermelés útján biztosíthatók.

Szekeres János.

Háborus adópolitika Angliában.

Régi igazság, hogy a politikában uralkodó irányzatoknak, a tényleges erőviszonyoknak és a hatalom megoszlásának nincs reálisabb és hívebb kifejezője, mint az adópolitika. Éppen ezért az, hogy milyen jövedelmekből fedezi az állam a maga szükségleteit, több egy egyszerű pénzügyi problémánál, s abból az általános közgazdasági és politikai viszonyokra is messzemenő következtetéseket vonhatunk.

A háború alatt követett adópolitika is sokkal jobb képet nyújt az illető országok háború alatti helyzetéről, mint a hangulatos leírások egész sora.

A legérdekesebbek és legtanulságosabbak az angol adópolitikának háborús adatai. Az angol közgazdasági és politikai élet egészséges és demokratikus berendezése tette lehetségessé, hogy míg másutt a háborús kiadások mértéktelen megnövekedésével az adóbevételek emelkedése arányban egyáltalán nem állott, addig Anglia a háborús adóbevételek fokozásában jelentős eredményeket tudott elérni. A céltudatos pénzügyi politikának eredménye lett az, hogy a kincstári bevételek az utolsó békeév 198 milliárdjáról 1917—18. évben 707 milliárdra emelkedtek, s hogy Anglia a teherviselés végső határáig elmenve, összes háborús kiadásainak egy negyedét volt képes a folyó jövedelmekből fedezni. A bevételeknek e nagymérvű emelkedése, mely az 1914—15. évben 226, 1915—16. évben 326, 1916—17. évben 573 milliárd £-t tüntet fel, első sorban az egyenesadóknál: a jövedelem- és hadinyereségadóknál elért bevételi többleten alapszik. Az egyenesadók e növekedése az utolsó békeévhez viszonyítva 80.9^o-ot tesz ki s az összes bevételi tételeknek 65°-át.

Hogy ez eredmény elérhető legyen, mindenekelőtt jelentékeny tételekben emelték a háború alatt a jövedelemadó kulcsát. A legmagasabb jövedelmi fokozatokban a háború előtti 12°/o legvégül 42°/o-ra emelkedik, de meglehetősen magas volt az emelkedés a középfokozatokban is. A jövedelemadó kulcsának megállapításánál a munkából eredő jövedelmet a járadékszerű jövedelemmel szemben előnyben részesítették s

kisebb mértékben vették igénybe. Jövedelemadó tárgyát föld- és háztulajdon, földbérlet, vasút és állampapír, üzletekből, alkalmazásból, részvényekből és fizetésekből folyó jövedelem képezte, részben bevallás alapján, részben részvényeknél tárgyi adók formájában, úgy, hogy a levonás az osztalékból a részvénytársaságnál történt. Az 1916-os adótörvénynél a háború előtt adómentes 160 £ jövedelmet 130 £-re szállították le. A 3000 £-t meghaladó jövedelem után még a külön pótlék (supertax) is jár. Az 1918. évi adójavaslat például 3000 £-nél a rendes jövedelmi adót 750 £-ben, a supertaxot 1 £-ben állapítja meg, vagyis jövedelemadó címén az egész jövedelem 25·3%-át vonja el. Ez a kulcs 7000 £-nél 30%-ra, 40.000 £-nél 40%-ra, 20.000 £-nél pedig már a maximális 42%-ra emelkedik.

Jövedelemadó címén az utolsó békeévben 47,249.000 £, 1915—16. évben már 128,032.000 £, 1917—18. évben 239,500.000 £ folyt be, az 1918—19. év költségelőirányzatában pedig már e címen 262,290.000 £ szerepel.

A hadinyereségadót Angliában az 1915. év végén a második háborús adójavaslat teljesíti életbe.

Az angol hadinyereségadót minden más ország hasonló adónemétől élesen megkülönbözteti az, hogy itt ez a háborús többletjövedelmek igen messzemenő igénybevételét jelenti az állam részére. Az adókulcs az első törvényben a legmagasabb fokozaton még csak 50%-ot ér el, de ez a második törvényben 60, a harmadikban pedig 80%-ra emelkedik. Ez adónemek ily széleskörű alkalmazása igen helyesnek bizonyult, nem csupán politikai és erkölcsi okokból. De helyes volt ez állampénzügyi szempontból azért is, mert jövedelmet igazában csak azon frissében lehet megfogni, amikor a konjunktúra is meg van még s az adózó fél a nagy adóösszeget ismerve nem hagyja magát a nagy jövedelemtől fölös pazarlásokra csábítani, de nem kevésbé előnyös közgazdasági szempontból, mert a rendkívüli, nem mérsékelt konjunkturális jövedelem a tékozlásnak s ezzel az árszínvonal irracionális felemelésének legerősebb emeltyüje s a vagyoni viszonyok lényeges eltorlódásának szükségképpen előidézője. Ezért volt az angol hadinyereségadónak jótékony hatása az egész közgazdasági életre.

A hadinyereségadót kereskedelmi és ipari vállalatokra, üzletekre vették csak ki, a mezőgazdaság mentes maradt ez alól. Az adóalapot a háborús többletjövedelem képezi, melynél az összehasonlítás alapjául, vagy a tényleges békejövedelem, az utolsó 3 békeévből tetszés szerint kiválasztható 2 évi jövedelem átlaga, vagy egy fix percentuális alap szolgál, mely az alaptőke 6, illetve 7%-át tekintti hadinyereség alól mentes s összehasonlítási alapul szolgáló békejövedelemnek. 20 £-n alóli háborús többletjövedelem adómentes. A bevétel ez adónemből 1916—17.-ben 140,000.000 £, 1917—18-ban 220,000.000 £-t tett ki, míg az 1918—19. pénzügyi év költségelőirányzata hadinyereségadó fejében 300,000.000 £-t vesz már fel, oly összeget, amely az egész bevételnek 35·6%-át teszi ki. A legutolsó költségelőirányzat bevételi tételeit vizsgálva, a jövedelemadó címén várt összeg 34·5%-t tesz ki, az örökségi adó pedig 3·8%-t. E három igazságos és demokratikus adónem tehát az egész bevétel 73·9%-át teszi ki. Ezzel szemben vám címén 11·2, köz-

vetett bevételek címén 6·3, egyéb bevételek címén pedig 8·6 milliót találunk előirányozva.

Az 1917—18. évi költségvetésben minden lakosra 2·4 £ teher esik vám és közvetett bevételek, 10·9 £ pedig egyenesadók címén.

Az egyéb bevételi forrásokból a tea, dohány, kávé, kakao és cukor vámjának, a postadíjaknak, a sör-, dohány- és cukoradónak emelése, valamint a vigalmi, gyufa és ásványvíz adónak behozatala említésre méltó még.

Az Anglia lakossága által viselt adóteher ekképp a háború előtti helyzethez viszonyítva háromszorosra emelkedett, ami az angol állampolgárok teherviselési készségének és képességének oly fokát mutatja, hogy ennek párját sehol másutt nem találhatjuk.

Gy. E.

Ausztria pénzügyi mozgósítása.

Dr. Müller Stefan v. Die finanzielle Mobilmachung Österreichs und der Ausbau bis 1918. Berlin 1918. 175. l.

Ez a munka reánk nézve annyival érdekesebb, mert midőn Ausztria háborús pénzügyeivel foglalkozik, nagyjában Magyarország pénzügyeit is vázolja. A háború kiadásai ugyanis közös ügyet képezvén, fedezésükre is igen sok együttes irízkedés történt.

A háború közgazdasági és pénzügyi története igen jó, habár rövid foglatatát nyújtja ez a munka.

A bevezetésben előadja, hogy a háború kezdetén a közgazdasági téren nagy volt a meglepetés. Az általános munkanélküliség félelme, az értékpapírosok és árukészletek nagy árhanyatlása és a háborúval kapcsolatos ijedtség lepte el a monarchiát. De a riadalom nem tartott sokáig. Ha a háború a monarchia lakosságát valamire tanította, úgy az az a meggyőződés, hogy a monarchia gazdasági erejét eddig nem ismertük. A monarchia gazdasági tekintetben nem volt kedvező helyzetben a háború kitörésekor. Az 1913. évi aratás nem volt kielégítő és az 1914. évi határozottan rossz volt. A vas- és kőszéntermelést a háború kitörése válsággal fenyegette; e nagy iparokkal kapcsolatban a többi iparágak is tespedést mutatnak. A nyersvastermelés a rendesnek 60⁰/o-ra, a cementiparban 60⁰/o, a pamutfonóé 55⁰/o, a söriparé 40, a mezőgazdasági gépgyártás 80, az üvegipar 90, a finompapirgyártás 50⁰/o-ra csökkent. Mindenütt munkahiány jelentkezik. A bankokat az iparnak ez a hanyatlása súlyosan érinti, mert az iparral a hitelnyújtás folytán szoros kapcsolatban állnak. Az 1914. év majdnem egészében a gazdasági válságban telt el. Ezen év vége felé kitűnik, hogy ez a nagy háború az ország gazdasági tevékenysége nélkül nem viselhető. Minden irányban, hadi szükségletek merültek fel, melyeket gyorsan és jól ki kell elégíteni. És most mutatkozott mennyire alkalmazóképes a monarchia gazdasági szervezete mezőgazdasági, iparos és hitelszervezete, mert a hadiigények fényesen ki lettek elégítve. Már az 1915. év fényes gazdasági eredményeket mutat, melyek 1916-ban még nagyobbodnak és a háború végéig tartanak. Igaz, hogy 1917 és 1918-ban az elszigetelés és elkerítés

rendszere az élelmezés terén épúgy mint a munkabérek emelése következtében nyomott hangulatot teremtenek, de a közgazdasági élet lendületét meg nem akasztják.

A háborúra sem pénzügyileg, sem közgazdaságilag nem volt készsenki. Mikor a háború kitört és egyik hadüzenet a másikat érte, a bankok a visszleszámolást nagyban igénybe veszik, az osztrák-magyar bank nem tud elég bankjegyeket szolgáltatni, annál kevésbé, miután a készpénz még bankjegyalakjában is thesaurálásra kivonatik a forgalomból. A kormány ily körülmények közt elrendeli 1914 július 31-én a moratóriumot, elhalasztja a tartozások fizetését augusztus 14-ig és a bankletétekből legfőlebb 200 koronára ad követelési jogot. Ez a moratórium különösen azért hatott súlyosan, mert augusztus 1. házbérnegyed volt s miután a házbér fizetése nem függesztetett fel, sok ember betétjét ki nem vehetvén, szorultságba jutott. A hitel a forgalomban teljesen megszűnt, mindent készfizetéssel kellett vásárolni, kis bankjegy hiányzó, bélyegek, szelvények, szétvágott bankjegyek jöttek forgalomba, szóval általános zavar mutatkozott. 14 nap elmúltával 1914 augusztus 13-án kibocsájtják a 2-ik moratóriumi rendeletet. Ebben már az elnem halasztható tartozások száma nagyobbodik, a betétekből a mukabérfizetésre, tisztviselők fizetésére, bérletösszegekre szükséges pénz kiadandó, egyáltalában a betétek 20⁰/_o-a kiszolgáltatandó; a moratórium halasztást szeptember 30-ig engedett. 1914 szeptember 27-én jelent meg a 3-ik moratóriumi rendelet, most már nem az egész tartozás halasztatik el, hanem egy negyede, de legalább 100 K az esedékes kamattal együtt volt fizetendő. A fizetés napja október 15-re állapított meg, hogy az adósnak ideje és módja legyen pénzt szerezni. A tartozás többi részére november 30-ig adatott meg a halasztás. 1914 november 25. jelent meg a 4-ik moratórium, ez már december és január havában egy-egy 25⁰/_o-os részt és január végén az egész tartozás megfizetését és a folyószámla összegéből 20⁰/_o-nak igénybe vételét rendeli el. Az 1915. január 25. rendelet az esedékes tartozásokat február, március és április hónapokban 25⁰/_o-kal és a halodik moratóriumi rendelet a tartozások rendes lejáratoknál való törlesztését lépteti életbe. Csak Galiciában és Bukovinában, mint háborús helyeken tartatott fen még továbbra is a kivételes intézkedés.

Az adósok érdekében mindjárt a moratóriumok elrendelésekor a hatósági üzletellenőrzés intézményét honosították meg. Az 1914 szeptember 17. kibocsátott rendelet szerint az adós üzletét a bíróság által kirendelt személy ellenőrzés alá veszi, úgy hogy az üzlet rendes vezetése a hitelezők sérelme nélkül tovább folytatható legyen. 1917. augusztus végéig 2.352 üzlet került ellenőrzés alá, 1.505 közülük felszabadult az ellenőrzés alul, 457 hitelezőivel kiegyezett és 140 csődbe került.

Az osztrák-magyar bankot a háború egészen készületlenül találta. A bank még csak arról sem gondoskodott, hogy a bankjegyekért a háború kitörésekor elháríthatatlanul jelentkezni szokott óriási ostromot kiállhassa. Sokáig tartott. míg idegen nyomdák segítségével, melyek nappal-éjjel dolgoztak, annyi bankjegyet tudott előteremteni, amennyi a fennálló szabályok szerint forgalomba volt hozható.

Nagy szerep jutott a háborúban az osztrák-magyar jegybanknak.

Mennyire bízott az egész üzletvilág abban, hogy nem lesz háború vagy ha lesz is nem lesz olyan terjedelmű, hogy a rendes üzletet nagyon megzavarja kitűnik a jegybank leszámítoló és kölcsön állományából, amely július utolsó heteiben emelkedést nem mutat. Jellemző, hogy július első hetében az adóköteles bankjegy 57·3 millió volt és ez leszált a második hét végén 24·4 millióra, sőt a harmadik hét végén 59·5 millió az adómentes bankjegy tartaléka mutatkozott. Ezzel szemben a külföldi üzletvilág már júniustól kezdve vontatott vissza a monarchiában elhelyezett tőkét. Csak az orosz, francia és angol hadüzenet rázta fel nyugalmából az üzletvilágot és most kezdődik a tódulás a bankhoz; július 31-én, a jegybank 6⁰/₀-ra emeli a kamatlábat és megszünteti az arany és devizák kiszolgáltatását. Bizalmatlanság mindenfelé nyilvánul, mindenki készpénzért megy a jegybankhoz, mely kezdetben 10.000, sőt augusztus 3-tól kezdve 1.000 koronára szorítja meg a kölcsönöket. Bankjegyhány van, ezért a bank forgalomba hozza a nála készletben levő ezüst forintokat és a bankkarta felfüggesztése után kibocsát 2 és 1 koronás bankjegyeket. Augusztus 8-án a kamatlábat 8⁰/₀-ra emeli, de már 26-án 6-ra, sőt október végén 5¹/₂-re szállítja le. A bankkarta felfüggesztése augusztus 2-án főképp abból az okból történt, mert az állam kénytelen volt a jegybankkal hitelviszonyba lépni, amit pedig a bankkarta tiltott. A jegybank már most kölcsönüzletét tágította; a lombardüzletet kiterjesztette ipari, közgazdasági és közlekedési papírokra 50—60⁰/₀ erejéig és hosszúlejáratú váltókra. A bankkarta felfüggesztése alkalmából fölmentett a bank üzletkimutatásainak hetenkinti közzététele alól, ami meglehetősen ártalmára volt az ország hitelviszonyainak megítélésénél; csak az 1917-ben tartott közgyűlés hozott világosságot a banküzletre. Az állam (és pedig Ausztria és Magyarország) erősen igénybe vette a jegybank hitelét. Mindjárt a háború kitörésekor 950 millió kincstári jegyet lombardozott a banknál, augusztus 14-én ismét 2 milliárd kincstári jegyet adzálogba, október 7-én 2 milliárdot vesz fel váltóra, 1915. április 12. 800 milliót, 1916 februárban, májusban, szeptemberben, novemberben mindig 1.500 millió koronát kap váltó ellenében; a váltóadósság a béke megkötése után 6 hónapon belül visszafizetendő és az első 6 milliárd után 1, a továbbiak után 1/2⁰/₀ kamattal jár. Az összes államadósság a banknál 1917 december végén 19 milliárd K volt, miből Ausztriára 13, Magyarországra 6 milliárd esik. A sok transactionál a bank számára kikötötték, hogy feloszlása esetén a bank részvénytökéje és tartalékalapja aranyban számítandó és hogy a részvényesek ezentúl osztalékul legalább 105 koronát kapnak. A bank üzleti eredményei a háborúban kedvezők voltak: tiszta nyeresége 1914-ben 57·9, 1915-ben 108·2 és 1916-ban 136·9 millió korona; az osztalék 108, 123 és 128 K, az utolsó békeév 1913 osztaléka 129 K volt. A tiszta nyereség nagy emelkedését az állam kölcsönei okozták. Mert ha utánok kis kamattal jár is, de milliárdokra rugván nagy jövedelmet eredményeztek. Az 1914. év aránylag csekély tiszta nyeresége onnan magyarázható, hogy a bank a háború első évében az esetleges veszteségekre nagyobb tartalékokat gyűjtött. Az alapszabályok szerint az államot a bank üzleteiből illető részesedése a három évben 12·8, 19·6 és 21·9 millió korona, a hadi nyereségadó 15·2, 75·6 és 78·5 millió korona volt. A két állam a jegybank útján a háborús hadiévben bevett:

	Ausztria millió	Magyarország korona
nyereségrészesedés	19·2	24·2
bankjegyadó	12·3	9·7
hadinyereségadó	94·7	54·6
összesen	146·4	88·6

Az állam megengedte a banknak, hogy 20 millió K-át háborús veszteségek számára külön tartalékba helyezzen és hogy 255 millió K-ból az aranykészlet és a devizák pótlására tartalékalapot létesítsen. Tényleg az aranykészlet a háború alatt nagyon megfogyott. A háború kitörésekor volt 1.094·4 millió K arany, az aranykészletbe beszámítható 54·9 millió aranyváltó és 120·1 millió K külföldi követelés, összesen 1·269·9 millió aranykészletnek tekinthető vagyona és 291 millió K ezüstje, 1917 dec. 31 az aranykészlet 264·2 millió K, 78·2 millió K külföldi követelés és 69 millió K aranyváltó, összesen 677 millió K. Az aranyalap tehát 8307 millió K-val csökkent. A háború előtt a forgalomban volt jegyek 60% volt arannyal fedezve, 1917 végén csak 2%. A bank próbálkozott háborúban aranyat szerezni, felszólította a közönséget, adja ide aranyát, társadalmilag kísérleteztek »aranyat vasért« összeszedni, de ez a törekvés nem vezetett eredményre. Az állam elrendelte az aranykiviteli tilalmat, nem engedte meg az aranyak kiszolgáltatását a pénzverőnél, intézkedett az agiosage ellen, s így amennyire lehetett korlátolta az aranynak a monarchiából való elvonulását.

A bank- és hitelintézeteket a háború kitörése annál is inkább meglepetésszerűen érte, mert politikai illetékes helyekről mindig azt a biztató tájékoztatást nyerték, hogy nincsen ok aggodalomra. Mikor aztán a háború kitörésekor a betétek tömeges visszavonása és kölcsönökért rohamos kereslet mutatkozott, erősen megszorultak és a moratórium védelmét vették igénybe. Az első riadalom után a banküzletek némelyikében erős pangás állott be, a tőzsde bezárása folytán az értéküzet meglanyhult, a nemzetközi forgalom megszűnése az árúüzletet szorította meg. Nemsokára azonban a háború bizonyos iparágakban a hadiszükségletek fedezése végett lendületes életet támasztott, amely az iparral szoros kapcsolatban álló bankok tevékenységére is hatott. Az árúkészletek erős csökkenése az árúk árait erősen fokozta, úgy hogy a mérlegek készítésére nézve felmerült az a kérdés, nem kellene-e bizonyos irányelveket a mérlegben érvényre jutandó értékekre megállapítani; a tanácskozások mindazáltal a kereskedelmi törvény intézkedéseinek változatlan fentartása mellett nyilatkoztak. A bankok mérlegei 1914. évről nagyon óvatosak, nagy tartalékkal és még nagyobb titkos tartalékkal készültek. Már az 1915. év mérlegei kedvező képet mutatnak, a következő két évben pedig valóságos Mamutmérlegeket mutatnak a bankok. A kereskedelmi hitel helyét a hadikölcsönrel kapcsolatos műveletek foglalják el. A bankműveletek közt az építkezési hitel majdnem teljesen eltűnt. A bankok a háború folyamán az árúüzletre is terjesztették ki működésüket, azonban a közvélemény erős felzúdulása következtében ezt teljesen abban-

hagyták. A háború alatt beállott nagy pénzbőség folytán a bankok nagyban emelték tőkéiket.

Az osztrák takarékpénztárak a háború kitörésekor nagy ostromnak voltak kitéve; így az első osztrák takarékpénztárnál július 27-től augusztus 5-ig 30.000 fél 17 millió koronát vett ki. Ezek a pénzkivonások és az a körülmény, hogy az osztrák takarékpénztárak a pénzeket csak meghatározott papirokba helyezhetik el és ezek a papirok erős áresést szenvedtek, a takarékpénztárak pénzügyi viszonyaira kellemetlenül hatottak. A kormány ez okból megengedte, hogy mérlegükbe az értékpapirokat a július 25-ik folyammal vegyék be és amennyiben a mérleg készítésekor jelentkező folyam kisebb volna, a különbséget vagy az árfolyam-vesztési tartalékból vagy más tartalékból fedezzék és az így felhasznált tartalékot 1922-ig kiegészítsék. A betétek különben 1914-ben erősen megcsappantak és csak 1916-ban érték el előbbi összegüket, azóta emelkednek.

Így a betétek állaga millió koronában volt

	1914 VI. 30	1914 XII. 31	1915 VI. 30	1915 XII. 31	1916 XII. 31	1917 XII. 31
postatakarékpénztár	195·6	169	179·6	198·5	226·1	281·9
első osztrák takarékpénztár	544·4	517·9	530·5	540·7	616·4	652·2
Bécs központi takarékpénztár	184·2	159·9	163·7	173·9	210·8	250·3
Csehországi takarékpénztár	261·1	250·3	253·3	256·5	293·1	326

A működésben volt hitelintézetek mellett a háború alatt a hitel kielégítésére a hadikölcsönpenztár és a hadi hitelbankok szerveztettek. A hadikölcsönpenztárt az osztrák-magyar bank kezelte a központban úgy mint vidéki intézeteiben. A pénztárt a kormány az 1914. szeptember 19. rendeletével léptette életbe, az állam költségén működik és a pénzügyminisztérium ellenőrzése alatt áll.

Kamatnélküli pénztárjegyeket állíthat ki, melyeket az állam és az osztrák-magyar bank fizetésül elfogad, a pénztárjegyek legnagyobb összege 500 millió koronában határozott meg. Célja a pénztárnak az volt, hogy üzlet folytatására az iparnak és kereskedésnek tőkéket adjon rendelkezésre. A pénztárt aránylag nem sokan vették igénybe, úgy hogy kitünt, hogy a fennálló többi hitelszervezet kielégíthette a hiteligenyeket. 1915 december végeig 9.152 hiteligenylő jelentkezett, 8.999 igény elintéztetett a kölcsönbe vett összeg 231 millió korona volt. A kölcsönök értékpapir, takaréktári könyvek, árúk és jelzalog ellenében folyósíthattak.

A hadi hitelbankok a személyi hitel kielégítésére alakultak és részint az önszegély elvén alapszanak. Önszegély alapon működtek az alsó-ausztriai hadi hitelbank, az északtiroli hadi hitelbank és a bécsi házbérlőkölcsönbank. Ezek az intézetek sem fejtettek ki nagy tevékenységet. Állami támogatással keletkeztek a galliciai hadi hitelintézetek, a bukovinai és a déltiroli hadi hitelintézet; működési körük a hadikárosultak támogatásában áll.

A hitelszövetkezetek a háború alatt nehéz viszonyok közt működtek.

A tőzsde az üzleti életnek ez a fckmérője csodálatosan a háború közeledését meg nem érezte. Az 1914. év március hava óta a bécsi értéktőzsdén bizonyos lendület mutatkozik és az értékek árfolyama emelkedik; sőt áprilisban az osztrák kincstári jegyek elhelyezésekor a kiírt 398 millió koronára 2.200 millió K jegyeztetett. Májusban ugyan némi hanyatlás mutatkozik és júniusban további árcsökkenések jeleztek, de aggodalom vagy üzletpangás nem volt. Július 25-én mint a villámcsapás hatott a szerbekhez intézett ultimátom, úgy hogy a tőzsdetanács 27., 28. és 29. napokra a tőzsdét bezárta és július 29-én kihirdette, hogy a tőzsde továbbra is bizonytalan ideig zárva marad, egyúttal elrendelti, hogy az augusztus 5-re eső leszámolás szeptember 3-ra helyeztessék át. A beállt riadalvm következményeinek békés lebonyolítására külön bizottság alakult, mely nagybankok, a postatakarékpénztár és nagy bankárokból alakult; a fennálló kötelezettségek kiegyenlítésére 17 millió korona volt szükséges; a lebonyolítás annyira sikerült, hogy egyetlen tőzsdetag sem lett fizetéképtelen. A közönséggel szemben ugyan nem lehetett ily símán rendezni a künnlevőségeket, de itt is a bankok méltányos eljárása folytán annyira jutott a helyzet, hogy peres eljárás nélkül sikerült a lebonyolítás.

A tőzsde bezárása után az üzerek rendes találkozó helye a kávéházak voltak és habár a hatóság, a tőzsdebizottság és a rendőrség megakarták gátolni a zugtőzsdéken az üzletet, ez csak tovább folyt. A tőzsde bezárása után alig telt el hat hét és az értéküzletben visszajött a nyugalomnak bizonyos foka; ez kitűnik azokból az árfolyamokból, melyeken augusztus végén értékek vásároltattak

	július 25	augusztus végén
hitelbank	581 ¹ / ₂	570
bankverein	484 ¹ / ₂	470
keleti pálya	725	640
áliampálya	620 ¹ / ₂	575
alpina	720	657
skoda	614 ¹ / ₂	580
déli pálya	222	206

Mikor azután 1914 vége felé az iparválalatok a hadiszükségletek szállítására vétettek igénybe és a hadiszállítás ügye általában az egész közzgazdasági életbe lendületet öntött, az értékpiaac is megelevenedett és pedig annál is inkább, mert a bankok az értékek üzletét mindig enyhébb feltételekhez kötöttek. Ily körülmények közt szóba került 1916 év elején: nem kellene-e az értéktőzsdét ismét megnyitni, két irány küzdött egymással. Voltak, akik a háború változó esélyeinek az árfolyamhoz való ugrásszerű változások közzgazdasági hátrányától félve a tőzsde további bezárása mellett szóltak, holott a többség szükségesnek tartotta a rendes működésre való lassankinti átmenetet, és bizonyos korlátok közt a tőzsde megnyitása mellett voltak.

Ez utóbbi nézet győzött és a bécsi tőzsde 1916 március 16-án megnyílt, de csak ¹/₂12—1 óra közti időre szorítkozott az üzlet, a határ-

idősüzlet meg lett tiltva, csak készfizetéssel bonyolították le a kötések és tekintettel arra, hogy Bukovina és Gallicia háború színhelye a jelzáloglevél forgalma ki volt zárva a tőzsdeüzletből. Pedig a jelzáloglevelek időközben mindig jobb keresletnek örvendtek; ugyanis a föld és házak értéke emelkedett, a földbirtokosok sok pénz birtokába kerültek és újabb jelzáloglevelek kibocsátására nem volt alkalom, úgy hogy a kereslet jelzáloglevelek iránt folyton emelkedett. Tényleg a záloglevelek árfolyama folyton emelkedő. Így volt:

	1914 július	1916 július	1917 december
4 ⁰ / ₁₀₀ csehországi záloglevél	90 ³ / ₄	100	103
morva záloglevél	85 ¹ / ₂	93	100
osztrák földhitel	85 ¹ / ₈	88 ¹ / ₃	99

Egyáltalában az árfolyamok a háború alatt mindinkább szilárdabbakká lesznek. Így a koronajáradék, mely 1914 július végén 78·85-ön állt, kezdetben leszállt ugyan 71-re, de 1915 áprilisban már 74·55, augusztusban 76·75 és 1917 decemberben 78-ra emelkedik. A szilárd üzlethelyzetet a hadikölcsön árfolyama is igazolja, mely a kibocsátási árt a háború esélyei mellett is megtartja. A tőzsde újabb megnyilta után korlátozva volt a tőzsdeüzletről szóló jelentések közlése, csak általánosságban volt szabad az értékek kategóriáiról szólni, árjegyzések nem közölhetők. Csak 1916 végén jelent meg a tőzsdekamara hivatalos árjegyzése, elsősorban pénzügyi okokból, hogy annak alapján a bélyegösszeg kiszabható legyen; ezentúl ilyen jegyzés július és december végén tétetett közre. Különben az ipari lendülettel kapcsolatban és a nagy pénzbőség folytán 1916 vége óta a bécsi tőzsdén is óriási áremelkedés mutatkozott, amely ugyan nem érte el azt a szédelő szellemet, mely Budapesten uralkodott, de ép úgy mint ott 1917 végén hirtelen árcsökkenéssel végződött. Az egész áremelkedés gazdasági hatásáról Wachtel bankár következő összeállítást közölt.

Az értékpapírok

	1914 július 25. névértéke	1914 július 25. tőzsdeértéke	1917 szept. 20. tőzsdeértéke	Különbőség az 1914 július 25. és 1917 szept. 20. érték között	%
	m i l l i ó k o r o n a				
bankintézetek	1.846·2	2.816·3	4.145·1	1.328·8	47
biztosító-intézetek	31·0	82·3	110·5	28·2	34
tengerhajózási vállalatok	46·8	72·7	312·9	240·2	330
folyamhajózási vállalatok	73·5	65·6	154·6	89·0	136
közlekedési vállalatok	1.040·9	1.127·8	1.610·8	483·0	43
építkezési vállalatok	78·4	139·2	239·3	100·1	72
sörgyárak	17·5	55·6	81·4	25·8	46
vegyészeti iparágak	44·8	105·1	249·0	143·9	138
villamosipar	81·5	107·8	218·9	111·1	103
vas- és fémipar	317·4	851·4	1.708·9	857·5	100
légszesztársaságok	10·2	18·8	36·3	17·5	93
szén- és bányavállalatok	158·8	397·3	931·3	524·0	134
gép- és vaggongyárak	106·5	251·5	494·1	242·0	96
papír és nyomdaipar	41·1	76·0	140·3	64·3	85
petroleumipar	47·0	51·8	238·7	186·9	361
textilipar	39·8	42·0	90·1	48·1	115
cukoripar	49·0	74·7	153·3	78·6	105
különböző más vállalat	137·0	199·3	478·3	279·0	140
együtt	4.167·4	6.535·2	11.393·8	4.858·6	74

A háború a valutaügyben ismét szomorú állapotokat teremtett. Az osztrák-magyar bank utolsó szabadalmában elvállalta azt a kötelezettséget, hogy a koronaértéket bankpolitikájával megállapított viszonylatában fenfoga tartani. Tényleg sikerült is ügyes devizaüzlete által ebbeli kötelezettségének megfelelni és ha 1911 után valamivel emelkedett is a külföldi devizák ára, a háború kitöréséig a koronaérték eléggé megfelelő volt. Így a márka 1911-ben 117·17, 1912-ben 117·85, 1913-ban 117·92 és 1914-ben 117·52 korona értékű volt. A háború kitörése után az osztrák-magyar bank elvesztette eddig érvényesített üzleti képességét és az árszínvonal emelkedett. A kormány két ízben is külföldi kölcsön felvételével próbálkozott segíteni a bajon; 1914 novemberben Berlinben 200 millió márka kölcsönt vett fel és 1915 júniusban ismét 180 millió márkát 125 millió márka optioval; e kölcsönök egyik célja a külföldi tartozásoknak törlesztése is volt. Ámde igen sokáig késlekedett a kormány külföldi luxuscikkek behozatalát megtiltani, pedig a könnyen keresett pénz óriási mennyiségben vásárol a külföldön ékszereket, gyöngyöket, csipkéket, hímzéseket, selyemárút, szőnyeget, modelruhákat, zsebórát, illatszereket, ananászt, szarvasgombát humárt, osztrigát és másféle finom ételneműt. A kormány egyáltalában csak későn nyúlt bele az árszínvonal szabályozására és akkor már nem volt képes hatékonyan befolyani a viszonyok rendezésére. Az arany kilogrammja 3.309 koronáról 21.000 koronára, az ezüsté 96-ról 400-ra emelkedett. Az intézkedések, melyeket a kormány elrendelt 1915 márciusban vették kezdetüket, amikor az arany kivitelét és átvitelét eltiltotta; ezután megtiltotta az arany vásárlását és az arannyal való üzérkedést; midőn 1916 februárban Helferich államtitkár Bécsben volt a valutaviszonyok rendezése iránt is megállapodások történtek, Németország havonként 100 millió márka hitelt nyitott, melyet az osztrák és a magyar nagybankok a külföldi fizetésekre igénybe vehettek. Ugyanakkor szükségtelen cikkeknek, valamint ellenséges országokból származó áruknek behozatalát megtiltották és a külföldi cikkek vámját effektív aranyban fizetendőnek rendelték el. Megalakították a devizaközpont az osztrák-magyar bank vezetésével a postatakarék-pénztár és a nagybankok együttes működésével; csak ez a központ rendelkezett devizákról és ítélte meg szabad-e és mire külföldre devizát küldeni. Ezek az intézkedések talán korlátozták az árszínvonal emelkedését; de miután a monarchia kivitele legfontosabb cikkeiben pangott, így cukor, textiliparcikkek, konfekcióscikkek, fa, bőrárú, üvegárú, gépek, kémiai cikkek, élő állatok kivitele elmaradt, tehát ép ez a forgalom mely külföldi fizető eszközöket hoz a monarchiába hiányzott: az árszínvonal mindinkább emelkedik

A devizák árfolyama volt

	Berlin	Holland	Svájc
1914 augusztusban	118 ¹ / ₂	—	95 ¹ / ₂
decemberben	125 ¹ / ₄	223 ¹ / ₂	109
1915 júliusban	135	264	124
decemberben	144	320	143
1916 júniusban	143	323	147
decemberben	156	371	184
1917 júniusban	155	422	205
decemberben	156	408	217
1918 februárban	150	325	168

A háború legnehezebb feladatát képezte a kormányok számára a szükséges pénzösszegnek megszerzése. Az osztrák kormány 1914 áprilisban elhelyezett ugyan 295 millió korona értékű $4\frac{1}{2}\%$ -os kincstári utalványt, de már a háború első hónapjában kénytelen volt egy bankkonzorciumtól 600 millió koronát 5% -os kincstári utalvány ellenében még pedig 1917 februári lejáráttal kölcsönt fölvenni, ez az osztrák-magyar bank lombardoza. Mikor a kölcsön fölvétele után ismét pénzre volt szükség már a bankactának az az intézkedése, mely tiltja a kormánynak adandó hitelnyújtást fel volt függesztve és most már a bankhoz fordult az osztrák (és vele a magyar) kormány a szükséges hitelekért, melyet kezdetben kincstári utalványok, utóbb egyszerűen váltók ellenében vett fel. 1914 október óta Ausztria is saját lakosaitól vesz fel kölcsönöket, melyek épúgy, mint Németország példája mutatta, sikerre vezettek. A hivatalos jelentés szerint a háború alatt a háború céljaira 1917 december 5-ig Ausztria a következő kölcsönöket vette fel

	tőke m i l l i ó	évi kamat k o r o n a
az osztrák-magyar banknál	12.143·8	106·2
osztrák konzorciumnál	5.362·7	227·9
német konzorciumnál	2.772·1	139·6
6 hadikölcsön	23.228·7	1.277·5
hollandiai lombardkölcsön	69·7	3·4
összesen	43.602·1	1.754·8

Ha ehhez hozzávesszük a 7 és 8-ik hadikölcsön eredményeit 12 milliárd koronával és az osztrák-magyar banknál 1918-ban felvett kölcsön: Ausztria adóssága mely a háború kitörésekor 9·5 milliárd korona volt 60 milliárd koronával megnövekedett.

Legnehezebben mozgott az osztrák kormány a pénzügyi bevételek szaporítása terén, már csak azért is, mert a birodalmi tanács működése szünetelvén tulajdonképen adókat nem volt szabad rendeletek útján meghonosítani. Mily feladatok várnak itt a megoldásra, kitűnik abból, hogy az 1917/8. évre szóló költségvetés 23.823 millió korona szükséglettel szemben 4.369 millió K bevételt mutat. Az osztrák kormány tekintettel arra, hogy a népet a háború amúgy is súlyosan éri, 1915 szeptemberig késett újabb adókkal terhelni a lakosságot. Azután is leginkább csak ott intézkedett, ahol saját hatáskörében (és mert a birodalmi tanács nem volt együtt) törvényhozás nélkül járhatott el. Így 1915 szeptemberben felemelte az öröklési, ajándékozási, bírói és biztosítéki illetékeket, amiből 23 millió nagyobb bevétel volt; a szeszdót 140 koronáról 360-ra, a söradót 34-ről 110-re emelte; ezek az emelések a szesz- és sörfogyasztás nagy csökkenése következtében nem adnak nagyobb bevételt; a szeszdó bevétele 100 millió koronáról 71 millióra, a söradóé 84 m.-ről 25 m.-ra csökkent, a dohányárak fölemeléséből 110 m. koronát remélnek; a cukoradót 38 K-ról 54 koronára felemelik remélnek 80 millió K nagyobb bevételt; az értékpapirforgalmi adóból 6 millió K bevétel van kilátásban; a bélyeg- és illetékadó fölemelése 200 millió K nagyobb bevételt adna; a gyufaadóból (szalagkötés útján) 18

millió K-t várnak; a totalizátor és bookmaker adó fölemelése néhány millió korona nagyobb bevételre ad kilátást; a Saccharin egyedárúság 8—10 millió K jövedelmet biztosít; a pvsta- és táviródíjak felemelése 70 millió koronát; a vasuti díjak felemelése 300 millió K jövedelmet adna; tervezve van a boradó 90 millió K és a szeszadó. Az egyenesadók terén a hadi pótdadó és a hadi nyereségadó honosított meg. Tekintettel arra, hogy a hadiszükségletek fedezésére hadikölcsönök óriási évi kamatszükséglet fedezendő — az eddigi adóreform még nem nyújt elég jövedelmet.

(---vits.)

Modern bankfejlődés.

Walter Huth: *Die Entwicklung der deutschen und französischen Grossbanken im Zusammenhange mit der Entwicklung der Nationalwirtschaft*. Berlin. 1918. 186.

A modern bankirodalomnak egyik legtöbbet vitatott kérdését akarja egy új német könyv megvilágítani; azt, hogy vajjon az az irány egészségesebb-e, mely a betéti intézeteket s Crédit Mobiliereket külön választja, vagy az, amely e két nagy üzletágot egy szervezetben egyesíti. A bankelméletnek ezt az örök harcát Huth Walter, a munka szerzője, a francia és német bankfejlődés szembeállításával akarja bemutatni. Ennyiben a könyv tehát kiegészítője s ellenképe lenne Weber: „*Depositenbanken und Spekulationsbanken*“ című művének (1915.), mely ugyanebből a szempontból az angol és német bankfejlődés között von párhuzamot.

Huth dolgozata mindenekelőtt igen kellemes olvasmány. Fejtegetései jól gördülnek, gyakori ismétlései dacára az érdeklődést fenn bírja tartani. Nem azt jelenti ez azonban, mintha valamely magasabbrendű írásművel lenne dolgunk. Inkább ujságírói munka s igen sok ismert anyagot és következtetést talál fel. Így a német bankfejlődés alapadatai Bosenick: „*Neudeutsche gemischte Bankwirtschaft*“ -jában sokkal alaposabban föl vannak tárva; a Németország háború előtti gazdasági fejlődéséről adott számok (a vas-, szén-, acéltermelésnek Angliával szemben annyiszor eldicsekedett adatai) más forrásokból unos-untig ismertek: a gazdasági koncentrációnak nagy alaptényei s a nagybankok törvényszerű kifejlődése sokkal jobban be vannak mutatva Riesser-nek: „*Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration*“ című könyvében. Mind-ezeket szerzőnk ismeri is; úgy látszik, nem volt kezében Mutschmann terjedelmes műve: „*Das Depositenengeschäft der Berliner Grossbanken*“, mely éppen a betéti szervezetnek kérdését sokkal behatóbban, igaz, hogy jóval terjedősebben is tárgyalja.

A könyvnek még egy nagy hibája van: egyoldalú. Ez alatt első-sorban azt értem, hogy német szerzőnél szokatlan felületességgel halad el a francia bankokra vonatkozó adatgyűjtés fölött, még a fáradságot is ritkán veszi magának ahhoz, hogy az egész francia anyagot elénk adja s ez által természetesen a német viszonyok sokkal szélesebben domborodnak elénk, némely fejezetben pedig annyira eltakarják a francia közgazdaságról szóló szórványos megjegyzéseket, hogy teljesen el-

feledjük azt (mi is, a szerző is), hogy a munka célja az összehasonlítás volna azért, hogy ebből az összehasonlításból a bankrendszerek jövője tekintetében maradandó igazságot tudjunk kihámozni. Egyoldalú összehasonlítás pedig igen-igen muló alap ahhoz, hogy belőle elméletet s állandó tanulságot várhassunk.

Huth könyvének ezt a főhibáját két példán igazolom. Miután a bankevolúció állandó tényezői helyett az időszakoknak hódol be, azért igen bőven s erősen a győztesnek hitt Németország szempontjából fejtegeti a világháború bankkérdéseit. (A IX. fejezetben s a szövegben több helyütt.) Most már nem szólva arról, hogy például a francia és német hadikölcsönök elhelyezésére vonatkozó áttekintés sokkal jobban megvan *Eheberg*-nek: „*Kriegsfinanzen*“ című könyvében, bizonyos, hogy a világháború katasztrófális vége az okoskodásoknak ezt a pirámisát a fejetetejére állította.

Másik példám még messzebbre ható. A világháború előtt is, a világháború alatt is a modern bankfejlődésnek egyik legizgatóbb problémája a bankok felszívódásának folyamata. Minden valószínűség szerint a béke beálltával ez a kérdés fog lehangosabban jelentkezni s elcsitítani többé nem lehet. Jó-e vagy veszélyes-e a bankkoncentráció az állam s a közgazdaság szempontjából? a bankevolúciónak ez a kérdése most kerül eldöntésre. Hogy ez csakugyan így van s nem másként, azt legjobban bizonyítja az, hogy az angol parlament 1918. március 11-én külön bizottságot küldött ki a bankamalgamizáció kérdésének megrostálására s ennek Reportja már a nyár folyamán a Ház asztalán volt, mert az angol bankkoncentráció oly gyors ütemet váltott, hogy tíz hónap alatt Anglia tizenegy nagy bankjából fuziók útján öt pénzüintézet maradt meg. (Magáról a bankkoncentrációról elmondtam nézeteimet „A tőkekoncentráció problémái Magyarországon“ címmel a Budapesti Szemle 1917. decemberi füzetében megjelent dolgozatomban.)

Most már lássuk, e nagy problémát *Huth* hogyan kezeli a francia és német bankfejlődés egybevetésében. A nagy kérdést jól látja. Könyvében két fejezetet szán neki (IV. die Konzentration im deutschen und französischen Bankwesen. V. Die durch die Konzentration im deutschen und französischen Kontoverkehr geschaffene Lage). Szempontjai jók és világosak. Német adatai ismeretesek. Franciaországot illetőleg reporteri érdekességgel mondja el a három óriásnak: a *Crédit Lyonnais*nak, a *Comptoir National*nak s a *Société Générale*nek több mint 1160 ágazatú letelepedését. Érdekünket felkölti a magánbankárok ellenmozgalmával, kik a nagybankok elleni védekezésükben Adam Achille indítványára megalapítják a *Société Centrale des Banques de Province*t, mely meg is indul, de alig tesz néhány lépést, már maga is teljesen felölti a többi nagybank üzleti ábrázatát. Mindez érdekes. De egyetlen számot sem kapunk arról, hogy hány bank volt Franciaországban a fuziók s a bankfiókok előtt, mikor s mely gazdasági időszakok nyomása mellett történtek az egybeolvadások, mi az üteme és eredménye a koncentrációnak? Ilyen hiányosság mellett a szerző tárgyilagos eredményt nem várhat munkájától.

Ezek után maradjunk most már annál a főkérdésnél, mellyel megindultunk, míg a szerzőt tárgyalási módja, bennünket pedig a bírálólat

attól el nem térített. Mit tudunk meg arról, hogy melyik nagybanktípus jobb: az-e, mely a letétüzletet különválasztja az ipari s pénzügyi műveletektől, vagy amelyik a kettőt egyesíti?

H. th könyvéből erre nézve a következőket olvashatjuk ki. A francia bankfejlődés először egészen a *crédit mobilier* spekulációs útján indult (1852), az első német bankok kisebb méretekben ugyanezt tették. Az 1853-iki válság ezt a bankkonstrukciót megingatta. Erre a bankfejlődés ketté vált. Franciaországban *Germain* megszervezi (1863.) a *Crédit Lyonnais*val a francia betéti bankok nagyszerű típusát, mely kizárólag a takarékpénztári üzletre s állampapírok, kikötött kamatozású kötvények elhelyezésére volt alapítva, tehát ipari vállalkozásokat kizárt. A német birodalomban *Siemens* a *Deutsche Bank*kal megindítja a német nagybankok új típusát, mely betéteket is gyűjt, de elsősorban az ország iparát fejleszti nagyszerűen. Melyik banktípus a jobb, egészségesebb maradandóbb?

Szerzőnk a különböző gazdasági konjunkturák fényét úgyesen vetíti a két evolúcióra. Hiányaik s előnyeik élő példákön mutatkoznak be. Lehetőleg elfogultság nélkül mutat rá arra, hogy a tőkekoncentrációnak mindkét alakulata mily rendkívüli szolgáltatásokat tett a kapitalizmus ki-fejlődésének. De vajjon eldönti-e evvel a sokat vitatott kérdést? Nem, mert ezen az úton ezt a kérdést egyáltalában nem lehet eldönteni. Ezért van az, hogy szerzőnk, bár jól világító szempontokat gyűjt ki, de azok fénye csak a mellékkörülményeket éri el. A kardinális pont sötétben marad.

Azt kellett volna meglátnia ezen összehasonlító tanulmányából, hogy úgy a francia, mint a német bankfejlődés nem önmagában képez külön törvényszerűséget, hanem teljesen alá van rendelve saját nemzete gazdasági evolúciós törvényeinek. A francia nagybanktípus nagy betéti üzleten alapul, betéteket vesz s különféle állampapírokat s kötvényeket ad el. Ma látjuk, hogy ez sem biztosabb és mobilabb elhelyezés, mintha ipari papírokat vásárolt volna, mert a délamerikai s orosz állampapírok éppen oly spekulációs értékeké változtak, mint bármely könnyűvérű exotikus „gründolás“. De Franciaország nem választhatott más banktípust azért, mert népe elfordult az ipari vállalkozástól, szaturált kiskapitalistává lett s mert kormánya politikai szempontból szükségesnek tartotta az állampapírok elhelyeztetését. A német nagybanktípus később kezdett a betétek iránt érdeklődni s mindig erősen ipari s kereskedelmi alapításoknak feküdt neki. Ezt a fejlődést nem önkéntesen választotta. Németországban a tőkeképződés később kezdődött. 1870 óta gazdasági léte a nagyipari vállalkozásra s gyorsan növekvő népességének ipari eltartására volt alapítva. Ezért ő sem választhatott más utat. Ha mindezt megfigyeltük, akkor levonhatjuk az elméleti tételnek magyar következtetéseit. Magyarország kisebb méreteinél, még kezdetlegesebb s egyenlőtlenebb kapitalizmusánál fogva, valamint annál az oknál fogva, mert minden agrárállam s kiegészítésre szoruló gazdasági terület gyors konjunktura-változásoknak van kitéve: mindezek miatt Magyarország oly banktípust kell hogy kifejlesszen, amely ellentétben úgy a francia, mint az angol, avagy német bankfejlődéssel, egyesíteni tudja magában a takarékpénztárt, a jelzálogintézetet s *crédit mobilier*t, egymásután

váltogatva őket a gazdasági élet fordulatai szerint. Mennél kisebbé tenné a háború a magyar közgazdaságot, annál inkább állana ez a a tétel.

Hegedüs Loránt.

A kivándorlás és visszavándorlás statisztikája.

A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-től 1913-ig. Magyar statisztikai közlemények, új sorozat 67. kötet, 1918. 136 kéthasábos oldal és 145 táblázat.

A néppusztító világháborúnak utolsó szakában jelent meg a magyar kivándorlásnak nagy monográfiája, az Országos statisztikai hivatal kiadásában. A könyv dr. Buday László miniszteri tanácsos vezetése alatt készült és az előszó, valamint a szövegezés dr. Laky Dezső miniszteri segédtitkár műve. A tárgy, melyről szól, keserves. Mindnyájan, kik egy pár évtized óta a kivándorlás ügyével foglalkozunk, így magam is, azért tettük ezt, mert az emberelvezetésben láttuk legfenyegetőbb veszélyét az ország jövőjének, egyúttal pedig láttuk szimptomáit annak, hogy itt-hon annyi bajnak kell lenni, hogy azok eredője gyanánt a népek elvonulása következik. A háború nekünk, a keserű jósoknak adott igazat és valószínűleg a béke ugyanezt az igazságot fogja megpecsételni. Ezért az Országos statisztikai hivatal könyve úgyszólván Magyarország nyomorúságának a monográfiája, tehát azt merem mondani, hogy a jelenlegi hangulat különösen alkalmas arra, hogy közgazdák és statisztikusok estenként egy-egy táblázatot nézzenek át e nagy gonddal csinált műből.

A könyv általános jelentéssel kezd, melyben a magyar kivándorlás statisztikájának három főforrását jellemzi metodikusan, nevezetesen a hatóságok által az ország belsejében gyűjtött kivándorlási adatokat és a kivándorlási biztos hivatal gyűjtését, a határszéleken felvett statisztikát és harmadszor a bevándorló államoknak kongruens adatait. Ezután a kivándorlás és visszavándorlásnak tizenöt éves statisztikai bemutatása következik 1899-től 1913-ig, még pedig időrendi tagozódás, a demográfiai viszonyok, a kivándorlás főiránya anyanyelv és foglalkozásként. Röviden csatlakozik ehhez a visszavándorlásnak hiányosabb statisztikán alapuló sematikus képe.

A munka főrésze a harmadik fejezeten, a tengerentúli kivándorláson nyugszik, mely leggondosabban van kidolgozva összes szempontjaiban, még pedig akként, hogy a statisztikai kikapogatódzás az ország különböző kivándorlási gócaiból indul ki és járasonként, sőt községenként mutatja be a hazát elhagyó mozgalmat, gondosan összehasonlított táblázatok nyomán. A könyvnek ez a fejezete az, mely leginkább meg eleveníti a nagy problémát az olvasó előtt és nem egy helyen köröszül törí a számoknak ama feszélyezettségét, melyek mögött maga a monográfia az élet igazi okait igyekszik előttünk feltárni. Hozzá kell ten nem, hogy a könyv természeténél fogva a mű nem alkalmas arra, hogy magukat a kivándorlási monográfiákat pótolja, ellenkezőleg, mint nagy

adathalmaz, sőt, hogy úgy mondjam, mint az egész nagy szőnyegnek alapszövege a háttérét képezi azoknak az eddig megjelent és talán ezután következő könyveknek, melyek tisztán az életből merítik okcsoportjaikat. Evvel szeretném jellemezni azt a viszonyt is, melybe szerény nézetem szerint az én négy kivándorlási monográfiám a statisztikai hivatal mostani nagy kiadványához áll.

Az összefoglalásból egyes szempontok rendkívüli erővel domborodnak ki, például az, hogy a magyarság arányszáma folyton növekedett a kivándorlásban és lassan megközelíti a többi nemzetiségét; hogy a németiség hogyan mozdul meg, mely eddig passzív volt a kivándorlással szemben; hogyan emelkedik a kezdetben majdnem kizárólag férfikivándorlással szemben a nők kivándorlásának aránya, mely egyúttal az egész család elhurcolkodását és végleges elvesztését jelenti.

Kevésbé érdekesek és jóval töredékesebb következtetésekre vezetnek a felekezeti statisztikának számai, míg a foglalkozási statisztika jóformán azt a nagy eltolódást mutatja, mely az elinduló, többnyire földművelő lakosságot Amerikában ipari lakossággá változtatja át. Több helyen látszik a rossz birtokmegoszlás kedvezőtlen hatása. A kivándorlásnak itt kapott színeképe azonban nem egészen tiszta; így például Csongrád vármegyének, tehát a legmagyarabb vidéknek rossz birtokmegoszlása azt egyenesen megzavarja. Úgy hiszem, hogy ha itt például a Dunántúl egyes vármegyéinek birtokmegoszlása foglaltatott volna össze és az így összefoglalt birtokeloszlási térkép állítottatott volna szembe a kivándorlási térképpel, akkor mélyrehatóbb következtetésekre tudunk volna jutni. Nagyon szerettem volna ilyen grafikont is kapni. Mindenesetre hozzá kell tennem, hogy a kapott grafikonok a legteljesebb elismerésre tarthatnak számot; ezek a tengerentúli kivándorlásnak a hullámzását, vármegyénként való megoszlását, a természetes szaporodás és a tengerentúli kivándorlás arányának egymást rontó hatásait, a foglalkozási ágak szerinti megoszlást és a magyarság arányának a kivándoroltak között való megnövekedését mutatják keserves táblázatokban.

A könyv negyedik része „Egyéb kivándorlások irányai és a kivándorlás legfőbb hatásai“ címet viseli. Itt a német birodalmi kivándorlást találom a legjobban kidolgozottnak. Sokkal gyengébb a Romániába szóló kivándorlás statisztikája. Azt hiszem, hogy ennek egyik oka az, hogy a kivándorlás és visszavándorlás statisztikája itt a határszámon a leghiányosabb. „A székelység kivándorlása Romániába“ című könyvemben kimutattam, hogy mily könnyen mentem ki a határon és jöttem vissza minden ellenőrzés nélkül többszörösen. Ebből következtetem, hogy a Romániába kivándoroltaknak, különösen azok székely részének száma jóval nagyobb, mint akár a hivatalos statisztika mutatja, sőt nagyobb annál is, mint amekkora arányszám jönne ki, ha a tengerentúli kivándoroltaknak a legális és illegális kivándoroltak közötti arányát vennék itt is alapul. Ebből folyik megint az, hogy aki csak hivatalos adatokra alapítja okoskodását, az a romániai kiözönlésnek jóval kisebb jelentőséget tulajdonít, mint az megilleti és azt hiszem, ebbe a hibába esett ebben a fejezetben a monográfia is. További folyománya ennek az, hogy a romániai kivándoroltakban a székelység aránya lekicsinyelt, miután romániai tapasztalataim alapján határozottan állíthatom, hogy ez a fejezet bizonyos

optikai csalódáson nyugszik. Mindenesetre túloznak, akik azt hiszik, hogy Romániába csak székelység megy át, de a fenti tapasztalatok szerint merem állítani, hogy a székelység aránya jóval nagyobb a kivándorlásban, mintsem az a mostani összeállítás szerint a többi nemzetiséggel szemben megállapítható lenne.

Külön fejezet szól ezután a külföldön élő magyar állampolgárokról, még pedig először a Balkán félszigetiekről, azután az Ausztriában lakókról, a német birodalomba, a többi európai államokba és végül az Északamerikai Egyesült Államokba kiköltözöttekről. Itt a legérdekesebb és legújabb adatok az Ausztriába kiköltözöttekről szólnak, amelyek eddig legkevésbé voltak feldolgozva. Magam is úgy jártam, hogy utolsó kivándorlási monográfiám gyanánt az északnyugati megyéknek Ausztriába való kivándorlási mozgalmát akartam feldolgozni, de ezt már nem tudtam elkészíteni. Itt azután a munkának egy nagy hiányossága van, amely éppen most, az újabb keserves nemzetközi fordulat folytán reánk nézve sokszorosan fontos és nem tudom, hogy egyáltalában valahogyan pótolható lesz-e. Miután a statisztikai hivatal, mint a könyv címe is mutatja, a magyar szent korona országainak kivándorlásáról és visszavándorlásáról értekezik, nem ölelte fel az azelőtt szorosabb értelemben, most már tényleges értelemben vett Magyarországnak Horvát-Szlavonországba adott népözönlését. A Szlavoniai kivándorlásról írt könyvem inkább csak úttörő szolgálatot akart tenni, mert hiszen a nagy és évtizedekre terjedő statisztikai táblázatokat itt is a hivataltól várjuk. Keservesen kell arra gondolunk, hogy vajjon egyáltalában tudjuk-e még ezt a hiányt pótolni?

E kifogásomtól eltekintve azonban, amelyet a politikai helyzet föl annyira előtérbe, csak a legteljesebb elismeréssel szólhatok az Országos statisztikai hivatal nagy monográfiájának rendkívül gondos összeállításáról, arról a lelkes és a legkisebb részletekre kiható lelkiismeretességről, mely az egészet jellemzi. A könyv kétségtelenül forrásmunka lesz, még pedig nemcsak azoknak, akik a múltat bírálni fogják, hanem azoknak is, kiknek elég erejük van ahhoz, hogy a nagy katasztrófa után a jövőre nézve terveket és reménységet állítsanak fel. Politikusainknak is nagyon ajánlhatom, hogy nézzék át egy-egy táblázatát koronként a műnek. Sok minden hangulatra fognak benne tárgyilagos alapot találni. Nem olyan a mű, mely egyszerre könnyen végigolvasható lenne, ebben már kissé száraz, vagy jobban mondva feszélyezett irálya is megakadályozza az olvasót, ellenben anyagának nagysága, feldolgozásának pontossága és végeredményének plasztikus volta maradandóvá teszi a művet úgy közgazdasági, mint politikai irodalmunkban.

Hegedüs Loránt.

Magyar Közgazdasági Társaság.**Közgyűlés.**

A Magyar Közgazdasági Társaság, 1919. évi március hó 30-án, vasárnap délelőtt 11 órakor helyiségében (V., Mária Valéria-utca 11. sz. Magyar Folyam- és Tengerhajózási palota, I. em.) tartja meg rendes közgyűlését.

NAPIREND:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgatóválasztmány 1918. évi jelentése.
3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1918. évi számadásokról.
4. Az 1919. évi költségvetés megállapítása.
5. I. Az 1919. évre az elnök, II. egy főtitkár, III. az 1919. évre öt számvizsgáló-bizottsági tag megválasztása.
6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)

---

*

A kommunizmus után.

Az a négyhónapos uralom, mely mint „proletárdiktatura“ iktatódott be hazánk és nemzetünk történelmébe, amidőn gazdasági életünket összeroppantotta, ugyanakkor az időszakra vonatkozólag, melyben érvényben volt, megakasztotta és lehetetlenné tette a tudomány szabad működését is. A »szabad szocialista« állam felé való kísérlet a legdurvább erőszakban és legborzalmasabb önkényben merült ki s amit legkevésbé tűrhetett el, az az objektív és pártatlan tudományos kritika volt. Természetes, hogy ily körülmények között folyóiratunk is szünetelt s csak most indul ismét útjára, amikor újra feléledt a tudomány szabadsága. Viszont a tudomány az, amelyre ezekben a végzetesen gondterhes időkben a legnehezebb feladatok várnak. A történelem és a tudomány hivatása felfedni az okokat, amelyek ránk zúdították a bolsevizmust, megállapítani lefolyását, meghatározni azokat a borzalmasan káros hatásokat és következményeket, amelyek érték e révén egész állami s gazdaság-társadalmi életünket, valamint a mult összes tanulságain okulva, megjelölni a jövő egészséges fejlődését, hogy többé hasonló veszedelem ne érje a nemzetet. Addig azonban, míg mindez megtörténik, nem lesz talán céltévesztett, ha nem is rendszeres tanulmányban, csak odavetett gondolatokban rámutatni azokra a súlyos tévedésekre, hibákra és bűnökre, amelyek a bolsevista rendszert jellemezték.

* * *

A bolsevizmus a marxizmus szélsőbal szárnyának vallja magát, M a r x katasztrófa elméletén épül fel s tervei megvalósításában a legmerevebben ragaszkodik az 1847. évi kommunista manifesztumnak nemcsak a szelleméhez, hanem még inkább annak egyes kifejezéseéhez, telítvén ezt a munkásosztályon kívül álló rétegek ellen irányuló, pártját ritkító gyűlölettel s féktelen terrorral. Nem számol ugyanakkor a bolsevizmus a

kommunista állam megvalósítását illetőleg a Marx által megkövetelt egyéb feltételekkel, amelyek közül mint legfontosabbakat, a gazdasági koncentrációnak minden irányban majdnem teljessé válását és a gazdasági fejlettségnek szinte előre nem sejtett fokát említjük meg. Tény az, hogy Marx és Engels erősen hittek a katasztrófa-elméletben, nem egyszer vélték Európa politikai összetűzéseiben s forradalmi állapotában az időpontot elérkezettnek eszméik érvényesítésére. Mint komolyabb és higgadtabban gondolkozó agyak ezt a reményüket azonban mindig csakhamar feladták. Ma nehéz volna megjósolni, hogy Marx és Engels miként gondolkodtak volna a világháború katasztrófájáról. Bizonyos az is, hogy nagyobb tragédiát alig képzelhetni el, mint amin a hatalmas egykori cári birodalom és az ezeréves Magyarország átesett. Oroszországról rég nyilvánvaló volt, hogy hosszú idő óta belső erjedésben van, a magyar nép azonban utolsó percig ritka erőt, hatalmasan összeforrt egységet árult el s a szerencsétlen kimenetele a báborúnak sem járt volna azokkal a borzalmasan végzetes következményekkel, amelyeket 1918. okt. 31 óta átélünk, ha itt évtizedeken át egy nemzetetlen s lelkiismeretlen csoport részéről főként a radikalizmus jelszavába burkolózva magát a polgári társadalmat meg nem bomlasztják.

A világháború, mely végeredményben a világ gazdaságának rejtőnyes válságává lett, ahol a termelő erőknek és javaknak óriási értékei pusztultak el, amelynek nyomán nagyfokú visszaesés következett be — nézetünk szerint — már önmagában véve túlnőtt a Marx által elképzelt kommunista rendszerre való áttéréshez megkívánt katasztrófa-elméleten. Az a társadalmi s gazdasági összeomlás pedig, amelyen mi átestünk, egyenesen csak rosszhiszemű, kalandor egyének részéről tétethetett új társadalmi rend megteremtésére szolgáló politikai iránnyá, hogy ezáltal az államnak s a gazdasági életnek összeroppanása teljessé váljék. A magyar kommunizmus nemzeti köntösben jelenik meg, területi integritást hirdet, holott — amint rövidesen kitűnik — célja merőben ellenkező volt, tényleg a kommunista államot akarta életre hívni, nem érdekelte egyáltalán az ország sorsa s amikor nem számolt a tényleges viszonyokkal, a bolsevizmust, körülzárva minden oldalon ellenséges államoktól, megvalósította annak biztos tudatában, hogy országunkat ezek prédájává tegye. De e tekintetben nem kisebb azok felelőssége, akik az 1918. évi október 31-iki forradalmat felidézték s ennek kapcsán — teljesen közömbös, hogy tudatosan avagy sem — hadseregünket szétzüllesztették, mert a bekövetkezett tények igazolják, hogy hadsereggel nemcsak szélsőséges irányzatok nem érvényesülhettek volna, de a szomszédos államokkal s a békekonferenciával szemben is más helyzetben lettünk volna, mint most vagyunk.

A katasztrófa felfogásból ered a világforradalomban való hit. Úgy, amint Lenin és társai mindent elkövettek a világ forradalmasítására, a mi bolsevistáink is törekedtek a mételyt legalább a szomszédos népeknél elhinteni. E tekintetben szolgálai követői voltak Marxnak és Engelsnek, akik tényleges vagy vélt forradalmak esetén a politikai és gazdaságtársadalmi viszonyok helytelen megítélésével nem egyszer éltek abban a hitben, hogy a világforradalom küszöbön van. A bolsevizmus rosszul ítélte meg azonban a forradalom lényegét, célját és módjait s általában nem számolt a népeknek a forradalomról való sajátos felfogásával. Aki objektíve nézte az utolsó évek eseményeit, láthatta, hogy nagy gazdasági és szociális evolúció van készülöben. Már a háború alatt oly események következnek be, amelyek forradalmi jelentőségűek. Ilyenek az általános védkötelezettség megteremtése Angliában, az Egyesült-Államoknak az európai viszonyokba való katonai beavatkozása, de ennek lehet minősíteni az államhatalomnak folytonosan erősebb beavatkozását a gazdasági életbe is stb. Ugyancsak már a háború alatt kezd súlyban és erőben nőni a munkásprobléma jelentősége, ami élesen jut azután kifejezésre egyrészt abban, hogy az eddig megkötött békeszerződések külön foglalkoznak e kérdéssel, másrészt, hogy ma az egész világ ezeknek a mozgalmaknak hatása alatt áll, az ezzel kapcsolatos feladatok megoldása felé törekszik. Mindezek a tények azonban bármily forradalmi jellegűek s természetűek, merőben különböznek attól a forradalomtól, amellyel a bolsevisták kívánták lángborítani a világot. „Sarkaiból fordult ki a világ“, mondotta a napokban Lloyd George és mindenki érzi, hogy egy új világ kiépülése előtt állunk. Ez az új világ azonban nem lehet vérrel szennyezett, nem épülhet fel durva terroron, nem ölheti ki az emberekben mindazt, amit szentnek és nemesnek tanult megbecsülni, nem teheti dogmájává meglevő társadalmi osztályoknak kiirtását, nem lehet vezérlő csillaga a rombolás, amint mindezt a bolsevizmus hirdeté, hanem ennek az új világnak át és át kell itatva lennie mély erkölcsi tartalommal, a szeretet, a megbecsülés és megértés elvein kell alapulni, nem a társadalmi ellentétek fokozására, hanem kiegyenlítésére törekszik, tiszteli egyik oldalon a múlt hagyományait, megismeri s teljes erővel megvalósítja a másik oldalon a kor ébredő követeléseit, alkotó munka és teremtő erő (alapsajátosságai, hogy ez úton megteremtve az egyensúlyt és összhangot, a jobb jövőnek megvesse alapját.

Hamis hitben volt a bolsevizmus, amikor az internacionalizmus általánossá válásától várt eredményt. E tekintetben iekicsinyelte azt, hogy a nyugati államok szocializmusa vagy legalább annak józanabb része szakított már a Marx-féle internacionalizmussal és ha nem is abban

az értelemben és azzal a célzattal, mint a polgári társadalom, mégis a nacionalizmus talajára lépett. Avagy lehet, hogy a bolsevizmus a világháborútól várt fordulatot és szemet akart hűnyini a fölött, hogy a világháború nemcsak nem gyengítette meg a nemzeti eszmét, hanem erőteljesebbé tette. A külföld szociálistái odasorakoztak nemzeteik védelmére, a nemzeti életen belül iparkodtak s iparkodnak ma is a munkásosztály jólétét szolgáló törekvéseiket érvényesíteni. Mindenütt csak egy kisebbség volt az, amely utópitisztikus rémek után futott, de a nyugati államok szocializmusának többségében magában — legszebb példa erre Németország — meg volt a bátorság a küzdelem felvételére e kisebbségekkel szemben. Reálisabb gondolkodás gyümölcse ez, mely rég revízió alá vette a marxismust s amely már tudatában annak, hogy éles különbség van politikai forradalom és új társadalmi rendet statuálni óhajtó irányzat között, feladta a revolucionizmus útját és eszközeit. Amint a kapitalizmus sem máról holnapra született meg, a kapitalizmusról épügy lehetetlen még a legféktelenebb terror mellett is pillanat alatt új gazdaságtársadalmi rendre áttérni, amennyiben egyébként ebben valamely realitás volna s nem utópia, mint a kommunizmus. A bolsevisták szembehelyezkedtek tulajdonképpen egyik vezérükkel, Engels - szel is, ki élete alkonyán a francia osztálymozgalmakról, mint politikai végrendeletét megírt munkájának előszavában a forradalomról való hitét illetőleg nyíltan bevallja, hogy »die Ironie der Weltgeschichte stellt alles auf den Kopf. Wir »die Revolutionäre« die »Umstürzler« wir gedeihen weit besser bei den gesetzlichen Mitteln als bei den Ungesetzlichen und dem Umsturz«.

Beteges képzelődés kellett ahhoz a hiedelemhez, hogy győztes államok munkássága forradalomba csap át. Itt már a győzelem révén szinte önmagától értetődik — ha talán küzdelmek árán ugyan — a politikai helyzet kihasználásával a munkásosztály helyzetének javítása. Biztosat a bizonytalanért senki sem hajlandó megkockáztatni s a tömegpsziche félreértése vezethet csak más feltevésre. A bolsevizmus nem egyszer hivatkozott a külföldi parlamentekben a szociálista pártok részéről mellettük történt felszólalásokra. Politikai iskolázatlanság kellett ahhoz, hogy ezekből a bolsevizmusnak az illető területeken való kitörését reméljék s észre nem venni azt, hogy politikai pártok az uralmon levő pártokkal szemben támasztott követeléseik érvényesítésére ügyesen használják ki magukkal valamelyest rokon irányzatoknak messze idegenben való érvényesülését akkor is, ha különben egyébként mély ellentétek vannak közöttük.

A magyar bolsevisták azonban, ha talán ideig-óráig hittek is a világforradalomban, ezt inkább mint rosszindulatú taktikát érvényesítették hamis uralmuk fentartására és meghosszabbítására. A történelemben

példátlanul áll a hazugságnak az az orgiája, mellyel a magyar bolsevizmus élt. A külpolitikában elferdített tényekkel, külföldi sztrájkokról s bolsevista mozgalmakról nap-nap mellett közzétett hamis hírekkel, légből kapott orosz s magyar vörös hadsereg-győzelmekkel és hasonló hazugságokkal vezették félre folytonosan a hatalomtól ittasult s hiszékeny tömeget. Mindebbe stílszerűen kapcsolódott be a hol itt, hol amott kitört vagy kitörőben levő forradalmakkal való áltatás is.

* * *

A bolsevizmus a kommunista állam megalkotását illetőleg a gazdasági fejlettség s általában a gazdasági helyzet időpontjára nézve — lehet mondani — magával a marxizmussal s a kommunista manifesztummal is ellentétbe került. Marx terveit megvalósíthatni csak »Hochkonjunktur« esetére vélte, amelynek előfutamául a tőkének minél kevesebb kézbe való összpontosításával eléggé tökéletesen keresztülvitt gazdasági koncentrációt tétélezett fel.

A Marx-féle teóriák közül, amely még egyike a helytállóbbaknak, a koncentráció folyamata. Rendkívül rácsáfolt az élet Marx-ra viszont úgy a koncentráció körét s terjedelmét, mint a koncentrációhoz fűzött egyenesen kétségbeejtő társadalmi következményeket illetőleg. Koncentráció van, ezt tagadni nem lehet, de már a termelésnek van egy ága, amely ezzel a jelenséggel szemben ép ellentétes tüneteket árul el és ez: a mezőgazdaság. Szocialista részről meg-megkiséreltetik ennek ellenkező igazolása, azonban évekkal ezelőtt egy dolgozatomban¹⁾ objektív statisztikai adatokkal igazoltam, hogy világszerte még a nagybirtok tipikus hazájában, Angliában is, sőt ~~mi-több~~ oly területeken, mint az É.-Am.-Egy.-Államokban, Argentínában szintén a birtokelaprózódás érvényesül. A küszöbön álló birtokreformok nálunk és a szomszédos államokban még fokozzák ennek az irányynak élességét s ez volt — amint később látni fogjuk — az a terület, amelyen a bolsevizmus biztos haláldőfést kapott.

A gazdasági élet egyéb részében a koncentráció kisebb-nagyobb mérvben mindenütt érvényesül. Leginkább látjuk megvalósítva a szállítási vállalatok és a pénzügy terén, utána következik az ipar, kevésbé jellegzetes vonása volt legalább is a háború kitöréséig a kereskedelemnek. Bármennyire azonban a nagyvállalatok korát éljük s bármennyire a háborús viszonyok által elősegítve (központok szerepe!) a koncentráció

¹⁾ Bud János. *Koncentráció a gazdaság-társadalmi életben.* „Közgazdasági Szemle“ 1911: február-április havi számok.

felé haladunk, azért a közép és kis vállalatoknak megvan az érvényesülési terük. A Németbirodalomnak a 2 millió körül levő ipari vállalatából 90% esik a legfeljebb 5 segéddel dolgozó vállalatokra, Franciaországban a több, mint 600 ezer üzemből 85% jut e kategóriára s a koncentráció legjellegzetesebb államaiban is a kis- és középiparnak jelentős szerepe jut, amit legjobban igazol, hogy az É.-A. Egyesült-Államokban mintegy 85% a 20-nál kevesebb segéddel dolgozó vállalatok száma s a termelésnek mintegy 40%-át látják el. Lerontja az adatoknak értékét az, hogy a tőke a hitelnújtás s egyéb réven a kis vállalatokat sokszor túlságosan uralja, s ha ez logikailag folyik is a rendkívül fejlett hitelgazdaságból, mégis bizonyos, hogy ez a függés sok tekintetben károsan befolyásolja a vállalatok önálló jellegét. Ennek dacára nyilvánvaló, hogy ily körülmények között a tőkének kevés kézbe való akkumulációjáról beszélni túlzott dolog. Sokkal határozottabban jut ellenben ez kifejezésre a közép és nagy vállalatok számában. Az ipari fejlődés magas fokán levő Németországot véve csak, megállapítható, hogy 1882-től 1907-ig a középipari vállalatok száma (6—50 segédes) 85 ezerről 176 ezerre, a nagyipari (51 és több segédes) vállalatoké pedig 9 ezerről 27 ezerre emelkedett. Hasonló a fejlődés minden államban. Mit bizonyít ez? Nem mást, mint azt, hogy a rendkívül megnövekedett tömegszükségletek javarészenek termelése áttelődött ugyan a nagyobb üzemek felé, a nélkül azonban, hogy ez a fejlődés a kisüzemet kiküszöbölni, sőt számbeli túlsúlyában s így gazdaság-társadalmi jelentőségében érdemlegesen csökkenteni tudná s a nélkül, hogy a közép — és főként mint Marx gondolta — a nagyüzemek számát determinálná, illetve a minimumra apasztaná, hogy így igazolja a tőkeakkumulációt. Ellenkezőleg az irányzat olyan, amely a szükségletek növekedésével párhuzamosan váltja ki ezeknek az üzemeknek egyre gyarapodó számát, ami nem egy vonatkozásban ellentétben van a tőkeakkumulációt valló felfogással. Hivatkozni lehet persze ezzel szemben arra, hogy a nagybankok mind több vállalatot szívnak fel. Ez áll a kezdetleges és a hirtelen kifejlődésű kapitalizmusra s így a mi viszonyainkra. A tőkegazdag ipari államokban azonban a vállalatoknak a bankoktól való függőségi helyzete csökkenőben van s az irányzat a pénzügyeteket visszaszorítani sajátos hitel- és pénzügyi műveleteikre. A jövő érdekében mindenesetre kívánatos, hogy a bankok ily túlsúlyának gát vettessék és a hitel- és pénzügyi szervezet első sorban azt a célt szolgálja, hogy minél nagyobb számmal létesüljenek független önálló vállalatok.

A legkevésbé bizonyult valónak Marx-nak a koncentrációs és akkumulációs elmélethez kapcsolódó, illetve ezek folyamányaként felállított nyomor, elnyomatási, rabszolgasági, kizsákmányolási stb. elmélete.

A kisbirtokos-, kisiparos- és kiskereskedő-osztály, ha e két utóbbi meg-
rázkódtatásokat szenvedett is és a gazdasági élet egyes terrenumait át is
kellett, hogy engedje a nagyvállalatoknak, mégis nemcsak nem pusztult
el és általában függőbb helyzetbe nem került, hanem viszonyai a múltal
szemben nem egy irányban kedvezőbbekké lettek. Ami a munkásosztályt
illeti, a kapitalizmust kivált az első időszakban sok bűn terheli ezek
nyomoráért. Az utolsó évtizedek azonban erősen megváltozott helyzetet
teremtettek. Ma már gazdag anyag áll rendelkezésre annak igazolására,
hogy a munkások életviszonyai folyton javulnak, a munkás életmódja
egyre jobb és jobb lesz, személyes függőségi és alárendeltségi jellege
megszűnt, a munkásvédő törvények hosszú sorozata biztosítja a munka
érdekeit a tőke féktelen törekvéseivel szemben, állam és társadalom
gondoskodik a munkásról betegség, baleset, aggkor és munkanélküli-
ség esetére stb. Természetszerűleg a haladás tekintetében mélyreható
eltérések vannak az egyes államok között s még ott is, hol legkedvezőbbek
az állapotok, sok a kívánni való, azonban a józan belátás mind-
jobban érvényesül, hogy a munkáskérdés megoldása, a munkásjólét
megteremtése az egész társadalomnak legnagyobb érdeke. M a r x viszont
ennek a változásnak csak megindulását látja tételeinek felállításá-
ban teljesen a kapitalizmusnak Angliában az elmúlt évszázad első
felében bekövetkezett fejleményeinek hatása alatt áll, megtévesztik az
1830-as és 1840-es évek chartista mozgalmait, az 1848. évi forradalmak
s legvégzetesebben az 1871. évi francia kommune, a proletárdikta-
turának ez az első hirhedt szerencsétlen kísérlete. Elfogultságában nem
veszi észre, hogy az első átalakulás Angliában megy végbe, itt születnek
meg ugyan a mai szocializmusnak leghatalmasabb intézményei, a szak-
szervezetek (Trade-Unions) s később a kollektív szerződés, de ugyancsak itt
történik meg az első kiengesztelő törekvés is a tőke és a munka
között. Meggyőződésem az, ha M a r x átélte volna az utolsó évtizede-
ket, ha látta volna a fejlődést és ma kellene megalkotnia elméleteit
egész más irányt adna a szocializmusnak s kizártnak tartom, hogy azono-
sította volna magát a bolsevizmussal, amely még az orthodox marxizmus-
tól is — a mint már eddig láttuk — nem egy pontban érzékeny
elhajlást árul el.

Kérdjük ugyancsak, hol az a »Hochkonjunktura«, amelyet M a r x
a kommunista állam megvalósításának szinte »sine qua non«-jaként
állított oda, ami természetszerűleg a gazdasági fejlettségnek lehető leg-
magasabb fokát tételezi fel. Kétségtelen, hogy a XIX. század gazdasági
fejlődése különösen az utolsó évtizedekben a kapitalizmus általánossá
válásával csodálatos a maga nemében. A statisztika híven számol be, ha
csak részlegesen és nagy vonásokban is, erről a fejlődésről. Mégis azt

állítani, hogy ez a fejlődés akár csak a Marx által elgondolt fokot elérte volna, merész dolog lenne. Oly ideális állapot megteremtéséhez, aminőt Marx a kommunista államban elgondolt, az emberileg elképzelhető legnagyobb tőkegazdagság szükséges, amihez még beláthatatlan fejlődésen kellene átesni. Ötéves világhatalomtrófa után, amikor a történelemben nem ismert tőke- és értékpusztulás ment végbe, viszont ezzel szemben megnövekedett szükségletek és igények jelentkeznek, a kommunizmus megvalósítása, mint az orosz és magyar példák igazolják, nem jelent egyebet, mint még a megmaradt vagyonnak és értékeknek megsemmisítését, a teljes nyomor felidézését, áldozatokká tévén azokat is, kiknek érdekében a rendszert életre hívták.

A bolsevizmus több, mint valószínű, hogy tudatosan tért el Marx »Hochkonjunktur« elméletétől. Fejlett gazdasági élet, kedvező életviszonyok mellett a munkás megelégedett, politikai kalandokra nem kapható. Ezért választotta talán szándékosan a bolsevizmus a tőkeszegény Oroszországot s hazánkat, ahol még a kapitalizmus fejlődésének csak első stádiumát élte, viszont a háború hatásai legérzékenyebben érintették a gazdasági életet, aminek nyomán lelketlen s lelkiismeretlen agitációtól végsőig fokozott lelki betegség szállta meg az embereket, nem törődve azzal, hogy ily körülmények között a gazdasági feltételek hiánya matematikai pontossággal buktatja azt meg, amit talán politikailag elérhetni.

* * *

Guizot, a restauráció történetírója mondja egyik munkájában, hogy „a modern történelem tartalmát az osztályharcok adják s a modern Európa a különböző osztályok egymás közötti küzdelméből jött létre.“ Marx avégből, hogy rendszerét megalapozza, tovább ment, a tételt az emberiség egész történelmére általánosította. Kifejezésre juttatta ezt úgy a „Kapital“-jában, mint Engels-szel együtt a kommunista manifesztumban; kinyilatkoztatván, hogy az egész történelem osztályharc, a jelen történet pedig nem más, mint a bourgeoisie és a proletariátus harca. Nem akarunk itt perbe szállani a történelmi materializmussal, amellyel szemben a tudomány rég kimutatta, hogy nemcsak az anyagi termelés módja és a gazdasági szervezet bír szereppel a társadalmak alakulásában, hanem a társadalmak ezen túlmenően számtalan egyéb célokért is küzdenek. Aki csak kissé ismeri a világ folyását, aki csak valamennyire járatos a történetfilozófiában, lehetetlen, hogy át ne lássa, hogy ha az egyes népek történetének kialakulásában az osztályküzdelmek jelentős

szerepet is játszanak, a világtörténelem maga ezenfelül számtalan más eszméért folytatott harcban fejlődik ki. A kereszténység elterjedése, kelet és nyugot, a császárság és pápaság harca, a renaissance, a tudomány és vallás közötti küzdelmek, a vallásháborúk, a nemzeti eszméért folytatott küzdelmek, a legújabb időket jellemző imperialisztikus törekvések — ha közbe-közbe tarkítva vannak osztályok egymás közötti mozgalmával s küzdelmeivel — mind vajjon nem e mellett bizonyítanak-e? Ma még a szociálisták közül is igen sokan, többek közt Kautsky, aki pedig erősen marxista, ismer más társadalmi érdekeket és egyéb társadalmi célokat, mint a kizárólagos osztályérdekeket. Marx minden realitásra való törekvése dacára több, mint bizonyos, hogy az osztályharcot — politikailag akarván megszervezni a proletariátust — mint politikai jelszót iktatta be rendszerébe. Erre vall főként az, amint ezt Tugan-Baranowsky, szocialista író, éles elmével kimutatja, hogy ugyanakkor adós marad az osztály fogalmi körülhatárolásával és az osztály fogalmát céljainak megfelelően a legeltérőbben és legellentétebb értelemben használja.¹⁾

Amíg a kommunista manifesztum csak bourgeoisieról és proletáriátusról, illetve a kisajátítókról és kisajátítottokról beszél, addig Marx más helyen Németországot illetőleg szükségesnek találja nyolc társadalmi osztálynak megjelölését, és pedig ezek: a feudális nemesség, a bourgeoisie, a kispolgárság, a nagy- és középparasztság, a kis szabad parasztság, a feudális zsellérség, a mezőgazdasági és végül az ipari munkásosztály.²⁾ Ugyanígy több osztályt különböztet meg, különösen kiemelve a kispolgárságnak és a kisparasztságnak jelentőségét Franciaországra vonatkozólag a februári forradalom tárgyalása közben.³⁾

Ez a Marx-féle zűrzavar döntő jelentőségű az egész marxizmus fentarthatósága, mint a mai események megítélése szempontjából. Nem érdektelen a bourgeoisie körének szűkebb megjelölése, a munkásságnak két osztályra való tagolása, ami már önként arra vall, hogy Marxnak is kételyei voltak e két csoportnak homogenitása és azonos érdekközössége felől s végül igen fontos — ami a jövő irányát illeti — a kispolgárság és parasztság jelentőségének szintén a Marx által való felismerése, amelyek közül az utolsó döntőleg szólott bele a magyar bolsevizmus letörésébe is.

¹⁾ Tugan-Baranowsky: *Theoretische Grundlagen des Marxismus*. Leipzig, 1905. 21—31. oldal.

²⁾ Marx: *Revolution u. Kontrevolution in Deutschland*. Kautsky fordításában, 1896. 7—11. oldal.

³⁾ *Der achtzehnte Brumaire*. 3. kiadás, 1885. 97. oldal.

A bolsevizmus vakon ráhelyezkedett a kommunista kiáltvány álláspontjára, túltéve magát azon, hogy még itt is előfeltételként ismeretett el a középrétegeknek, a kispolgárságnak, valamint a parasztságnak a nagyüzemek által való előzetes felszívása, illetve proletárizálása. Nem akart tudomást venni arról — amiről már, úgy látszik, M a r x n a k is sejtelmei voltak, csak nyíltan nem merte bevallani — hogy az annyiszor leócsárolt kapitalisztikus rendszerben ezek a társadalmi osztályok nemcsak nem tűntek el, hanem meg is gyarapodtak. M a r x mindig csak Angolország viszonyait tartotta szem előtt, ahol abban a forradalmi átalakulásban, ami a kapitalizmus kifejlődését jellemzi, az ipar-forgalmi népesség jó részének eltűnése mellett, a kisbirtokos- s a mezőgazdasági munkásosztály is áldozat volt. M a r x és E n g e l s ezzel szemben szemet hunytak a fölött, hogy a francia forradalom Európaszerte a birtokpolitikának más irányt adott, amellyel a kapitalizmus legteljesebb erőfeszítései dacára sem tudott megbirkózni. A tényállás az, hogy megnőtt a gazdasági élet minden ágában a közép és kis egzisztenciák száma, a mezőgazdaságban pedig egyenesen a kisbirtokos-osztály vívta ki a maga részére a győzelmet a közép- és nagybirtokkal szemben. Nagyfokú rövidlátás ép ezért a kommunizmus részéről mindenekelőtt azt hinni, hogy fejlődésben levő s a társadalomnak számbelileg is jelentékeny részét kitevő osztály, minő mindenütt a parasztság, könnyedén, minden ellenvetés nélkül kiszolgáltatja magát új társadalmi rendnek, mely mikor jobb jövővel áttatja, csak nagy harcok árán megszerzett önállóságát és szabadságát rabolja el, hogy alávesse őt egy másik osztály önkényének.

Az orosz bolsevizmus, lehetséges, reménykedett abban, hogy Oroszországban a társadalom ezen rétegében még ott szunnyad a »mír«, a vagyonközösség eszméje s a kommunizmusra való áttéréssel meghazudtolta azokat a régi forradalmakat, amelyeket az orosz parasztság mezőgazdasági munkás éppen az önálló birtokhoz jutás érdekében folytatott.

A magyar szocializmus az első forradalomban nem tudja magát kivonni az általános fejlődés alól, s hogy megnyerje a mezőgazdasági munkás- és a kisbirtokososztály bizalmát, úgy tünteti fel a dolgot, mintha a város forradalma vívta volna ki a földbirtokreformot. Elhallgatta azt, hogy a háború előtt már, de a háború alatt kivétel nélkül minden kormány tisztában volt azzal, hogy égetőbb megoldásra váró kérdése nincs a magyar társadalomnak. Megszületett azonban a forradalom, hogy megakadályoztassék oly kormány létrejötte, mely nem politikai kalandból, nem jelszavaktól vezettetve, hanem a viszonyok szükségszerű és parancsoló következményeként vette program-

jába a szociális reformok és így a birtokreform megvalósítását, hogy a nemzetet épp a legnehezebb válságon átvezesse.

A bolsevisták megittasulva a hatalom könnyű megszerzésétől, első felbuzdulásukban a föld tekintetében is meg akartak szüntetni minden magántulajdont, így akarván, proletárizálni azt az osztályt, amelyet Marx és a kommunista manifesztum sem tudott sehogy sem teljesen a burzsoázia közé sorolni, de amelyről jól vélték, hogy a leghatalmasabb ellenfél, amellyel meg kell küzdeni. Így akart megfosztani egy egész osztályt attól az eredménytől, amelyet évszázados küzdelmek után ért el s amelynek mintegy betetőzése kell, hogy legyen a birtokreform. A legjobb eszköz volt ez a társadalom eme rétegében különben szunnyadó, majdnem lomha osztálytudatnak a felébresztésére. A magyar bolsevistáknak az intézkedései a kisbirtokossal szemben papirrendelkezések maradtak, amelyek — mint csekély kivétellel valamennyi — Budapest határán túl életképteleneknek bizonyultak. A parasztság passzív rezisztenciája s az orosz bolsevizmusnak ezirányú sikertelensége, sőt egészen már a középbirtok kiformalásáig menő engedékenysége a magyar kommunistákat is egyhamar újabb állásfoglalásra kényszeríti. Előbb a család által megművelhető, de különben területnagyság tekintetében meg nem jelölt földet hagyják meg a kisbirtokosnak, később az egész kisbirtokot feloldják a kommunizálás alól, sőt adómentességet engedélyeztek és így tovább. Álláspontjuk a pillanatnyi szükség hatása alatt változik s mindig hiányával van az őszinteségnek. Ma — mindig azonban bizonytalanul, hol általánosságban, hol csak jelen generációkra vonatkoztatva — engedményeket tesznek, holnap visszavonják azokat, majd fenyegetésekbe mennek át, aminek legkirívóbb, de leglehetőlenebb példája a kisbirtokosnak birtokából átköltözéssel való kiforgatásának terve. A kisbirtokososztály tisztában lévén a céllal, nem engedi magát félrevezettetni, makacsul megmarad elhatározása mellett, sőt mindig élesebb lett az ellenállásban.

A mezőgazdasági munkásság, melynek a kommunizmus egyebet, mint a „földművességények“ lesajnáló elnevezést nem juttatott, ha itt-ott ideig-óráig részben csatlakozott is az új rendszerhez, hamar ki is ábrándult belőle. Csalatkozva az ellenérték nélküli földszerzés reményében, az ellentállásban összeforrott és teljes egységbe olvadt a falu többi népével.

Más képet tár fel a városi polgárság. Üdvözlí az első forradalmat, kábultan s aléltan veszi tudomásul a kommunizmus hatalomra kerülését, mintegy elismervén az új társadalmi rend szükségességét. A szervezetlenség hiánya, a kapitalizmus egyoldalú fejlődése, kíméletlensége, mo-

hósága, nem rettenvén vissza semmiféle eszköztől, hogy a gazdasági élet minél nagyobb területét s minél teljesebben a maga részére kisa-játítsa, ami által nemcsak gátat vet közép és kis egzisztenciák megteremtésének, hanem a meglévőket is erőtlenné, a háborús időszaknak ezirányú szintén végtelenül káros hatása (ismét a központok!) és a mult egyéb bűnei mind kifejezésre jutnak ebben a viselkedésben. A mester-séges, nem a magyar viszonyokban és a magyar talajban gyökerező ipari fejlődés, a gazdasági kereteket meghaladó, nem mindig reális és nem egyszer etikai felfogáson magát túltevő kereskedelem, a gazdasá-gilag majdnem letört városi egyéb középosztály mind közrejátszóttak abban, hogy a városi polgárság oly erőtlennül állt szemben a megsemmisítésére törekvő áramlattal. Érdekeit azonban teljesen nem adta fel, lassan szervezkedni kezdett s ha távolról sem oly mértékben, mint a falu népe, ellenállást is iparkodott kifejteni s készült felvenni a küzdel-met a bolsevizmussal. Viszont ha erős, egészséges polgári társadalmunk van, amely nem retten vissza a harctól, mint azt Németország példája igazolja s ami egyik legfontosabb tényező, hogy a bolsevizmus ép a legiparibb államokban nem tud erőre kapni, nemcsak hogy a kom-munizmust nem kellett volna átélnünk, hanem erre támaszkodva, a szociálistáink sem csúsznak le vagy legalább nem tudtak volna lecsúszni oda, ahová jutottak.

Az élet általában rácsfolt Marx és Engels feltevéseire. Az eltolódás nemcsak nem történt meg a társadalomnak általuk vélt kettős tagozódása felé, hanem a rétegződés ma még változatosabb és ép azok a rétegek, helyesebben osztályok, melyek helyzetének egyre bizony-talanabbá válásától várták eszméik diadalát, számban és erőben meg-gyapodva, a fennálló társadalmi rendnek legerősebb támaszaivá lettek. A bolsevizmus ellenben, mikor ez előfeltételek hiányának dacára meg akarta valósítani rendszerét, lebecsülte a társadalom erőit. A durva erőszakra támaszkodva el tudta hinni, hogy társadalmi osztályok, melyek lélettől és erőttől duzzadnak, ellenmondás nélkül megadják magukat. Viszont a jövő alakulás ép attól függ, hogy a meglévő társadalmi osztályok tud-nak-e elég életképességet felmutatni, fel tudják-e venni a harcot. Ezt fogjuk a következőkben röviden tárgyalni, előbb nagy vonásokban fog-lalkozván azzal, hogy van-e lehetősége úgy a marxizmus által hirdetett, mint a bolsevizmus által megteremtteni célzott osztály nélküli államnak.

* * *

A manifesztum nyomán a bolsevisták fennen hirdetik, hogy a kommunizmus oly társadalmi rendet teremt meg, mely nem ismer osz-

tályokat, sőt megszünteti az osztályuralom legfőbb eszközét, az államhatalmat is. A proletárdiktatura egyelőre azonban dolgozókra és nem dolgozókra osztotta a társadalmat. A kisajátító és kisajátított fogalmi meghatárolás nem volt elég, talán azért, mert hisz amint erre céloztunk, minden kizsákmányolási elmélet dacára sem M a r x, sem a szocialista kongresszusok a kispolgárságot és a kisbirtokos-osztályt, de a közszolgálatban és a szabadfoglalkozásban levők nagy részét sem tudták a kizsákmányolók közé sorozni. Ugyanekkor azonban M a r x és a szocialista kongresszusok, így csak az 1891. évi erfurti programot említjük meg, a nem dolgozók megjelölést tisztán a nagytőkés és nagybirtok tulajdonosaira szorították. A bolsevizmus ezzel ellentétben mindenkit, aki céljainak nem felelt meg, a nem dolgozók táborába osztott be, amit az orosz bolsevizmus már kifelé is dokumentálva szigorúbban, a magyar kevésbé vitt keresztül az élelmiszer-jegyekre való jogosultság megállapításában. A bo'sevisták szemében tulajdonképpen minden önálló ekzisztencia, valamint a vezetőbb állásban lévő, de nem egyszer a többi köz- és magánalkalmazottak is a nem dolgozók csoportjába tartoztak. Szinte csodálatos az a kritikátlanság, amivel ezt az álláspontjukat képviselték. Már a szocialista programok által szűkebbre vont kör is tarthatatlan a komoly gondolkodó előtt, a bolsevista álláspont meg egyszerűen képzelenség. M a r x-nak az a megállapítása, hogy a tőkés — és e tekintetben itten nagy- és kistőke között nem tesz megkülönböztetést — munkássága és fáradsága és az ezért követelt ellenérték megfelel annak a gyümölcstolvaj munkájának, ki a kert kőfalát átmássza s ezért tart jogot az almára, még szellemesnek sem mondható s minden objektív megtagadása a való életnek. A nagytőkés, a nagybirtokos-osztály javarésze tevékeny részt vesz a maga üzemének a vezetésében, a többi vállalat és üzembirtokos pedig egyenesen döntően szól bele az üzem sikeres vitelébe. Nincs itt a helye, hogy részletesen foglalkozzunk a vállalkozó működésével, elég, ha utalunk itt G i d e-nek a fejtegetésére, aki szerint: »A vállalkozó a mai társadalmi rendben nem kereskedik egyszerűen a munkaerővel; ő szervezi a munkát, ami eminenter produktív tevékenység, megjelöli feladatkörét s megadja legnagyobb tevékenységi fokát. De nemcsak a munkások tevékenységét, hanem a többi valamennyi termelési tényezőt is kézben tartja s azonos cél felé irányítja. A szükségletek előrelátása, a termelésnek és fogyasztásnak összhangba hozatala, az ország munkaerejének és tőkének helyes irányítása, ez mind a vállalkozó feladatához tartozik.«¹⁾ Áll ez a legnagyobb és a legkisebb vállalattulajdonosra egyaránt. Mily joggal akarta ily körülmények

¹⁾ Gide: *Principes d'économie politique*, Paris 1896. 377. old.

között a bolsevizmus a társadalom széles rétegeit kiközösíteni s amint Oroszországban tevé, megsemmisíteni. A társadalmi elemek ezen részének kirekesztése — amint a szocializálásról szóló részben tüzetesebben megvilágítjuk — a mai gazdasági élet magas fejlettsége és rendkívül szövevényes volta mellett feltétlen bizonyossággal a barbárságba való visszasülyedésre vezet, másrészt a mint a magyar s az orosz példa igazolja, épp ezen az individuális alapon való felépülés a mai társadalmi rendnek egyik jelentős biztosítója, amelyen logikai következetességgel kellett megtörni az új rendnek.

A bolsevizmusnak különben a társadalomnak dolgozók és nem dolgozók szerint való kategorizálását egyhamar fel kellett adnia. A nem dolgozók jelentékeny részét — az orosz példa szerint még nagy áldozatokkal is — saját érdekében kénytelen volt a dolgozó jelleggel felruházva, régi megszokott munkakörébe visszaállítani, avagy legalább is ezt megkísérleni s így tanuságot tenni bizonyos differenciálódás szükségessége iránt. De ennél tovább kellett mennie. Ha külső jelek után ítélve győzedelmeskedett is a társadalmi osztályok felett, azok nem szüntek meg, sőt ép azokat, amelyek számbelileg és gazdasági erőben a proletáriátust meghaladták, kénytelen volt rövidesen elismerni. Az nem változtat a dolgon, hogy ez az elismerés átmeneti jellegűnek volt feltüntetve, mert kétségtelen, hogy a rendszer hosszabb életképessége esetén ezek a társadalmi osztályok leigáztatni magukat nem engedik, parancsolóan követelték volna jogaik elismertetését s érvényesítését s ezt, ha esetleg harcok árán is, de elérték volna s így az átmeneti állapot állandósult volna.

De — s ez a döntő erejű bizonyíték — önmagában az uralomra került tömegben belül is képtelenségnek bizonyult az osztály nélküli társadalom s állam megteremtésére való törekvés. Aki figyelte az eseményeket, láthatta, hogy alig jött létre a proletárállam, már megindult az új osztályképződés, megszületett ugyanakkor a hierarchia is. Nem mutatkozott-e a magasabb funkciókat ellátóknak, kik értették a módját az álláshalmozásnak és a külső tekintély megszerzéséhez a nagy jövedelem, sőt meg nem engedett eszközökkel a vagyonszerzésnek is, külön tömörülése s így egy új arisztokrácia kialakulása. Hasonló alapon ép úgy meg volt a törekvés új középosztály megteremtésére. Avagy, ahol a munkás a betöltött munkanem és munkakör szerint külön elbírálást igényel, lehet-e azt még hinni, hogy feltartóztatható a társadalom rétegződése, külön osztályokra való szétagolódása? Nem ugyanezt a célt szolgálta volna a munkabéerosztályokba való csoportosítás, a külön minősítés, a funkciók eltérő természete és jellege? Nem láttuk-e, hogy voltak a gazdasági élet minden részében, akik igazgattak s a nagy tömeg, amelyet igaz-

gattak, voltak munkaszervezők és voltak munkások. Nem volt-e ez is biztos út a társadalmi egyenlőtlenség megteremtésére s a külön érdekcsoportok, majd osztályok képződésére?

Ne érveljen senki azzal, hogy a kommunista állam meg tudta volna mindezt akadályozni, mert a szolidaritás az azonos kategóriájú egyének között gyorsan kifejlődött volna s kikényszerítették volna az illető rétegek megkülönböztető állásának elismerését. Megismétlődött volna a francia forradalom, ahol a felső- és középosztály javarésze eltűnt, de csak azért, hogy újnak engedje át a helyét.

Az idők igazolták, hogy osztályok és hierarchia a társadalomnak örök törvénye és minden más feltevés hiú ábránd. Ma széthullhat egy társadalom, de a következő pillanatban a felbomlott keretek ismét életre kelnek s létrejönnek, ha nem is mindenben a régi tartalommal és külsővel, a multhoz hasonló alakulatok. Beteljesedett ugyanakkor a kommunista állammal szemben B e r n s t e i n jövődölése, hogy a proletárság nem marad egységes fogalom és a bérmunkás fogalmának ép oly különféle értelme lesz, mint a polgár fogalmának.

A kommunizmus tehát gyakorlatilag nem volt egyéb, mint egy osztály legönkényesebb, legzsarnokibb uralma, mely tetézve a legelképezhetetlenebb visszaélésekkel, élt azokkal az eszközökkel, amelyekkel osztályuralom, illetve azok, akik erre támaszkodva, ezt gyakorolni szokták, csak élhetnek. Ha feltesszük azt, hogy az egész proletáriátust magában egyesítette volna, még akkor is a kisebbség teljhatalmú uralma lett volna a többség felett. Azonban a mezőgazdasági munkások az egész uralomban — lehet mondani — csak névleg voltak képviselve, sőt nem ölelte fel, ha a terror hatása alatt ez is volt a látszat, még az egész ipari proletáriátust sem. A félrevezetett városi s nagyipari proletáriátus egy részének hatalmi felülkerekedése volt ez, az osztálybeli fegyelmezetség fegyverével előbb saját társaik, azután az egész társadalom felett, mely végül részint a társadalom legsalsóbb rétegeiből kikerült, részint egy a nemzetén kívül álló, ettől érzés- és gondolatvilágban eltávolodott, ezzel soha együtt nem érző csoportnak uralomra jutási törekvésévé; majd teljes garázdálkodássá s rablóhadjárattá fajult el. Ha más indokolással és más okokból, de ily eseménynek lehetőségét a legkiválóbb szocialista írók egyike, H e n r y G e o r g e évtizedekkel előbb jól sejtette, bekövetkező a hozzá fűzött skepticizmusa is. Félte a civilizációt, így szól: »honnan fognak az új barbárok jönni? Menj végig a nagyvárosok piszkos negyedein, most is ott láthatod gyülekező hordáikat«¹⁾ amire a mi poli-

¹⁾ Henry George: *Haladás és szegénység*. Angolból fordította Braun Róbert Budapest 1914., 532. old.

tikai tudományunk egyik legkimagaslóbb egyénisége, E ö t v ö s J ó z s e f még jobban s még elsőbben mutatott rá.¹⁾ Az eredményt illetőleg H e n r y G e o r g e pedig következőleg nyilatkozik: »A művelt világ egy nagy mozgalom szélén állva, remeg. Vagy fölfelé ugrásnak kell lennie, mely még sohasem álmódott haladásnak nyitja meg az útját, vagy lefelé esésnek, mely a barbárságba fog visszavinni bennünket.«²⁾ Az utóbbi jóslása vált be a kommunizmusra azzal a különbséggel, hogy a művelt világnak módjában áll a szomorú tapasztalatokon okulva elébe vágni a betegség további terjedésének. Nálunk viszont az egész rendszer csak pusztulást és romhalmazt hagyott hátra, de ha lesz elég erőnk, a társadalom összes rétegeinek kölcsönös s egymást megértő munkájával újjáépíthetjük országunkat.

* * *

A mai kapitalisztikus gazdaság-társadalmi rendszer kifejlődése a XVIII. század második felében Angliában veszi kezdetét. Egymásután fedeztetnek fel a gazdasági életet forradalmasító gépek, így a fontosabbakat említve, 1764—1765. évben találják fel a fonógépet, 1785—1790. években a mechanikai szövőgépet, 1790-ben a gőzgépet és így tovább. Egyszerre a földből nő ki a modern nagyipar. Nyomában a termelésnek azelőtt nem ismert emelkedése, viszont, mivel az állam és a társadalom teljesen a »laissez faire« elvének befolyása alatt áll, a másik oldalon a legélesebb formában jelentkeznek a rendszernek összes hibái, kinövésai s visszaélései, amelyek főként a munkaerő könyörtelen kihasználásában, kizsákmányolásában jutnak kifejezésre, ami azután széles néprétegekre nyomort és züllést jelent. Megrázók azok az angol parlamenti jelentések, amelyek a kapitalizmus emez időszakának szociális viszonyairól számolnak be. De a visszahatásnak egyhamar be kellett következnie s a tőke szemben találja magát a legsúlyosabb munkáskérdéssel. Előbb ez a munkásnak a gép és a gyár ellen való ellenséges indulatában nyilvánul meg, kérelmezik a gépek előállításának és a gyárak felállításának törvényes eltörlését, majd szétrombolják a minden bajt okozó gépeket és gyárakat. Ezt a mozgalmat azonban lassan a szervezkedés váltja fel s bár a kormányok előbb ellenállnak, mégis 1825-ben a munkásszervezetek (Trade-Unions) szépen virágzanak. A tőke és a munkásság első időben, még mindig, mint kiengesztelhetetlen

¹⁾ Br. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Révai kiadás. II. kötet Budapest 1902., 33—34. l.

²⁾ I. m. i. 537. old.

ellenségek kerülnek egymással szembe s épp úgy, mint a tőke visszelései, a munkások fellépése is szertelenségbe csap át, ami legkirivóbb mértékben az 1830. és 40-es éveknek azon véres, de egyébként eredménytelen összeütközéseiben jut kifejezésre, melyek chartista mozgalmak néven írtak be a munkásmozgalmak történetébe.

A chartista küzdelmek sikertelensége arra készíti a munkásságot, hogy a forradalmi törekvéseket feladja s belenyugodván az adott társadalmi rendbe, ezzel való megalkuvás útján érvényesítse követeléseit. A Trade-Unionok a manchesterizmusnak megfelelően az önerőre rendezkednek be s visszautasítanak a legújabb időkig minden beavatkozást, mindent, aminek csak valamennyire is államszocialisztikus látszata van.¹⁾ A fejlődés emez irányát előmozdította viszont, hogy a polgári társadalom, a tőke is a szociális kérdés horderejének tudatára ébredt s ha nem egyszer küzdelmük erős is, de általában véve siet preventív politikával megelőzni az ellentétek kiéleződését. Ebben van a kulcsa annak, hogy még jelenleg is, noha a kontinens szociális mozgalmából magáévá tett egyes elveket, az angol munkásság a gyakorlati élet és így a tőke és munka közötti kiengesztelődés talaján mozog és nem vesz fel dogmatikus forradalmi irányt.

Merőben eltérően bontakoznak ki a viszonyok a szárazföldi Európában. Franciaország a forradalomtól és a napoleoni háborúktól kifáradva, a többi Európa szintén ez események nyomása alatt hosszú időn át nem vesz tudomást arról a mély forradalmi gazdasági átváltozásról, melyen Anglia már átesett s amely későbbre neki a világiparban és kereskedelemben monopolisztikus helyzetet teremtett. Az anyagi javak után való törekvés háttérben marad s egyrészt az abszolutizmus elleni harc, másrészt a nemzeti államokért folyó küzdelem tiszta idealisztikus irányba viszi a népeket. Döntő fordulat úgyszólván csak az 1830. évi júliusi forradalom után következik be. A realisabb felfogás előbb Franciaországban kap életre, ahol a júliusi királyság jelszavává válik: „Enrichissez vous, messieurs“ s gyorsan hatalmas gazdasági fellendülés mutatkozik. Az irány — noha Anglia értette módját s a legkülönbözőbb törvényhozási és közigazgatási intézkedésekkel élt, hogy a gépek és találmányok évtizedeken át közkinccsé ne váljanak — mind általánosabb lesz. A kapitalizmus megkezdi diadalútját. Németország, Csehország, Németausztria, mind hatalmas ipari fejlődésnek indulnak. Közben létrejön a Zollverein, ami a német gazdasági erők

¹⁾ Werner Sombart: *Socialismus und soziale Bewegung*. Jena. V. kiad., 215. old.

egységesítését célozza, hogy alapjául szolgálván a német politikai egység megteremtésének, a fejlődésnek nem hitt méreteit teremtsen meg, de egyúttal — Anglia felé megteremtve a versenyt — magában hordozván már ekkor a népek 1914. évi nagy összecsapásának csiráját is.

A nagyszabású fejlődés azonban a XIX. század utolsó és a jelen század elmúlt évtizedeire esik. Kivétel nélkül minden állam részéről nagy erőfeszítések történnek minél hatalmasabb ipar megteremtésére, de ez irányzat legerőteljesebb a volt nagyhatalmak körében, ahol a világpiacért való hatalmas versengéssé nőtte ki magát. A gyarmatok szerzésére, autarchikus gazdasági berendezkedésre stb. irányuló törekvés mind e célnak szolgálatában állanak. Magyarország maga elég későn kapcsolódik be a világáramlatba s a modern gazdasági típusra való átérés nagy mértékben nem a saját természetes viszonyaiban gyökerezik, hanem rajta kívül álló erők eredményeként jelentkezik. Így is bár a folyamat az alkotmány helyreállításával megindul, élénk üteművé csak a 90-es évek második felében lesz. 1890-ben csak 1.129 a 20-nál több segédes vállalatok száma, 1900-ban már 2.261, 1910-ben majd 4.020, s a fejlődés kivált az 1911. év körüli magas konjunktúra hatásaként tovább folytatódik.

Az egész iránynak, az egész XIX. századnak jellegzetes vonásává válik pedig a tömegszerűség. A termelés a szállítási viszonyok forradalmosítása révén, mely a szükséges nyersanyagok tekintetében a termelő helyeket nem képzelt közelségbe hozza egymáshoz, a technika s általában a tudomány vívmányainak kihasználásával úgyszólván határtalanná válik. Előfeltétele ennek viszont a tömegszükségleteknek jelentkezése. Helyesen jegyzi meg Schwiedland, hogy a nagyüzemek kauzális feltétele az árúknak nagy tömegekben való elhelyezési lehetősége,¹⁾ ami pedig egyszerű függvénye a szükséglet-alakulásnak. A fejlődés méreteire gazdag statisztikai anyag áll rendelkezésre, de itt legyen elég, ha a modern gazdasági élet két legfontosabb anyagának, a szén- és vastermelésnek, ami egyidejűleg a fogyasztásnak mérvét is nyújtja, adatait idézzük. Angliának a széntermelése 1800-ban 10 millió tonna volt, 1911-ben 276 millió. A kapitalizmus gyorsabb fejlődése a többi országban az 1850. évek körül kezdődik s az adatok is csak ezóta állanak nagyobb-részt rendelkezésre. Franciaország 1851-ben 3·4, 1911-ben már 38·6 millió tonna szenet termelt. Németországban a termelés az 1845. év körüli mintegy 5 millió tonnáról 1911-ig 234 millió tonnára emelkedett.

¹⁾ Schwiedland: *Kleingewerbe und Hausindustrie in Österreich*. I. kötet, 118. oldal.

Az Északamerikai Egyesült-Államokra jellemző, hogy 1840-ben még csak 3 millió tonna a kitermelt szén, 1910-ben viszont 455 millió tonna. Összefoglaló adatban a világ széntermelése 50 év alatt 1860-tól 1910-ig 136 millió tonnáról 1.131 millió tonnára emelkedett. A világ vastermelése pedig 1850-től 1910-ig 41 millió tonnáról 637 millió tonnára növekedett. ¹⁾

Ez a tömegszerűség rányomta bélyegét a népességnek a múlt század folyamán való alakulására is. Nem bocsátkozunk vitába, hogy a gazdasági viszonyok eredményezték-e a hatalmas népszaporodást, avagy a nagy népesség előfeltétele a gazdasági haladásnak. Egyik a másiknak kölcsönös függvénye. Most csak az érdekel, hogy Európa népszaporodása, mely az előbbi évszázadokban a legkedvezőbb viszonyok között 50%-ot sem ért el, 1800-tól 1910-ig 175 millióról 458 millióra növekedett, az emelkedés nem kevesebb, mint 163%-nak felel meg. A klasszikus nemzetgazdaságtan triászából Malthusnak jóslatai a népesség szaporodását illetően nem váltak be. Bármily igaz egyik-másik alaptétele, ő is szűk látószögből ítélte meg a helyzetet. Nem tudta feltenni, hogy a gazdasági átalakulás a népesség élelmezhetése tekintetében is mélyreható változásokat fog felidézni. Európa mezőgazdasága nem maradt meg a régi primitív viszonyok mellett, a népesség növekedésével kapcsolatban új és új területek kerültek művelés alá s a kapitalizmus terjedésével a föld megművelése mind intenzívebbé vált, jelentékenyen növelvén meg a terményhozadékot. Ez egyedül azonban az élelmezési válságot nem tette volna elkerülhetetlenné. A szállítási viszonyok megváltoztával új területeknek kellett bekapcsolódnia s ezek voltak: Észak-Amerikai Egyesült-Államok, Kanada, Argentína stb., melyek bőven ontják nemcsak a számban rendkívül megnőtt népesség élelmét, hanem nem egy fontos ipari nyersanyagot is szolgáltatnak, amelyek a mai felfokozott szükségletek ellátásához nélkülözhetetlenek.

Mindezek a változások nem maradhattak befolyás nélkül a néptömegeknek az államhoz és a néprétegeknek egymáshoz való viszonyára sem. Előrelátható volt, hogy a tömegek sorompóba lépnek s érvényesíteni iparkodnak követeléseiket. A francia forradalom, a polgárság küzdelmei már előjelei ennek az irányynak. Láttuk, hogy született meg Angliában a kapitalizmus nyomában a munkáskérdés és ez elől a probléma elől Európa sem vonhatta ki magát. Viszont amint a manchesterizmus sok tekintetben eltérő formáiban jutott érvényre a kontinensen, úgy a munkásmozgalmak is lényegesen elütő alakot öltöttek. Ott a

¹⁾ Összes adatok Ballod: „Grundriss der Statistik“ Berlin, 1913. c. munkája nyomán 184—187. oldalak.

megegyezés, itt a harc politikája lett a karakteristikum. De ennek meg van a magyarázata is.

A francia forradalom felveti a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eszméit, a harcok ez irányban folynak mindenütt a nemzeti államok és az alkotmányos kormányformák felé. Az 1848. évi forradalmak mind ezek jegyében játszódnak le. Az egyenlőség eszméje azonban már a francia forradalomban is téves értelmezést nyert egy csoport részéről, mely ez alapon a legteljesebb gazdasági és társadalmi, mondjuk, a tökéletes matematikai egyenlőséget akarja kivívni. A kommunizmust képviseli a francia forradalomban a Babeuf-féle összeesküvés és azóta kisebb-nagyobb szerepkörrel minden államban, minden forradalomban találkozunk hasonló törekvésekkel. Az 1848. februári francia forradalom már erősen proletárjellegű s az ideiglenes kormányban a munkásság képviselői benn ülnek, pár hónapon belül azonban utcai harcokban a proletár-mozgalmak vereséget szenvednek.

A francia forradalom egyenlőségi eszméjének, az általános forradalmi hangulatnak s az angol viszonyok befolyása alatt — ezek eredőjeként — születik meg a Marx és Engels-féle tudományos szocializmus, a kommunista manifesztum, amely azóta még mindig a kontinensen alapvető vonását képezi a szociális mozgalmaknak.

Bármily erőlködéseket vittek véghez Marx és Engels, bármennyire szerették volna nem egyszer a politikai zavarokat kihasználni, tantételeiken az élet túltette magát s ha a szocializmusnak forradalmi jellege lassan-lassan jobban és jobban elméleti alapra szorítva meg is maradt, a realista-evolucionista-oppportunista irány mindinkább tért nyert s a legtöbb államban a munkásság politikai jogainak elismerésével a küzdelem törvényes útra, a parlamentekbe s ezenkívül mint organizációs szervekbe, a szakszervezetekbe és a szövetségi térre játszódtott át. Mindenütt van azonban egy-egy kisebb csoport, amely továbbra is eszméit a mai társadalmi rend felforgatásával célozza érvényesíteni most s ez kísérli meg, hol itt, hol amott, ha kell a legnagyobb erőszakkal a bolsevizmus cégére alatt felülkerekedni.

A magyar szocializmus az utolsó évtizedekben lett komolyabb tényezővé. Jellemző, hogy a szociáldemokrata párt, ha politikailag és bérharcokban meg is tudta mozgatni a munkástömegeket, a szervezés terén a háború kitöréseig nem ért el komoly eredményeket. 1900-ban alig egynéhány ezer a szakszervezeti tagok száma s 1913-ban is mindössze 107 ezer. A háború első éveiben a katonai bevonulások, az egyideig meglankadt gazdasági élet s a fellobbant erős nemzeti érzés folytán a tagok száma leszáll 50 ezerre. Emelkedés 1917-ben következik be egyszerre 200 ezerre emelkedvén fel a számuk. A választói jogért folytatott

küzdelem, a bérmozgalmak, a munkás fogyasztási szövetkezeteknek fokozódó szerepe az ellátás terén stb. jutnak kifejezésre ebben a tagszaporodásban.

Mindig még a munkásság túlnyomó része kívül maradt, az októberi forradalom azonban a munkásságot úgyszólván teljesen táborukba kergette, de ezenkívül nagy számmal olyanokat is, akik különben a szocialdemokrata párttal semmi érzelmi vagy valamely érdekközösségben nem voltak. Ez a mesterséges folyamat a végletekig duzzadt a proletárdiktatura megteremtésével. Mennyire ingoványon épült fel az egész alakulás, igazolja az a nagyfokú széthullás, mely a bolsevizmus letörésével azonnal jelentkezett.

A magyar szocializmus, ami programját illeti, a marxizmus elvi álláspontján van, de a politikai jogokért folytatott küzdelem arra vall, hogy eljárásában magáévá törekedtetni a kontinens nyugati államainak reális-evolucionista irányát. A világháború azonban épp a választói jogért folytatott küzdelemben éri s az a körülmény, hogy ebben a nagy szociális átalakulás korszakában nem részese a törvényhozásnak, kiélezte a polgári társadalom felé való ellentétet. Előrelátható volt az, hogy a nagy katasztrófa által felidézett szociális evolúció hatásaitól mi sem maradhatunk mentek. Nyugtalanossággal néztük, mint másutt, úgy a nálunk is a háború utolsó éveiben folyton gyakoribbá váló sztrájkokat és munkásmozgalmakat, valamint a nagyfokú agitációt, amely titkosan, nyíltan végbement a munkásság forradalmosítására. Aki azonban ismeri a fejleményeket és objektíve tud ítélni, annak meg kell állapítania, hogy a szervezett munkásság, ha ki nem elégített helyzetének javítására élt is a sztrájkokkal, felforgató, forradalmi szerepre nem hajlott. Meg is felelt ez a magyar munkás individuális jellemének, amelyet a pártpresszió is sokáig nem tudott megtörni. De forradalmi alapon állt a munkásság vezetőinek javarésze s itt is főként azok, akik nem közvetlen munkásorsból küzdötték fel magukat. Forradalmiak voltak azonban első sorban a radikálizmus hívei és a parlamentnek egy kis töredéke. Ez a három elem külpolitikai összeköttetésekre és beigért sikerekre hivatkozva, vitte bele a forradalmi szellemet a hadseregbe és munkásságba, ezek zavarták meg a polgári társadalomnak egyensúlyát. Cégérül a magyar nemzet rég óhajtott önállóságának kivívását és megteremtését használták fel, hogy mihamarább teljesen eltávolodjanak tőle. Amint kitűnt, hogy a kormányzásban a polgári társadalom alól kisíklott a talaj, kétségtelenné lett, hogy a szélsőséges elemek törekszenek maguk részére biztosítani az uralmat. Teljesen felbomlasztják a hadsereget s a legképtelenebb agitációt indítják meg a munkásság körében. Az eredmény biztosítása érdekében felhasználják, illetőleg segítségükre jön ebben az ország külön-

eges helyzete. Az idegen csapatok mind nagyobb részét szállják meg az országnak, elvágva a megmaradt részeket természetes gazdasági erőforrásaiktól. Külföldről nem kapunk nyersanyagot és üzemi segédanyagot. A munkanélküliség folyton nagyobb arányokat ölt, a bizonytalanság érzete napról-napra jobban és jobban a lelketlen, most már kifejezetten bolsevista agitátorok táborába kergeti a munkásságot. A szocialista vezetők egy része, a szakszervezetek, a szociáldemokraták hivatalos organuma hosszú időn át éles küzdelmet folytatnak a fejét felütő bolsevizmussal. Ámde végül is a túlzók felülkerekednek, a munkásság elveszti nyugodt és higgadt megfontoltságát s megszületik a proletárdiktatura. A magyar szocializmus nem forradalmi vezetőit nagy felelősség terheli, hogy engedték felülkerekedni a legszélsőbb irányt, nem lévén meg bennök a merészség és erély ezzel a harcot felvenni sőt, hogy legnagyobb részt maguk is csatlakoztak az új irányzathoz. Rendkívül fokozták ezzel a bolsevistáknak erejét, akiknek nagy rétegét szolgáltatták azok az ál- és konjunktura szocialisták, akik az egyenlőség elvére felépülő új társadalmi rendet találták legalkalmasabbnak a leghíványabb módon való vagyonjutáshoz. Így a bolsevizmus diszkreditálta magát a szocializmust is.

De mi a jövő?

* * *

Az emberiség történetét többek között két nagy eszme mozgatja: a szabadság és egyenlőség. Az állam és társadalom az adott viszonyaihoz és a kitűzött célokhoz képest mind a két eszmét időről-időre más-más tartalommal tölti meg. A két eszme, hol párhuzamosan halad egymással, de leginkább ellentétben vannak. Az egyik az individualizmusnak, a másik az univerzalizmusnak kedvez. Az egyik oly állam- és alkotmányformák kialakítása felé halad, amelyek az egyént az állam érdekei által megszabott korlátokon belül minél érdemlegesebben feloldja a megkötések alól, ahol az egyén minél szabadabban érvényesülhet, a másik minden körülmények között az abszolutizmust teremti meg. A szocializmus, midőn a teljes egyenlőség elvét akarja keresztülvinni, a legtökéletesebb abszolutizmust valósítja meg. Ahol az egyénnel szemben munkakényszert alkalmaznak, ahol senkinek semmije sincs, de elvehetik tőle azt is, mit juttattak neki, ahol az egyént megfosztják még legszűkebb környezetétől, a családtól is, ahol minden szükséglet, élvezet ellátása, a termelés a legszigorúbb előírás szerint megy végbe, ahol kiölnek s lehetetlenné tesznek minden egyéni kezdeményezést, ahol nincsenek és nem lehetnek egyéni törekvések, az egyéni képességek szabadon nem nyilatkozhatnak meg, ahol nincs meg a szabad mozgás, mindent elvonnak, ami az egyénre ösztönzőleg hatna,

ahol még a tudomány is csak kötött szabályok mellett megjelölt utakon haladhat, ahol ezért szabad állásfoglalás és véleménynyilvánítás — hisz feltétlenül az állam- és társadalmi rend felforgatására vezetne — nem lehetséges, ahol nincsenek eszmék és célok, melyeket kitűzhet maga elé az egyes s amelyekért érdemes küzdeni, ahol egyáltalán az ember alaptermészete és összes sajátosságai megtagadtnak s az ember minden cselekvésében és tettében az élettelen gép színvonalára süllyesztetik, ott csak a legabszolútisztikusabb rendszer uralkodhatik. Korlátlan egyenlőség elve csak korlátlan államforma mellett lehetséges, mondja Eötvös¹⁾ s a kommunizmus ebben a legvégtetesebb szélsőséget képviseli. Hiába tagadja ezt a szocializmus, a kommunizmus más eredményre nem vezethet. Aki átélte a magyar kommunizmus négy hónapját, tartozzék a társadalom bármely osztályához, magán tapasztalhatta mindezt s a mechanizálás, mint Richter látnoki szemmel megrajzolta ezt, fokozatosan mind élesebb lett volna; a szabad szocialista állam helyett egy mind zsarnokibb államalakulat jött volna létre.²⁾ Épp ezért balga feltevés az, hogy a kommunizmus oly társadalmi rendet teremthet meg, mely nem ismeri az államhatalmat s hogy az ily állam csak egy percre is nélkülözheti az abszolút hatalom leghatalmasabb eszközeit, a hivatalnoksereget, a rendőrséget és hadsereget.

Ahol az államnak mindenre megvan a szabálya, ahol az egyén megszűnt létezni, ott a funkciók ellátását csakis egy határtalan kereteken nyugvó hivatalnokszemélyzet végezheti. A bolsevisták, mint nem dolgozókat, mint a kapitalista rend támaszait, szélnek akarták eresztetni ugyan az egész hivatalnoki kart, de tisztán azért, hogy a maguk képére teremtsék meg az új bürokratizmust. A régi minisztériumok helyett legalább 30—40 népbiztosság alakult, ugyanezt láttuk a helyi igazgatásban, a gazdasági élet minden vonatkozásában átbürokratizálódott s hogy tódultak mindenüvé jórészt a társadalomnak legmegbizhatatlanabb, legkétesebb egzisztenciái, folyton ellenőrizve (?) s kimarva a régi tisztviselőket, csekély kivétellel, nem ügybuzgóságból, nem az eszméért való meggyőződésből és lelkesedésből, hanem a legközönségesebb anyagi érdekből. Rettenetes felfogásra vall az is, hogy a legkomplicáltabb államszerkezetben a teendőket tudatlan, gyakorlatlan, minden rátermettség nélküli, a legdurvább visszaélések, protekció stb. alapján kiszemelt egyénekkel akarták ellátni. A történelem tanít arra, hogy az abszolút hatalom igényli a legképzettebb tisztviselői kart, de ugyancsak belőle merítjük

¹⁾ E. m. i. 53. old.

²⁾ Richter Jenő: *Képek a szociáldemokrácia jövőjéből*. Németből átdolgozta Mikes Lajos. Budapest, 1901.

azt a tanulságot is, hogy mily nehéz feladat jó bürokráciát megteremteni. Ily kérdés megoldása pillanatok alatt nem mehet végbe s a proletárdiktatura már ez okból sem valósíthatta volna meg a kommunista rendet, mert alkalmazottai és egész hivatalnokszerkezete nem volt működésképes.

Feltételezve, hogy egy ily államban a tisztesség érvényesülne, akkor is legfeljebb ráillenék, amit Faguet mond a kollektivizmusról: „Mindenki hivatalnok lévén, mindenki megvalósítaná a Goncourt testvérek által ekként meghatározott eszményét a hivatalnoknak: „az a jó hivatalnok, aki a lustaságot a pontossággal egyesíti.¹⁾”

Ahol a szabadság minden csirája megszűnt, ahol rideg, merev törvények szerint megy végbe minden, minthogy az egyéneken és a tömegekben a szabadság érzetét elfojtani nem lehet, elképzelhet-e valaki más állapotot, minthogy az államnak a legerősebb hatalmi szervezettel kell rendelkeznie, hogy az intézkedések végrehajtását ellenőrizze és az elkerülhetetlenül előretörő elégtelenséget és ellenállást letörje. Helyesen jelöli meg Richter a szocialista állam kormányzatának egyik legfontosabb feladatát a rendőrség folytonos, szinte fantasztikus kiépítésében. Ezzel meg sem elégedhet, hanem minden egyéb elméleti feltevés dacára az erős hadsereget sem nélkülözhetné a kommunista állam. Három okból. Először, amíg körülötte más társadalmi rendszeren felépülő államok vannak, a két rendszer folytonos összeütközésekbe kerülne, az sem lévén problematikus, hogy valamely szomszéd állam vagy azok összessége a kommunista államot hadsereg hiányában hamar hódítás tárgyává tenné. Másodsorú részint azért, mert amint látuk, emberileg előre meg nem állapítható átmeneti időre kénytelen volna a kommunizmus a társadalomnak épen rendkívüli nagy erőt képviselő osztályait fentartani, ami már komoly belső ellentéteket váltana ki, ezek elsimítására, másrészt mivel az osztályképződés még ideálisan keresztülvitt kommunizmus mellett is elmaradhatatlan, ennek úgy a meggátlására, mint a feltörő új osztályok féken tartására feltétlenül szükséges fegyveres erő. Végül a kommunizmus általánossá válása esetén is, mivel a rendszer nem mondhatna le a területek szerint elhatárolt adminisztrációról s így azokat az éles különbségeket, amelyeket a természet hoz létre az egyes vidékek s így a népek között, kiküszöbölni nem tudná; ez óriási kútforrásává válnék az elégtelenségnek, előbb-utóbb elkeseredett harcokat váltana ki a kedvezőbb és kedvezőtlenebb viszonyok között levő népek között, ami elkerülhetlenné teszi a hadsereget. Ezért lehetetlen egy világkommunista állam megalakulása is és több, mint bizonyos, hogy a sokat

¹⁾ *Kultura és Tudomány*. Faguet Emil: *A kontárság kultusza*. Fordította: dr. Szánthó Gyula. Budapest, 1919. 164. old.

hirdetett „szabad népek szabad egyesülése“ helyett sok katonai erőre támaszkodó abszolút hatalom keletkezne.

Bárhogy forgatjuk a dolgot, kétségtelen, hogy a kommunizmus sem valósítaná meg sohasem tisztán a népfelség elvét, hanem még a legideálisabb formájában is mindig a társadalom egy meghatározott részének a legteljesebb erőszakra támaszkodó abszolút uralma volna a többi felett. Úgy, ahogy szemünk előtt lejátszódott, viszont teljesen igazolja azt az értelmezést a népről, mit Beaumarchais, mint Eötvös-nél olvassuk, a sajtószabadsággal kapcsolatban adott. „A nép e felfogás szerint magában foglalja Franciaország minden lakosát, kivéve a nemességet, papságot, képviselőket, a közigazgatási tisztviselőket, tőkepénzeseket, földbirtokosokat, bérlőket, kivéve a munkásokat, kik fensőbb erőmítani képzettségüknel fogva nagyobb fizetést húznak a tudósoknál stb. . . ., szóval kivéve mindazokat, kik másképp vélekednek az egyenlőség elve felől, s kiket ennél fogva „aristos“ névvel szoktak jelölni: úgy hogy e nagy szó alatt „nép“ elvégre is csak a proletárok osztályát lehet értenünk s ennek is csak azon részét, mely nagyobb városokban lakik s a munkások legalsó osztályához tartozván, a termékek egyenlő felosztása mellett nem veszítene semmit.“¹⁾ Ezt a tételt csak megfelelően kell módosítani s ez a meghatározás a mindenkori kommunista államra ráillik.

Az elvont kommunista állam ugyanakkor a szabadság elnyomásával a tökéletes nyugalom volna, a megszabott kereteken túlmenő minden cselekvőképesség, minden lendítő erő nélkül. Embertípusa teljes realizálásában a Quelelet-féle matematikai átlagember volna. Gyümölcse a legnagyobb fokú tespedés, végzetes hanyatlás lenne. Az ember önmagát tagadná meg. Az emberiség több évezredes története ezzel ellentétben folytonos küzdelmekről, új és új célok felé való haladásról, meg nem szűnő alkotással és tevékenységgel párosult új és új fejlődésről tesz tanuságot. Ezért tarthatatlan az egyenlőségnek kommunisztikus felfogása, ez az egyoldalú dogmatizmus, mely hisz egy végső monizmusban, az emberiség gazdasági és erkölcsi egyformává való válásában.²⁾ Az örök mozgás törvényei az emberi küzdelmekre is ráillenek s ha bekövetkeznék egyidőre nyugalom, ez csak látszólagos volna, hogy annál élénkebb mozgást váltson ki. Ami ennek a szinte megdermesztő nyugalmi állapotnak ellenáll: az a szabadság. Elemi erővel törne utat magának,

¹⁾ I. m. i. II. kötet 33. oldal.

²⁾ *Kultúra és tudomány*. Palante: *A szociológia vázlatja*. Ford. Mikes Lajos. Budapest, 1912. 219. old.

hogy lerázza a bilincseket s ezért lehet mondani, ha a kommunizmus lehetséges, ennek következő társadalmi formája csak az anarchizmus lehet, hogy ismét folytatódjék a körfutás törvénye.

Az egyenlőség és szabadság eme ellentétéből mutatkozik a jövő iránya is. Lehet, hogy a szabadság további korlátozásokat fog szenvedni, de megszüntetni képtelenség, mert igaza van Eötvösnek, hogy épp »a tömegek leghatározottabb ellenszenvével találkozik mindaz, ami a szabadságot megszorítja«. Nem érdekes-e, hogy a proletárdiktatura úgy Oroszországban, mint minálunk, nemcsak az ellenforradalommal, a külső ellenséggel küzdött, hanem épp a proletárság körében indultak meg mozgalmak, amelyek már a szabadság megnyilvánulásai voltak a mechanikai egyenlősítés ellen. Ezért volt a törekvés a szakszervezetek megszüntetésére vagy legalább is átmenetileg átforgalmazására, amelyek útján először nyilatkozott meg a kijózanodott munkásság, ezért a tiltakozás az új rendben a strike ellen. Nálunk még csillapítólag hatott a rábeszélés, Oroszország már a proletárok tömegeivel szemben is alkalmazza a legképtelenebb terrort. A dolgok ily irányú fejlődése a magyar bolsevizmus belső összeomlását idézte elő s a történelem vaslogikájával fog ez Oroszországban is bekövetkezni, avagy oly messzemenő engedmények tételére — amit folyton észlelhetni — kényszeríti a hatalom mai birlalóit, hogy végeredményben lényegtelen különbség fogja elválasztani egy az egyéb államok társadalmi rendjén alapuló kormányzattól.

Mindezek az ellentétek, amelyek nélkül nincs fejlődés, nincs haladás, teszik az osztálytagozódást is a társadalom szilárd törvényévé. Ennek következeként a szocializmus, amit joggal követelhet, nem lehet egyéb, mint a munkásságnak, mint osztálynak való elismerése s ezen belül a törvényes úton és törvényes eszközökkel való küzdés lehetősége.

Mindennek a lehetősége a szocializmus részére általában megvan, és az eredmények is, miket ebben az egyenlő fegyverekkel folytatott küzdelemben kivívott, kielégíthetik. Ha a nyugati államokat tekintjük, a munkásság képviselői benn ülnek a törvényhozó testületekben s jórészt ennek folyományaként látjuk nemcsak a mind nagyobb árnyokat öltő munkástörvényhozást, a munkás standard of lifejának folytonos javulását — rácsáfolva Marx-ra — hanem a törvényhozáson kívül a szocialista párt helyét foglal nem egy helyen az állami, a helyi közigazgatásban, sőt gazdasági vezetésben is. Ennek a mérsékelt irányzatnak lehet betudni, hogy a szocializmus majdnem általánosan, így nálunk is, a liberálisabban gondolkozó polgárság szimpátiáját szintén megnyerte s amint nem egyszer támogatta a liberális törekvéseket, sőt

Angliában ott találjuk — van rá eset — a konzervatívokkal egy táborban, úgy megfordítva máskor törekvéseinek nagyobb súlyt kívánván adni, a polgárság egész számottevő hányada szavazott a szociáldemokratákkal.¹⁾

Ha a szocializmus más utakon jár, szemben találja magát az emberiség érdekeivel. Sem az egyenlőség, sem a szabadság eszméje nem vihető túlzásba, mert a teljes egyenlőség lehetetlen, a korlátlan szabadság pedig anarchiát jelent. A bolsevizmus az osztálynélküliség megteremtésére, a rendszer életképessége érdekében mindent le akart rombolni, de rövidesen meg kellett győződnie, hogy ez a saját sirja is. Új osztályok, ha hatalomra jutnak, mindig hisznek egyideig a kizárólagosságban. A francia forradalomban is 1789-ben előbb a harmadik rend jogait, majd kizárólagos uralmát követelték, de csakhamar észbe kellett kapni s megnyugodni abban, hogy a világ mindenütt a kompromisszum jegyében fejlődik s halad a maga útján. Még kevésbé fogja tűrni a mai folyton jobban és jobban integrálódó társadalom egy osztálynak, avagy amint ezt hiszem, meggyőzően sikerült igazolni, egy osztály kisebbségének önkényre támaszkodó uralmát. A városi és ipari proletáriátusnak, illetve ennek egyik rétegének hatalomra jutási szándékát érezte meg intuitív erővel és ez ellen szállt sikra teljes lényével a falu.

A munkásságnak, mint osztálynak, meg kell tanulnia, hogy a jelen társadalmi rendben az osztályok nem egymás fölé, hanem egymás mellett helyezkednek el. Vegyen tudomást arról, hogy a fejlett társadalom nem ismer el zárt és merev osztályokat, úgyszintén nem tűri el az egyenlőség eszméjének ál beállításával egy rétegnek sem a kizárólagos uralmát s a legélesebb ellentállást fejtí ki oly uralom létrejötte ellen, melyben „a munkavezetők és a javak kiosztói — ezen békés janicsárok — egy nagyon zárt, összetartó s szűkkörű kasztot alkotnának!”²⁾ Igaz, hogy a szocializmus körét kitevő osztály s a többi osztályok között áthidalhatatlan szakadék az, hogy amaz a vagyonközösség, emezek a magántulajdon elvének alapján állanak. Még sincs más út a jövő részére. A kapitalizmusnak s a mai társadalmi rendnek, mint a munkásosztálynak ártalmára lenne a bármely oldalról jövő merev elzárkózás. A kapitalizmus saját fenmaradásának jól felfogott érdekében kell, hogy igen sokat megvalósítson a munkásság helyzetét javítani célzó törekvésekből. Világszerte a szociális reformok időszakát fogjuk élni, a gazdaságtársadalmi

¹⁾ Ez a jelenség különösen Németországban észlelhető.

²⁾ Faguet i. m. i. 52. old.

élet előreláthatóan nagy változásokon fog átesni, viszont a szocializmus képviselői is kötelesek, hogy rideg, az utolsó ötven év viszonyaival megcáfolt dogmatizmusból engedjenek. Meg kell tenniök ezt parancsolóan még akkor is, ha netalán a választói jognak általánossá válásával itt vagy amott a népképviselésekben a többséget sikerül elérniök. Amint a mostani többségeknek, még akkor is, ha a parlamentekben a szocializmus nem, vagy gyengén van képviselve, meg kell alkudni saját érdekekben is a munkásosztály jogos és méltányos követeléseivel, úgy egy szocialista többség sem követhetne — kivéve teljes, de azért rövid lélekzetű abszolutizmus esetét — a többi osztályokkal szemben más utakat. Ezért lehetetlen a kommunizmus, ezért kell a szocializmusnak feladnia statikus dogmatizmusát s ezért a józan és okos szocializmus a jövőben inkább a törvényes úton fog érvényesülést keresni. Nem jelenti ez azt, hogy nem lesznek harcok, küzdelmek, sőt néha forradalmi kitörések, azonban az alapjelleg a kölcsönös engedékenység mellett a fennálló társadalmi renddel való megalkuvás lesz. Ez okból helyesen fejezi ki a következőkben a jövő irányát G y s t r o w: „E n g e l s, az öreg forradalmár saját maga tabula rasát csinált a kötelező forradalomból. A végcél felé vezető szocialista mozgalomnak törvényes utakon kell lefolynia. Aztán jött B e r n s t e i n, aki eltörölte a végcél dogmáját. Minden mozgalomnak van iránya, de más dolog az irány és más dolog a végcél.“¹⁾

Viszont épp azért, mert a munkásosztály elismert osztály, mert az általános választói jogban megadatott neki az alkalom és mód a teljes érvényesülésre, a polgári társadalomra szintén nagy feladatok várnak. Strucpolitika volna azt hinni, — mint sokan vélik — hogy a szocializmus lejárt irányzat. Ily felfogás, ily nagy tévedés kiszámíthatatlanul megbosszulhatja magát. Ideig-óráig — s ez megint az örök változás törvénye — veszíthet erejéből, de mint a francia s egyéb példák igazolják, ismét életerőhöz jut. A polgárság a jövőnek csak úgy nézhet nyugodtan a szemébe, ha önmagát erősíti, hogy kellő erővel vehesse fel a küzdelmet a bolsevizmus ellen. Első kötelessége oly szociális és gazdasági politikát űzni, s erre minden eszközzel rá kell kényszeríteni a kapitalizmust, hogy mindenütt a közép- és kisexisztenciák számbelileg és erőben megnövekedjenek. Meg kell tanulnia a szocializmustól a szervezettséget, ennek és pedig a polgárságnak valamennyi rétegét egységbetömörítvén, meg kell történnie mindenütt. Ha ez a belső megerősödés, ez a szervezkedés megtörténik, ennek

¹⁾ *Socialistische Monatshefte*, 1900. évi. októberi füzet.

rezultánsa lesz az osztályok harmonikus együttműködése és nyugodtan várhatni a jövő-fejleményeit. Az esetben pedig, ha a szocializmus erre az álláspontra lépni nem volna hajlandó, akkor előáll a helyzet, hogy az egyik osztálynak abszolútizmusra való törekvéseivel szembe kell állítani a mai társadalmi rendre támaszkodó s az egyes osztályok felett áíló abszolútizmust. Ez a megoldás azonban magában rejti a végnélküli harcot és küzdelmet.

A magyar szocializmusnak a kifejtett alapon hasonlóképen szakítani kell eddig követett irányával és taktikájával. Új tartalommal kell ellátnia programját s a gyűlölködés által vezérelt osztályharc helyett törvényes úton kell jogos és méltányos törekvéseinek érvényesítését keresni, magáévá tevén egyidejűleg a keresztény erkölcsöket is. A kereszténység és a szocializmus mind a kettő az univerzalizmus képviselője s ma mindenki él a szigorú meggyőződés, hogy csak az egyén szabadságát tisztelő keresztény világnézet viheti az emberiséget szebb jövő felé. Hervétől, Noskétől és társaiktól, valamint a német munkásság világtörténeti jelentőségű önfeláldozásából meg kell tanulni, hogy nem a nemzet ellen, de a nemzeten belül helyezkedjék el. Ki kell dobni a magyar munkásságnak magából mindazt az elemet, mely az egész osztályt s vele az egész magyar nemzetet egy borzalmas játék tárgyává szolgáltatta ki s új vezetőkkel új célok felé kell haladnia.

* * *

A kisajátítók ki fognak sajátítani, a magántulajdont a köztulajdon váltja fel, így szól a marxizmus egyik tantétele. Erre a dogmára építette a bolsevizmus egész socializálási programját. Nem lehet kétségbe vonni, hogy Marx és Engels a szocializálást, mint a mai társadalmi rendnek egyik elvi jelentőségű kérdését helyesen vették észre, de a legnagyobb tévedésbe és hibába estek akkor, amikor ezt általánosították és mint konkrét megvalósulható végcél állították be. A szocializálás, avagy nacionalizálás, állami kézbe vétel, illetve közüzemmététel bizonyos korlátok között, meghatározott törvények szerint magának a kapitalista fejlődésnek az eredménye. Meg van szabva az egész jelenségnek köre, hogy mire terjedhet ki, amint körvonalozott, hogy mikor, minő feltételek mellett és hogyan hajtható végre. Éltek és élnek ezzel az eszközzel akkor és ott, ahol az állam és társadalom általános érdeke megkívánja, amikor magasabb pénzügyi szempontok teszik ezt szükségessé, ahol a

fejlődés oly magas fokot ér el, hogy a verseny kikapcsolásával egyes funkcióknak és szükségleteknek ellátását a magánüzemmel szemben a közüzem jobban biztosítja. Az egész folyamat bizonyos egyformaságot ért el s feltétlenül egyenletes kielégítésre váró tömegszükségleteket tétel fel, ahol közérdekből a piac bizonytalanságának és konjunkturájának kikapcsolása kívánatos, sőt szükséges, de erre viszont mint-hogy — s ez is egy előfeltétel — rendszerint a termelés és fogyasztás helyileg összehalálkoznak, a lehetőség meg is van. Ezen az alapon vette át az állam a pénzverést, a vasutakat, tartja kézben a postát, távirót, építi a közutakat stb., ezeken az elveken alapulnak az állami monopóliumok, valamint hasonló indokokból látjuk a municipiumok részéről elsőrendű közszükségleteknek (gáz, villany, víz, újabban itt-ott kenyérgyártás stb.) saját üzemben való ellátását.

A közüzemre való átmenetnek további sajátos kelléke, hogy kártalanítás mellett és hogy oly időpontban történjék, amikor nemcsak megvan minden alap a határozott értékelésre, hanem biztosíték van arra nézve is, hogy a további fejlődés gazdasági romlásba nem viszi a közületet. Nem érdektelen, hogy a kártalanítás eszméjét Marx és Engels még az általuk feltételezett ama helyzet mellett is, hogy az új társadalmi rendre való áttérés idejében a tőke csak néhány kézben volna összpontosítva, sem ejtették el. Engels 1895-ben írja, hogy a tulajdonosok kártalanítását semmi esetre sem szabad lehetetlenségnek tekinteni, Marx pedig a legjobb és legolcsóbb módnak tartja a kártalanítást a tőkésektől való könnyed megszabadulásra. Vanderweldé ugyancsak ez alapon figyelmeztet azokra az ellenállásokra, zavarokra és véres összeütközésekre, amelyek a kártalanítás nélküli kisajátításból származnának.¹⁾ Hogy a bolsevizmus, mely egész rendszerét a nyers erőre és a gyűlöletre alapította, mindezen túltette magát, azon nem csodálkozunk. Ami a problémából a mai helyzetben felkelti figyelmünket, úgy az az a tény, hogy az előadott előzményekből kiindulva, ma, amikor a pénz elértéktelenedésével minden komoly értékelés lehetetlen, mikor az egész világgazdaság egy borzalmas értékpusztulásból és évek hosszú során át nagy arányban kimaradt termelésből származó válságban van, viszont az államok a legsúlyosabb, majdnem megoldhatatlannak ígérkező pénzügyi problémák előtt állanak, amikor legnagyobb bűn volna a magán-tőke szabad képződését és mozgását gátló bármily intézkedés, az államosításnak a lehetősége még a legszűkebb körben is az állam pénzügyeinek s az egész gazdasági életnek komoly veszélyeztetése nélkül majdnem kizárt. Ezek az okok készítették a német és osztrák

¹⁾ Vanderweldé: *Die Entwicklung zum Socialismus*. Berlin, 1902. 182. old.

kormányokat is, hogy államosítási törekvéseiket jobb időkre halasszák.

Azok az államosítások, amelyek a múltban eszközöltettek s amelyekhez hasonló intézkedések szükségessége különösen állami pénzügyek szempontjából a jövőben is felépülhet, a kapitalista rendre vannak felépítve. De ép ez okozza másrészt, hogy szocialista részről ezen államosítások ellen, minthogy növelik a fennálló társadalom erejét, nem egyszer komoly ellenállást fejtenek ki. Ezért foglalt élesen állást a német szociáldemokrata párt a Bismarck által tervezett dohánymonopólium ellen, ezért voltak ellene a Kanitz-féle gabona-monopóliumnak, a német agráriusok ama törekvésének, hogy a birodalmi bank állambankká alakuljon át, ezért nem látják szívesen, ha az állam a mai társadalmi renden belül valósít meg birtokreformokat, mert az új tulajdonosok az állami közbenjárás révén azzal erős függőségi helyzetbe kerülnek stb.¹⁾

Az előbb tárgyalt államosítási rendszer és a szocializálás mély elvi ellentétben vannak. Nem kívánjuk most ezt a nagyjelentőségű kérdést tárgyalni, de arra rá kell mutatni, hogy aki az eddigi államosítást a szocializálással kívánja felcserélni, annak tisztában kell lennie azzal, hogy az utóbbi organikus része a kommunista-rendszernek s így erre az alapra való helyezkedés a kommunizmushoz való átmenetelt vonná maga után.

Azt pedig, hogy a végcélként hirdetett minden részében keresztülvitt expropriáció nagyon súlyos feladat, Marx és Engels átértézték akkor, amidőn több előfeltételhez kötötték, amilyenek a tőkének és általában a termelőeszközöknek kevés kézben való egyesítése, azaz a majdnem tőkételes koncentráció, a gazdasági és tőketelítettség, valamint az ebből származó termelési válság.

A Marx és Engels által megkövetelt koncentráció csak arra vall, hogy tisztában voltak azzal a történelemfilozófiai alapelvvel, hogy új gazdaság társadalmi rendet a legmesszebb menő forradalommal sem lehetséges kialakítani mindaddig, míg a régi háttérbeszorításával az újnak életképességéhez megkívánt átalakulás legnagyobb részében meg nem történt. Elméletileg egész jól alapozták meg rendszerüket, csak az a hiba esett meg velük, hogy a koncentráció és a hozzáfűzött következtetések tekintetében az élet — mint az előbbi fejezetek nyomán láttuk — nemcsak nem adott nekik igazat, hanem homlokegyenest ellentétes irányt vett s a közép és kis egzisztenciák megnövekedésén kívül

¹⁾ Kautsky: *Die Agrarfrage*. 321. old.

még a nagytőkések számát is megszorította. Ezt a csalódást kívánja pótolni egyik-másik rendíthetetlen követője Marxnak azzal, hogy a részvénytársaságokat, a kartelleket s hasonló alakulásokat tekinti olyanoknak, mint amelyek előhírnökei, átmeneti formái a szocializálásnak. Érdekes téma s sajnos, ez alkalommal nincs időnk vele részletesebben foglalkozni, csak arra utalunk, hogy bármiként vélekedjenek szocialista részről, ezek a szervezetek nemcsak nem tartalmaznak bizonyítékot a kapitalista termelési organizáció kikapcsolhatóságáról, hanem ellenkezőleg a folyton szövevényesebbé váló kapitalista termelésnek logikai fejleményei, amelyeknek összes kritériumai, mozgató rugói benne rejlenek magában a kapitalista rendszerben s melyek közül a kartellek, szindikátusok stb. nem egyszer még a koncentrációs folyamatnak is elébe vágnak, termelési, ár és árúelhelyezési politikájukkal fentartván egyébként életképességüket elvesztő vállalatokat.

A gazdasági s tőketelítettségnek, avagy mint Marx nevezi, „Hochkonjunktur“-nak, mint posztulátum felállításának az indoka ugyancsak eléggé világos. Új társadalmi rend csak akkor tartható fenn sikerrel, ha az előbbinél szemmel láthatólag többet nyújt. Különösen áll ez olyankor, amikor azoknak igényei, akiknek érdekében vezetetik be az új rendszer, előzetesen annyira felcsigáztatnak, mint ez a munkásoknál történik a szocializmus részéről. Reális felfogásra vall, hogy a régi rendnek a fejlődés tetőpontjára kell jutnia, hogy gazdag örökséggel kezdje meg a következő pályafutását, mert ellenkezőleg a gyermekbetegségek elpusztítják. Arra nézve, hogy ez a telítettség mikor következik be, megint nem kapunk határozott választ, mint ismerv ismételtén a koncentráció legmagasabb foka van oda állítva. Érthető tehát, ha komoly szocialisták is ezt a jövőt az utolsó évtizedek alakulására alapítva nagyon távolinak tartják s ezért mondja Vandervelde avégből, hogy a Marx és Engels által előírt kisajátítás bekövetkezéssé és legyőzhetetlen akadályokba ne ütközzék, a kapitalista koncentráció nyilvánvalóan tetőpontját kell hogy elérje, az egyéni, tehát magántulajdon csak emlékezetben élhet és a polgárok valami borzalmas nagy számának proletároknak kell lenniök, akik tényleg semmit sem veszíthetnek el, csak láncukat.¹⁾ Ez a perspektíva már önmagában a kommunizmust az utópiák világába helyezi.

A marxizmust tehát legtöbb tételében alapjában dönti meg a fejlődés; a bolsevizmus viszont még nem is marxizmus, ennek is csak önkényes meghamisítása. Kisebbség hatalmi bitorlása jogán meg akart szüntetni társadalmi rendet, melyet az emberiség túlnyomó többsége

¹ I. m. i. 189. old.

magáénak vall s amelyen belül az érdekek kellő összeegyeztetésével folytonos haladás mellett mindenki megtalálhatja képességeinek szabad érvényesítését, egyéni függetlenségét és — amit a bolsevizmus útján nem érhet el — helyzetének javulását. Természetellenes akciókat azonban a társadalom sem tűr el s a bolsevizmus saját súlya alatt roppan össze.

Nem részleteiben, csak nagy vonásokban nézzük, mire vállalkozott a szocializálás terén a bolsevizmus s mindent igazolva látunk. Szocializálta a földet, de csak elméletben. Kényszerítő nyomás alatt meg kellett alkudnia — mint már erre rámutattunk — a kisbirtokos-osztállyal. Megfélemlítette őt ebben a társadalmi osztályban rejlő hatalmas ellenállási erő; a III. Internacionálénak és hatása alatt a magyar bolsevizmusnak rést kellett ütnie a merev dogmaként vallott társadalmi tulajdon és az egyedül boldogító nagyüzemi elvein. Elvileg ugyan itt sem mondott le a kisajátításról, de tudatában annak, hogy a keresztülvitelhez hatalmas nincs és a jövőben sem igen lesz, az említett Internacionálé a tanítástól és példaadástól várt eredményt, a végtelenségbe tolván ki ezáltal a kérdés megoldását. Óhajt-e valaki fényesebb bizonyítékot, hogy merev, zárt rendszert a társadalom nem tűr, minden új rendszerbe, ha életképes is, a múlt, ha netalán más formában és más szereppel, de életet kér. A kommunizmus a magántulajdont rendszeréből kizárván, tehát történelemfilozófiailag is tarthatatlan s első napjaiban csatavesztett lett, mert azonnal teret kellett engednie a legkülönbözőbb formában legnagyobb ellenfelének, a magántulajdon érvényesülésének.

Nem járt sikerrel a közép- és nagybirtok szocializálása sem. Ezeket minden megváltás nélkül a Tanácsköztársaság tulajdonának nyilvánították, de a valóságban más történt, mint amit céloztak. A gazdasági cselédeket, minthogy ahhoz, hogy az összes birtokokat a tulajdonosoktól elvehessék, szükségük volt ezek támogatására, eleinte azzal kecsegtették, hogy a gazdaság menetébe irányítólag belefolyhatnak és a birtok tiszta jövedelmében részesedni fognak. Megnyerésük érdekében állapítottak meg oly nagy fizetéseket, amelyeket — amint azt bizonyára jól tudták — az egyes gazdaságok el nem bírhatnak. Számtalan gazdaság volt, mely sem a cselédségnek beígért konvenciót, sem a vetőmagot nem tudta a termésből fedezni. Csak az idő rövideje és az a körülmény, hogy a termés betakarítása előtt veszélyesnek tartották az új rendet életbe léptetni, gátolta meg a kommunistákat abban, hogy a gazdasági cselédektől is — amint az tervbe volt véve és már köztudomásra jutott — mindent elvegyenek és ellátásukat mindenképen egyforma kvótára szorítsák; megfosztva őket még a marhatartástól vagy

legalább annak a produktumaitól is, így célozván a magántulajdon megszüntetését ennél a rétegnél. Ugyanekkor, dacára a jólétnek, melyet a cselédségnek ideig-óráig biztosítottak, komoly produktív munka nem folyt, a gazdasági munkák elhanyagoltattak és legtöbb helyen amerikázás kapott lábra. A mezőgazdasági munkásosztály, amelyet oly hosszú időn át, annyiszor izgattak a legféltelenebbül a földosztással, szintén nem volt hajlandó belenyugodni az állami tulajdonba, hanem saját földet és hozzá felszerelést akart. Miután rájöttek arra, hogy a városi és ipari népesség ellátása érdekében a nagybirtokok fentartandók, a falu népének a fölcsigázott földéhségét a szövetkezeti formával akarták kielégíteni. Hogy a magyar paraszt szövetkezeti gazdálkodásra nem alkalmas, nem kell bővebben fejtegetni. A különbség végeredményben a régi renddel szemben csak az volt, hogy a régi nagy- és közép-birtokosok helyére, akik saját önérdeküktől hajtván és a verseny hatása alatt az adott viszonyokhoz képest a lehető legjobb eredményre törekedtek, a sok bürokratikus szervben (termelőbiztos, munkástanács stb.) határozatlan számú birtokosok összessége került, akikkel szemben a tulajdonképeni szövetkezeti tagok, a cselédek és munkások csak a statisztika szerepét játszották. Ezer és ezer számra kapcsoltatván ki a régi tulajdonosok s vezetőik, az egyéni kezdeményezés és felelősségérzet megszűnővén, nem gazdálkodás, hanem inkább garázdálkodás folyt, amit gyakran a volt birtokosból lett termelőbiztos sem tudott kiküszöbölni, legfeljebb valamennyire mérsékelni. Lehetett-e ott eredményt elvárni, ahol még a szakember is kikapcsoltatott, és évenként váltakozó tudatlan és tapasztalatlan testületek által megállapított üzemterv szerint kellett volna dolgozni és minden alkalmazott csak felügyelni s irányítani akart, de alapos s lelkiismeretes munkára senki sem volt hajlandó. Az individuális vezetés minden gazdasági üzemnek a sajátossága, de legkevésbé nélkülözheti ezt a mezőgazdaság. A kommunisztikus bürokratikus rendszer, a hamis alapokon felépített szövetkezés és a teljes eredménytelenség iker-testvérek.

Általános elégtelenség, örökös tanácskozások, ezer és ezer holdakra rúgó területeknek műveletlenül maradása, a mezőgazdasági üzemekből az állatállomány nagy részének Budapest proletáriátusa hangulatának fentartására oktalán kivonása és felemésztése (pl. dunántúli juhállomány megsemmisítése), az álló és forgó tőkének megsemmisítése, a vezető orgánusok párját ritkító visszaélései jellemezték az egész rendszert.

Bármit tett volna a bolsevizmus, a kérdést megoldani nem lett volna képes. A mezőgazdasági munkás helyes érzékével észrevette, hogy ki van szolgáltatva az ipari proletáriátusnak s veleszületett ösztönével állt

ellen a tervbe vett szocializálásnak. Meg is születtek hamar ellene a vádak; a diktatura rá nézve jobb anyagi életszínvonalat teremtett, mint az ipari proletáriatusra, nem forradalmár, tehát forradalmosítani kell és így tovább.

A letűnt idők azonban tanulságokat is rejtenek magukban. A szocializmus önmaga ellen vét, amikor ezt az osztályt oktan módon izgatja a viszonyok által nem igazolt földosztásra. Amitől a bolsevisták önmaguk megijedtek s aminek a földművelési népbiztos nyíltan kifejezést adott, hogy „a proletárdiktatura kikiáltása módot adott arra, hogy a földreformot eltöröljék és a nagybirtoktestek feldarabolását megakadályozzák“¹⁾, a szocializmus ne kényszerítse rá szélsőségeiben a mai társadalmi rendre. Viszont a mezőgazdasági munkásosztály és a cselédség meggyőződhetett arról, hogy válságos időkben minden tőkeerő nélkül keresztülvitt reform rájuk nézve is pusztulást jelent. Az állam és a társadalom pedig vonja le magára nézve a következtetést, hogy a mezőgazdasági munkásosztályban jelentős erő van minden végzetes iránynyal szemben, és ezt törekedjék okos és higgadt birtokpolitikával a maga javára fordítani.

Könnyebben ment a szocializálás a gazdasági élet egyéb részében, de annál rettenetesebbek voltak főként az iparra nézve az eredmények. Az ipar már a proletárdiktatura kikiáltásakor a legtökéletesebb válságban volt. Nagyfokú nyers- és üzemanyaghiány folytán a termelés a legtöbb iparágban már hónapok óta szünetelt vagy legalább is nagyon korlátozott volt. Ellentétben ezzel, a munkabérek rohamosan emelkedtek s kormányzati intézkedésekkel köteleztettek a vállalatok teljes, sőt megnövekedett munkáslétszámnak minden ellenteljesítmény nélkül a magas béreket, illetve ennek meghatározott hányadát fizetni. Nem egy vállalat volt, amelynek ez a rendszer, amely ott is, ahol munkaalkalom lett volna, a legszerencsétlenebb melegágya volt a munkanélküliség mesterseges fentartásának és terjesztésének, már az alaptőkét megtámadta. Még Marx és Engels is kétségbeestek volna, hogy a fejlődésnek még kezdetén levő, de a forradalmi idők s a külpolitikai helyzet következtében leromlott, tőkeszegény iparvállalatokon építik fel az ő rendszerüket, lehet mondani: kommunizálták a semmit.

Elvágják az ipart egyéb életerőitől is. Kisajátították a pénzügyintézeteket, mert mondták „a bank nem termelőüzem, csak egy nagy épület irodahelyiségekkel“. A pénzügyintézeteknek csak egy feladatkörük volt, ritkán jogos, de annál gyakrabban jogtalan kifizetéseket végezni. Büszkén

¹⁾ Lásd: *Szociális termelés* 7. szám.

hangoztatta a bolsevizmus, hogy a finánc-tőke szerepét megszünteti nálunk is 8 milliárdot foglalt el. Ha csak egy kis fáradságot vesz magának és felnyitja a statisztikai évkönyvet, meggyőződhetett volna, hogy a milliárdok nemcsak a tőkemágnások kezében születnek meg, hanem számottevő része van ebben a szorgos munka, az erős önmegettartoztatás, szigorú takarékoság által képződött kis tőkéknek is (1913-ban 2 millió betétkönyv közül csak 31 ezer volt 20 ezer koronánál magasabb összegű s így a 3·9 milliárdnyi betétből 3 milliárd körül jutott a kistőkésekre) és a pénzügyintézetek, amikor úgy ezeket, mint ez egyéb tőkét összegyűjtik és a gazdasági életbe, a termelésbe átvezetik, még sem egyszerű épületek. Ez a kistőkeképződés a háború alatt a jó kereseti viszonyok folytán még fokozódott s ezekre megy azoknak a munkásoknak a száma, akik kisebb-nagyobb tőkét gyűjtöttek össze. Hogy ezek a kisemberek munkájuk eredményét kockára téve látván, a rájuk erőszakolt helyzetbe nem nyugodtak bele, az önként értetődő s a kommunizmus — persze megint átmenetileg. — ezt a körülményt figyelembe kellett, hogy vegye s elveinek fentartásával bár, de a kistőkét fel kellett oldania a kommunizálás alól. Sőt csakhamar, mikor már a bankok pénzkészleteit elharácsolták, a törvényellenesen kibocsátott pénzzel mire sem mentek, biztatniok kellett — önmagukat most már teljesen megtagadva — kamatfizetés mellett az embereket a pénzbetetésre.

Rendkívül tőkedús országban, ahol ezenkívül a bankkoncentráció majdnem valóság, a válság teljes kitörése ideig-óráig elkerülhető lett volna, oly államban és oly viszonyok között, mint mi voltunk, akik a legszorosabb értelemben rászorulunk a külföldi tőkére, a bolsevizmus okatlan, nem a gazdasági életben gyökerező, hanem tisztán elvont elméleteken s gyűlöletérzetre támaszkodó intézkedéseivel tudatosan zúdította az országra a katasztrófát.

Az ipar s a gazdasági élet megbénulásához vezetett a kereskedelem szocializálása. A külföld már a rendszerből folyólag a legmerekvebben elzárkózott tőlünk s így minden nyersanyag és belföldön elő nem állított szükségleti cikk beszerzése lehetetlenné lett téve. Hasonlóképpen megbénult a belső forgalom és az a csekély készlet is, ami volt és az a kevés árú, amit termeltek, eltűnt s nem került forgalomba. Minden kereskedő, mivel jóllehet csak a nagykereskedők kisajátítása volt kimondva, de ezt a kört minden nap tetszés szerint tágították s így a legnagyobb bizonytalanság uralkodott, tartózkodott minden üzlettől. A forgalomnak a központosítása az anyaghivatalokban, melyek a nyers anyagok beszerzéséről s a feldolgozó üzemek között való szétosztásáról, s az elosztó telepeken, melyek a készárú forgalmazására voltak hivatottak, csődöt-

mondott. Az utóbbiak alig létesültek, az előbbiek pedig vagy nem funkcionáltak, s ezáltal későbbre megvédték az anyagok, vagy visszaélésekben csúcsodosott ki munkásságuk. Ily körülmények között a kereskedelem terén a bolsevizmus tevékenysége kimerült, hogy kényszerítették a kereskedőket meglévő árúkészleteik eladására, amit ezek viszont elrejtéssel s minden elgondolható amerikázással minél szűkebb térre iparkodtak szorítani, elrekviráltak nagy számmal árúval együtt üzleteket, amelyekkel a munkásokat ellátó szövetkezetet célozták óriási vállalatá felduzzasztani és árúcserét akartak bevezetni élelmiszer ellenében a vidékkel, amikor az árú a legilletéktelenebb kezekbe került, az élelmiszer ellenben elmaradt.

Az ipari termelésnek meg voltak a leküzdhetetlen akadályai magában az iparon belül is. A szocializálást illetőleg rendszeresség, következetesség és tervszerűség e téren sem volt. A vegyes rendszert kellett itt is eltérni. A szocializálás csak a 20 munkásnál többet foglalkoztató üzemekre terjesztették ki. Ugyanakkor, amint valakinek a vezetők közül jól esett, avagy maguk a munkások úgy vélekedtek, a kisebb üzemek szintén szocializáltattak.

A szocializált üzemek életképtelenek voltak már a nyersanyag és üzemanyag hiánya, valamint a pénzügyi források bedugulása következtében.

Ezeknek az ismérveknek megléte esetén sem tudott volna azonban a szocializálás eredményt felmutatni. A szervezet az, amely kihívja önmaga ellen a legszigorúbb bírálatot. „A kapitalista termelésnek anarchiáját kell kiküszöbölni“ volt a jelszó s az egész rendszernek alapsajátosságává vált az anarchia. Statuáltak mindenekelőtt egy rendkívül szövevényes bürokratikus alapon megszervezett organizációt. A volt tulajdonosok, a régi kipróbált igazgatók és vezetők, akiknek száma sok ezerre rugott, eltávolítottak. Helyüket elfoglalták a termelőbiztosok, az üzemeket ellenőrző munkástanács, a technikai vezetőség, a helyi és kerületi ipari termelési tanács, a kerületi és központi üzemfelügyelőség, a kerületi gazdasági hivatalok és tanácsok, az üzemközpontok és így tovább. Hozzá tartoznak a szervezethez a már említett anyaghivatalok a megfelelő tanácsokkal és az elosztó helyek szintén a szükséges mellékszervezetekkel, valamint a helyi és központi munkás elosztó helyek. Végül a sok országos szerv, egy az egészet átfogó ellenőrző hivatal. A legtöbb szervnek a hatásköre azonos volt, ami a legélesebb és kiegyenlíthetetlen hatásköri villongásokra vezetett, illetve minden egyes szerv, figyelembe nem véve a másikat, intézkedett, legtöbbször a dolog természetéhez képest a legellentétebben.

A vezetést mindenütt csekély kivétellel a munkások vagy más erre nem alkalmas, önmagukat feltolt egyének vették át. Az egyéni tudást, a kezdeményezést, hosszú évek gyakorlatát, tapasztalatait, a szakismereteket, az önérdeken alapuló, de a társadalom általános érdekei által helyes mederbe szorított ösztönző erőt, a világpiac által diktálta üzleti szellemet és tevékenységet — mint az állami s helyi adminisztrációban — a kontárság és tudatlanság sajátította ki a maga számára és járta diadalittasan haláltáncát. A munkás, aki az előbbi rendben talán jól látta el rábízott munkakörét, alkalmasnak képzelte magát a legbonyolultabb, legnehezebb feladatkörök teljesítésére. Rendszerint nem a higgadtabb, megfontoltabb öregebbek, hanem a tett- és cselekvési vágytól túlbuzdult fiatalabbak követelték a vezetést. Nem lehet csodálkozni, a munkásság nem látván maga és az új irányítók és vezetők között nagy kvalitásbeli különbséget, nem szívesen látta az egyesek felülkerekedését, amiért lassan odaterelődött a helyzet, hogy mindenki csak parancsolni akart és nem volt, aki engedelmeskedjék. A vállalatok üzemi és kereskedelmi vezetésében az anarchia tetőpontját érte, hétről-hétre, sőt napról-napra új vezetők lettek, a munkafegyelem pedig teljesen megszűnt.

Fokozta a katasztrófát a munkabér problémája. A munkások — ők lévén az uralmon — szakadatlan bérkövetelésekkel állottak elő. A kormányzat nemcsak nem tudott ellenállni, hanem a pénzről alkotott hamis teoriával fokozta ezt. Nem térünk ki itt részlesen a kérdésre, csak arra a törekvésre mutatunk rá, hogy el tudták hinni, hogy a pénzt kiküszöbölik s munkajegyek alapján bonyolítják le a forgalmat, illetve a szükségletek ellátását. Vallották ez alapon, hogy őket nem érdekli a termények ára, teljesen irreleváns rájuk nézve, mi a munkabér. Előnyös, ha az árak s a munkabér a végtelenbe mennek, ezáltal a teljes pénzelértéklenedés áll be s a tömegekben megszűnik az a pszihikai inger, amit a pénz a kapitalista rendben kivált. Egyik oldalon elérték az eredményt. A munkabérek nem ismert magasságot értek el, az egész munkásosztály miniszteri s nagyobb fizetésekhez jutott. Minden jól gondolkozó gazdaságpolitikus tisztában van azzal, hogy a jól díjazott munkás biztosabb tényezője a termelésnek, mint a rosszul fizetett. A jelen esetben ellenben az ellenkezője következett be. A munkás telítve pénzzel, nem akarta belátni, miért dolgozzék, amit növelt még a pénzzel szemben táplált bizonytalansági érzete. Csődöt mondott ugyancsak az egységes időbérrendszer. Az egyébként is meglazult munkafegyelemmel párosulva ezek a körülmények a munkateljesítménynek a minimumra való alászállását eredményezte. Saját maguk kétségbeesve idéztek — bizo-

nyára a szelidebb fajtájából — példákat arra, hogy 100 és több százalékos béremelések mellett a munkateljesítmény a réginek felére, harmadára, sőt kisebbre csökkent.

Logikus következményként változtak meg az árak is. Rövid két hónap alatt láttunk példát egész 3.000 százalékos áremelkedésekre. A pénz elértéktelenedésének, a most is nyomasztó drágaságnak megvetették az alapját, de pénzkiküszöbölési elméletük kudarcot vallott. Ilyen merész álmai talán Marx-nak sem voltak. Ő a pénztől csak azt követelte meg, hogy a munkaidőt fejezze ki s a munkajegyét, az utalványt, amit a bolsevizmus céljának tűzött ki, „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“ című művében mint pénzt, híg utópiának minősített. Nem vették észre, hogy valaminek a lényegét nem az elnevezése, hanem a betöltött funkció adja meg. Ha a munkajegy vagy az ennek kapcsán kibocsátott utalvány ugyanazon alapon szolgál szükségletek kielégítésére szolgáló javak szerzésére, mint a mai pénz, úgy ez is azonnal pénzzé válik. Az egyes emberek közt s az életviszonyaik között levő eltérések (takarékos, pazarló, nagy családdal bir, kis családja van stb.) még a tőkeképződést is megindítja. Ezt a tőkét pedig elveik alapján ismét el kellett volna kobozniok, viszont az is bizonyos, hogy ahol a tőkeképződés, hacsak az élvezeti tőkére is — hogy az ő kifejezésükkel éljünk — megindult, előbb vagy utóbb ez keresztülör minden korlátot s felveszi megszokott formáját.

Ott, ahol a társadalom vegyes rendszeren épül fel, ahol ezenkívül az egész világ a pénzt ismeri el, mint forgalmi eszközt, ott csak rosszakarat vagy korlátoltság vallhat pénzkiküszöbölési elveket. Az élet meg is adta a feleletet. A bolsevizmus kénytelen elismerni a pénz szükségességét s nálunk is ugyanazok, akik ma a pénz ellen beszéltek, másnap új valutát létesítettek. A társadalom, az őstermelő, de maga a munkás is jobb pénzügyi politikusnak bizonyult, mint a bolsevista apostolok. Nem volt hajlandó kellő gazdasági alap hiányában értéket tulajdonítani az új valutának sem és a munkás legnagyobb gond elé állította a vezetőket, amikor bérét a régi pénzben követelte, aminek eleget is kellett tenniök. Még jobban lesiklottak elvi álláspontjukról, amikor már az adópolitikát is — kommunista társadalomban vagyonomokat és jövedelmeket ismerve el — megfontolás tárgyává kellett tenniök. Vagyis újabb bizonyíték, hogy a múlttal nem megy könnyen a szakítás s maga a bolsevizmus kénytelen-kelletlen bevallotta, hogy ez a sok átmeneti állapot generációkat kíván meg, de tulajdonkép csak azért, hogy nagy részében visszaállítsa a múltat.

Mindennek a következménye az iparra nézve nem lehetett egyéb, mint az eredményeiben és kihatásaiban borzalmas katasztrófa. Az egész rendszert - nem beszélünk itt a körmönfont visszaélésekről — első sorban a tőke felélése jellemezte. Nem állt ez meg a tartalék- és alaptőke felhasználásánál, hanem továbbmenőleg a meglevő nyers és üzemi anyagoknak minden indok nélkül való eltékozlásához vezetett. Több esetben — s ahol, mint Oroszországban, soká tart a kommunizmus, általános jelenség — az üzemek berendezése is áldozat lett. Műszaki berendezéseket más célokra használtak fel, megsemmisítettek. Talán jellemzőül mint legkirívóbb példát idézhetjük, hogy a legmagyarabb ipart, a malomipart mint akarták tönkretenni. A 11 budapesti malmot, 3-4 kivétellel, le akarták szerelni s a gépeket, vagy a gépekben levő nyersanyagot más célra igénybe venni, sőt külföldre más árúért cserébe adni. Hogy ez a törekvés sem ezen iparban, sem másutt nem járt eredménnyel, legtöbbször a munkásság erélyes fellépésén múlt, amely, midőn életexisztenciáját megtámadni látta, tiltakozott az őt boldogító rendszer ellen. Nálunk is, de főként Oroszországban, egyik speciális eredménye volt a szocializálásnak, hogy gyáraknak felszerelését eladták.

A termelés ezen viszonyok mellett az elképzelhetőleg legkisebb volt. Végül rá kellett lépniök az akkordbérrendszerre, szigorú büntetéseket — élelmezés elvonásáig — kezdtek statuálni, munkaversyenyen törték a fejüket, de nem tudták, mit értenek alatta, majd a nagyobb kereslet által gyakorolt ösztönnel — mint mondták — kivánták pótolni a közérdek iránti odaadás hiányát s végül még áldozatok árán is — áll ez kivált Oroszországra — visszahíván a régi igazgatókat és vezetőket, a feltartóztatlan pusztulást látva, C a s s a n d r a-ként kiálták „haladéktalanul át kell térni ismét a munkateljesítménnyel arányba hozott bérezésre. Senkit sem akarunk agyondolgoztatni vagy túleröltetni, de stb. . . .“ A legkövetkezetesebb formájában meg akarták valósítani a vasbértörvényt s oly munkafegyelmet életbeléptetni, amely mindkettő még a legridegebb kapitalizmusnak is szégyenére vált volna. Bámulatos csak az, hogy a munkásság nem vette észre s egy része ma is elvakult, hogy csak most akarták valóban rabszolgává tenni.

Járhatott-e tehát a bolsevizmus nyomában egyéb, mint pusztulás. A fejlődés helyett visszaesés — s ha tovább tart, megcáfolhatatlan törvényszerűséggel következik ez be — a primitív népek határozatlan kommunizmusába. Mikor a bolsevizmus megtagadta a M a r x és E n g e l s által megkövetelt előfeltételeket, tovább ment az elméletileg lehető, az utópián is. A kör négyesítésére vállalkozott s ha meg akarta ezt cselekedni, valahonnan merítette a hajtóerőt. A marxizmus alapelveiből indultak ki

látszólag, de e rendszer csak az örök rejtélyt képező Oroszországban születhetett meg. Fél évszázad, avagy hosszabb idő szellemi mozgalma vitte Oroszországot valami ismeretlen felé. Az irodalom által világra hitt nihilizmus, a tolstojianizmus mind méhükben rejtették a mai időket. Olvassa el bárki Tolstoj „Kommentár az evangéliumról“ c. művét s megéri azt, amit Oroszország átélt. Nem azt hirdeti-e itten, hogy „el kell költözni a városokból, szabadon kell bocsátani a gyárak és műhelyek népét, vissza kell térni a falukba és a pusztákra és ott dolgozni, az ember saját két kezével, mert az embernek csak az lehet az eredménye, hogy minden szükségletét egymaga elégítse ki.“¹⁾ Ha Oroszországnak öntudatlanul bár, de ez volt a célja, elérte. A nyugati kultúra azonban többre becsüli a fejlett típust s a munkástól a társadalom legfelsőbb rétegéig fel kell, hogy vegye — most már a szomorú példákon okulva — ezzel a métellyel a harcot.

A termelésnek a mai társadalmi renden belül kell maradnia, természetesen mindazzal a módosítással, amit az idők megkívánnak. Számolni kell azzal, hogy a fejlődés határai is megszabottak s most sok tekintetben más irányban kell a haladást keresni, mint az elmúlt évtizedekben. A természet aligha fogja azzal a bőkezűséggel önteni még ismeretlen és fel nem tárt kincseit, mint ezt már megszoktuk, de ki merné állítani, hogy az organizáció tovább fejlesztésén felépített racionális termeléssel nem tudjuk az anyagfelhasználást úgy irányítani, hogy a megtakarításokban benn van a haladás. Ha egy vagon búzát megőrölhetek 9 métermázsá szénnel, nem tartok fenn oly malmot — mint most látjuk — mely 13 q-val dolgozik. Ez a racionálisabb termelés — kétségtelen — részben üzemösszevonásra fog vezetni, de nem egy túlnagy üzemet is részeire bont. Előrelátható, hogy elkerülhetetlenek lesznek egyes, a termelést irányító, a luxus cikkek gyártását megszükitő s az elsőrendű életszükségleti cikkek előállítását fokozó intézkedések, valamint nem fognak elmaradhatni egyes fogyasztási korlátozások és szabályozások sem. A háború oly sok emberi és egyéb munkaerőt emésztett fel, hogy e téren is szigorúbb gazdaságossággal, minden munkaerőnek lehető tökéletes kihasználásával fog kelleni eljárni. Mindenesetre a technikának a jelentősége fokozottabb lesz s talán nagyobb mértékben bevonul oda is, mint pl. a mezőgazdaságba, ahol ma elég szűk körben érvényesül, azonban az emberi munka nélkülözhetetlen lesz. Ma s a jövőben is, ellentétben a marxista állásponttal, rajta fog nyugodni a termelés, mert még a gép is egyéni vezetést és irányítást igényel. Ezért

¹⁾ De Vogue: *Az orosz regény*. Tudományos Akadémia kiadása 1908. II. köt., 138 old.

volt oktalanság, amit a bolsevizmus akart, hogy mindenkit tetszés szerint minden munkakörre alkalmasnak tartott. Magától értetődik, a követendő szociálpolitikának is az időkhöz kell igazodnia, mélyebben kell szántania, mint a multban. Az örök ellenségekből, ha nem is barátokat, de legalább oly csoportokat kell teremteni, melyek nemcsak harcolni tudnak egymással, hanem az állam és társadalom javára mindkét részről való kölcsönös engedekenységgel össze is tudják egyeztetni érdekeiket. A tőke és munka között levő örökös ellentétet fel kell adni s meg kell tudni teremteni a kettő között valamely bensőbb szolidaritást.

Több, mint bizonyos, hogy az állam befolyása a gazdasági életre meg fog növekedni s erősebb irányítást s nagyobb ellenőrzést fog kellene erre gyakorolnia. Az állam ezen szerepe azonban nem lehet ellentétes a mai társadalmi renddel, sőt ellenkezőleg ezen kell felépülni, de úgy, ahogy S o h m mondja, hogy a szükséges változásokat minél enyhébbé tegye, irgalmatlanul nyesse a kinövéseket és iparkodjék határt szabni a túlzásoknak!

* * *

Sok tétele van még a marxizmusnak, melyet ép a bolsevizmussal kapcsolatban a való élet nézőszögéből bírálat tárgyává kell tenni. Ez alkalommal azonban még csak azt a végtelen mechanizálást vesszük bonckés alá, amelyet a kommunizmus a statisztika segítségével gondolt megoldani.

A mai társadalmi rend főmozgató erői az önérdeken felépített szabad verseny, a kereslet és kínálat törvénye, valamint az ezekből folyó áralakulás. Mint igen finom ideghálózat fogják ezek át az egész gazdasági életet, amely a legkisebb külső hatásra megrezdül.

A kommunizmus ezeknek az erőknél helyébe a legszélsőségesebb matematikai megállapítást lehetők tartja. El tudja azt képzelni, hogy oly tökéletességre emelkedhet a gazdasági élet mechanizálása, hogy az állam átalakul egy nagy nyilvántartó vállalattá. Hogy a statisztika eddig ép a gazdasági társadalmi életnek a jelenségeit tudta minden erőfeszítés dacára legkevésbé megfigyelése körébe hozni, az nem izgatja. Megelégszik azzal az önámítással, hogy a jelenlegi társadalmi rend nem tudja megoldani ezeket a kérdéseket, mert útjában állanak a ma uralkodó motívumok: az önérdek, általában az önzés, a legnagyobb haszonra való törekvés (a profit), az üzleti titok stb. Ezek kirekesztetvén — azt hiszi — senkinek sem áll érdekében akár a termelés, akár a fogyasztás tekintetében a való adatoknak be nem mondása.

Ez alapon az egész rendszer a szükségletekből indulva ki, meg kell, hogy állapítsa a legnagyobb pontossággal a fogyasztás mérvét. Meg akar oldani egy kérdést, ahol a statisztika még csak tapogatózik. Mily nem könnyű dolog ez, épp a háborús időszak bizonyította be. A hamis statisztika fénykorát élte. Ott, ahol remény volt valaminek a hozzájutásához, mindenki megnövekedett igényt jelentett be, míg mindent elkövetett kedvezőtlenebb képet tárni fel ott, ahol szolgáltatásról volt szó. A kommunista államban, ahol a merev matematikai egyenlőség az alapelv, az adatok meghamisítása — mindenki törekedvén, ha visszaéléssel is, kedvezőbb helyzetet teremteni a maga részére — általános tünet lenne.

A termelés terén a jelenlegi statisztika állása valamivel jobb. A keretek még mindig szűkek, amelyeket tágítani csak lassan, fokozatosan lehet. Itt is téved a kommunizmus, ha a problémát megoldani véli. Már mihelyt kénytelen a magántulajdonon alapuló termelést is elismerni, a rendszer bukott. De egyébként nem a legnagyobb fantázia kell ahhoz, hogy valaki elgondolja, hogy millió és millió egyedet a legszabatosabb, a termelést és fogyasztást felölelő könyvvezetésre lehessen rábírní. Hogy ez lehetséges legyen, a kulturfoknak, minden individumot figyelembe véve, eszményinek kellene lennie. Ekkor is, mivel az emberek nem angyalok, és az ember alaptermészeti ismérve az önzés, minél mechanikusabb volna az élet, annál kevésbé lehetne megbízható adatok birtokába jutni, mert mindenki legalább ezt az utat igyekeznék felhasználni, ha egyébként durva egyéni érdekeknek a kielégítésére.

A termelés és fogyasztás adataiból kellene a forgalom irányítása eszközölni, kibővítvén ezt a szükséges többi statisztikával. Minthogy azonban nagyon sok, egyébként általános szükséglet helyileg nyer kielégítést, amit megállapítani, mint a tapasztalat mutatja, lehetetlen, ez okból szintén származnék a termelési, fogyasztási és a forgalmi statisztikára vonatkozóan egyaránt hibaforrás. Bekövetkeznék az, minek a háború alatt voltunk tanúi, bármit is mutatott a statisztika, hogy a bőven termő vidékek a terméketlen vidékek javára saját szükségletük hátrányára önként nem mondanak le, mindent elkövetnek, hogy a valóság fel ne tárassék s a legdrágóibb rendszabályok is csak részben oldották meg a kérdést. Átélté ezt a kommunizmus még kirivóbb formában. Az általuk államinak nevezeti birtokok, míg a helyi szükségletet túlozva látták el, a fővárosnak jelentéktelen mennyiségeket engedtek át s a bolsevizmust csak a mezőgazdasági munkásosztálytól való félelem tartotta vissza, hogy nem élt általánosságban a legszigorúbb rendszabályokkal. Állandó rendszert ezeken az elveken, amelyeket bizonyos

valószínűségi határokon belül a végszükség, mint a háború megindokolthatott, fenntartani nem lehet s ez a tény is csak a kommunizmus tarthatatlan volta mellett szól.

Nincs azonban állam, amely szükségleteit önmaga lássa el. A kommunista állam is rá volna utalva más államok termelésére. Míg egy-egy állam áll csak ezen az alapon, addig a forgalom a többi államokkal nagyon kétséges. A termelés és fogyasztás tehát ez okból a legnagyobb válságba kerül. A kommunizmus azonban azt hirdeti, hogy nem lesznek határok és minden forgalmat a mai kompenzációkhoz hasonló csere (aminek lehetetlensége napról-napra világosabb lesz) alapján vél megoldani. A határok nem ismerése, amint bizonyítottuk, még világkommunizmus mellett is hiú ábránd. Tehát minden körülmények között nemcsak a legrigorózusabb külkereskedelmi statisztikára volna szükség, hanem minden államnak tökéletesen kellene megoldani a többi összes gazdasági statisztikákat is, mert különben kész a katasztrófa.

A kommunizmus megkövetelné a legszélesebb alapon valamennyi üzemre kiépített üzemberendezési és üzemviteli statisztikát, állandó és pontos megfigyelését a munka intenzitásának és produktivitásának. Mindezek ma csak embrionális stádiumban vannak s csak némi megoldásuk is a nagyon távoli jövő zenéje.

Nem tárgyaljuk a sok többi statisztikát, hanem levonjuk a végkövetkeztetést.

A kapitalista rend mellett, ha egyik-másik tényező nem jól működött, gazdasági válság jelentkezett a nyomában. Tény az is, hogy első időkben ezek a válságok elég gyakran, rövid időközökben bizonyos periodicitással jelentkeztek. Ez a szimptoma vezette *Marx* ot arra a feltevésre, hogy a kapitalista termelési rend önmagában hordja a halálos betegség csiráját s a válságok ennek a betegségnek tünetei, míg a túltermelés kapcsán olyan általános jelleget nem ölt, hogy tönkreteszi az egész rendszert.

A válságok okainak kutatása a nemzetgazdaságtan egyik legfontosabb problémája. Most azonban csak az érdekel, hogy a *Marx* által vélt válságok mind gyérebbekké lesznek s az organizáció folytonos javulása a válságok káros hatásait is letompítja, sőt a dolgok az utolsó 15 évben oly fejlődést vettek, hogy már nem válságokról, hanem csak lefelé és felfelé menő hullámvonalakról lehet beszélni, ahol a depressziókkal szemben is eléggé tud védekezni a társadalom. Innen magyarázható az, hogy *Marx* leghűbb tanítványai az összeomlási teóriát kezdik feladni már, a tulzó szocialisták pedig és így a bolsevisták is, hogy az összeomlás elméletét fenntarthassák, ennek előfeltételéül a *Marx* és *Engels* által kifejezetten kimondott gazdasági válság helyett

a politikai válságot állítják be. Ez az álláspont legfeljebb a zavarosban halászás elmélete elnevezést veheti fel s annyira nem képes egy új társadalmi rendnek a bevezetését megindokolni, hogy kár itt több szót vesztegetni.

A kapitalista termelésből származó válságoknak van egy sajátosságuk. Bármily nagy arányúak voltak, ha nem egyszer nagy és borzalmas károkat okoztak is, az állami és társadalmi rendet nem rendítették meg. Ha elképzelhető volna, amint nem lehetséges, hogy egy statisztikai rendszeren felépülő állami és társadalmi rend életképes, akkor minden kétséget kizár, hogy itt a legkisebb hiba a legélesebb állami és társadalmi válságot váltja ki, amely szánalmas következményeiben egyenesen kiszámíthatatlan. Ezt különben igazolja a magyar bolsevizmus s még pregnansabban fogja igazolni a sokkal hosszabb ideig tartó orosz bolsevizmus. Ily labilis alapon épített társadalmi rendet a kulturában előhaladt s fejlett társadalom nem enged meg, s ha ideiglenesen ráerőszakolja magát, eredménye csak a gyors és teljes összeomlás.

* * *

Hugó Viktor a „Nyomorultak“-ban a forradalom kóroktanával foglalkozván, arra az eredményre jut, hogy a forradalom elkerülhetetlen, ha a társadalmi és állami életben a rossz, a hamis túlsúlyba jut és az igazságtalanságok, a visszaélések, a bűnök a kitörésig fokozódnak.

Sok igazság, de sok túlzás is van Hugó Viktor-ban. Nem feltétlen a visszaélések, igen gyakran csak hibák és tévedések azok, amelyek mozgató erői egy forradalomnak. Nem tagadhatjuk a múltban mi nálunk is sok mulasztás történt.

Ezeknek a hibáknak a felfedése a tudománynak, de a gyakorlati politikának is egyik legfontosabb feladata. Nem elég csak a végső ki-fejlődést, a betegséget tudomásul venni, hanem ismerni kell az okokat, melyek létre hozták. Megvizsgálás alá kell venni e szempontból állami, társadalmi és gazdasági életünket, mert csak ez esetben tudjuk megtalálni a jövő fejlődés biztos irányát. Ezekbe a problémákba most nem mélyedünk bele, csak futólag említjük meg a gazdasági életet és a munkáskérdést.

Nem szorul bizonyításra, hogy sok hiba volt egész gazdasági életünk felépítésében. Mindenki érezte, hogy nem gyökerezik egészen a magyar talajban, nem minden ízében esett szerves, egészséges fejlődé-

sen át, sok volt benne a mesterkélttség. Több volt ennek következtében benne kelleténél a kinövés is, a társadalom és állam nem volt pedig elég erős, hogy azokat lenyesse.

Nem egy problémának megoldásával lekéstünk. Ilyen volt a föld-birtokreform. Évtizedek óta izgatja a magyar társadalmat. Ha megoldjuk, alapját rakjuk le sokkal ellenállóbb polgári társadalom kibontakozásának, sok százezer magyar kezet megmentünk a kivándorlástól, kitolhattuk és megerősíthettük volna a nyelvhatárokat, a magyarságot összekötő medencéket s több, mint bizonyos, más irányt vesz ipari fejlődésünk is. Nem ontja az őstermelő népesség oly nagy erővel feleslegét az ipar felé, nagy hányada elhelyezkedett volna a mezőgazdasági életben, növelvén ennek erejét. Nem fejlődött volna ki talán ismert keleteiben a nagyipar, de megszületett volna előreláthatólag egy, a magyar földhöz rögződő középipar s úgy helyes arány keletkezett volna a különböző kategóriák között. Ha a birtokreform a háború alatt megoldásra kerül, akkor is a destruktív irányzatnak egyik erős méregfoga hullott volna ki. Most pedig arra kell ügyelni, nehogy a megoldás gazdasági megfontolás, előrelátás, a jövő érdekeinek elhanyagolásával a túlzó felozlás jegyében, tehát a másik végletben történjék, egyoldalú gazdasági életre kárhoztatva az országot, a tespedésnek vetve meg az alapját.

Minden nemzetnek gerince a középosztály. Ennek tudatában látunk az utolsó évtizedekben mindenütt törekvéseket minél életképesebb középosztály megteremtésére. Nálunk, sajnos, az ellenkezője következik be. A történelmi középosztály folytonosan veszít erejéből, viszont egészséges új ily réteg nem alakult ki. A háború is főként a középosztály rovására játszódott le. Nem kutatjuk most azt a számtalan okot, amely a viszonyokat ide fejlesztette.

A multon nem lehet már változtatni, de megbocsáthatatlan bűn volna, ha a jövőt nem törekednénk megalapozni. Ez idő szerint az a helyzet, hogy még a meglevő középosztály is, melynek zöme épp a hibás fejlődés folytán a szabad- és közszolgálati foglalkozásokból kerül ki, a teljes anyagi romlás, a lezülles útján van. Vészkiáltásokat hallunk illetékes és nem illetékes tényezőktől a tisztviselők megmentéséről s nem történik semmi, illetve óráról-órára rohan ez az osztály a pusztulásba. Számolni kell azzal, hogy a gazdasági életből kinőtt új középosztálynak a megteremtése időt kíván. Egyelőre a megújulásig azt kell megmentenünk, ami van. Meg lehet, de meg kell találni a módját, hogy ezt az osztályt, jó részét átvezetve a gazdasági életbe, megmentjük. A kisemberek problémája is olyan, amely nem lehet csak jelszó, hanem komoly és gyors megoldást kíván.

Nem értettük meg minden vonatkozásában a munkáskérdést. Lebecsültük, féltünk tőle, sokszor ellenséget láttunk a munkásban s még a szociális szótól is ijedtünk. Ha nagyobb volt a nyomás, engedtünk, de nem jutott eszünkbe, hogy közeledjünk hozzájuk, belső érintkezést keressünk velük. Közönyösen néztük, hogy válik ez a nemzet egész életére kiható kérdés oda nem való, destruktív elemek monopóliumává. Amit a múltban elmulasztottunk, tegyük ezt jóvá a jövőben, iparkodjunk a munkásság és a társadalom többi osztályai között az egymásra utaltságot, a szociális összetartozóságot öregbíteni.

Ne folytassuk most tovább. A forradalmak lejátszódtak, visszacsinálni ezeket nem lehet. A forradalom, ha tarthatatlan eszmékért is folyik, mivel az ellentéteket kiváltja s Eötvös szerint enélkül nincs haladás, tisztító tűz egyúttal és sok irányban megmutatja az utat, amelyen haladni kell. Kettőt mi is megtanulhattunk a borzalmas időkből. Az egyik, hogy a keresztény világnézetten alapuló nemzeti eszme az, amelynek most mindenkit telítenie kell, a másik, hogy társadalmi rend és állami élet csak akkor bomlik fel, ha azok, kiknek első sorban érdekük és kötelességük, azt meg nem védik, avagy meg nem tudják védeni.

Intőjel legyen az a borzalmas béke is, amelyet ránk parancsolnak. Ma az a gondolat, hogy a magyar nemzet és nép sorsáról van szó, forrasszon össze mindenkit. Símitsuk el az ellentéteket és mindenki érezze át, hogy csak egy kötelességé van, a hazát, ha nagy önfeláldozással és nagy áldozatok árán is, megmenteni. Ennek elengedhetetlen első feltétele a belső megerősödés. Ne felejtsük el, a történelem sokszor megismétlődik s nem mindig a győztesek maradnak felül. 1815. június 18-án legyőzték Franciaországot, leteperték Napoleont, megszületett a szent szövetség és mégis Franciaország diktálta az iramot egy évszázadon át a világnak. A központi hatalmak legyőzettek, de az eszmék, amelyek őket hevítették s amelyekért küzdöttek, mint az évszázadon át a német filozófia által hirdetett kötelességteljesítés, áldozatkészség, fegyelmezettség, felelősségérzet, a társadalmi szolidaritás erősebb érvényesülése, individuális alapon álló organizálás stb. tovább élnek, ezek már a háború alatt beszivódtak a többi népekbe is és mozgató erői lesznek az egész századnak. Nagy csalódás vár azokra, akik azt hiszik, hogy a század Európáját Párisban, Versaillesben, Saint-Germainban, Neuillyben csinálják meg, homlokegyenest más Európa nem egy életképtelen, hanem régi természetes és történelmi határaiban visszaállított Magyarországgal fog kialakulni békésen, ha lehet, harci eszközökkel, ha kell.

Erre a küzdelemre kell nekünk teljes erővel felkészülni. De váljon e végből már valóra, hogy szűnjenek meg minden irányban a forradalmi idők. Ólomsúllyal nehezednek ránk a megoldásra váró feladatok. Mindenekelőtt a gazdasági életet kell újjáépítenünk. Nem látjuk sehol, ami nélkül siker nincs, az átfogó koncepciót. Itt az ideje, hogy minden téren a tudás, az igazi képesség, a teremtő erő érvényesüljön, hogy nem ismerve jobbra és balra való szélsőséges kilengéseket, meginduljon ez a szerencsétlen összetört és összezúzott nemzet: Előre!

Ennek az iránynak szolgálatában indul új útjára a Közgazdasági Szemle.

Bud János.

Életképes-e a román uralom Magyarország keleti felében?

Azok között a törekvések között, a melyek Magyarország területének feldarabolására irányulnak, a legveszedelmesebb, mert a legnagyobb étvágyú. a román aspiráció. mely Magyarország 63 vármegyéjéből nem kevesebbet, mint 26-ot kíván elszakítani azon a jogcímen, hogy e vármegyékben románok élnek. A románok, bár követelésüket első sorban a nemzetiségi elvre alapítják, nem törődnek azzal, hogy e területen, mint látni fogjuk, kisebbségben vannak, mert kimondott céljuk az, hogy lehetőleg egy román se maradjon idegen uralom alatt, másrészt pedig, mert azt tartják, hogy e területre nekik a történelmi jogcím is biztosítja igényüket.

A következőkben azt akarjuk bebizonyítani, hogy a román követelésnek úgy történelmi, mint etnografiai jogcíme hamis s ha mégis a románok kezébe kerülne e területen az uralom, úgy az nem állhatna fenn sokáig, mert nincs meg hozzá a számbeli többség s e mellett sem a magyarországi, sem a romániai románságnál az a kulturális felsőbbség, a mely az uralmat tartósan biztosíthatná.

A román történetírás, legalább is annak elfogult és a képzelt nemzeti dicsőségtől elvakult része, azt tanítja, hogy a magyarországi románok a rómaiak dácziai gyarmatosainak egyenes leszármazottjai, tehát jóval előbb telepedtek meg mostani területükön, mint a magyarok, a kik a „román földnek“ csak bitorlói. A pártatlan és józan történetírás a románok származását és betelepülését már jó ideje tisztázta, azért nem is szándékozunk e kérdést hosszabban tárgyalni, csak a következő megállapított és letagadhatatlan tényekre mutatunk rá:

A románok történelmi jogcíme hamis.

1. Mikor Aurelianus császár a dácziai provinciát megszüntette, az összes római gyarmatosokat Moesiába (a mai Bulgária) telepítette át.

2. Oklevelek tanúsága szerint a románok Magyarországon először a 13. század első évtizedeiben jelennek meg, mint nomádizáló pásztornép.

3. A 13. század végén még oly kevesen voltak, hogy III. Endre királynak egy oklevele az országban található összes oláhokat egy királyi birtokra (Alsó-Fehér vármegyében a Székás völgyébe) akarta telepíteni.

4. Ez időszak előtti időben egyetlen egykorú történetíró sem említi a románokat Magyarország területén. Rogerius nagyváradi kanonok pl. Carmen

miserabile-jében elmondja, hogy a tatárjárás idején történt menekülése közben miféle emberekkel került össze. Németekről, magyarokról, kunokról egyformán megemlékezik, de románoknak színét sem látta, pedig épen azokon a vidékeken bolyongott, a hol a románok mai napság nagy számmal laknak.

5. A dácziai római gyarmatosok városi lakosok voltak; ha utódaik itt maradtak volna, a városi foglalkozást nem cserélhették volna fel nomád pásztorkodással, — erre nincs példa a világtörténelemben — a római városneveket pedig fentartották volna. A mai erdélyi románság egyetlen római városnevet sem őrzött meg, még a tartomány fővárosának, Ulpia-Trajana-nak helyén lévő mai községet is szláv néven (Gredistye) nevezi.

A román vidéken lévő helynevek túlnyomólag magyarok, a városnevek majdnem kizárólag azok, a románok ezeket fogadták el s módosították a maguk nyelve szerint, a szász lakosságú községeket pedig nagyrészt elferdített német neveken nevezik, annak bizonyágául, hogy a magyarokat, sőt a németeket is (kik tudvalevőleg a 12. században jöttek be) már itt találták. Magának Erdélynek román nevét (Ardeal) a románok a magyaroktól vették.

6. Ha a román nyelv mai területén alakult volna ki, albán elemek nem kerülhettek volna bele. Az albán hatás bizonyítja, hogy a román nyelv a Balkán félsziget nyugati részén keletkezett, a nyelv szerkezete és hangtani viszonyai pedig bizonyítják, hogy a többi neolatin nyelvvel egy időben, a 4. század után fejlődött ki, tehát akkor, a mikor a rómaiak dácziai uralmának régen vége volt. Ezt francia (Paris Gaston. De la Berget), sőt román nyelvészek (Jon Bogdan, Lambrior) is igazolják.

Az úgynevezett »kontinuitás« elmélete tehát az elfogulatlan történelem világánál teljesen megdől. Azt pedig szintén tudjuk a történelemből, hogy a másfélvezszázados török uralmat kivéve, a mely azonban csak az Alföldre és Dunántúl egy részére terjedt ki — a mai Magyarország területe — megalapítása óta állandóan magyar uralom alatt volt. sőt a mai román királyság területén létezett két vajdaság, a moldvai és az oláhországi, századokon át a magyar király hűbérese és adófizetője volt, az utóbbi vajdaságot ezért „Ungrovlachia“-nak is nevezték.

A történelem folyamán mindössze 11 hónapig (1599. okt. — 1600. szept.) volt Erdély román uralom alatt, a mikor Vitéz Mihály oláh vajda betört Erdélybe és Báthori Endre fejedelmet Schellenberg mellett megverte. E hadjárat azonban a bécsi udvar tudtával és ösztökélésére indult meg s a csatát Mihály vajda a Báthorival elégedetlen *székelyek segítségével nyerte meg*. Ez is mutatja, hogy annak nem volt román nemzetiségi jellege és célzata. Jellemző különben Mihály eljárására, hogy betörése előtt négy hónappal Báthorinak hűséget esküdött s Báthori követi előtt megátkozta magát és családját, ha ő az erdélyieket megcsalná.¹⁾

Egykorú feljegyzésekből, összeírásokból és adatokból meg lehet állapítani azt is, hogy a románság Magyarországon való első megjelenése óta folyton szaporodott bevándorlás útján s míg a magyarság a nyugati civilizá-

¹⁾ Jancsó Benedek: Erdély és a nagyromán aspirációk. Bpest. 1918.

záció védelmében folytatott hosszas háborúk folytán pusztult, a nyájait őrző románság a hegyekben békén elszaporodhatott és mind sűrűbb rajokat bocsátott a magyarok és szászok által lakott, de néptelenedő völgyekbe. Különösen a 18. század folyamán tömegesen menekült a románság a fanarióta uralom elől a szabadabb Erdélybe és a királyhágóninnyi Magyarországra. E tömeges beözönlés folytán szaporodott meg Erdélyben a románok száma annyira, hogy míg 1700-ban maguk a román papok csak 200.000-re becsülték a románok számát, 1811-ben már 900.000 románt számláltak Erdélyben, pedig e mellett még Erdélyből is folyt a románok vándorlása Magyarország többi részeibe.

A fanarióta korszak megszűnte (1820) s később különösen az önálló román fejedelemség, majd királyság megalakulása után viszont Erdélyből indult meg a románok kivándorlása Romániába, azért olyan csekély a 19. században a magyarországi románság szaporodása. Elég bizonyíték erre az, hogy 1859-től 1899-ig Románia népessége bevándorlás útján 329.556 lélekkel növekedett, ennyivel haladta meg ugyanis e 40 év alatt a tényleges szaporodás a természetes népnövekvést. A bevándorlás legnagyobb részét mindenesetre a magyarországi románság szolgáltatta.

Abban a 26 vármegyében — ideszámítva a területükön lévő törvényhatósági jogú városokat is — a melyekre a románok igényt tartanak, 1910-ben a következő volt az egyes nemzetiségek száma: Jelenlegi etnografiai állapot.

	szám	%
Magyar	2,429.446	35·5
Német	742.655	10·8
Román	2,939.201	43·0
Ruthén	199.232	2·9
Szerb	291.093	4·3
Egyéb	239.752	3·5
Összesen	6.841.379	100·0

A románok tehát olyan területet követelnek, a melyen a többi nemzetiségekhez viszonyítva kisebbségben vannak, mert 43% román áll szemben 57% nem románnal. Kivánságuk még menthető volna, ha nyugat felé csak addig követelnének részt Magyarországból, a meddig etnografiai határaik — már a mennyire a határokat meg lehet állapítani a nagyfokú keveredés miatt — terjednek, de ők ennél tovább mennek és mindazokat a vármegyét teljes egészükben kívánják, a melyekben fajrokonaik ha csak egy községet is képeznek. Hogy e kivánság abszurd voltát beigazoljuk, csak Csanád és Békés vármegyét említjük, a melyekre szintén szemet vetettek, holott az előbbinek 145.248 lakosából csak 14.046, vagyis 9·7%, az utóbbinak pedig 298.710 lakosából csak 6.125, vagyis 2·1% a román anyanyelvű s e mellett az előbbi vármegyében két, az utóbbiban pedig csak egyetlen községben alkotnak többséget. Általában a 26 vármegye közül a románok csak 11-ben vannak abszolút és kettőben relativ többségben; az ugyanezen területen fekvő 7 tör-

vényhatósági jogú város közül pedig egyben sincs még csak jelentékeny kisebbségük se; Aradon, a hol legtöbben vannak, arányuk mindössze 16.3%.

A románok előszeretettel és sűrűn hivatkoznak arra, hogy a népszámlálásnak az anyanyelvre vonatkozó adatai hamisak, mert a népszámlálóbiztosok a magyarok számát igyekeztek szaporítani, a románokét pedig csökkenteni főképen azért, hogy a magyarul tudó románokat magyaroknak tüntették fel. Szerintük a románok száma nem 2,940.000, mint a népszámlálás megállapítja, hanem 3,600.000, sőt némelyek szerint a 4 milliót is eléri. Hivatkoznak a görög katolikus és görög keleti román egyházak schématusaira. a melyek szerintük a románok számát minden községben sokkal nagyobbak tüntetik fel, mint a hivatalos statisztika.

Ha ezek az állítások megfelelnek a valóságnak, a románok követelése nemzetiségi alapon inkább indokolt volna, de ezeknek az állításoknak és feltevéseknek valódiságát megcáfolják a következő tények:

1. A népszámlálóbiztosok szigorú utasítást kaptak, hogy az anyanyelvre vonatkozó adatokat pártatlanul, minden befolyásolás nélkül az illetők bevallása alapján jegyezzék be. A statisztikai hivatal ezt ellenőrizte is részint az előző népszámlálás adataival, részint más adatgyűjtésekből származó adatokkal való összehasonlítás és sok esetben helyszíni vizsgálat útján is.

2. A népszámlálóbiztosoknak több mint fele tanító volt, jórésze lelkész. még pedig természetesen minden vidéken az illető nemzetiség tanítója és lelkésze; *a nem magyar nemzetiségű lakosságot tehát túlnyomórészt saját nemzetiségű tanítói és lelkészei irták össze*, a kikről nem lehet feltételezni, hogy a népszámlálást saját népük hátrányára hajtották volna végre.

3. Hogy a magyarul tudókat nem vették magyar anyanyelvűeknek, bizonyítja az, hogy a népszámlálás 1,875.789 nem magyar anyanyelvű egyént mutat ki, a ki magyarul is tud; ez az adat községenként ellenőrizhető a népszámlálási közleményből. Magyarul tudó román is 373.822-t talált a népszámlálás, ugyanakkor 400.096 románul is tudó magyart. A két szám tehát egymást majdnem kiegyenlíti.

4. A népszámlálás anyanyelvi adatainak hitelességét a felekezeti adatokkal is ellenőrizni lehet ott, a hol a nemzetiség és felekezet majdnem azonos fogalom. Erdélyben pl. a római katolikusok, reformátusok, unitáriusok és izraeliták együttes száma (906.460) majdnem egyezik a magyarok számával (918.217), az ágostaiaké (229.028) a németekével (234.085), végül a görög katolikusok és görög keletiek együttes száma (1,542.268) a románok és egyéb anyanyelvűek (túlnyomóan cigányok) számával (1,526.065). A felekezeti és nemzetiségi adatoknak ezt az egybehangzását községről-községre nyomon lehet követni.

5. A népszámlálás anyanyelvi adatait a statisztikai hivatalnak módjában van más forrásból gyűjtött adatokkal is ellenőrizni. Így a népmozgalmi statisztikában napról-napra gyűjtjük az adatokat a szülöttek, halottak és házasságra lépők nemzetiségéről mindenkor a bejelentők bevallása alapján, az iskolai statisztika szintén kimutatja a tanulók anyanyelvét a szülők bemondása szerint s mindezek az adatok, elkerülhetetlen kisebb tévedésektől

A népszámlálás
adatai megfelel-
nek a
valóságnak.

eltekintve, melyek a végeredményt nem befolyásolják, községről-községre megerősítik a népszámlálás adatait.

6. Hogy az egyházi schematismusok sok községben jóval több románt mutatnak ki, mint a mennyit a népszámlálás talált, annak az a magyarázata, hogy a schematismusok adatai a legritkább esetben származnak összeírásból, hanem a legtöbb esetben úgy készülnek, hogy a plébános, a ki az adatokat a püspökségnek beküldi, az előző évi lélekszámhoz az évi természetes szaporulatot egyszerűen hozzáadja, a kivándorlókról és a városokba költözőttelekről azonban nem vesz tudomást, a népszámlálás ellenben csak a község jelenlévő népességét veszi számba.

Egyébként a román egyházi schematismusok adatainak értékét maga egy neves román író, Nicolae Mazere jassyi professor szállítja le 1909-ben megjelent »Harta Etnografica a Transilvaniei« című munkájában, mikor kénytelen bevallani, hogy „az egyházi schematismusok teljességgel használhatatlanok” s hogy „tudományos munka alapjául nem szolgálhatnak”. Ennek folytán etnografikai térképét az 1900. évi hivatalos magyar statisztika adatai alapján szerkesztette meg és kénytelen megállapítani, hogy „e térkép a románok körében bizonyos csalódást fog okozni, mert a románok Erdélyt sokkal kevésbé magyarnak tekintik.”

Munkájában közli mégis községenként az egyházi schematismusok adatait, szembeállítva a hivatalos adatokkal. A végeredmény az, hogy a magyar statisztika kimutat 1900-ban Erdélyben 1,397.282 románt, az egyházi schematismusok pedig, a melyek minden görög katolikust és görög keletit kivétel nélkül románnak minősítenek, ennek daczára csak 1,418.304-et, vagyis mindössze 21.022-vel többet. A 2.241 erdélyi község közül, a melyekben a románság egyáltalán előfordul, 1051-ben a hivatalos adatok mutatnak ki több románt s csak 1190-ben mutatnak ki többet a schematismusok.

Történelmi jogcímük hamis, számbeli többségük nincs e szerint a románoknak a követelt területen, tehát csak a kulturális és a gazdasági többségre alapíthatnák uralmukat.

A nép kulturális állapotának legegyszerűbb fokmérője az irni-olvasni tudók aránya. A románok által követelt 26 vármegye hat éven felüli népességéből irni-olvasni tud 54·2%, a főbb nemzetiségek szerint pedig a magyarok közül 74·7%, a németek közül 78·9%, ellenben a románok közül csak 33·0%, tehát csak egy harmadrésze a népességnek. Ennek folytán az irni-olvasni tudó népességben a románok csak 26·3%-ot képviselnek (a magyarok ellenben 48·7%-ot), azon a területen tehát, a melyre a románok uralmukat ki akarják terjeszteni, a kultura legegyszerűbb fokán álló népességnek alig több mint egy negyedét teszik. A románok készek a váddal: a magyarok elnyomták a nemzetiségek kulturális fejlődését, azért olyan kevés a románok közt az irni-olvasni tudó. Erre válaszunk a következő: Ha a magyarok elnyomták a nemzetiségek kulturális fejlődését, miért nagyobb a németek műveltségi aránya még a magyarokénál is s miért magas a műveltségi arány a tótoknál és a horvátoknál s miért csak a szerbeknél, románoknál és a ruthéneknél alacsony? A magyarázat egyszerű. A legújabb időkig majdnem kizárólag az

Maguk a román egyházi schematismusok megerősítik a hivatalos adatokat.

A románok műveltségi foka hasonlíthatatlanul alacsonyabb, mint a többi népeké.

egyházak gondoskodtak a gyermekek iskoláztatásáról s ez utóbbi három nemzetiség majdnem kivétel nélkül a görög katolikus és görög keleti egyházhoz tartozik. Első sorban tehát e két görög egyház nemtörődömsége, a kultúra iránt való érzéketlensége az oka a románság elmaradottságának.

A romániai állapothoz semmivel sem jobbak.

Hogy nem a magyarság iskola-politikájában van a hiba, az is bizonyítja, hogy a *független Romániában semmivel sem áll magasabb fokon a román nép műveltsége, mint a magyarországi románságé*, sőt több tekintetben a magyarországi románok kulturális viszonyai a jobbak. Az 1912. évi román népszámlálás szerint a 8 éven felüli román honos népességnek 37·30%-a tudott írni-olvasni, ugyanakkor a magyarországi hasonló korú román népességnek körülbelül 36%-a. Ha a román honosok közül csak a román nemzetiségűeket vesszük, az arányszám leszál szintén 36%-ra, úgy hogy a *magyarországi és romániai románoknak egyaránt 36%-a tud írni-olvasni* (a 8 éven felüli népességet és 1912. évet véve).

Romániában az 1909/10. tanévben volt 5.073 népiskola 7.784 tanítóval; ugyanakkor Magyarországon volt 2.331 román tannyelvű népiskola és 3.071 román anyanyelvű tanító, 10.000 lélekre esett Romániában 7·25, a magyarországi románságnál 7·90 népiskola, Romániában 11·12, a magyarországi románoknál 10·41 tanító. Ebből nyilvánvaló, hogy *a magyarországi románság már román tannyelvű iskolákkal és román tanítókkal is ugyanolyan mértékben van ellátva, mint a romániai népesség*.

A magyarországi románoknak azonban a magyar és egyéb tannyelvű népiskolák is rendelkezésükre állottak, a minthogy az említett tanévben iskolába járó román gyermekeknek 24·1%-a nem román (túlnyomóan magyar) tannyelvű iskolába járt. A magyarországi román gyermekek tehát kétségtelenül jobban el vannak látva elemi iskolákkal és tanítókkal, mint a romániaiak. E mellett szól az az adat is, hogy *a romániai iskolaköteles gyermekeknek 1909/10-ben csak 45·3%-a járt iskolába, a magyarországi román iskolaköteleseknek ellenben 52%-a*. Végül annak jellemzésére, hogy a felnőtt korban is mennyivel több alkalma van a magyarországi románnak az írás-olvasást elsajátítani, felhozzuk, hogy *míg a romániai katonák közül 1911-ben csak 59%-a tudott írni-olvasni, a magyarországi román katonák közül 1917-ben 70%*.

Annak a vádnak czáfolatául pedig, hogy a magyar tannyelvű iskola a nemzetiségek közt a kulturátlanságot terjeszti, álljon itt az az adat, hogy a 14 törvényhatóság közül, a melyekben a román gyermekeknek több mint 40%-a jár magyar tannyelvű iskolába, kilenczben a románok műveltségi aránya kedvezőbb az országos átlagnál. Egyébként elegendő czáfolat erre az is, hogy a németek, tótok és horvátok műveltségi foka sokkal magasabb fokon áll, mint a románoké, holott az előbbi nemzetiségeknek sokkal nagyobb %-a járt magyar tanítási nyelvű iskolákba, mint a románoknak.

A városi lakosságban jelentéktelen a román elem.

Már fentebb rámutattunk arra, hogy a törvényhatósági jogú városokban milyen kevés a román lakosság. Ha nemcsak ezeket, hanem a rendezett tanácsú városokat is számítjuk, a melyek jóval kisebbek és nagyobb számmal vannak román nyelvterületen, *az összes városokban, a melyek a románok által kivánt 26 vármegyében fekszenek, a népességnek (854.266 lélek) csak 15%-a*

román (127.848 lélek), ellenben 60·7°/_o-a (518.838 lélek) magyar. A városokban, a kulturának, a gazdasági életnek góczpontjain tehát a magyarság négyszer erősebben van képviselve, mint a románság, a mely a városi lakosságnak még egy hatodát sem teszi. A 48 város között, a melyeket a románok Nagy-Romániába akarnak kebelezeni, csupán három van olyan, a hol a lakosságnak abszolút többsége román, ezek Abrudbánya, Szászsebes és Vizakna. Mind a három jelentéktelen és alig fejlődő város; legnagyobb köztük Szászsebes 8.504 lakossal (ebből 58·5°/_o román); Vizaknának már csak 4.048 (65·5°/_o román), Abrudbányának pedig mindössze 2.938 (57·8°/_o román) lakosa van. A vezető elem, az értelmiség és az iparos- és kereskedőosztály ezekben a városokban is a magyar és a szász. A románok száma csak két városban, Brassóban és Aradon emelkedik a 10.000 lelken felül, még pedig Brassóban 11.786 (az összes népesség 28·7°/_o-a), Aradon 10.279 (16·3°/_o) a románok száma, mindkét helyen tehát kisebbség. Ezzel szemben a magyarok a 48 város közül 28-ban abszolút többséget képeznek és két városban (Nagyvárad, Kolozsvár) 50.000-en felül, további három városban (Szatmárnémeti, Arad, Makó) 30—50.000 között és még két városban (Temesvár, Marosvásárhely) 20—30.000 között van a lélekszámuk. Még a németek száma is több e 48 városban, mint a románoké.

A románok azt állítják. „hogy a magyarság a román nyelvterületen mesterségesen magyarosította el a városokat, azokban régebben dominált a román elem“. Ez az állítás merőben ellenkezik a valósággal, mert Magyarországon sohasem voltak román városok, a városokban a románok mind újabb jövevények. Bizonyíték erre a Klein Innocentius balázsfalvi görög katolikus román püspök által 1733-ban elrendelt összeírás, mely az Erdély területén lakó románokat községenként, vallásra való tekintet nélkül, számbavette. Az összeírás csak a román családok számát közli ugyan, ebből azonban az általánosan elfogadott módszer szerint öttel való beszorzás útján meg lehet állapítani az összes románok számát. Legyen elég csak néhány erdélyi város akkori adatát a maival szembeállítani:

Régebben sem voltak román városok.

	A románok száma	
	1733-ban	1910-ben
Dés	150	2.911
Kolozsvár ¹⁾	400	7.562
Gyulafehérvár	1.815	5.170
Nagyenyed	170	1.940
Torda	350	3.389
Dicsőszentmárton	160	957
Marosvásárhely	300	1.719
Déva	1.300	2.417
Szászváros	1.070	3.821
Nagyszeben	900	8.824
Segesvár	300	3.031
Szászsebes	1.310	4.980
Besztercze	350	4.470
Szászrégen	100	1.311

¹⁾ Kolozsmonostorral.

Látható a felsorolt példákból, hogy 180 évvel ezelőtt az erdélyi magyar és szász városokban teljesen jelentéktelen volt a románok száma s azóta növekedett meg igen nagy mértékben, némely helyütt, így pl. Kolozsvárt és Désen, közel húszszorosra.

A román nép
túlnyomó többségében falusi
parasztságból áll.

Hogy a városokban az újabb időben való nagy szaporodás daczára aránylag még mindig olyan kevés a román lakosság, az a románok életmódjával, foglalkozási viszonyaival magyarázható. Az országba mint békés pásztornép szivárogván be, századokon át leginkább e foglalkozást űzte s csak lassan tért át a földművelésre, abban a mértékben, a mint a kipusztult völgyekbe leereszkedett. A fentebb említett Klein-féle összeírás is mutatja, hogy 1733-ban a románoknak csak a havasokon, Szeben, Hunyad, Torda-Aranyos, Kolozs, Besztercze-Naszód vármegyében fekvő községei népesek, a hol 300—500 családból álló községeket találunk, míg a völgyekben és a dombos vidékeken ritka az a község, a melyekben 100-nál több román család lakott együtt. A románság foglalkozási és társadalmi megoszlása e lassú fejlődés folytán ma is rendkívül egyoldalú; *a nép túlnyomó többsége parasztságból áll, értelmisége, iparos és kereskedői osztálya pedig teljesen jelentéktelen.* Szemlélhetővé teszi ezt a következő összehasonlítás, a mely a 26 keleti vármegyét foglalja magában:

Foglalkozási csoport	Összes népesség	E b b ö l			
		magyar	német	román	egyéb
I. Östermelés . . .	4,844.411	1,375.240	372.057	2,530.508	566.606
II. A) <i>Bányászat</i> . .	77.995	31.692	8.708	32.730	4.865
B) <i>Ipar</i>	857.296	437.014	191.517	152.407	76.358
C) <i>Kereskedelem</i> .	188.783	111.728	46.492	17.638	12.925
D) <i>Közlekedés</i> . .	150.780	102.286	17.071	23.998	7.425
II. Ipar-forgalom összesen	1,274.854	682.720	263.788	226.773	101.573
III. Értelmiség	208.450	130.724	25.950	42.063	9.713
IV. Véderő	48.622	22.984	8.480	14.253	2.905
V. Napszámosok . .	159.531	57.311	21.161	54.333	26.726
VI. Nyugdíjasok, töke- pénzesek stb. . .	105.519	47.551	28.585	23.246	6.137
VII. Egyéb foglalk. . .	87.446	49.322	9.487	18.386	10.251
VIII. Házi cselédek . .	112.546	63.594	13.147	29.639	6.166
Összesen . .	6,841.379	2,429.446	742.655	2,939.201	730.077

A fenti szám adatok arányszámokban kifejezve így alakulnak:

Fogl. csoport	Az összes népességből esett az egyes fogl. csoportokra %	Az egyes fogl. csoportokhoz tartozók közül %-ban							
		A magyar anyanyelvűek	A német nyelvűek	A román nyelvűek	Az egyéb				
I. Östermelés	70·8	56·6	50·1	86·1	77·6	28·4	7·7	52·2	11·7
II. A) <i>Bányászat</i> . .	1·1	1·3	1·1	1·1	0·7	40·6	11·1	42·0	6·2

Fogl. csoport	Az összes népeségből	A magyar anyanyelvűek között	A német nyelvűek között	A román nyelvűek között	Az egyéb nyelvűek között	Az egyes fogl. csoportokhoz tartozók közül %/o-ban			
						magyar	német	román	egyéb
B) Ipar . . .	12·5	18·0	25·8	5·2	10·5	51·0	22·3	17·8	8·9
C) Kereskedelem . . .	2·8	4·6	6·3	0·6	1·7	59·2	24·6	9·4	6·8
D) Közlekedés . . .	2·2	4·2	2·3	0·8	1·0	67·9	11·3	15·9	4·9
II. Ipar-forgalom összesen	18·6	28·1	35·5	7·7	13·9	53·6	20·7	17·7	8·0
III. Értelmiség	3·1	5·4	3·5	1·4	1·3	62·7	12·4	20·2	4·7
IV. Véderő . . .	0·7	0·9	1·1	0·5	0·4	47·3	17·4	29·3	6·0
V. Napszámosok	2·3	2·4	2·9	1·9	3·7	35·9	13·3	34·1	16·7
VI. Nyugdíjasok stb.	1·5	2·0	3·8	0·8	0·8	45·1	28·1	22·0	5·8
VII. Egyéb fogl.	1·3	2·0	1·3	0·6	1·4	56·4	10·9	21·0	11·7
VIII. Házi cselédek	1·7	2·6	1·8	1·0	0·9	56·5	11·7	26·3	5·5
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	35·5	10·8	43·0	10·7

Míg tehát a magyarságnak csak 56·6, a németiségnek meg éppen csak 50·1%-a őstermelő, addig a románságnak 85·1%-a tartozik ehhez a foglalkozási csoporthoz. Ellenben az ipar-forgalmi csoportokban a románság elenyésző arányszámokkal szerepel. *A magyarságnak 28·1, a németiségnek 35·5%-a bányász, iparos, kereskedő vagy közlekedéssel foglalkozó, a románságban mind e foglalkozások csupán 7·7%-ot képviselnek.* Hasonló a helyzet az értelmiségnél, a mely másfél százalékát sem teszi a román népességnek, holott a magyarságnak 5·4-a tartozik e csoporthoz.

A román népességnek foglalkozási és társadalmi megoszlása teljesen kezdetleges és kiépítetlen, *a szellemi és anyagi kulturát előbbre vivő osztályainak úgyszólván csak keretei vannak meg.* Csekély értelmisége is úgy oszlik meg, hogy annak nagyobb felét a falusi tanítók és papok teszik.

Mindezek folytán a románok az őstermelésen kívül, a mely csoportban arányuk 52·2%-ra emelkedik fel, a többi jelentékeny foglalkozási osztályokban csak igen csekély súlyt képviselnek, *így az ipari népességnek csak 17·8%-a, a kereskedelemnek csak 9·4%-a, a közlekedéssel foglalkozóknak csak 15·9%-a s az értelmiségnek csak 20·2%-a román.*

Az értelmiséghez szoktuk még számítani a különböző gazdasági ágakban: az őstermelésnél, a bányászatnál, az iparnál, a kereskedelemnél és a közlekedésnél alkalmazott azokat a tisztviselőket is, a kik szellemi munkát végeznek. Ha a románságnak az a vádja megállana, hogy a magyarság a román intelligenciát nem engedi érvényesülni a közigazgatásban, az igazság-

A románok fel-tűnő csekély szerepe a gazdasági foglalkozások értelmiségében.

szolgáltatásban, a tanügyi igazgatásnál, egyszóval az államnak közvetlenül vagy közvetve alávetett értelmiségi foglalkozásoknál, azt kellene hinnünk, hogy ennek folytán a román értelmiség a gazdasági, ipari jellegű foglalkozásokban, a hol érvényesülésének az állam nem állhat útjába, keres magának elhelyezkedést. Ezzel szemben azt látjuk, hogy *a gazdasági ágakban alkalmazott értelmiségben még sokkal kisebb a románság képviseltetése, mint a tulajdonképeni értelmiség sorában.*

A következő összeállítás mutatja ezt, mely a kereső népességre vonatkozik:

Részletezés	Összes keresők	E b b ő l							
		magyar abszolút számokban	német abszolút számokban	román abszolút számokban	egyéb abszolút számokban	magyar %-okban	német %-okban	román %-okban	egyéb %-okban
Tulajdonképeni értelmiség . . .	59.232	39.161	6.547	11.348	2.206	66.1	11.0	19.2	3.7
Gazdasági tisztv.	2.757	2.335	263	104	55	84.7	9.5	3.8	2.0
Erdészeti „	567	427	86	39	15	75.3	15.2	6.9	2.6
Bányászati „	622	461	109	30	22	74.1	17.5	4.8	3.6
Ipari „	5.634	3.727	1.584	128	195	66.2	28.1	2.3	3.4
Kereskedelmi „	9.190	6.323	1.855	733	279	68.8	20.2	8.0	3.0
Közlekedési „	6.284	5.533	444	177	130	88.0	7.1	2.8	2.1
Gazdasági ágak tisztviselői összesen .	25.054	18.806	4.341	1.211	696	75.1	17.3	4.8	2.8
Értelmiség összesen	84.316	57.967	10.888	12.559	2.902	68.8	12.9	14.9	3.4

Az a románság tehát, mely a keleti részeken 43°/o-ot képvisel a népességben, az intelligens osztálynak csupán 14.9^o/o-át teszi, ellenben e területen az intelligenciának több mint kétharmadrésze magyar. Továbbá, míg a közszolgáltatásban és szabad foglalkozásokban a románság részesedése 19.2^o/o, *a gazdasági értelmiségben, a hol teljesen szabad verseny lévén, a románság elfoglalhatná az őt megillető helyet, csupán 4.8^o/o-ot tesz a románság.* Ez a százalék az ipari tisztviselőknél leszál 2.3-re, csak a kereskedelemnél emelkedik fel 8°/o-ig, mert ide vannak számítva a román pénzintézetek tisztviselői. Hogy a románság iparkodik is az értelmiségben és általában az őstermelésen kívül a többi gazdasági ágakban helyét elfoglalni s hogy ebben a törekvésében a magyarság részéről nem talál akadályra, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az utolsó évtizedben a román anyanyelvű ipari tisztviselők száma 123.7^o/o-kal, a kereskedelmi tisztviselőké 128.4^o/o-kal, az ügyvédeké 64.7^o/o-kal, az önálló iparosoké 22.6^o/o-kal, az ipari munkásoké 59.5^o/o-kal, az önálló kereskedőké 54.5^o/o-kal s a kereskedelmi segédszemélyzeté 57.7^o/o-kal növekedett. *Más nemzetek évszázados társadalmi fejlődését azonban néhány évtized alatt nem lehet utolérni.*

Románia
iparforgalmi
népessége.

Sajnos, a romániai népszámlálási munka nem közli a népesség megoszlását foglalkozások szerint s így nincs módunkban a magyarországi románok foglalkozási és társadalmi megoszlását a romániai népességével pontosan összehasonlítani. A román statisztikai évkönyvekben azonban találunk

bizonyos adatokat a bejegyzett kereskedőkről, a nagyipari, bányászati és vasuti munkásokról, a postaalkalmazottakról, továbbá a kézműiparos mesterekről és ezek munkásairól és inasairól.

Ezeknek az adatoknak alapján Romániában körülbelül következőképen alakul az ipar-forgalommal foglalkozó népesség száma 1910-ben:

Ipar-forgalmi ág	Önállók	Munkások
Bányászat	—	8.505
Ipar	37.150	110.138
Kereskedelem	1) 5.415	2) 5.000
Közlekedés	3) 4 083	4) 22.657
Összesen :	46.648	146.300

Habár ezek az adatok nem egészen teljeseek, mégis eléggé bizonyítják azt, hogy az iparforgalmi népesség magában Romániában is igen jelentéktelen. *Míg Magyarországon 100 lélekre 9-7 iparforgalmi kereső egyén jut. (a tisztviselők nélkül), a 26 keleti vármegyében pedig külön 7-2, addig Romániában a népesség e rétegének aránya csak 2-8%. Ha pedig csak a románokra nézve akarjuk megállapítani az iparosodás fokát Magyarországon és Romániában, úgy kiderül, hogy a magyarországi románoknak 3-3%-a tartozik az iparforgalmi foglalkozásokhoz, mint kereső (tisztviselők nélkül), a romániai románoknak pedig csak 2-3%-a. Nem áll tehát az a vád sem, hogy a magyar kormányzat a románok iparosodását minden módon igyekezett megakadályozni, mert hiszen ebben a tekintetben is előbbre van a Magyarországon lakó románság, mint a romániai.*

Tudvalevő, hogy azt a szerény ipart is, a mi Romániában ezidőszerint van, jórészt Erdélyből kivándorolt magyar, főképen székely iparosok teremtették meg. A román Statisztikai Évkönyv szerint a kereskedelmi és ipar-
engedéllyel bírónak még most is csak 66-3%-a román, 12-6%-a külföldi és 21-3%-a zsidó. Magában a román fővárosban 1903-ban az önálló magyar iparosok és fuvarosok száma a következő volt:

A romániai ipart is jórészt magyarok teremtették meg.

kovács	600	timár	150	kerékgyártó . . .	100
lakatos	150	szabó	180	más iparos . . .	150
asztalos	100	szijgyártó	50	fuvaros (bérkocsis)	300
czipész	750	építőmester	25	összesen . . .	2.555

Már e számokból nyilvánvaló, hogy magyar iparosok Bukarest iparoságának igen jelentékeny hányadát teszik, mert az 1912. évi román Statisztikai Évkönyv szerint egész Ilfov megyében, a melybe Bukarest is tartozik,

1) Bejegyzett kereskedelmi cégek a társas cégek kétszeres számításával.

2) A kereskedelemnél alkalmazott segédszemélyzet hozzávetőleg van beállítva azon arány szerint, mely Magyarországon az önállók és segédek közt mutatkozik.

3) Fuvarosok.

4) Vasút és posta.

csak 5.205 volt az önálló iparosok száma. Magában Bukarestben a lakosság-
nak több mint 10%-a magyar, a kik majdnem kizárólag kisiparosok.

A milyen kis méretű Romániának ipara általában, olyan szegényes a
gyáripara is. Mig Magyarország keleti 26 vármegyéjében, melyeknek területe
és népessége körülbelül egyenlő Romániáéval, a nagyipari vállalatok száma
806, Romániában csak 472. Az előbbi területen a nagyipari vállalatokban és
a bányákban 104.193 munkás foglalkozik, Romániában csak 56.358. Ha a
román nemzetiségű munkásokat külön vesszük, ezek száma az előbbi terüle-
ten 31.289 (egész Magyarországon 32.779), Romániában pedig — a mun-
kások 80%-át véve románnak — 45.100. *Magyarországon tehát 100 románra
1-11 nagyipari munkás esik, Romániában pedig csak 0-72.*

Az ipari és kereskedelmi foglalkozások terén tehát — a mint számtalan
adatból látszik — nemcsak a magyarországi, hanem még inkább a romániai
románság, hasonlíthatatlanul elmaradottabb helyzetben van, mint a vele egy
területen lakó magyarság és németiség. *A nemzetek ereje pedig az iparoso-
dás mértékétől függ, mert a vagyonosodásnak, az anyagi és szellemi kul-
turának is ez a leghatékonyabb emelője.*

A románok föld-
birtoka csak egy-
harmadát teszi a
követelt terület-
nek.

Minthogy a románságnak túlnyomó nagy többsége az őstermeléshez
tartozik, úgy, hogy az őstermelők között a románság a 26 magyarországi
vármegyében abszolút többségre (52-2%) is emelkedik, azt hihetnők, hogy a
románság a követelt földterületnek legalább is ilyen nagy részét tartja kezé-
ben. A valódi helyzet azonban ettől távol áll. mert a *szóbanforgó földterület-
nek csak 35-1%-a van román kézben, ellenben a magyarság kezén van 47-6,
a németiségén 10-1%-a.* Magában Erdélyben is a románság a földterületnek
csak 44-3%-át bírja, a magyarság ellenben 45-9, a németiség 9-8%-át. Mind
a mellett nem lehet mondani, hogy a román parasztság birtokviszonyai
rosszabbak lennének a magyar parasztségénál, *mert a román parasztságnak
csak 31-5%-a birtoktalan elem (munkás vagy cseléd), ellenben a magyar
parasztságnak 48-4%-a,* minthogy a magyarságnál sok a közép- és nagybir-
tok, a románságnál pedig ez teljesen jelentéktelen. Nem érdektelen ezzel
szembeállítani, hogy Romániában túlteng a nagybirtok és a törpebirtok és e
kedvezőtlen birtokmegoszlás már többször — legutóbb 1907-ben — paraszt-
lázadásra vezetett.

Az eddigiekben kimutattuk kétségbevonhatatlan statisztikai adatokkal,
hogy a románok a 26 magyarországi vármegyére vonatkozó igényüket semmi-
féle igazságos, elfogadható jogcímmel igazolni nem tudják, mert nem tud-
hatják. *Azt, hogy az elfoglalandó területen az analfabéta lakosság
erős többségét teszik, bizonyára maguk sem kívánják érv gyanánt fel-
használni.*

Nagy-Románia
nemzetiségi
képe.

Ha azonban mindezen tárgyilagos érvek daczára, minden jog és igaz-
ságosság ellenére a románok hatalmába jutna ez a terület, nézzük, hogy az
igy kialakulandó Nagy-Románia nemzetiségi képe hogyan festene. Az alábbi
összeállításba bevettük mindazokat a területeket, a melyekre a románok Nagy-
Románia megalkotásánál igényt tartanak (az adatok mind az 1910. év végi
állapot szerint vannak feltüntetve).

Alkatrészek	Összes népesség	E b b ő				
		román	magyar	német	ukrán és orosz	egyéb
a b s z o l u t s z á m o k b a n						
Románia	6,966.000	6,270.000	152.000	30.000	30.000	484.000
Új-Dobrudsa ¹⁾	274.090	7.000	—	600	2.000	264.490
Besszarábia	2,441.200	1,162.000	63	75.700	678.700	524.737
Bukovina	800.098	273.254	10.391	168.851	305.101	42.501
Magyarország keleti része	6,841.379	2,939.201	2,429.446	742.655	199.232	530.845
Nagy-Románia	17,322.767	10,651.455	2,591.900	1,017.806	1,215.033	1,846.573
a r á n y s z á m o k b a n						
Románia	100·0	90·0	2·2	0·4	0·4	7·0
Új-Dobrudsa	100·0	2·6	—	0·2	0·7	96·5
Besszarábia	100·0	47·6	0·0	3·1	27·8	21·5
Bukovina	100·0	34·2	1·3	21·1	38·1	5·3
Magyarország keleti része	100·0	43·0	35·5	10·9	2·9	7·7
Nagy-Románia	100·0	61·5	15·0	5·9	7·0	10·6

Meg kell jegyeznünk, hogy a fentebbi nemzetiségi adatok Románia kivételével minden alkatrésznél pozitív népszámlálási adatokon nyugszanak (Új-Dobrudvánál az 1905. évi bolgár népszámlálás, Besszarábiánál az 1897. évi orosz népszámlálás adatai vannak felhasználva és az 1910. évi népességre alkalmazva), csupán Románia adatait számítottuk ki kombinatív úton a felekezeti adatok alapján, itt is segítségünkre volt azonban egy 1889. évi román forrásból való adat, a mely a nemzetiségi megoszlásra vonatkozik.

Látjuk ez adatokból, hogy milyen veszélyes kísérlet lenne Nagy-Románia erőszakos megalkotása. A románság az új birodalomban csak szerény többséggel rendelkezne, a 10,651.000 főnyi románsággal 6,671.000 főnyi nem román lakosság állana szemben. Az új országnak a román után legnagyobb nemzetisége a magyar lenne, majdnem 2,600.000 lélekkel, felülmulná a milliót a németek, az 1,200.000-et az ukránok és oroszok száma. A több mint 1,800.000 egyéb nemzetiség túlnyomólag zsidókból (kb. 590.000), bolgárokból (körülbelül 343.000), szerbekből (kb. 298.000), és törökökből (kb. 250.000) állana. A zsidóknak mint felekezetnek száma 590.000-nél jóval több lenne, mert e

¹⁾ Az 1913-iki bukaresti békében Bulgáriától elvett terület.

számban csak a romániai, új-dobruzsai és besszarábiai zsidók foglaltatnak, a hol a zsidókat mint nemzetiséget kezelik. Bukovinában a zsidók száma 102.919, a magyarországi részekben pedig 254.939, úgy, hogy a zsidó felekezet összes hiveinek száma Nagy-Romániában 948.000-re rúgna, a lakosság 5·5⁰/₀-ára. Hogy mit jelent ily nagy számú és arányú zsidóság olyan államban, a hol a zsidóság a vezető néppel sem nyelvileg, sem érületben nincs összeforrvva, azt bővebben magyarázni felesleges.

Nagy-Románia tipikusan nemzetiségi állam lenne.

A „nemzeti elv“ alapján felépülő Nagy-Románia tehát tipikusan nemzetiségi állam lenne, majdnem ugyanolyan nemzetiségi megoszlással, mint a milyen összetétel miatt a győző fél Magyarországot felosztandónak tartja. Ha Magyarország fennállhatott ezer évig, mint nemzetiségektől lakott állam, mert népeit összeforrasztotta a teljes földrajzi és gazdasági egység, a centrum és a periferiák egymásrautaltsága s az ennek folytán kifejlődött közös hazaszeretet, évszázadok közös küzdelme és szenvedése, végül a vezető magyarság szellemi és vagyoni felsőbbbsége, *mi szükség van arra, hogy Magyarország romjain ugyanolyan nemzetiségi államot alkossunk*, a melynek népeit harmadfélezer méter magas heglánczok s néhol 50 kilométer széles lakatlan területek választják el egymástól, a melyeknek közös gazdasági érdekeik nincsenek, sőt érdekeik, hagyományaik és érzületeik ellentétesek a vezetni hivatott románság érdekeivel s *a mely nemzetek végül — talán az egy ukránt kivéve — a szellemi és anyagi kulturának hasonlíthatatlanul magasabb fokán állanak, mint az uralmat magának kívánó románság?*

A magyarság és románság aránya Nagy-Romániában.

Nagy-Romániában a magyarság 15·0⁰/₀-ot képviselne, tehát majdnem annyit, a mennyit a románság jelenleg Magyarországon, a románság aránya pedig Nagy-Romániában nem sokkal lenne nagyobb, mint a magyarságé Magyarországon. Az arány tehát a két nemzet között megfordulna, de csak a nyers számbeli arány. Magyarországon a románság alacsony kulturájánál, foglalkozási és társadalmi megoszlásánál fogva természetsszerűleg sokkal kisebb súlylyal birt, mint a mennyi nyers számának megfelelt; Nagy-Romániában ellenben a románságénál sokkal nagyobb műveltséggel, nagyszámú intelligenciával, városlakó iparos és kereskedő osztálylyal bíró magyarság nyers számának legalább is kétszeres mértékében követelne magának helyet a kulturális, politikai és gazdasági életben s történelmi emlékeinek fogva s mélyen megbántott nemzeti önérzetéből kifolyólag kérlelhetetlen ellensége lenne a román állameszmének. E mellett a magyarságnak nagyobb fele, a mely Nagy-Románia nyugoti határán lakna, a legközvetlenebb földrajzi, gazdasági és kulturális közösségben maradna fajrokonaival, a kikben természetsszerűleg folytonos erkölcsi támaszt nyerne irredentistikus törekvései megvalósításához. Meggondolták a Nagy-Romániát mohó sietséggel megalkotni kívánó román politikusok azt, hogy mit jelentenek mindezek Nagy-Romániának, de egész Európának békéjére?

A román közigazgatási személyzet nagyhány.

Romániának, ha megkapná mindezeket a területeket, első sorban megfelelő közigazgatásról kellene gondoskodnia. A modern élet mind több és több követelményt állít fel a közigazgatással szemben, minek folytán a közigazgatási személyzetet folytonosan szaporítani kell. Ha tehát Románia a

közigazgatást legalább is azon a nivón akarja fentartani az okkupált területeken, mint a milyenek azok a nem román imperium alatt állottak, kénytelen lesz legalább is annyi közigazgatási tisztviselőt alkalmazni, mint a mennyi eddig volt az illető területeken.

Magyarország 26 keleti vármegyéjében a közigazgatási férfiszemélyzet 13.626-ra rúgott, ezzel szemben egész Magyarországon csak 1.388 volt a román anyanyelvű közigazgatási tisztviselők száma. Hogy ilyen kevés a román közigazgatási tisztviselő, abban ismét nem a magyar politika hibás, hanem ennek oka a románság műveltségi és gazdasági elmaradottsága, a mit már fentebb részletesen kimutattunk. Különben is a közigazgatási tisztviselőknek csak egy harmada kinevezett állami tisztviselő, két harmada ellenben megyei, városi és községi tisztviselők, kiket autonóm testületek, a melyekben minden nemzetiség aránylagosan képviselve van, szabadon választanak. A románságnak tehát meg volna a módja arra, hogy a közigazgatásban számarányának megfelelően részt vegyen, ha az ehhez szükséges tisztviselő-kontingenst ki tudná állítani, de nem tudja. Hasonló a helyzet az igazságszolgáltatásnál. Az ide tartozó tisztviselők, illetőleg honoráciorok (ügyvédek, közjegyzők) száma a 26 megyében 8.342, ezzel szemben az e kategóriába tartozó román intelligencia csupán 1.244 főt tesz az egész országban. Ha a románok a Magyarországból elfoglalandó területen a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban legalább csak *annyi románt akarnak alkalmazni, mint a mennyi népességi arányuknak (43%) megfelel*, a közigazgatásnál 5.861, az igazságszolgáltatásnál 3.586 kellő képzettséggel bíró románra van szükségük, a hiány tehát, a mit pótolniok kell, 4.473, illetőleg 2.342. Ha pedig a közigazgatást és igazságszolgáltatást, egészben vagy csak nagyobb részben is maguk kívánják ellátni, a mi mindenesetre érdekükben volna, úgy 15—19.000 intelligens, képzett emberre van szükségük. Magyarországból ezeket nem vehetik, mert ha itt volnának, már helyet is foglalnának a közigazgatásban, vagy a gazdasági intelligens pályákon, de mint láttuk, itt még kevesebb a román. Romániából kellene tehát értelmiséget importálniok. Romániának ecsetelt kulturális viszonyai mellett azonban teljesen lehetetlen, hogy ott az intelligenciának ilyen nagy fölöslege legyen, már néhány odavetett adat is meggyőzhet erről bennünket.

Az értelmiségnek túlnyomó része a középiskolákból kerül ki, legalább Magyarországon az értelmiségi osztályhoz sorolt férfiaknak 94%-a négy középiskolát végzett, sőt 76%-a teljes középiskolát. A középiskolai tanulók számából tehát a jövő intelligencia számára is lehet következtetni. A romániai középiskolák tanulóinak számáról legutolsó adatunk 1907/8-ról van. E szerint a romániai fiú-középiskolákba (liceumok, gimnáziumok, szemináriumok) beiratkozott 1907/8-ban 14.061 tanuló, ezek közül *sikerrel* vizsgázott 10.139. A magyarországi adatok a tanulók évvégi létszámát részletezik, ez az adat azonban a romániai középiskolák újabb statisztikájából hiányzik, megvan azonban három régebbi évről, 1898/99—1900/901-ről, a mely évek átlaga szerint a beiratkozottak 87%-a járt a tanév végéig iskolába. Ezt az arányt alkalmazva 1907/8-ra, a fiú-középiskolai tanulók számát

Romániában az értelmiségnek nincs succrescentiája.

ebben a tanévben 12.233-ban állapíthatjuk meg. Ezzel szemben a magyarországi 26 vármegye középiskoláiba ugyanabban a tanévben 20.089 tanuló járt, 10.000 lélekre tehát jut Romániában 18·3, a magyarországi részeken 30·1 tanuló. *Romániában tehát az intelligenciát szolgáltató középiskolák tanulóinak száma és a népességhez való aránya is jóval kisebb, mint a Magyarországból elszakítani kívánt területen.* Hozzá még a fejlődés iránya az, hogy Magyarországon állandóan növekszik a középiskolai tanulók száma, Romániában pedig fogy. Volt ugyanis középiskolai tanuló:

	Romániában	A 26 magyar megyében	Az utóbbiak közül	
			román	magyar
1900/901. . . .	14.069	17.358	3.441	10.835
1907/908. . . .	12.233	20.089	4.186	12.806
Különbség . . .	-1.836	+ 2.731	+ 745	+ 1.971

Ez az összeállítás három igen fontos tényt állapít meg: 1. hogy *az értelmiség succrescentiája Magyarországon erősen növekszik, Romániában fogyóban van.* 2. *A magyarországi románok középiskolai oktatása alig rosszabb, mint a romániai románságé.* Az utóbbiaknál 10.000 lélekre 18·3 középiskolai tanuló jut, a magyarországi románságnál 14·6; ha pedig a polgári iskolába járó román fiúkat is beszámítjuk (735) — ez az iskolafaj Romániában hiányzik, — 17·1. Csak idő kérdése, hogy a két arányszám össze-találkozzék, mert a romániai fogy, a magyarországi növekszik. 3. Ha a két területet összevesszük, kiderül, hogy *a magyar értelmiség száma Nagy-Romániában majdnem eléri a román értelmiség számát.*

Világos ezekből, hogy Románia a Magyarországtól elfoglalandó területek közigazgatását csak úgy tudja becsületesen ellátni, ha az ottani tisztviselőket helyükön hagyja. Hogyan akar azonban román közigazgatást csinálni magyar tisztviselőkkel, a kik a magyar nyelv és a magyar állameszme szeretetében nőttek fel? Igaz ugyan, hogy azoknak a magyar tisztviselőknek legnagyobb része, a kik románok közt élnek, tud románul, de hogyan lehet tőlük azt kívánni, hogy minden érzésük ellenére a magyarság elnyomását és a román uralom erősítését szolgálják?

Mit várhat a magyarság?

Hogy mit várhatnak a román uralomtól azok a nemzetek, a melyek esetleg alája kerülnek, különösen a magyarság, arra eléggé figyelmeztető a romániai, különösen a moldvai ősi magyarság sorsa, másrészt elég izelítőt nyújtott ebben a tekintetben a védtelen Erdélybe fegyveresen betört román katonaság és a nyomában mindenütt a román imperiumot megvalósító román közigazgatás.

Románia elnyomta a moldvai magyarokat.

Románia, mely a külföldön megvádolt bennünket azzal, hogy a magyarság elnyomja fajrokonait, holott, mint láttuk, a Magyarországon lakó románság szabadon fejlődhet nyelvében, kulturájában és sok tekintetben magasabb fokán áll az anyagi és szellemi kulturának, mint maga a királyságbeli románság, ez a *Románia saját területén a legbrutálisabb módon nyomta el a 100.000 főnyi moldvai katolikus magyarságot, a melyet következetes és*

céltudatos románosító politikával jórészt már megfosztott nyelvétől, mert a magyar nyelvet nemcsak az iskolában, de még az egyházi életben sem engedi érvényesülni. A moldvai magyarság évszázados története a panaszoknak és siralmaknak végtelen sorozata. Papjaik csaknem kivétel nélkül olaszok, a kik hiveik nyelvét nem értik, ellenben románul könnyen megtanulnak és az egyházi szolgálatot román nyelven végzik. Ha valamelyik jobb érzésű lelkész magyarul megtanul a hívők kedvéért és a magyar nyelvet használni kezdi, azt a román kormányzat hamarosan elhelyezteti, mert a papokat a templomba küldött csendőrökkel ellenőrizteti. *Magyar iskolája egyetlen egy sincs e 100.000 főnyi moldvai magyarságnak. Tanítóik mindenütt görög-keleti románok, akik tisztán román tannyelvű állami iskolákban tanítják a magyar gyermekeket; az olasz papok még a katolikus hittant is államilag előírt román tankönyvekből tanítják. A román tanítóképzőkbe csak görög-keleti vallású románokat vesznek fel, nagyon kivételesen más vallásút. A román tanügyi statisztika szerint az 1900/901. tanévben a romániai férfitanítóképzők 1.128 növendéke között egyetlenegy katolikus vallású volt, a többi mind görög-keleti. Ugyanakkor a tanítóképzők 397 növendéke közül 3 volt katolikus vallású. Ezzel szemben Magyarországon 1900/901-ben 6 román nyelvű tanítóképző volt és a román nyelvű férfi és női növendékek száma 706-ra rúgott.*

A moldvai csángók magyarságát leginkább kántorjaik tartották fenn, a kik legalább a templomi énekeket magyarul énekelték. A román kormány, hogy ezek hatását megtörje, egy teljesen eloláhosodott csángóközségben Halauçesti-ben (Halas) állította fel a román nyelvű kántorképzőt, a honnan a csángó fiúk már majdnem teljesen elrománosodva kerülnek ki és a román nyelvű egyházi énekeket honosítják meg a magyarok templomaiban. Hogy a közigazgatásban vagy az igazságszolgáltatásban a magyar nyelvnek bármi-féle szerepe vagy joga lenne, arról természetesen ezek után szó sem lehet.

Hogy a moldvai magyarok eloláhosításáról a figyelmet eltereljék, a románok szeretnek azzal kérkedni, hogy Bukarestben és Romániának több más városában népes magyar iskolák vannak, azt azonban elhallgatják, hogy ezekbe a magyar iskolákba csak magyar állampolgárok gyermekei járhatnak, azok kifejezetten csak a magyar állampolgárok gyermekei részére állítottak fel. Ez a külföldieknek mindenütt elemi joga, a mellyel nemcsak Romániában, de más országokban is élnek.

Ha Magyarország keleti része román imperium alá jutna, az itt lakó magyarság minden valószínűség szerint hasonló sorsra jutna, mint a moldvai, bármennyire ígérgetik is most a románok, hogy tiszteletben fogják tartani a más nyelvűek jogait és a wilsoni elvek szerint fogják rendezni a velük való viszonyaikat. Ez az ígélet a valóságban úgy fest, hogy már most, mielőtt a békekonferencia döntött volna a hovatarozás kérdésében, a legbrutálisabb módon üldözik és ingerlik a magyarságot és a román nyelvvel, román katonasággal vagy a román állameszmével szemben való legcsekélyebb ellenérzést vagy szembehelezkedést rangra, nemre és korra való tekintet nélkül *botozással és válogatott kínzásokkal* büntetik. A fővárosi magyar lapokat a megszállás határán elége-

A románok
eddig
brutalitásai.

tik, az ott megjelenőket cenzurázzák. Hogy a magyar városokat legalább külsőleg románoknak tüntessék fel, a magyar felírásokat és czégtáblákat román nyelvűekre átfestetik, a magyarságot, különösen az értelmiséget a városokból kiüldözik. A gyülekezési és egyesülési jogot teljesen megszüntetik s a szociálista szakszervezeteket is lehetetlenné teszik. Ilyen módon terrorizálják a magyar lakosságot és ilyen kicsinyes, de erőszakos eszközökkel akarják uralmukat, a mely pedig nemzetközileg még el sincs ismerve, megalapítani.

Az bizonyos, hogy erőszakkal lehet máról-holnapra *imperiumot* teremteni, de azt *állandóan fentartani csak az intelligencia erejével, az anyagi és szellemi kultúra magasabb fokával lehet.* Az intelligenciát is lehet erőszakkal pótolni, de az erőszak nem teremthet állandó békét és a lelkeknek azt a megalégedését, a mit wilsoni békétől várunk.

A magyarság természetes szaporodása nagyobb, mint a románoké.

Még két dologra kívánjuk a figyelmet felhívni, a mellyel a román imperiumnak számolnia kell s a melyek szintén nem fogják előmozdítani a román uralom megerősödését. Az egyik az, hogy *Magyarország keleti felében a természetes propagációt tekintve is kétségtelenül a magyar a fejlődőbb népelem.* Mutatják ezt a következő számok a 26 keleti vármegyéről:

	Természetes szaporodás	Ebből esett a			
		magyarságra		románságra	
		absz. sz.	%	absz. sz.	%
Átlag 1901—1905 . . .	62.637	24.641	39.3	23.070	36.8
„ 1906—1910 . . .	69.540	29.200	42.0	26.278	37.8
„ 1911—1914 . . .	74.208	31.375	42.3	27.658	37.3

A magyarság aránya e területen — mint láttuk — 35.5%, a románságé pedig 43.0%, mégis a magyarságra állandóan több esik a természetes szaporodásból, mint a románságra. A kivándorlás viszont úgy alakult e 14 év alatt, hogy a kivándorlók számából csak 21.0% jutott a magyarokra, ellenben 43.1% a románokra. Ez utóbbin esetleg változtathat a román imperium, de *a természetes propagatív erőt semmiféle kormányzat nem képes megfordítani.* A románoknak tehát számolniok kell azzal, hogy e területen hovatovább mindig erősebb lesz a magyarság.

Magyar munkás-szocializmus.

A román uralom Erdélyben és a hozzácsatlakozó területen szembe fogja magát találni egy igen erős és szervezett munkás-szocializmussal, a mely túlnyomóan magyar. Már fentebb a foglalkozási viszonyok ismertetésénél láttuk, hogy az iparforgalmi népesség milyen jelentékeny (1.275.000 lélek) a keleti vármegyékben és hogy e népességnek milyen csekély százaléka román. Ha csak a munkásságot (a kereső segédszemélyzetet) vesszük az iparforgalmi népességből, ezek száma 303.395, kik közül

magyar	156.842	51.7%
német	57.993	19.1%
román	62.697	20.7%
egyéb	25.863	8.5%

62.000 román munkással tehát 241.000 nem román munkás áll szemben. Ez utóbbiakra román nemzetiségi uralom is fog nehezedni a maga teljes önkényével és brutalitásával. Hogy a szervezett magyar munkásság, a mely a munkások közt különben is túlsúlyban van, ezt nem fogja tűrni, az nyilvánvaló; a román kormánynak tehát a nemzeti ellenálláson kívül állandó szociális zavargásokkal is kell majd küzdenie.

Mindezek a statisztikai adatok, a melyeket a legnagyobb lelkiismeretességgel állítottunk össze s a melyek mind hivatalos közlésekre támaszkodnak, kiáltva tiltakoznak az ellen a lázító igazságtalanság ellen, hogy Magyarország ősi területe a románok javára megcsonkíttassék. Bebizonyítottuk, hogy a román uralomnak e területen nem volt multja s nem lehet jövője sem; *végzetes kísérlet lenne s Európa békéjét örökösen veszélyeztetné, ha e területek román uralom alá kerülnének.* Ezzel szemben a magyarság, mely minden erőszakos magyarosítási vád daczára — mint láttuk — nem akadályozta a románok békés kulturális és gazdasági fejlődését, sőt jobban előmozdította azt, mint maga Románia, a jövőben is békés otthont és a nyugodt fejlődés lehetőségét nyujtaná román polgárainak és azokon a területeken, a hol többségben és keveretlenül élnek, úgyszólván az állami élet teljességét biztosítaná nekik, a mint ezt már a magyar kormányzat becsületesen és utógondolat nélkül felajánlotta.

Kovács Alajos.

A nagy vagyoadó.

1919. március havában Szende pénzügyminiszter elnökle mellett a nagy vagyoadó tárgyában szaktanácskozmány folyt le. A tanácskozmány a következő kérdőpontokat vitatta meg :

1. Szükséges-e a nagy vagyoni adó (a nemzeti vagyondézsmá)? Mily célokat szolgáljon (függőadósság törlesztése, hadikölcsönök beváltása, a rendes költségvetés hiányának fedezése)? Mi lesz a gazdasági hatása?

2. Ki legyen a nagy vagyoni adó alanya? Milyen elbánásban részesüljenek a külföldiek; mi történjék a belföldiek külföldön levő vagyonával? A háztartás, mint gazdasági egység legyen-e a vagyoni adó alanya? A jogi személyek, különösen a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, miként kezeltessenek?

3. Mi legyen a vagyoni adó tárgya?

4. Tegyük-e különbséget az egyes vagyonnemek között; továbbá súlyosabban bíráljuk-e ei a háború alatt szerzett vagyont?

5. Mi legyen a vagyoni adó tárgya a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál?

6. Mennyi legyen az adómentes minimum gazdasági és adminisztratív-technikai szempontokból?

7. A fokozatos adókulcsnál mi legyen a minimum és a maximum s a progresszió kiépítésénél mily szempontok érvényesüljenek?

8. A fokozatos adókulcs alkalmazása esetén felmenjünk-e 100%-ig s ha igen, mily összegű vagyontól kezdve?

9. A vagyoni adót *alanyi* *összadó* avagy *tárgyi részadó* alakjában létesítsük-e? Nem volna-e célszerű, legalább egyes vagyonnemeknél, a vagyoni adót tárgyi részadó alakjában alkalmazni? Ebben az esetben azonban hogyan volnának tekintetbe vehetők a személyi körülmények és miként volna érvényesíthető a fokozatosság elve (különösen a készpénzzel és az értékpapírokkal szemben)?

10. A vagyon értékelésénél mely időpont legyen irányadó?

11. Melyek legyenek a vagyonértékelés alapelvei?

12. Vallomási kényszer alkalmaztassék-e s mily biztonsági intézkedések szükségesek avégett, hogy a vagyoni adó alól egyes vagyonrészek el ne vonassanak?

13. Bejelentési és felvilágosításnyújtási kényszer létesíttessék-e, különösen a pénzügyintézeteknél s miként volna ez gyakorlatilag szervezhető?

14. Mily fórumok állapítsák meg a nagy vagyoni adót?

15. A vagyoni adó egyszerre vagy törlesztés útján fizetessék-e be?

16. Készpénzben vagy természetben történjék-e a beszolgáltatás?

17. A természetben való beszolgáltatás miként volna gyakorlatilag keresztülvihető? Mily mértékben volna érvényesíthető az állami részesedés gondolata?

18. Mily büntető intézkedésekre volna szükség a vagyoni adó megrövidítésének megakadályozására?

19. Milyen nemzetközi megállapodások volnának létesítendőek a vagyoni adó biztosítása érdekében?

A Magyar Közgazdasági Társaságot a tanácskozmányon Fellner Frigyes igazgató, választmányunk tagja képviselte, kinek felszólalásait egész terjedelemben közöljük:

Általános vita. ¹⁾

Ámbár a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Közgazdasági Társaság megbízásából van szerencsém a szakértekezleten résztvenni, nyomatékosan hangsúlyozom, hogy szerény egyéni nézetemet fejezem ki felszólalásomban.

A nagy vagyonadó nem öncél, hanem eszköz. Ha alkalmas arra, hogy a nagy államadósságot lényegesen enyhítsük vele és a bankjegy-inflációt is csökkentsük, akkor azt hiszem, senki sem fog akadni, aki a nagy vagyonadó ellen foglalna állást. Ha azonban ezt a célt nem lehet elérni a nagy vagyonadóval, akkor megfontolandó, hogy érdemes-e behozni, tekintettel arra a nagy rázkódtatásra, amelyet gazdasági életünkben, különösen annak financirozása, feltétlenül előidéz. Kiindulok abból a feltevésből is, hogy az államhatalomnak módjában lesz kivétel nélkül mindennemű vagyont megragadni, úgy az ingatlant, mint az ingó vagyont, valamint minden néven nevezendő értékpapírt és követelést. Mert ha ez nem sikerülne, ha lehetséges volna az, hogy egyes vagyonelemek ilyen nagy adóztatás alól kivonulnának, akkor azt hiszem, olymértű igazságtalansággal állanánk szemben, amelybe belenyugodni nem lehetne. Az eddigi egyenesadó-rendszerben oly alacsony kulcsok voltak relative érvényben, hogy ha adó alól való kibuvás, eltitkolás előfordult is, az igazságtalanság volt ugyan, de a gazdasági existenciák viszonylagos helyzetére különös hatással nem volt. Ha azonban arról van szó, hogy egyeseknek a vagyonát egy harmaddal vagy egy negyeddel megrövidítjük és egyik adóalanyra ezt a megterhelést keresztülvisszük, a másokra nem, vagy csak részben, akkor a relativ gazdasági erők eltolódásában olyan lehetetlen állapotok állanak be, amelyet koncedálni nem lehet.

Abból az elengedhetlen feltevésből indulok tehát ki, hogy módja lesz az államkincstárnak minden vagyont kivétel nélkül megragadni.

Az első kérdés, amely felmerül, az, hogy milyen hozadék várható a nagy vagyonadó alkalmazásától. Egy kissé zavarba hozott engem

¹⁾ 1919. március 7.

Ullmann báró úrnak az az aggálya, hogy itt végeredményről, számokról ne beszéljünk. Fel kell tételeznem, hogy az ő eredményei sokkal optimisztikusabbak az enyéimnél, mert engem — őszintén szólva — az az eredmény, amelyet elérek, nem nagyon feszélyez abból a szempontból, hogy milyen lesz a szolgáltatási képességünk a külföld netáni igényeivel szemben.

Kiindulok a nemzeti vagyon fogalmából. 1913-ra, tehát közvetlenül a háború kitörése előtt 41·5 milliárd arany koronában állapítottam meg a nemzeti vagyon összegét. Hogy ez a becslés magas-e vagy alacsony, e kérdéssel most nem kívánok foglalkozni, hisz lesz alkalmam erre még a felszólalásom során alluziót tenni. Ez a nemzeti vagyon úgy volt leltározva, hogy elemét képezi a földbirtok, az épületek, a bányák, tehát az ingatlanok; az ingóvagyon; közlekedési eszközök; a külfölddel szemben fennálló követelések; a külfölddel szemben való tartozások levonásával. Az adóztató államhatalommal szemben nem az így leltározott, könnyen áttekinthető nemzeti vagyon áll, hanem a magánvagyonoknak összessége. A magánvagyonnak tárgyát képezik azonban olyan vagyonelemek is, amelyek közgazdasági szempontból nem azok. Így pl., ha valakinek a tulajdonában van záloglevél, az magángazdaságilag vagyonelem, tehát vagyonadó tárgya, de a nemzeti vagyon szempontjából nem számíthatom vagyonelemnek mert a záloglevél a kibocsátó intézet tartozása, tehát egymást kompenzálják. Én a nemzeti vagyon leltárába beállíthattam volna az egész értékpapirtömeget, de akkor a másik oldalára a passzivumokat kellett volna beállítani, vagyis levonni az összes magánadósságok tömegét.

A nemzeti vagyon, amint említettem, számításom szerint 41·5 milliárd, amely azonban nem egész összegében képezheti a vagyonadó alapját, mert ebből első sorban le kell vonnunk az államvagyon, a városok és községek vagyonát, amely nem esik vagyonadó alá. Ez 7·4 milliárd, amivel csökken a vagyonadóalap. Épp így levonandók az adómentes vagyonminimumok. A földbirtokot 19·8 milliárdban állapítottam meg. Ebből le kell vonnunk azokat a kisbirtok-értékeket, amelyek adómentesek lesznek, tekintettel arra, hogy húszezer korona az az összeg, amelyet a pénzügyminiszter úr mint vagyonadó alól mentes vagyont kontemplál. A földbirtoknál tehát levonandó az a földbirtokkomplexum, levonandók azok a kis földbirtokok, amelyek húszezer korona értéken alul veendőek számításba. Ezek volnának átlag a tíz holdon aluli kisbirtokok. Ezek 16·08 százalékát képezik a mezőgazdaságilag hasznosított birtokok területének és ezeknek értéke 3·170 milliárd K. Ugyancsak levonandó az épületek csoportjából is a kisépületeknek, tehát a húszezer koronán aluli értékű épületeknek csoportja egészben véve. A házosztályadó alá eső épületeket számítottam ide. A házosztályadó alá

esnek ugyan egyes kastélyok is, viszont azonban házbéradót fizetnek olyan kis kunyhók és viskók is, amelyek ebbe a kategóriába volnának sorozandók, tehát egymást kompenzálják. Ezen a címen 2·321 milliárd koronát hozok levonásba. Az adómentes butorok, házi készletek fejében, amelyek adótechnikai szempontból lesznek adómentesek, szintén levonásba hozok 2·019 milliárdot, úgy, hogy adómentesség címén levonok az állami, városi és községi 7·4 milliárdnyi vagynon felül további 7·510 milliárdot. Ilyen módon 26·590 milliárd vagyonadóalapot kapok, amely azonban aranykorona értékben, tehát a háború előtti ércparitásos koronában van kifejezve. Igaz, hogy egy korona ma körülbelül harminc centimesba számítható, ha tehát a diszázsiót a vagyonadóalapba bekalculálom, akkor 88 milliárd adóalapot állapíthatok meg és igen szerencsésnek érzem magam, hogy ez a szám nincsen messze attól a száz milliárdtól, amelyet Popovics őexcellenciája tegnapelőtt ezen a címen kihozott.

Én azonban nem vagyok abban a helyzetben, hogy ezt a 88 milliárdot vagyonadóalaphoz kalkulálhassam, még pedig azért, mert nem minden vagyobjektumra lehet a diszázsiót teljes összegében alkalmazni. Így a földbirtoknál, ha abból indulok ki, hogy a kormány a megváltást békeáron eszközli, a földbirtoknak azt a részét, amely az adómentes állami földbirtok levonása után fennmarad, tehát 13·148 milliárd koronát békeértékben veszem számításba. Ellenben a 8·574 milliárdnyi házbirtoknál — levonva 2·321 milliárdot az adómentesítendő huszezer koronán aluli apró házak fejében — a fennmaradó 6·555 milliárdot a teljes diszázsió bekalkulálásával veszem számításba. A fennmaradó 6·887 milliárd tiszta ingóvagyonnál ellenben, amely nagy tömegében értékpapírok alakjában jelentkezik, ha itt az árfolyamot, amely a háború előtt mutatkozott, 50 százalékkal emelem, akkor azt gondolom, hogy talán nagyjában és átlag a mai kurzushoz jutunk.

Ilyen módon a vagyonadóalap 45·144 milliárdot képviselne. Ha ehhez a 45 milliárdhoz hozzászámítom a magánvagyonban levő készpénzt és az ittlevő hadikölcsönkötvényeket, akkor 73 milliárd vagyonadóalaphoz jutok. Itt megemlítem, hogy a pénzügyminiszter úr 1913-ban egy igen érdekes és értékes tanulmányt tett közzé az adóreformról. Abban annak idején a kiegészítő vagyonadó céljaira kinyomozta az adóalapot és 50 milliárd vagyonadóalapot hozott ki. Ez az 50 milliárd természetesen békeérték volt, amely megfelelő módon lenne tehát a diszázsió bekalkulálásával emelendő.

Már most az a kérdés, hogy mennyi vagyonadót lehet ebből a 73 milliárdból kimunkálni. Igen értékes útmutatást nyújt erre a porosz *Ergänzungssteuerstatistik*. Méltóztatnak tudni, hogy 1893-ban Miquel

porosz pénzügyminiszter hozta be a vagyoadót, amelyet nálunk Teleszky volt pénzügyminiszter úr szintén beillesztett adórendszerünkbe. Huszonöt évig dolgozott a porosz közigazgatás a vagyoadókataszteren, amelyet igen szépen kimunkált, úgy, hogy az eredményeket igen megbízható útmutatásul felhasználhatjuk a mi céljainkra. A porosz vagyoadóstatisztikából megtanuljuk azt, hogy az egy millió koronán felüli vagyoadóalap csak 23 százalékát képviseli az egész vagyoadóalaphoz. Láthatjuk tehát, hogy a vagyoadó túlnyomó hozadékát nem a millióon felüli vagyoadóknál, hanem az apróbb, de nagy tömegben jelentkező vagyoadóknál kell keresni.

A részletekbe nem akarok belebocsátkozni, csak azt említem meg, hogy kiindulok abból, amit a pénzügyminiszter úr kontemplál, nevezetesen hogy húszezer koronáig adómentesen hagyjuk a vagyoadókat, húszezer koronánál öt százalékos kulccsal kezdünk operálni és egy millió koronánál — úgy számítottam — elérnénk 25 százalékot, tíz milliónál pedig ötven százalékot, az ötven százalékon felüli száz százalék, nem hiszem, hogy életbe fog lépni, mert hisz ez a külföldi tőkét annyira elidegenítené Magyarországtól, hogy külföldi vállalkozó nem akadna, aki itten iparokat teremtené, ha arra gondolna, hogy tíz millió felül esetleg egyszer az ő vagyoadót is el fognák kobozni. Dehát ez nem ide tartozik, ez részletkérdés lesz. Most az eszmemenetre kívánok visszatérni. Ha tehát ilyen kulcsot alkalmazunk, akkor ez a kulcs azt jelenti, hogy az egy millió felüli vagyoadóalaphoz (kerek 16 milliárd) egy átlagos 37·5 százalékos kulcsot kalkulálok, míg az egy millióig terjedő mintegy 58 milliárd vagyoadóhoz közepesen 12·5 százalékot és akkor a nagy vagyoadó hozadéka $13\frac{1}{4}$ milliárdot képviselne. Már most az a kérdés, hogy a nagy vagyoadó behozatala nem volna-e megfontolandó, $13\frac{1}{4}$ milliárd hozadék mellett, lényegesen enyhít-e ez az állampénzügyi helyzeten azzal a kétségtelen nagy megrázkódtatással kapcsolatban, amelyet ilyen nagy vagyoadó behozatala jelent. Megfontolandónak tartom a megvalósítást abból a szempontból is, ha arra az általános tapasztalatra utalok, amelyet minden országban kivétel nélkül látunk, nevezetesen hogy a nemzeti vagyoadónak reproductív ereje mindenhol nagyobb, mint az országos kamatlábnak megfelelő hozadék. Hogy világosabban fejezzem ki magamat, Magyarországon pl. 41·5 milliárd vagyoadó mellett a nemzeti jövedelem 6·70 milliárd. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti vagyoadó 16·23 százalékot hoz. Ha tehát — teszem fel — Magyarországon a nemzeti vagyoadónak egy negyed vagy egy harmadrészét elvonjuk, igaz, hogy hat százalékot az adó fejében bevont államadósság után megtakarítunk, de viszont ez jelentene ugyanezen összeg után egy tíz százalékos hiányt a közigazdaságra nézve. Nem akarom itt számszerűen kifejezni

magamat, de pl. az én kalkulációim szerint, ha 13·250 milliárd a vagyonadó hozadéka, akkor a magyar közgazdaság évenként ráfizetne a vagyonadóra 1·325 milliárd koronát.

Ezt ne méltóztassék mint fix számot venni. Azt akarom ezzel kifejezni, hogy ráfizeti a közgazdaság azt az összeget, amely az általános országos kamatláb és a nemzeti vagyon hozadékának megfelelő kamatláb között különbségként mutatkozik. Ez tehát amellet az álláspont mellett szólna, hogy jobb a periódikus adók rendszere, mint az egyszeri nagy vagyonadó, vagyis jobb az államadósságot megfeszített termelő munkával kamatoztatni, mint tabula rasat csinálni, különösen ha ezen a nagy bajon az egyszeri vagyonadó radikálisan nem segít. Éppen nálunk, Magyarországon van ennek az álláspontnak létjogosultsága, ha figyelembe vesszük, hogy mi agrár állam vagyunk és nemzeti termelésünknek, jövedelmünknek 64⁰/₀-a őstermelésből származik, aminek megindításához tehát valami különös segély, vagy külföldi nyersanyagbeszerzés nem szükséges. Ehhez járul, hogy 24⁰/₀-nyi ipari termelésünknek is csaknem a fele, 48⁰/₀-a, mezőgazdasági ipari termelés — malomipar, cukoripar, szesz-, sör-, dohány, és élelmiszeripar, amelyhez a szükséges nyersanyagot szintén a belföld szolgáltatja. A mi nemzeti termelésünk tehát 76⁰/₀-ában megindulhat minden nyersanyagbeszerzés és külföldi segítség nélkül. Az országnak ezt a reprodukív erejét — különösen ha haladéktalanul munkához fogunk, aminek nagy szükségességére Éber Antal vezérigazgató úr tegnap oly kitűnő szavakat talált s amihez oly talpraesetten szolt hozzá — igen eredményesen hasznosíthatjuk.

Ne felejtjük el azt sem, tisztelt uraim, hogy a mi rendes közgazdasági tevékenységünket lényegesen elő fogja mozdítani az a körülmény is, hogy a koronaérték javulása küszöbön áll, mihelyt az Amerikában összehalmozódott kivándorlók pénze hazaérkezik. És itt úgy az Ausztriába, mint a Magyarországra hazaküldendő pénzekről van szó, miután pénzrendszerünk közös. Ilyen módon több, mint egy milliárd az, amire számíthatunk.

Legyen szabad végül arra utalnom, hogy a nagy vagyonadó — és ezt objektív szempontból kötelességem kiemelni — a nemzeti vagyon állagát nem csökkentené, hanem annak csak megoszlására volna hatással. Mert a magánosok vagyona csökkenne ugyan, de ezzel szemben ugyanannyival javulna az állam vagyoni helyzete, amennyiben az állam tartozása a vagyonadó-hozadékkal kevesbednék. A nemzeti vagyon állaga tehát változatlanul maradna, csupán annak elemei cserélnének gazdát, az ország határain belül, amennyiben az állam vagyona gyarapodnék a magánvagyonok rovására.

De nem akarom tovább feszegetni a nagy vagyonadó gazdasági hatását, mert ez csak akkor volna érdekes, ha olyan nagy hozadékot

kapnánk abból, hogy a bankjegyinfláción is lehetne vele segíteni és az összes államadóssági kötvények visszafizethetők lennének. Ez ugyanis annak következtében, hogy az adószükségletet csökkentené, a termelést is olcsóbbá tenné. Mindezek a kérdések azonban igénytelen véleményem szerint nem aktuálisak azért, mert őszintén megvallva, nem hiszem, hogy a vagyonadó annyit eredményezzen, hogy ezek az üdvös célok is megvalósíthatók legyenek.

Visszatérve arra, amiből fejtegetéseim elején kiindultam, abban foglalhatom össze véleményemet, hogy a nagy vagyonadót öncélnak nem tekinthetjük és kérdés, hogy a kontemplált hozadék mellett annak megvalósítása helyes-e? A részletkérdésekre a tárgyalás későbbi folyamán lesz szerencsém nyilatkozni.

Részletes vita.¹⁾

Az általános vitánál felszólalásomban az volt a konkluzióm, hogy a nagy vagyonadó hozadéka viszonylag csekély lesz, úgy hogy az államadósság álladékát azzal lényegesen csökkenteni nem fog sikerülni, ennél fogva aggályosnak tartottam annak megvalósítását, mert nem tartom arányban állónak az ily módon elért eredményt azzal a káros hatással, amellyel a nagy vagyonadó behozatala jár. Egész közgazdaságunkat nem szabad oly rázkódásnak és hitelszervezetünket oly megbotlygatásnak kitenni, aminővel a kis hozamú vagyonadó financirozása kapcsolatos. Ennél fogva nem volna jogcímem a részletes vitánál elvi szempontból felszólalni, ha nem vezetne az a meggyőződés, hogy mindnyájunknak vállvetve kell közreműködnünk azon, hogy a vagyonadó lehetőleg legkevésbé rosszul legyen megcsinálva. Azért kötelességemnek tartom előterjeszteni ilt azokat az aggályokat, amelyek bennem a vagyonadó financirozásával kapcsolatosan élnek és bátor vagyok rámutatni azokra a zavarokra és nehézségekre, amelyek a vagyonadó financirozásának nyomában járnak.

A főkövetelmény az, hogy a vagyonadó hozadéka minél nagyobb legyen. Ennek egyik lényeges biztosítéka az adómentes vagyonminimum kiküszöbölése. A tekintetben teljesen osztom Éber t. barátomnak az álláspontját, még pedig azért, mert szerintem sem szabad — noha a pénzügyi politika a szociálpolitikától el nem választható — ebben valami szociálpolitikai követelmény megsértését látni. Csak periodikus jellegű adóknál, amilyen a személyes jövedelemadó és az ezt kiegészítő vagyonadó indokolt a létminimumnak intézményes biztosítása. A nagy vagyonadónál azonban nem a jövedelem megterheléséről van szó, ami a nél-

¹⁾ 1919. március 18-án.

külözetlen életszükségletek kielégítését befolyásolná, mert azt hiszem, senki sem fogja állítani, hogy zavarná a létszükséglet kielégítését egy kisebb vagyonból, egy alacsony kulcs alkalmazásával, egy töredék elvonása. Ha például egy ezer koronás vagyonnál ötven koronát, vagy egy ötezer koronás vagyonnál 250 koronát vonnak el egyetlen egyszer, ez az adóalany gazdasági helyzetét, tényleges súlyát egyáltalában nem érinti.

A tárgyi adóztatásnál viszont azon módok mellett, amelyeket itt már unos-untig hangoztattak, egyáltalában az adótechnikai nehézségeket sem látom és itt inkább van arányban az adó hozadéka, azzal a kis munkatöbblettel, amelyet a kis vagyonok adó alá vonása előidéz, mert hisz itt nem a jövedelemnek egy kis hányadrészéről, hanem a vagyonnak egy kvótájáról van szó, amely mégis annyi, hogy arányban áll a kisebb vagyonokat is terhelő adó behajtására fordított munkatöbblettel. De hogy gyakorlati szempontból az mily nagy jelentőségű, arra nézve leszek bátor pár számadattal igazolni, hogy milyen adóalapnak a mennyiségéről van szó. A húszezer koronánál kisebb értékű földbirtokoknak — ezek alá veszem a tíz katasztrális holdon aluli birtokokat — értéke békeárak szerint 3·170 milliárd K, ugyancsak a 20.000 koronánál kisebb értékű házaknak értéke 2·321 milliárd K. A hadikölcsönjegyzésekből a 20.000 koronán aluli jegyzések hozzávetőleg 3·876 milliárdot képviselnek. Az 1914. év végén a takarékbetétek állományából megállapíthatjuk, hogy miután a takarékbetétkönyvek számának 98·5 százaléka a húszezer koronán aluli betétekre esett és egy takarékbetétkönyv átlag 1.387 koronát képviselt, ilyen módon az 1914. év végén ezekre a húszezer koronán aluli betétekre 3·536 milliárd esik. Ha a készpénzállományból csak egy negyedrészt veszünk a húszezer koronán aluli csoportra, akkor e címen négy milliárdot számíthatunk, úgy, hogy ilyen alapon összesen 16·9 milliárd a 20.000 koronán aluli vagyonok vagyonadóalapja. Ha most figyelembe vesszük, hogy nem békeárak alapján számítandó a földbirtok értéke a vagyonadónál és figyelembe vesszük azt, hogy 1914. év óta a betétek lényegesen emelkedtek, akkor nem esnék távol a valóságtól, ha 20—22 milliárdra tesszük a 20.000 koronán aluli vagyonokat, amelyeknek adómentesítése az adóalapot és illetőleg az ezekre meghatározott kulcs alkalmazásával az adóhozadékot tetemesen csökkenti.

Még egy gazdasági érvet óhajtanék itt felhozni, amely ezen adómentes vagyonminimum megszüntetésére vonatkoznék. Tudvalevő ugyanis, hogy természetben a bankjegyeket főleg a gazdaságilag kevésbé iskolázott gyengébb gazdasági elemek teaurálták, tehát ha a húszezer koronán aluli vagyonokat is megadóztatjuk, akkor ezek főképen bankjegyekben fogják az adót leróni; ennél fogva a teaurált vagyonoknak lényeges része ilyen módon felszínre kerül, míg a húszezer koronán felüli vagyo-

nuak, tehát az átlag gazdaságilag iskolázottabb elemek kevésbé fognak készpénzben fizetni, amennyiben pedig bankgiro-átutalásokkal fizetnek, itt sem fog nagy tömegű bankjegy befolyjni, mert az átutalások a hitelezés korlátoltságában és a bankok teljesítőképességében találják természetes határukat.

A nagy vagyonadónál az ország minden polgárának áldozatkészségére van szükség. A szociálpolitikai követelmény az adókulcs progressziójában és az alanyi adózásnál az egyes személyi momentumok figyelembevételével honorálva van.

Politikai téren is lehet egy érvre hivatkozni, amely ezen adóminimum kiküszöbölését indokolja. Méltóztatnak tudni, hogy az 1848-iki jobbágyfelszabadításnál a földtehermentesítés financirozása úgy történt, hogy a parasztok mentesítve voltak attól, hogy a kártalanításra szükséges összegekhez hozzájáruljanak, hanem azok közadópótlékok útján fedeztetek, amennyiben a földadó 30%-a földtehermentesítési járulék volt, úgy, hogy a földbirtokos-osztály évtizedeken keresztül joggal és önérzettel utalhatott az 1848:IX. t.-c. 1. §-ára, mely szóról-szóra azt mondja: »A törvényhozás a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezi.« Mit jelent ez? Azt, hogy nem a parasztosztály, hanem a birtokososztály fizette a kármentesítési összegeket. Felvetem tehát a kérdést, vajjon helyes volna-e, ha az úgynevezett vagyonos osztály az ezután következő évtizedeken keresztül arra hivatkozhatnék, hogy a világháború óriási terheit jóformán csak ő fizette és viselte és az államháztartás csakis az ő áldozatkészségével volt rendezhető. E hazafias osztályöntudatot nem szabad monopolizálni! A népszéles rétegét nem szabad kizárni a nagy vagyonadófizetés felemelő érzéséből.

Legyen szabad a 8. ponttal kapcsolatosan csak egész röviden megjegyezmem, hogy a legteljesebb mértékben ellene vagyok a százszázalékos adókulcs alkalmazásának. Azután az igazán ékesen szóló érvelés után, amellyel ezt a kérdést Teleszky volt pénzügyminiszter úr elintézte, nem is kellene ehhez a kérdéshez tovább hozzászólanom, de mégis ki akarom emelni azt a szempontot, amelyre már az általános vitánál szintén utaltam, nevezetesen hogy nekünk a külföldi tőkét, amelyre a háború után fokozottan utalva leszünk, nem szabad elriasztanunk az országtól. Már pedig ha egyszer a törvényhozás egy százszázalékos kulcsot intézményesen konstituálna, akkor azt hiszem, hogy a jövőben elrettentené a külföldi tőkét, mert nem merne itt nagyobb investíciókat eszközölni, ha az a veszély fenyegetné, hogy hosszú évek után áldozatkészséggel befektetett tőkéje eredményét egy szép napon egy precedens alapján az állam egyszerűen elkönfiskálná. Etikai szem-

pontból is aggályos ez a terv, mert hisz ez a takarékoságnak, a józan-
ságnak, a szorgalomnak, a munkának, az invenciónak megbüntetése
gyanánt jelentkeznék és nemcsak a külföldön, hanem nálunk is abban
senki sem látna egy állampénzügyi műveletet, hanem az organizált
irígységnek a diadalát.

Ezzel eljutottam felszólalásomnak tulajdonképeni témájához, a nagy
vagyonadó financirozásának kérdéséhez.

Véleményem szerint ezen a ponton fog a nagy vagyonadó meg-
fenekleni. Nem lehet gazdasági bűnhődés nélkül milliárdokra rugó va-
gyonokat, még ha azok fiduciarius értékekben is jelentkeznék, a köz-
gazdaságból kivonni, mert a fiktív tőkék is olyan javakat képviselnek,
amelyek investálva vannak. Hogyan keletkeztek nagy részben a hadi-
kölsönkötvények? Meglevő tehermentes vagy alig megterhelt vagyonok-
nak további megterhelésével. A hadikölcsönök tehát fedezetül vannak
lekötve több milliárdnyi vagyonnál. És ha igaz az, hogy a fiktív vagyonok,
amelyeket Schóber t. barátom ötven milliárdban állapított meg, átruház-
hatók anélkül, hogy az általuk képviselt értékek tényleg kivonatnának a
közgazdaságból, viszont ezek a fiduciarius javak óriási mértékben vannak
nálunk lekötve fedezetül és biztosítékul, tehát nem olyan könnyen mo-
bilizálhatók, mint ahogy némelyek gondolják. Különösen ahogy bátor
leszek kimutatni, Magyarországon igen nehéz lesz a financirozás, éppen
azért, mert nálunk rendkívül kifejtett a hitelezés, mivel a saját tőke nem
olyan nagy mértékben szerepel, mint más nyugateurópai államokban és
azt mindig a hitelezésnek invenciója és a gondosan kiépített hitelszer-
vezet révén ennek körültekintő kimunkálása és kiművelése pótolta.

De most, mikor ezek a fiduciarius értékek óriási mérvben vannak
lekötve és biztosítékul szolgálnak, arra vagyok bátor rámutatni, hogy
milyen nehezen fog menni emiatt a vagyonadó financirozása. Bátor
leszek pár tipikus példát felhozni, amelyek azonban olyan tömegesen
jelentkeznék, hogy ezeket szabálynak lehet tekinteni.

Vegyük pl. az első csoportot, amidőn a vagyonadó tárgyát érték-
papirok képezik, amelyek lombardirozva vannak. Vegyük azt az esetet,
hogy pl. egy millió korona értékpapirból álló vagyona van valakinek,
ez meg van terhelve 600.000 korona lombarddal, 400.000 korona tehát
az a tiszta vagyon, amely a vagyonadó tárgyát képezi. Erre — mondjuk
— alkalmazunk 25°/_o adókulcsot, tehát ennek be kell szolgáltatnia száz-
ezer korona vagyonadót. Ez a vagyona azonban le van kötve, ezt lom-
bardkölsön terheli, készpénze nincs, tehát mi fog itten történni? Az
első eshetőség ugy-e az, hogy a bankhoz fordul, hogy a vagyonadó
lefizetése céljából bocsásson rendelkezésére hitelt. A bankot azonban
nem lehet arra kényszeríteni, hogy ő tovább hitelezzen, hogy nagyobb

hitelt bocsásson rendelkezésére az eddiginél. A hitelt tehát a bank nem emeli fel. A fedezetből sem fog kibocsátani értékpapírokat, mert ezzel természetesen a biztosítéka csökkenne.

Tegyük fel azonban azt, hogy a bank, igenis, kész hitelt nyújtani. Ezt szórványosan megteheti a bank és megtehetik a bankok, megtehetik 100 millióig, de nem tehetik meg milliárdokig, még pedig azért nem, mert természetesen a bankok eszközei is korlátozottak.

Maradna a harmadik eshetőség, amire Teleszky őexcellenciája utalt, hogy ilyen esetben egyszerűen természetben fogja az illető beszolgáltató vagyoadó fejében a hányados értékpapírtömeget, a rajta nyugvó aliquot lombardteherrel kapcsolatosan.

Erre az a megjegyzésem, tisztelt szakértekezlet, hogy ezzel nem fog csökkenni az államadóssági kötvényállomány, mert akkor rendelkezni fog az állam óriási tömegű lombardírozott értékekkel. Nem akarok utalni arra, hogy milyen költséges lesz a pénzügyekkel való elszámolás, csak arra utalok, hogy ez a vagyoadó hozadékát mindenestre befolyásolja, mert annak realizálása végeredményben költséggel lesz kapcsolatos. De tegyük fel, hogy az állam az átvett értékeket el akarja adni. Az eladás tömegesen nem eszközölhető, mert ez rendkívül rontaná a kurzusát, az árfolyamát a papíroknak és akkor mi következnek be? Van egy vagyoadólajstrom, amelybe be van véve mindenkinek az az értékpapírvagyontömege, amely adó alá kerül. Ezen az alapon ki van számítva a kulcs, amelyet alkalmazunk és azután meg van állapítva, hogy ki milyen mennyiségű értékpapírt szolgáltat be. Már most én abban az árfolyamértékben fogom átadni az értékpapíromat, amely hivatalosan meg van állapítva. De amikor az állam ezen magasabb árfolyamértékű papírokat átveszi és majd tömegesen a piacra viszi, akkor a realizálásnál nem fog annyit elérni, mint amennyi szerepelt a vagyoadó hozadéka gyanánt.

Mert hiszen nem akkor fogja tulajdonképpen a vagyoadót megkapni az állam, amikor én beszolgáltattam adó fejében ennyi és ennyi ezer korona értéket, hanem végeredményben akkor, ha e papírokat realizálta azzal, hogy eladta, ami pedig tömeges értékesítésnél nagy árfolyamredukcióval jár.

Ugyanezt fogjuk tapasztalni nemcsak az értékpapíroknál, hanem az ingatlanoknál és elsősorban a földbirtoknál is. Vegyük a földbirtokokat, amint azok jelzálogadóssággal vannak terhelve. Tegyük fel, hogy pl. egy 3 millió földbirtokról van szó, amely meg van terhelve 1.5 millió jelzálogos kölcsönrel, maradna tehát a vagyoadóalap 1.5 millió és erre kivetnének 450.000 K vagyoadót. Az intézeteket megint nem lehet kényszeríteni arra, hogy a jelzálogos kölcsönöket emeljék fel. De tegyük fel,

hogy létesítenek egy állami bankot vagy pénzintézeti központot, szóval egy állami intézményt, amelyet a finanszírozással megbíznak és azt fogják mondani, hogy ez fog majd jelzálogos kölcsönöket nyújtani.

A finanszírozás sikere nem attól függ, hogy a jelzálogos intézetek vagy egy külön megbízott intézet, a Pénzügyintézeti Központ, vagy pedig egy állami bank fog-e felállítani, hanem attól függ, hogy lesz-e annyi tőke rendelkezésre, amennyi szükséges ezen finanszírozás keresztülvitelére. A tőke, amely erre a célra elképzelhető, vagy belföldi vagy külföldi. Előnyösebb volna, ha ez esetben külföldi tőke állana rendelkezésünkre. De az a kérdés, hogy rendelkezésre áll-e? Én azt hiszem, hogy a külföldi tőkére nem lehet számítani, ha a fennálló zálogleves kölcsönök alapját képező jelzálogjogot követő rangsorban lennének ezek a vagyoadót finanszírozó kölcsönök betáblázva, mert miért vegye az így kibocsátott papírokat a külföld, mikor ezek másodrendű papírok lennének s viszont mikor egyikünk sem gondolja, hogy lehetséges volna, hogy a magyar állam a vagyoadót finanszírozó kölcsön nyújtása érdekében a záloglevelek fedezetét képező jelzálogokra megelőző rangsorban adjon betáblázást, mivel ez tönkretenné a jelzáloghitelt, amelyen az egész hitelrendszerünk felépült és a külföld bizalma rendítenék meg, amely pedig ezek iránt a záloglevelek iránt ma is rendületlen, mert hiszen évtizedeken keresztül a szelvénytisztogatást és törlesztést kifogástalan pontossággal teljesítettük.

Arról tehát nem lehet szó, hogy nagyobb arányban számíthassunk a külföldi tőke támogatására. Ami pedig a belföldi piacot illeti, erre megint csak azt kell mondanom, hogy itt a felvevőképesség korlátozva van, mert hiszen igen sokan vettek mások is igénybe hiteleket akkor, amidőn a nagy vagyoadót befizették, tehát mindenki, aki igénybe vett hitelt vagyoadó céljából, ennek a refundálására iparkodik majd a megtakarításait fordítani, nem pedig arra, hogy zálogleveleket vegyen igénybe, illetve vásároljon.

Hátra van még az, amit Teleszky őexcellenciája arra az esetre említett, hogy természetben fogja az állam átvenni a földbirtokokat, a reájuk eső teherrel együtt. Erre nézve három aggályom van. Az első az, hogy ez esetben fog ugyan az állam rendelkezni óriási mennyiségű földbirtokokkal, de nem lesz az állam abban a helyzetben, hogy csökkentse az államadóssági kötvényeket. *(Ugy van!)* Másodszor sem az állam, sem pedig az állam által megbízott bank nem lesz képes milliányi kataszter holdakon gazdálkodni, mert hiszen tudjuk, hogy milyen nehézségekkel jár ez egy magánvállalkozásnál is és mennyivel kevésbé lesz ennek sikere, ha akár az állam, akár az állam nevében egy pénzintézet vállalkoznék egy ilyen kockázatos műveletre.

Harmadik lehetőség volna, eladni ezeket a földbirtokokat. Abban az esetben, ha olyan helyeken kell eladni, ahol tömeges lesz a szükséglet a földbirtokreformmal kapcsolatban, akkor nem lesz nehézség. De olyan helyeken is fognak felajánlani természetben földbirtokot, ahol azután nem lesz kereslet. Előbbi esetben is arra lesz szükség, hogy az, aki megvette az államtól parcellákban ezeket az ingatlanokat, szintén kölcsönt kapjon, mert csak kölcsön igénybevételével lesz vevőképes. Ismét azt kell tehát kérdezniem, honnan fogja venni az állam az erre a célra szükséges milliárdokat?

Ugyanez az eset áll elő akkor is, hogyha épületek képezik a vagyonadó alapját, csak hogy itt ezek a nehézségek még fokozottabban merülnek fel, miután oszthatatlan egészről van szó.

Eddig a kölcsönökkel terhelt ingatlanokra kirovandó vagyonadó financirozásáról volt szó, de nem sokkal egyszerűbb a helyzet, ha tehermentes vagyonokkal áll szemben az állam. Mert a tehermentes vagyonoknál teljesen sima a lebonyolítás csak akkor, ha az illető adós megfelelő mennyiségű készpénzzel vagy hadikölcsönrel rendelkezik. Akkor vagy készpénzzel, vagy hadikölcsönkötvényben fizet és éppen ez az eset lebeg a közvélemény szeme előtt, amikor a nagy vagyonadó olyan rokonszenves színben tűnik elő és a lebonyolítás olyan egyszerűnek látszik.

Ha nincsen készpénz és hadikölcsön elegendő mennyiségben rendelkezésre, akkor azt lehet mondani, hogy az illető vásárolhat kötvényeket a piacon. De ahhoz, hogy a piacon kötvényeket vásárolhasson valaki, megint csak kölcsönre van utalva s az erre irányuló igény megint csak szórványos esetekben elégíthető ki. Mert ha tömegesen mutatkozik eziránt kívánság, ha tömegszükséglettel fogunk szembenállni, ha milliárdok megmozgatásáról van szó, akkor a hitelezés ismét korlátozva van a belföldi pénzpiac teljesítőképességében. A külföldi pénzpiacra pedig — amint említettem — csak igen csekély mértékben lehet számítani.

A harmadik eset volna, hogy a tehermentes vagyon egy része eladatnék. Itt újból kénytelen vagyok a tömeges kínálat értékromboló hatására utalni és arra, hogy a felvevőképesség korlátoltsága ebben az esetben is gát gyanánt jelentkezik.

Ezekben kívántam nagyjában rámutatni a financirozás rendkívüli nehézségeire és azokra a bonyodalmakra, amelyek egész közigazdaságunk és különösen a hitelszervezet terén fognak mutatkozni.

Egész röviden az adókimutatási eljárással kapcsolatosan kiemelni kívánom még azt, hogy Teleszky volt pénzügyminiszter úrnak javaslatát arra vonatkozólag, hogy három fórum szerveztessék, én is

helyeslem, de ami a legfőbb fokon kreálandó bizottságot illeti, erre nézve — noha úgy értelmezem, hogy Teleszky őexcellenciája is ezt akarja — szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy ennek teljesen független elemekből kell megkonstruálva lennie.

És ha koncedálom is, hogy a törvényben gondoskodás történnék arról, hogy ez az országos bizottság a függetlenség minden attributumával fel legyen ruházva, mégis azt hiszem, hogy sem az adózó közönségben, sem az egész publikumban nem lenne meg a szükséges megnyugvás, ha legfőbb fórum gyanánt továbbra is nem a közigazgatási bíróság hagyatnék meg. A magam részéről tehát azt hiszem, hogy a legfőbb fórumnak a jövőben is a közigazgatási bíróságnak kell lennie.

Végre befejezésül egy hasonlatra kívánok reflektálni, amellyel az egyik értekezleti tag úr élt. Nevezetesen azt mondotta itt valaki, hogy ha egy üzletet veszteség ér, akkor az üzlettulajdonos azt a veszteséget leírja. Véleménye szerint ugyanígy kell az államnak is leírnia a maga veszteségét ezzel a vagyonadóval. Ez a hasonlat, t. szakértekezlet, bármilyen tetszetős legyen is, tarthatatlan, mert egészen más az eset akkor, ha egy üzletnél történik a leírás — mert itt az egész üzlet terhére egysegesen megy az végbe — és más, ha az államnál, mert itt az egyes magángazdaságok terhére történik a leírás, ami azt jelenti, hogyha egyes magángazdaságok kisiklanak az adó alól, vagy ha az értékelés nem egyformán történik, akkor ez a leírás az egyik gazdaság rovására nagyobb mértékben, a másokra kisebb mértékben, vagy egyáltalában nem megy végbe. Ilyen óriási kulcsok alkalmazásánál és ilyen óriási vagyonoknál ez az igazságtalanság krízist idézhet elő, válságot eredményezhet, ha a társadalomgazdasági elhelyezkedés viszonylagos súlyát vesszük figyelembe.

Én lelkiismeretemnek kívántam eleget tenni, amikor ezekre a nehézségekre utaltam és őszintén megmondom, jobban szeretném, ha a kísérleti nyul szerepére Magyarország előtt egy más ország vállalkoznék.

Fellner Frigyes.

Gazdaság és technika.

— Harmadik közlemény. —

9. Abból a felfogásból, mely a gazdálkodásban gondoskodást, még pedig előre való, előre látó gondoskodást lát és ezt nyomatékosan hangsúlyozza, szinte önként következik az a nézet, mely a gazdálkodásban, egyebektől eltekintve, valami folytatólagos cselekvőséget akar észrevenni.

Tényleg minden szükségletkielégítésre irányuló igyekezetünk állandó kell, hogy legyen. Hiszen szükségleteink mindig vannak, meg soha nem szűnnek, csak változnak és váltakoznak. A kielégítésükkel is állandóan törődni kell. Ez az állandó törekvés egy folyamatos, folytatólagos cselekvésben nyilvánul. Azt már tudjuk, hogy a gazdálkodás körül kutatgatunk, mikor ezzel a cselekvéssel foglalkozunk.

Ez a folytatólagosság feltétlen, magától értetődő, de csak kisebb jelentőségű jegye lehet a gazdálkodás fogalmának. Arra pl., hogy a technikától pusztán ezen az alapon különböztessük meg a gazdálkodást, egyáltalán nem lesz alkalmas. Anélkül, hogy a technika fogalmát közelebbről elemeztük volna, tudhatjuk róla, hogy ezen folyamat is a végső eredményben szükségletek kielégítésének szolgálatában megy végbe. Így a folytonosság itt is mutatkozhatik. De erről bővebben a maga helyén, (IV., 13.) lesz szó.

Wagner mégis beleveszi ezt a gondolatot a gazdálkodás fogalmáról adott meghatározásába, mikor azt mondja, hogy a gazdálkodás, egyéb jellemzői mellett, „a szükségletek kielégítésére irányuló javak *folyamatos* megszerzésére és felhasználására irányuló . . . cselekvések összesége“.¹⁾ Sőt Lexis is „a javak *folytatólagos* megszerzésére és célszerű használatára irányuló“ cselekvésről beszél a gazdálkodás fogalmával kapcsolatban.²⁾ A nagyobbak követői is így írnak. Pesch gazdálkodás alatt „azon emberi cselekvések és berendezések fogalmát“ érti, melyek „*folytatólagosan* és tervszerű rendben szolgálnak azon cél-

¹⁾ *Grundlegung der politischen Oekonomie*, I.³ 1892. 81. és 349. l.

²⁾ *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 2. l.

nak, hogy egy személyt vagy személyek bizonyos közösségét . . . a szükséges dolgokkal ellássák“.¹⁾ G o t t l - O t t l i l i e n f e l d is gazdálkodás alatt bizonyos, általa közelebbről körülírt cselekmények „egységes és folyamatos összefüggését“ érti,²⁾

Csak L e h r fejtegetéseiben találtam ezzel a szinte általános és sokszor magától értetődőnek tartott és ezért különösebben nem is hangsúlyozott magyarázattal szemben ellentétes felfogást. Ő megemlíti, hogy „legtöbbször *folytatólagos* cselekvésnek mondják a gazdálkodást. Ez a felfogás — úgymond — a gyakorlati élet tapasztalatain alapszik. De tényleg sokszor az ember meghatározott irányú, gazdasági cselekvéseket csak rövid ideig végez és ez alatt teljesen eléri az óhajtott célt“.³⁾ L e h r itt, azt hiszem, összetéveszti a gazdálkodást az egyes gazdasági cselekményekkel. Az ember változtathatja tevékenysége körét, gazdálkodásának pályája különböző utakra térhet, (lásd különösen a L e h r említette, különböző foglalkozásokat), de azért ennek a tevékenységének a folytonossága éppen a szükségletek folytonossága miatt meg nem akadhat.

10. Abból azonban, hogy a gazdálkodásban előre látó gondoskodás tükröződik vissza, nemcsak a gazdálkodás állandó folyamatu volta, folytatólagossága, hanem ennek a cselekvésnek tervszerűsége is következik. De következik ez magának a szükségletkielégítés folyamatának természetéből is. A szükségletek felismerésének mindig valami önkéntelen céltűzés-a folyománya. A kitűzött cél szempontjából mérlegelődnek aztán mindig, célravezetőségük tekintetében, maguk a szükségletkielégítő folyamatok, és e folyamatok közül éppen a célt szem előtt tartva, a gazdálkodó alany mindig azt fogja választani, mely célja elérésének, más egyéb, egyéni körülményeinek figyelembevételével is, legjobban megfelel. A gazdálkodólag cselekvő előtt mindig lebeg valami cél és amikor ennek elérésére törekszik, tervszerűen állítja be tevékenységét a kitűzött cél szolgálatába. A gazdasági cselekvésnek ezt a tervszerűségét kezdetlegesebb gazdálkodó fokon éppen úgy megtaláljuk, mint fejlettebben. Intenzív tevékenység mellett éppen úgy megvan, mint akkor, mikor a gazdasági tevékenység szinte csak esetenkinti, szaggatott, fölületesen végzett életnyilvánulása az egyénnek. Ha ilyen értelemben beszélünk tervszerűségről a gazdasági cselekvésnél, — és más értelemben, azt hiszem, nem lehet róla szó, — nyilvánvalónak tetszik előttem, hogy a tervszerűséget a gazdálkodás lényeges jegyének kell tekintenünk.

¹⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, I. 1915. 9. 1.

²⁾ *Wirtschaft und Technik. Grundriss der Sozialökonomik*, II. 1914. 213. 1.

³⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, 1901.² 41. 1.

Dietzel, aki nem eléggé dicsérhető, theoretikus igyekezettel fogalom-magyarázataiban lehető egyszerűsége törekszik, ezt nem látja így. Szerinte „téves a „tervszerűség“ és a „munka“ jegyeit a meghatározásba belevonni. A lazzaroni, aki rendszerint henyél és csak „per occasione“ jár kereset után, szintén gazdálkodik, csak másként, mint a dollárvadász. A szelvénylevágó tőkepenzes éppen úgy gazdálkodik, mint a munkás“. ¹⁾ Ezek a példák nem bizonyítanak Dietzel tételének igazsága mellett. Csak azt mutatják, hogy a gazdálkodó egyének közt gazdálkodásuk céltűzései szempontjából meglehetősen különbségek lehetnek éppen a szerint, hogy egyfelől minők egyénileg felismert és értékelt szükségleteik és hogy másfelől minők az egyéb életkörülményeik, melyek közt a gazdálkodás folyik a különböző gazdasági alanyoknál. De tervszerűséget, legalább a fentebb jelzett értelemben mind a kettőnél látok. A lazzaroninál ez, igaz, meglehetősen elvész az első pillanatra szinte tudatlannak látszó gazdálkodás kódében, a tőkepenzesnél azonban egészen tudatosan jelentkezhetik. De mind a kettőnél megvan. Csakhogy a gazdálkodó az elsőnél az egészen kezdetleges szükségleteknek megfelelő formában osztja be a munkálkodást, míg a másiknál a magántulajdoni jogi rendnek egy oly hatásával állunk szemben, melyben a gazdálkodás kevés munkálkodást kíván. De azért a legtervszerűbben folyhatik. Tényleg így is folyik. A tőkepenzes járadékjövedelmeit tervszerűen fogja élvezni.

Könnyű rámutatni a forrásra, melyből Dietzel tévedése fakad. Az angol klasszikusokéhoz simuló felfogásával önkéntelenül beleesik abba a hibába, hogy csak ott lát gazdálkodást, hol termelő élet folyik; a gazdálkodás fogalmából a fogyasztás folyamatát, legalább itt, önkéntelenül kirekeszti. Pedig a kettő, fogyasztás és termelés, együtt teszik ki a gazdálkodást. Mindkét példájánál abban a tervben, mely gazdálkodó életük berendezése tekintetében a gazdálkodók előtt lebeg, sokkal nagyobb teret foglal el a fogyasztás, mint a termelés.

Lehr nem tartja a tervszerűséget a gazdálkodás lényeges jellemzőjének. Bár megengedi, hogy gondolkozóképeség működik a gazdálkodásnál, mégis úgy látja, hogy sokszor kimerítő terv nélkül, máról-holnapra folyik a gazdálkodás, sőt hogy gyakran tervszerűtlenül elpazarolják, elgazdálkodják a tőkét. Amikor is éppen rossz, hibás gazdálkodás folyik. ²⁾ Ha azt értjük a gazdálkodásnál mutatózó tervszerűség alatt, amit itt láthatólag Lehr is gondol, t. i. azt, hogy tervszerűség esetén a tevékenység egy előre kidolgozott, esetleg írásba is foglalt, mások előtt is ismert tervezet szerint megy végbe, akkor természetesen

¹⁾ *Theoretische Socialökonomik*, I. 1895. 160. l.

²⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, 1901. 42. l.

igazat fogunk neki adni. Azonban, ismétlem, nem tartanám szerencsésnek így értelmezni a tervszerűség gondolatát a gazdálkodásnál. Csak azt szeretném alatta érteni, amit e pont bevezető soraiban említettem. (Majd mindjárt látni fogjuk, hogy a tervszerűséget tényleg rendesen inkább így szokták értelmezni.) Ebben az esetben fogunk tervszerűséget találni még a máról-holnapra való gazdálkodásban is. Legalább itt is mutatkozik a szükségletkielégítő folyamatoknak a szükségletekhez való szabása, amely utóbbiaknak kielégítése közben a cselekvés bizonyos, céltűző tervszerűséggel állittatik az eredmény szolgálatába. De L e h r felfogásának igazolásául a „rossz gazdálkodásra“ is tévesen hivatkozik. Sokan lesznek, akik érvére azt fogják felelni, hogy rossz gazdálkodás esetén nincs is gazdálkodás. Ezt én nem állítanám. Inkább azt mondanám, hogy akkor rossz terv szerint folyik a gazdálkodás. A tervszerűség alatt itt persze megint a gazdálkodásnak olyan módon való berendezettségét értem, hogy cselekvéseinket a szükségleteink kielégítése által képviselt célhoz irányítjuk. Mert hogy nem a terv jóságától vagy rosszától függ, hogy gazdálkodás folyik-e vagy sem, az nyilvánvaló. A betűszerinti értelemben vett „tervszerűséggel“ folytatott gazdálkodás is lehet egészen „rossz“ gazdálkodás, mely pl. a termelő erők pusztulását vonja maga után. Mihelyt valaki, mint L e h r is, a gazdálkodásnál a cselekvés folytatólagos voltát észreveszi,¹⁾ nehezen zárközhatik el az elől, hogy bizonyos tervszerűséget is ne lásson ebben a tevékenységben.

A most említett két szerzővel szemben szinte mindenkinél, aki a gazdálkodás fogalmát meghatározni igyekezett, megtaláljuk azt, hogy a „tervszerűség“ mozzanatát többé-kevésbé kifejezett formában figyelembe veszik. Így pl. M e n g e r gazdálkodás alatt „az embernek jószág-szükséglete fedezésére irányuló, *előre gondoskodó* tevékenységét“ érti.²⁾ Az »előre gondoskodás« itt, azt hiszem, eléggé kifejezi azt, amit én »tervszerűség« alatt akarnék érteni. W a g n e r A d o l f pedig egyenesen »tervszerű« cselekvések összességéről beszél, mikor a gazdálkodás fogalmát igyekszik meghatározni.³⁾ Egészen világosan mutatkozik ez a gondolat S c h m o l l e r körülírásában is, mikor a gazdálkodás fogalmát elemzi.⁴⁾ A jobb tucat-tankönyvek jellegzetes példája gyanánt említhető K l e i n w ä c h t e r - féle munkában is azt olvassuk, hogy „gazdálkodás az a tevékenység, mely *tervszerűen* irányul arra, stb. . . .«⁵⁾ Sőt annál

¹⁾ Id. m. 39. l.

²⁾ *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, 1883. 44. l.

³⁾ *Grundlegung der politischen Ökonomie*, I.³ 1892. 81 és 349. l.

⁴⁾ *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I. 1900. 3. l.

⁵⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, 1902. 1. l.

a S o m b a r t - nál is, ki az elsők egyike gyanánt nyúlt hozzá a gazdálkodás és technika viszonyának közelebbi elemzéséhez, azt halljuk, hogy „a gazdaság, gazdálkodás (Wirtschaft) a létfenntartásról való, rendezett gondoskodást jelenti . . . Az emberi benne az ésszerűség, vagy legalább is a *tervszerűség*.”¹⁾ Ugyancsak S o m b a r t a *Der moderne Kapitalismus* első kiadásában (1902.) a gazdasági tevékenységet „fenntartásunkról való rendezett gondoskodásnak» mondja.²⁾ Ez a S o m b a r t - féle tanítás teljesen visszatükröződik P e s c h - nél is, aki ebben a kérdésben is a tanítványa. „Gazdaság, gazdálkodás alatt — úgymond — azon emberi cselekvések és berendezések összeségét értjük, melyek folytatólagosan és *tervszerű* rendben azon célnak szolgálnak, stb. . . .”³⁾

Ez az uralkodó felfogás az irodalomban hosszú időn keresztül a gazdálkodás „tervszerűségére” nézve, mely íróról-íróra tovább öröklődik. Csak akkor kezdik egy kissé közelebbről vizsgálni, hogy miben is áll ez a hagyományos „tervszerűség”, amikor a gazdálkodás körét a technikáétól lehetőleg élesen igyekeztvén elválasztani, a gazdálkodás mibenlétét is közelebből elemzik és ennek minden számbajöhető jellemzőjét alaposabban veszik szemügyre.

Ebben a munkában jelentős érdeme van G o t t l - O t t l i l i e n - f e l d - nek, aki a gazdálkodásnál mutatkozó tervszerűség magyarázatát körülbelül ugyanazokon a nyomokon keresi, melyeken azt mi véltük fentebb megtalálhatni. Így ír: »A gazdálkodás bizonyos határok között folyik le, amelyeket egyfelől a szükségletek, másfelől az szab meg, hogy mi áll rendelkezésünkre. Más szóval adva kell lennie annak, hogy kinek a létét kell fenntartani és hogy erre a célra minő lehetőségek állanak fenn. De csak az gazdálkodik, aki át tudja tekinteni az összes, vonatkozó, mostani és későbbi szükségleteket és aki még két dologgal van ezenkívül tisztában. Először is azzal, hogy faja és terjedelme szerint minden szükséglet minő jelentőséggel bír a végső cél, a létfenntartás szempontjából. Másodszor azzal, hogy mi áll eszközök tekintetében az összes szükségletekkel szemben rendelkezésre, vagy legalább is, hogy mi szerezhető meg. Minden gazdálkodás az általános helyzet ilyen méltatásával kezdődik. Gazdálkodni éppen annyit jelent, mint mindig az egésznek szem előtt tartani, hogy az egyes fölött úgy határozassunk, hogy ez a döntés az egésznek a javára szolgáljon. A gazdálkodás mindig arra törekszik, hogy a cselekmény végeredményében célszerű (end-

¹⁾ *Technik und Wirtschaft*, Vortrag, gehalten in der Gehe-Stiftung zu Dresden, 1901.

²⁾ I. kötet 3. l. — Az »új« S o m b a r t - ról alább lesz szó.

³⁾ Folytatólag hivatkozik is a *Der moderne Kapitalismus* idézett helyére. *Lehrbuch der Nationalökonomie*, I. 1905. 9. l.

zweckmässig) legyen.“ Gazdálkodás alatt ő tehát „a körültekintő szorgoskodást érti azért, hogy a szükséglet és fedezet között összhang legyen.«¹⁾ Az, amit ő végcélyszerűségnek nevez, illetve körültekintő szorgoskodásnak mond, körülbelül megfelel tehát annak, amit e szó megfelelő értelmezésével fentebb egyszerűen tervszerűségnek mondtunk.

A másik író, aki újabban szintén igen behatóan foglalkozott a gazdálkodás és technika viszonyának elemzésével, Liefmann, ugyancsak tárgyalja a gazdálkodásnál mutatkozó tervszerűség kérdését. Az ő felfogása szerint „gazdálkodás közben különböző, célzott örömezzeteket a velük járó fájdalommezzetekkel abból a célból hasonlítunk össze, hogy az összes haszonból lehetőleg kevés költség árán a maximumot érzük el... Éppen ezért — úgymond — valamely cselekvésről mindig csak a többivel kapcsolatban, tehát az egész gazdálkodási terv keretében lehet megmondani, hogy gazdaságos-e.“²⁾ Egészen figyelmen kívül hagyva most azt, hogy vajjon helyes-e Liefmann-nak a gazdálkodás mi-benlétéről adott fogalommagyarázata, mellyel később még lesz alkalmunk foglalkozni, megállapíthatjuk, hogy olyan, vagy ahhoz hasonló lelki folyamat, aminőről itt beszél, csakugyan megy bennünk végbe a gazdálkodásnál. Azt is szerencsésen jegyzi meg, hogy ebben áll éppen az, amit a régebbi írók a gazdálkodásnál a „tervszerűség“ alatt értettek, vagy legalább sejtettek,³⁾ ha ezt az illetők közelebbről nem fejezték is ki. Tényleg, nagyon valószínűnek látszik, hogy a „tervszerűség“ szóval a többé-kevésbé előrelátó, a mérlegelő gondoskodást, a cselekvésnek célhoz szabását akarták jelezni és nem azt a „tervszerűséget“, amelyet, mint fentebb láttuk, Dietzel és különösen Lehr gondoltak.

Kevésbé szerencsés, de nagyjából a két utóbb említett íróéval azonos eszmekörben mozog Harms ama felületesebb kísérlete, mellyel a gazdálkodásnál szerinte is mutatkozó „több-kevesebb tervszerűséget“ abban látja megnyilvánulni, hogy a gazdasági cselekvésben a gazdaságosságra való törekvés érvényesül.⁴⁾ Amikor Harms ezt mondja, a gazdaságosságnak olyan fogalmára hivatkozik, melyet nem fejt ki kellően és amely lejjebb részünkről is elemzésre vár. Megállapításából azonban leszögezhetjük azt a tényt, hogy a gazdálkodás lényegéhez tartozó szellemi mozzanatot ő is a gazdasági cselekvés tervszerűségében látja. Csakhogy ő tervszerűség alatt a gazdaságossági elvnek való hódolást ért. Én a fentebbiek értelmében inkább a mellett maradnék, hogy a

¹⁾ *Wirtschaft und Technik*. Grundriss der Sozialökonomik, II. 1914. 211—213. l.

²⁾ *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, I. 1917. 659. l.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft*, I. 1905. 9. l.

céltűzésben és a cselekményeknek a kitűzött célhoz való irányításában lássuk ugyanezt.

Meglehetősen eldöntöttnek látom, hogy a tervszerűségnek ebben az értelemben vett mozzanata lényeges alkotó elemét teszi a gazdálkodásnak. Már fennebb (III., 8.) láttuk, hogy a gazdálkodásban van valami szellemi momentum. Ez a mozzanat mindenekelőtt a cselekvés tervszerűségében mutatkozik.

Más kérdés, hogy a gazdálkodásról adandó fogalommeghatározásunkba belevegyük-e a cselekvés tervszerűségét hangsúlyozó jelzőt. Azt hiszem, jobb ha kihagyjuk belőle, mert könnyen félreértésre vezet. (L. Dietzel, Lehr.) Az, amit a gazdasági cselekvésnél mutatkozó tervszerűség alatt értenünk kell, másként is kifejezhető. Abban a meghatározásban, például, mely gazdálkodás alatt a létfeltételekről való gondoskodást érti, a gazdasági cselekvés lényegéhez tartozó tervszerűség a „gondoskodás” szóban, nézetem szerint, eléggé kifejezésre jut. Az a cselekvés, mely valamiről gondoskodni óhajt, nem lehet más, mint előre látó és éppen ezért ugyanilyen értelemben tervszerű is.

Mihelyt azonban a tervszerűséget a gazdasági cselekvés lényeges jellemzőjének ismertük meg, felmerül ismét a fentebb (III., 3.) már érintett kérdés, hogy az állatoknak magukról és fajukról való gondoskodását gazdálkodásnak tekinthetjük-e.

Ez a kérdés csak egyik és pedig éppen kevésbé fontos oldaláról tekintve gazdaságtani kérdés. Tulajdonképpen természettudományi probléma. A gazdaságtan éppen csak beállíthatja a maga megállapításainak körébe a természettudomány idevágó kutatásainak eredményeit. Ha a természettudomány tervszerűséget tapasztalna bizonyos állatok azon cselekvéseinél, amelyekkel magukról és fajukról gondoskodnak, akkor a gazdaságtan a gazdálkodás alanya fogalmának körét egyszerűen az emberen túl is kiszélesíthetné. Ezzel azonban a gazdálkodás tüneteinek magyarázatánál újabb vizsgálati szempontok nem merülnének fel. A természettudomány azonban e tekintetben ma még nem állít elénk lezárt, egyöntetűen elfogadott vizsgálati eredményeket. Az eddigi természettudományi kutatások inkább azt a felfogást látszanak megerősíteni, amely a gazdálkodás alanyának az embert, kizárólag csak az embert tekinti.

A kezdetleges ember gazdálkodását bizonyos állatoknak az ember gazdálkodásához nagyon hasonló cselekvéseitől is éppen a most vázolt és a belőlük folyó, egyéb szellemi mozzanatok különböztetnék meg.

11. A gazdasági cselekvés tervszerűségével gyakran együtt említik annak rendezettségét is.

Ha a gazdálkodásról, mint tervszerű, rendezett cselekvésről hallunk,

önkéntelenül arra gondolunk, hogy itt a cselekvésnek benső, a gazdálkodó egyén oldaláról kiinduló rendezettségéről van szó. Pedig a kifejezés legtöbbször nem ezt akarja mondani. De a tévedés közelfekvő. Még szakemberek is könnyen beléeshetnek. Így pl., úgy látszik, hogy P e s c h is áldozatává lett e tévedésnek. Ő ugyanis hihetőleg mesterét, S o m b a r t-ot követve, aki erősen hangsúlyozza a gazdasági cselekvés „rendezett” voltát, azt mondja, hogy „gazdálkodás alatt azon cselekvések összeségét értjük, melyek folytatólagosan és *tervszerű rendben* szolgálnak . . . anyagi dolgokkal való ellátásunknak.”¹⁾ P e s c h ugyanis „planmäßige Ordnung“-ról beszél és mégis kifejezetten hivatkozik S o m b a r t meghatározására, melyben a „fenntartásunkról való rendezett (geregelte) gondoskodásról” van szó.²⁾ P e s c h a cselekvésnek a gazdálkodó egyén oldaláról való tervszerű rendeződésére gondol. Ezzel szemben S o m b a r t a cselekvés külső, jogi rendezettségét érti.

Mikor most azt akarjuk közelebbről vizsgálat tárgyává tenni, hogy vajjon a cselekvés rendezettsége jellemző mozzanata-e a gazdálkodásnak, nem a P e s c h, hanem a S o m b a r t gondolatát fogjuk tovább nyomon követni. A P e s c h értelmében vett rendezettséggel tulajdonképen már az előző (10.) pontban foglalkoztunk.

A gazdasági cselekvés jogi rendezettségének és viszont a jog gazdasági tényezők által való determináltságának kérdése tudvalevőleg egyike a legnagyobb társadalomtudományi problémáknak. A történelmi materializmusnak és S t a m m l e r-nek, meg követőinek harca e kérdés körül forog. A jelen dolgozatnak nem célja e vitába beleszólni. Azokkal a nagyon fontos gazdaságpolitikai és jogpolitikai következményekkel sem kíván foglalkozni, amelyek a kérdés ilyen vagy olyan eldöntéséhez hozzáfűződnek. Csupán az emberi cselekvés gazdasági és jogi mozzanatai között mutatkozó összefüggésnek bizonyos elemi tényeire kíván rávilágítani. Ebből a szempontból is éppen úgy járunk el, mint eddig. Azoknak az íróknak a fejtegetéseiből indulunk ki itt is, akik a technika és gazdálkodás viszonyát vizsgálva a jogi mozzanat szerepére is figyelemmel vannak a gazdasági cselekvésnél.

S o m b a r t egyáltalán igen nagy jelentőséget tulajdonít a gazdasági cselekvésnél az ezt szabályozó, jogi mozzanatnak. Nyomatékkal mutat rá arra, hogy a gazdasági tevékenység mindig más emberekkel való folytonos vonatkozások között megy végbe. Hogy pedig ez történhessék, ahhoz bizonyos rendre, jogi rendezettségre van szükség³⁾. Másutt ugyan-

¹⁾ *Lehrbuch der Nationalökonomie*, I. 1905. 9 1.

²⁾ Így a *Lehrbuch der Nationalökonomie* I. kötetének 1914-ben megjelent 2-ik kiadásában is a 11-ik lapon.

³⁾ *Technik und Wirtschaft*. Vortrag, gehalten in der Gehe-Stiftung 1901.

csak ő arra mutat rá, hogy ez a tevékenység a társadalomban folyván le, objektíve rendezve van.¹⁾ Egy későbbi értekezésében pedig, mely mintegy előtanulmányul szolgál a modern kapitalizmusról írt műve második kiadásában az elméleti bevezetés átdolgozott alakjához, az emberek egymás-közi „gazdasági“ viszonyairól már csak, mint tulajdonképeni jogviszonyokról beszél.²⁾

Lexis is „az ember rendezett tevékenységéről és gondoskodásáról“ ír, mikor a gazdálkodás mibenlétét fejtegeti.³⁾ Jogilag való rendezettséget ért alatta. A gazdasági tevékenység ugyanis a társadalomban folyik le és szerinte a gazdaságtan éppen azt kutatja, hogy egy adott társadalmi rend mellett miként alakul a termelés és a jövedelemelosztás.⁴⁾

Nézetem szerint a kérdés így áll: Magától értetődik, hogy a gazdálkodás mindig bizonyos adott jogrend mellett, annak a kereteiben folyik le. Így természetes az is, hogy a gazdaságtan rendszeren egy bizonyos jogrend keretein belül vizsgálja a gazdasági jelenségeket. De ebből még nem tartom levonhatónak azt a következtetést, hogy a gazdálkodás mibenlétének magyarázatánál lényeges ismertető jelül kellene odaállítani a jogi rend által való rendezettséget. Ez inkább valami magától értetődő. Valamiféle, bármiféle jogi rendnek mindig rendeznie kell az emberek egymásközi érintkezését a társadalomban. Ez a jogi rend azonban az emberek mindenféle érintkezését szabályozza, nemcsak a gazdaságit. Persze a szabályozások legnagyobb tömege és legfontosabb része közvetlenül a gazdasági életet, ezeket a vonatkozásokat érinti. Egyfelől az úgynevezett magánjogi szabályok, másfelől a közigazgatásiak, — az előbbiek jelentősége inkább magántulajdoni rend esetén, az utóbbiaké inkább köztulajdoni rend felé való hajlás idején mutatkozik különösen fontosnak, — a gazdasági érintkezés rendezésére vannak főleg hivatva. Ez a jogi rendezettség azonban egyáltalán nem különleges jellemzője a gazdasági cselekvésnek.

De meg azért sem szerencsés a jogi mozzanatot a gazdálkodás mibenlétének magyarázatánál ennyire előtérbe állítani, mert amennyiben van is a jogi rendnek közvetlenebb hatása az egyszerű rendezésnél a gazdasági életre, ez a közvetlen hatás a gazdasági élet különböző jelen-

1) *Der moderne Kapitalismus*. I. 1902. 3. l.

2) *Die Elemente des Wirtschaftslebens*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 37. k. 1913. 1—45. l.

3) *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 2. l. És éppen így már: *Wirtschaft. Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden*, II.² 1917. 1328. l.

4) Előbb idézett munka 2. l.

ségeinek kialakulására meglehetősen különböző fokú. Az elemi jelenségeknél a jogi rend, tudvalevőleg, csak háttér gyanánt szerepel. A másodlagos jelenségeknél konstitutív szerepet játszhatik. A magántulajdoni jogi rend játszik is.¹⁾

Abból a szempontból pedig, hogy a cselekvés gazdasági mozzanatát a technikától világosan elválaszthassuk, a jogi rend szerepének hangsúlyozása a gazdasági cselekvésnél, egyáltalában nem mond semmit. Ez később (IV.) még jobban be fog igazolódni.

12. Wagner Adolf a gazdálkodás fogalmáról adott meghatározásában más egyéb jellemzők mellett kifejezetten hangsúlyozza, hogy a gazdálkodás „a gazdaságossági elv alapján végbemenő cselekvések összessége“.²⁾ Ez a régebben különösen Wagner nyomán nagyon közkeletűvé vált felfogás újabb irodalmi termékekben is elének kerül. Olyanokban is olvashatjuk, melyek a gazdaság és technika viszonyával igen behatóan foglalkoznak. Így Wiese pl. azt mondja, hogy „a gazdaságosság elve (das sogenannte ökonomische Prinzip) jellemzi belső természete szerint a gazdálkodást . . . A gazdálkodás nemcsak rövidesen szükségletfedezés, hanem szükségletfedezés oly módon, melynél a gazdaságosság elve érvényesül“.³⁾ Voigt pedig, aki az éppen említettnél jóval mélyebb gondolkozó és aki a gazdaság és technika viszonyának tanulmányozását már régebben feladatává tette, így ír: „Gazdálkodni a szó szűkebb értelmében nemcsak általában eszközök felett való rendelkezést jelent, de jelenti azt is, hogy a gazdaságossági elv (ökonomisches Prinzip) szerint rendelkezünk velük“.⁴⁾ De sőt kérdésünknek erősen öntudatos theoretikusa, Liefmann is azt mondja, hogy a „gazdálkodás lényegét helyesen megértendő a gazdaságossági elvből kell kiindulnunk . . . Ez az elv kifejezhető határozott, gazdasági kifejezésekkel is: lehetőleg sok haszon, lehetőleg kevés költséggel. A gazdaságtannak ebből a . . . formulázásból kell kiindulnia . . .“⁵⁾ Ezek a nyilatkozatok is gondolkozásra készítenének, ha már egyébként is nem volna elének szinte önként a gondolat, hogy a gazdálkodás lényegét a gazdaságos-

¹⁾ Lásd közelebbről Szerző: *A társadalmi gazdaságtan és a közháztartás-tan vázolata*. 1908. 65—66. l.

²⁾ *Grundlegung der politischen Oekonomie*, I.³ 1892. 81. és 349. l.

³⁾ *Privatwirtschaft, Volkswirtschaft und Technik*. *Wirtschaft und Recht der Gegenwart*, I. 1912. 3. l.

⁴⁾ *Technische Oekonomie*. *Wirtschaft und Recht der Gegenwart*, II. 1912. 223. l.

⁵⁾ *Wirtschaft und Technik*. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. 102. k. 1914. I. 738. l.

ság terén keressük. Hiszen, mondhatni, köztudattá vált a gazdasági cselekvésnek gazdaságos természete.¹⁾

Ahhoz, hogy kutathassuk, vajjon a gazdasági cselekvés jellemzőjét a gazdaságosságtól kapja-e, meg kell ismerkednünk a gazdaságosság-nak, illetve az ú. n. gazdaságossági elvnek a mibenlétével. Ez első pillanatra talán fölösleges megjegyzésnek látszhatik, hiszen, mondhatná valaki, mindnyájan teljesen tisztában vagyunk vele, hogy ez az elv mit jelent. De a mióta pl. G o t t l - O t t l i l i e n f e l d megírta erről az elvről, nézetem szerint helytelenül, hogy tulajdonképpen a technikai cselekvésnek az elve és ezért inkább „technikai elv“-nek volna nevezendő, és amióta kimutatta róla, — nézetem szerint is ezt már több joggal tehetette, — hogy az említett elv szokásos formulázása sem szerencsés,²⁾ azóta nem árt egy kissé ennek a kérdésnek is a mélyére nézni.

A cselekvés akkor hódol a gazdaságosság elvének, ha a lehető legkisebb költséggel, másként áldozattal a lehető legnagyobb hasznot igyekszik elérni. Széltében-hosszában így értelmezik ezt az elvet. Joggal mutatnak rá újabban arra, hogy ha így fogalmazzuk meg, vele egy szélső esetet általánosítunk, a legkedvezőbbet t. i., melyet egyáltalán el lehet a cselekvésnél érni. Ezért mondja pl. V o i g t is a gazdaságos cselekvés feladatát egy maximum-feladatnak.³⁾ A dolog lényegén azon-

---

¹⁾ Az újabb magyar irodalomban két munka is foglalkozik a gazdaságossági elvvel. Az egyik K o v á c s G á b o r könyve: *A közgazdaságtan elemei. Az első kötet első fele.* Második teljesen átdolgozott kiadás. Debreczen, 1919., a másik H e l l e r F a r k a s munkája *Közgazdaságtan. I. kötet: Elméleti közgazdaságtan.* Budapest, 1919. Mindkét munka egy nagyobb közgazdaságtani rendszernek elméleti, bevezető részét adja. Tankönyvül is akarnak szolgálni. Így az elméleti kérdések behatóbb tárgyalása természetesen nem foglalhat bennük helyet. De bármily röviden, mégis mind a kettő jelzi álláspontját a szövegünkben tárgyalt kérdésben. K o v á c s a gazdálkodás fogalmát pozitíve éppen a gazdaságosság elve alapján véli meghatározhatónak. Ezzel a felfogásával semmivel sem emelkedik túl különben jeles könyvében azon a közkeletű, felszines magyarázaton, melynek téves volta ma, azt hiszem, már nyilvánvaló. H e l l e r elméletileg mindenesetre mélyebben megalapozott munkájában végelemzésben szintén nem jut tovább, mint az előbb említett szerző. A szövegben is használt terminológia helyett, ő gazdasági elvről beszél, ami nem szerencsés egyszerűsítés. H e l l e r a technikai mozzanat szerepét a gazdálkodásnál röviden érinti munkájában (4. l.), K o v á c s, sajnos, művének ebben a második, teljesen átdolgozott kiadásában sem vesz erről a kérdéstről tudomást.

²⁾ *Wirtschaft und Technik.* Grundriss der Sozialökonomik, II. 1914. 219—211. lap. Ez a helyesebb formulázás, azt hiszem, W i c k s e l l - r e vezetendő vissza. Legalább nála már olvasható a kifogás a közkeletű formulázás ellen: *Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzipes.* Theoretischer Teil. I. 1913. 2. l.

³⁾ Id. m. 223, l.

ban az, hogy itt ezzel a kifejezéssel egy megengedhető túlzást követünk el, nem sokat változtat. Ezzel a szélsőséges fogalmazással inkább csak irányt jelölünk, semmint tényt. A cselekvés pedig azzal, ha megjelölt irányában nem jut el az út végére, nem lesz még más jellegűvé. Legfeljebb arra lehetne a gazdaságossági elv értelmezésénél és magyarázatánál tekintettel lenni, hogy a gazdasági cselekvés mindig áldozatelemekből tevődik össze élvezetelemek elérése céljából. Az élvezet-skála magasabb fokozatain lévő élvezetelemek tehát nem érhetők el megfelelő áldozatelemek fellelése nélkül. Az újabb élvezet újabb áldozattal is jár. Ahogy az élvezetet akarom fokozni, úgy nőnek az áldozatok is. De sőt lehet, hogy bizonyos esetekben az élvezetelemek fokozódásánál nagyobb mértékben, más esetekben kisebb mértékben nőnek az áldozati elemek. Legfeljebb tehát azzal lehetne javítani a gazdaságosság elvének fenti formulázásán, hogy az „viszonylagosan“ szót tennők még bele a meghatározásba. Amikor is pontosabban azt a cselekvést fogjuk gazdaságosnak mondhatni, melynél az eredmény egységére a legkisebb költség esik.¹⁾

De valami lényeges tökéletesítést azért ezzel nem érnénk el. Először is, mivel a gazdaságossági elvet, bár rendszeren a fenti tökéletlenebb formájában beszéltek róla, mégis mindig az utóbbi, javított értelemben értelmezték és alkalmazták. Azután, mivel nemcsak a gazdálkodás pszichikai folyamatainál vehető észre az élvezeti és áldozati elemek aránylagos kapcsolódása és kiegyenlítődése, hanem a gazdálkodás tisztán technikai jellegű folyamatainál is. Bizonyítják ezt a változó hozadékképességnek a termelésnél különbözőképpen érvényesülő tényei, melyekkel a termelő megfelelő módon számol. De mutatják azok a körülmények is, amelyek szerint esetenként a termelő hol a belterjesebb, hol a külterjesebb termelő módot lesz kénytelen gazdaságosabbnak találni a szerint pl., amint a piac terjedelme, — leginkább ez a termelés kiterjeszthetőségét meghatározó körülmény, — nagyobb, vagy kisebb.

Ha ennyit jelent a gazdaságosság elve, nyilvánvaló, hogy ez az elv a cselekvés minden terén érvényesülhet. Sőt nyilvánvaló, hogy lehetőleg minden cselekvésnél érvényesülnie is kell, mert követése az észszerűség követelménye. Ezért ezt az elvet az észszerű cselekvés elvének is lehetne nevezni. De azért mindjárt technikai elvnek nevezni, mint ahogy pl. G o t t l - O t t l i l i e n f e l d is tenné,²⁾ mégis nagyon erőltetett volna. A gazdaságosság fogalmát csak azért teljesen elválasztani a gaz-

¹⁾ Ennyiben tehát igazat adhatunk G o t t l - n a k . Lásd különben id. m. 211. l.

²⁾ Id. helyen.

dálkodástól, mert más cselekvés is szokott gazdaságos lenni, nem csak a gazdasági, még nem éppen okvetlenül szükséges. De sőt ezért mindjárt egy, a gazdaságitól lényegében meglehetősen távol álló cselekvésnek, t. i. a technikainak, jellemzője gyanánt odaállítani ezt a tulajdonságot, még már határozottan téves.

Tény, hogy nem mindaz a cselekvés, mely gazdaságos, egyúttal gazdasági is. És viszont az is áll, hogy a gazdasági cselekvések sem okvetlenül mindig gazdaságosak. Szóval a gazdaságosság és a gazdaságiság nem jelent egyet. A magyar szóhasználat ezt különben jól mutatja. A „gazdaságos“ kifejezést máskor és másként használjuk, mint a „gazdasági“-t. (A német „ökonomisch“ és „wirtschaftlich“ szók közt nincs ilyen különbség.) Gazdaságosság alatt a cselekvésnek azt a tulajdonságát értjük, melynél fogva az előnyök és áldozatok kölcsönös mérlegelése tekintetében észszerűen járunk el. Gazdasági cselekvésről, gazdálkodásról pedig akkor szoktunk beszélni, mikor azt akarjuk jelölni, hogy a cselekvés a létfenntartásról való gondoskodás szolgálatában áll, még pedig valamely, már eddig is kutatott, de még közelebbről is értelmezendő módon. De azt már most is megállapíthatjuk erről a cselekvésről, hogy ennek is lehetőleg észszerűnek kell lennie a vele járó előnyök és hátrányok mérlegelése szempontjából. Csak az a gazdasági cselekvés lesz jó, észszerű, mely úgy folyik le, hogy folyamatában az élvezeteket és áldozatokat, a hasznot és költséget megfelelően mérlegeljük. A gazdasági cselekvésnek, minthogy a létfenntartás eszközeinek biztosítására irányul, annál inkább feladata, ha célt akar érni, hogy a költségeket az eredményekkel okosan összemérje, mert az áldozatok, melyeket hoz, a létfenntartás eszközeinek rovására történnek. A gazdasági cselekvésnek, ha helyes irányú, célra vezető, jó, észszerű akar lenni, mindenképp följött gazdaságosnak kell lennie. Ez a gazdaságosság nem jelent egészen egyet a takarékoszággal. Az észszerűséget jelenti gazdasági téren. Azt is mondhatnók, hogy a gazdasági észszerűség azonos a gazdaságossággal.

Ebből kettő következik. Először is az, hogy a gazdasági cselekvés óhajtott irányelve a gazdaságosság. A gazdaságosság tehát csak eljárásbeli szabály a gazdálkodásnál, mely itt csak úgy érvényesül, mint ahogy bármely más cselekvésnél is érvényesülhet. Legfeljebb azzal a különbséggel, hogy itt közvetlenül a lét fenntartására irányuló cselekvésről lévén szó, ennek az elvnek elhanyagolása itt jobban megboszulja magát. Másodszor pedig az következik a fenti megállapításból, t. i. abból, hogy a gazdaságosság a gazdasági téren megnyilvánuló észszerűséggel egyjelentőségű, hogy minden cselekvésünknek, legalább azoknak, melyeknél gazdaságos eljárásról lehet szó, van gazdasági oldala. Ezekkel a vonatkozásaikkal

kerülnek cselekvéseink a gazdaságosság szabályának uralma alá. Így nyúlik bele a gazdálkodás életnyilvánulásaink szinte minden terére.

A cselekvésnek az az észszerűségi szabálya, mely — különösen, ha gazdasági téren érvényesül — gazdaságosságnak szokott neveztetni, a cselekvés más terein is működik. De ahol működik, ott éppen egy olyan elvnek a bevitelét jelenti a cselekvésbe, mely a fentiek szerint éppen a gazdasági cselekvésnek megszokottabb jellemzője. Ezeket a cselekvéseket akkor éppen a gazdaságosság elve hozza közelebbi összeköttetésbe a gazdálkodás fogalmával.

A gazdaságosság tehát, bár távolról sem azonos azzal, amit gazdaságinak szoktunk mondani, mégis meglehetősen közeli rokonságban van vele. A fogalmak tisztázására igazán nem tesz jó szolgálatot, ha a kettő közt levő távolságot mesterségesen nagyobbítjuk és ha a kettő közt mintegy falat emelünk. Semmi esetre sincs közöttük ellentét vagy elválásztottság. Ellenkezőleg, egyik a másikból igen jól magyarázható a kettőjük közt levő szoros összefüggés következtében. De sőt látni fogjuk azt is, hogy minél inkább igyekszünk a gazdálkodás mibenlétének úgy a mélyére hatolni, hogy egészen lenyuljunk azokig a közös gyökerekig, amelyekből a gazdaságosság gondolata is fakad, annál könnyebb lesz és annál világosabban lesz keresztülvihető a gazdálkodásnak a technikától való elválásztása.

Egészen természetesen merül fel ezek után a kérdés, hogy vajjon nem lehetne-e a gazdálkodás fogalmának magyarázatához is legkönnyebben a gazdaságosság tüneményének oldaláról hozzáférkezni. A feleletet erre a kérdésre azoknak a fogalommeghatározásoknak a bírálata nyújthatja, melyeket e pont elején a gazdálkodás mibenlétéről közöltem. Wiese meghatározása egészen rossz, mert a gazdasági cselekvés fő, meghatározó jellemzőjét a gazdaságosságban találja, holott mint láttuk, ez más cselekvésnek is sajátja lehet. Wagner és Voigt beleveszik jelző gyanánt a gazdálkodásról adott fogalommeghatározásaikba azt, hogy a gazdasági cselekvés a gazdaságosság elve alapján folyik. Holott csak óhajtható, hogy így folyjék. De ha nem így folyik is, az a cselekvés gazdasági mivoltán még nem változtat; csak azt vonja maga után, hogy a cselekvés nem lesz tökéletes gazdaságilag, helyesebben a gazdaságosság szempontjából. Éppen úgy, mint ahogy a termelés sem szűnik meg azért még termelés lenni, mert nem éri el a célját, csak improduktív termelés lesz. Ezek a téves meghatározások olyan valamit visznek bele lényeges jegy gyanánt a gazdálkodás fogalmába, ami a gazdálkodás lényegének legkevésbé sem mond ellent, de mint cél, — azt mondhatnám, — szinte magától értetődő. Éppen ezért kiemelése sem sokat mond. Külön hangsúlyozása pedig félreértésre vezet. Egy irányban

túl szűken, más irányban túl tágan vonják meg a gazdálkodás körét, mert — mint láttuk — nem minden gazdálkodás okvetlenül mindig gazdaságos és viszont más cselekvés is lehet gazdaságos, nemcsak a gazdasági. Liefmann ugyanott említett meghatározásáról még lejjebb szólunk.

Azt, hogy a gazdaságosságot nem lehet a gazdálkodás állandó jellemzőjének tekinteni, többen érezték. Így Dietzel is kifogásolandónak tartja Wagner meghatározásában azt, hogy ez a gazdasági cselekvésről, mint „a gazdaságossági elv szerint tervszerűen folyó munkálkodásról“ beszél.¹⁾ Arra nagyon jól mutat rá, hogy ennek a jegynek bevitele a fogalom meghatározásába, más oldalról nézve, de ugyanaz, mint mikor Cohn ahhoz köti a gazdálkodás fogalmát, hogy a javaknak csak korlátolt mennyisége fölött rendelkezhetünk.²⁾ Miként Dietzel, úgy Neumann is kifejezetten elválasztja a gazdálkodás fogalmát a gazdaságossági elv gondolatától.³⁾ Érdemben mindkettőjüknek annyiban igaza van, hogy a gazdaságosság fogalmával a gazdálkodás mibenlétét megmagyarázni nem lehet. De akkor már alaposan túllőnek a célon, mikor a gazdaságosságot, mint a gazdálkodás fogalmától egészen távol álló valamit, ettől teljesen el akarják választani. Liefmann-nak szintén fentidézett szavai, melyek szerint ő a gazdálkodás lényegét megértendő, a gazdaságossági elvből szándékszik kiindulni, körülbelül arra a helyre állítják a gazdaságosság gondolatát, melyet ez az elv a gazdálkodás mibenlétének magyarázatánál, nézetem szerint helyesen elfogalhat.

13. Mikor az egyén létezésének feltételeiről gondoskodik, önkéntelenül arra törekszik, hogy lehetőleg kevés fáradsággal érje el az óhajtott eredményt, vagy ami egyre megy, azt tartja szem előtt, hogy a bizonyos fáradsággal elérhető eredménye lehetőleg nagy legyen.

Lehetetlen ebben a tényben a gazdaságosság elvének érvényesülését észre nem venni.

A céltűzés, valamint az eszközkeresés, persze, a létfeltételekről való gondoskodásnak minden egyes esetében egészen egyéni módon fog végbemenni. A létfenntartás elérni, megszerezni óhajtott eszközeit, mint a cselekvésnek ebben az esetben céljait, az egyén csak úgy a maga egyéni felfogása szerint fogja értékelni, mint ahogy egyénileg értékeli azokat az áldozatokat is, amelyekkel mint eszközökkel tud ezekhez a célok-

¹⁾ *Theoretische Sozialökonomik*, I. 1907. 181. l.

²⁾ Erről, t. i. hogy lényeges ismertető jegye-e ez a gazdálkodásnak, mi fentebb (III., 5.) már szóltunk.

³⁾ *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, I. 1889. 4—7. l.

hoz eljutni. Cél és eszköz teljesen egyéni értékelése a legnagyobb ellentétekre, aránytalanságokra vezethet az egyes emberek cselekvései közben, tehát gazdálkodása közben is. Az egyik ember ugyanazt a célt sokra becsüli, a másik kevésre és ugyanígy eltérőleg ítélnének az emberek az eszközök gazdasági jelentősége fölött is. Az egyik ember nagy áldozatokat kész hozni bizonyos cél elérésére, a másik csak jóval kevesebbet. Az egyik nagyobb jelentőségű, tökéletesebb célt tűz maga elé, mint a másik és ezt igyekszik elérni ugyanazon fáradsággal. A gazdasági kultúra magas fokán álló vállalkozó lehetőleg nagy jövedelmet iparkodik elérni és ebből a célból igen nagy áldozatoktól sem riad vissza. A kultúra egészen alacsony fokán álló, csekély igényű ember már azokat a sokkal kisebb áldozatokat is túlnagyoknak fogja találni, amelyekkel kevés napi szükségleténél csak valamivel is többet kereshetne.

Mindezeket a cselekedeteket a gazdaságosság elvének egészen egyéni értelmezése tereli ilyen, egymástól eltérő irányba. Az irányító elv mindegyiknél többé-kevésbé öntudatlanul a gazdaságos cselekvés gondolata. De ezt a gondolatot egészen egyénileg értelmezik. A gazdaságosság elve is egészen egyénileg elmagyarázott értelemben lesz a cselekvés irányítójává.

Már pedig a gazdaságosság elve magában véve teljesen objektív vizsgálati szempont. Ez a szempont nem fogja gazdaságosnak minősíteni a cselekvést, ha azt látja, hogy túlnagy áldozatok hozatnak aránylag csekély eredmények érdekében. Hiába mondja a cselekvő, hogy „nekem megéri.“ Ez nem fogja gazdaságosnak mondani azt az eljárást sem, amikor túl kevés igyekezetet, csekély fáradságot lát, holott kevéssel több fáradsággal jóval több eredményt lehetne elérni. Hiába néz rá e bírálat után értelmetlenül a cselekvő, mert részéről ő úgy érzi, hogy több eredményre szüksége nincs. A cselekvés vezető szempontjainak ez a teljes szubjektívizálódása megakadályozza a gazdaságossági elv tisztán objektív érvényesülését minden cselekvésnél, a gazdasági cselekvés terén is.

Igy indul meg a gazdasági cselekvés a gazdaságosság elvének jegyében, de a szabály téves értelmezése következtében azt csak többé-kevésbé, vagy egyáltalán nem váltja valóra. Így lesz a gazdasági cselekvés is csak többé-kevésbé vagy egyáltalán nem gazdaságossá.

Ezért nem lehet a gazdálkodás, a gazdasági cselekvés magyarázó jellemzőjéül a gazdaságosság elvének érvényesülését elfogadni.

Ehhez inkább olyan valami jellemző kell, ami minden gazdasági cselekvésben egyaránt megvan, legyen az a gazdasági cselekvés többé vagy kevésbé gazdaságos, vagy akár egyáltalán nem is gazdaságos.

Azon az objektív szemléleti oldalon, ahonnan a gazdaságosság

elve az egyéntől függetlenül ítél a cselekvés gazdasági értéke fölött, alig fogjuk ezt a jellemzőt megtalálhatni. A másik oldalon, a cselekvő egyén oldalán kell ezt ezúttal is tovább keresnünk, amint hogy eddig is ezen az oldalon kutattunk a gazdasági cselekvés jellemzői után. Itt pedig a következők ötlenek szemünkbe.

Az egyén létezésének feltételeiről való gondoskodása közben többkevesebb belátással, minél magasabb gazdaságkultúrai fokon él, annál tökéletesebb módon, azt vizsgálhatja, hogy a célok, amelyeket elérni óhajtana, — gazdálkodás esetén ezek a létezését biztosító anyagi eszközök, — megéri-e a megszerzésükkel járó fáradságot. Vizsgálatának szempontja itt persze mindig a maga szubjektív értékítélete lesz. Aztán, ugyancsak ilyen szemponttól vezérelve, azt is vizsgálhatja, hogy a különböző eléje táruló célok mennyire értékesek előtte, pl. melyikért volna érdemes legelőbb áldozatot hozni, vagy melyiket volna érdemes egy másikért, vagy a többiért egyáltalán feláldozni. Mikor így gondolkodik, mérlegel. Ez a mérlegelés minden gazdasági cselekvésnél előfordul, akárki legyen a gazdálkodó alany és akárminők legyenek is a mérlegelés egyéni szempontjai. Ha pedig más célú cselekvésnél fordul elő az ilyen mérlegelés, akkor a cselekvés is, legalább mellékesen, gazdasági színezetet nyer. Éppen ezért szinte kínálkozik a gondolat, hogy ebben a sajátos, szellemi tevékenységben, az előnyöknek és áldozatoknak ebben a viszonylagos mérlegelésében keressük a gazdálkodás lényeges, azt minden más cselekvéstől megkülönböztető, sajátos jellemvonását.

A törekvés, hogy ezen a ponton ragadtassanak meg a gazdálkodás mibenlétének magyarázata közben a gazdasági cselekvés jellemzői, tényleg már meglehetősen régi az irodalomban. Érthető okoknál fogva különösen azokban az irodalmi termékekben mutatkozik legelőször és a legnagyobb igyekezettel, amelyek célul tűzték ki maguknak, hogy a gazdálkodás fogalmát éppen a technikával szemben határolják el világosan, vagy amelyek legalább a gazdálkodásnak a technikához való viszonyát sem hagyják figyelmen kívül. Így már Bauer, aki 1864-ben teszi közzé *Über die Unterscheidung der Technik von der Wirthschaft* c. nagyobb dolgozatát, azt mondja, hogy „a gazdálkodás tisztán szellemi tevékenység, amely nem foglalkozik az eszközökkel mint ilyenekkel, (ez t. i. szerinte már a technika dolga), hanem kizárólag a konkrét értékekkel törődik és az ezek után való törekvésben áll; vagy amennyiben ilyenek csak más értékek feláldozása árán érhetők el, a konkrét értékekben mutatkozó többletekre törekszik.“¹⁾ F. B. W. v. Hermann

¹⁾ Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte. Herausgeben von Faucher und Michaelis. II. Jahrgang, 3. Band. 38—47. 1.

pedig munkájának 1870-iki kiadásában így ír: „Az önfenntartás ösztöne egy elszigelelt településen kétféleképen nyilvánul: először abban, amit technikának nevezünk, . . . másodsor a munka mennyiségi mérlegelésénél a javak előállítása közben és a használható dolgok azon készletével való takarékoskodásnál, mely munkával állítottatott elő. E takarékoskodás célja, hogy az eszközök adott mennyiségével lehetőleg teljesen kielégítsük a szükségletet. A javak előállításának és felhasználásának ez a mennyiségi felügyelete a szükségletek egy elhatárolt körében nevezetik gazdaságnak.“¹⁾ És tovább: „A gazdálkodás csak a mennyiségi értékviszonylatokkal törődik. Mindenütt meg akarja állapítani a munka- és vagyónáldozatoknak a javak előállításához szükséges mértékét, hogy ezt az adott eszközökhöz szabja és lehetőleg hatékonyra tegye a kitűzött célok elérésére. Az ezerféle minőségi különbségektől eltekint, egynemű mennyiségek gyanánt tekinti a javakat és azt mutatja meg, hogy miként vetünk számot ezekkel az élet céljaira szükséges eszközök felhasználásánál. A gazdaságtan a javak mennyiségstudomány. (Die Grössenlehre der Güter.)“²⁾

Bármekkora tévedést találjon is az újabb kutatás ebben a minőségi-mennyiségi szembeállításban, Hermann, aki a közfelfogás szerint először foglalkozott a technika és gazdálkodás szembeállításával, határozottan kiemeli már ezzel a gazdálkodásnak szellemi természetét.

A régebbi írók közül még Schäffle-t említeném, aki szintén ebben keresi a gazdálkodás lényegét, mikor a következőket mondja: „Korlátolt mértékben rendelkezésre álló, külső, szükségletkielégítő eszközök létrehozatalának és „magunkhoz vételének“ (hasznosításának, fogyasztásának) szabályozása a lehető legnagyobb tiszta haszon irányában az egész, egyéni élet lehetőleg bőséges ellátása céljából, ez (t. i. ez a szabályozás) teszi ki a tapasztalás szerint minden gazdálkodás lényegét és magvát.“³⁾

A technikusok, magától értetődőleg, igen nyomatékosan hangsúlyozzák a gazdálkodásnak ezt a szellemi munkában álló, mérlegelő természetét. Az éles elméjű Hermann Emanuel pl. így ír: „Mi a célja a gazdálkodásnak? A legnagyobb nyereségre törekszik a legkisebb veszteségek mellett. A gazdálkodás tulajdonképpen csak egy bírálati módszer, mely folytonosan mérve és számítva a természetes és mesterséges folyamatok minden mennyiségét és fajtát egyéni szempontból egymással szemben leméri és arra törekszik, hogy azokat, melyek neki kisebb értékűeknek látszanak, magasabb értékűekre kicserélje. De ami a

^{1) 2)} *Staatswirtschaftliche Untersuchungen*, 1870. ²⁾ 10. és 67—68. l.

³⁾ *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft*, I.³ 1873. 2. l.

gazdaságnak ható erőben és eszközökben rendelkezésére áll, már tulajdonképpen a neki szolgáló technika körébe tartozik. A gazdálkodás éppen csak egy többé-kevésbé folytatólagos agymunka, mely a lét eseményeit arról az oldalról vizsgálja, hogy mit érnek ezek az egyén szempontjából és amely az egyénnek szolgáló eszközök tekintetében a a legszorgalmasabban és a legtakarékosabban jár el, hogy az előnyös jelenségeket hasznára fordítsa, a károsokat pedig jóeleve elhárítsa.“¹⁾ S c h e n k is azt mondja, hogy „minden gazdálkodó tevékenység . . . értékek egyenletét, illetve összehasonlítását tartalmazza.“²⁾

Az a gondolat tehát, hogy a gazdálkodásban a lényeg ez a mérlegelő, szellemi mozzanat, mint a fentebbiekből látszik, már jó ideje meglehetősen elterjedt volt. Az 1890-es évek elején ez a gondolat már egy nagyon szerencsés kifejezőre is talál L e h r személyében. Nála olvashatjuk a gazdálkodás mibenlétének ilyen magyarázatát talán a legmegfelelőbb formulázásban. Így szól: »Az a tény, hogy az ember legkülönbözőbb cselekedeteit tervszerűen végzi, hogy gyakran megfontoltan és messzeteintően latolgat, hogy a hozandó áldozatokat az ezeknek árán elérendő eredményekkel összehasonlítva szembeállítja, e közben azonban magukat az elérni óhajtottakat is egymással szemben mérlegre teszi, ez a tény az, ami a gazdálkodás lényegét adja.“³⁾

L e h r-nek ebben a megállapításában, nézetem szerint, már teljesen készen állt az, amit később, különösen újabban, a kérdéssel foglalkozó egyes újabb theoretikusok, mint V o i g t, L i e f m a n n és G o t t l több-kevesebb szerencsével variáltak. V o i g t például a szűkebb értelemben vett gazdasági feladatot abban látja, hogy az ember „adott eszközök fölött rendelkezik, vagyis ezek hováfordítása fölött határoz.“⁴⁾ L i e f m a n n szerint pedig a gazdálkodás „végső elemzésben valami egészen lelki, egy egészen sajátos módja a mérlegeléseknek . . . . . Különböző hasznosságoknak, a célzott hasznosságok összességeinek költségeiken való összemérése, egybehasonlítása.“ Aminek eredményeként annak a megállapításához jut el, hogy »gazdálkodni annyit jelent, mint a határozadékok kiegyenlítődének elve alapján cselekedni.«⁵⁾ G o t t l-O t t l i l i e n f e l d pedig, aki nagyon erősen hangsúlyozza a gazdálkodásnak

¹⁾ *Technische Fragen und Probleme der modernen Volkswirtschaft.* 1891. 47. l.

²⁾ *Die Begriffe „Wirtschaft“ und „Technik“ und ihre Bedeutung für die Ingenieurausbildung.* 1913.² 9. l.

³⁾ *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie.* 1901.² 40. l.

⁴⁾ *Technische Ökonomik.* Wirtschaft und Recht der Gegenwart. II. 1912. 222. l.

⁵⁾ *Wirtschaft und Technik.* Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 102. k. 1914., I. 733. l.

a fentiekben mutatkozó természetét, egyebek közt ezt mondja: »A gazdálkodás lényege észszerűen felosztani a szükségletek közt azt, ami fölött rendelkezhetünk . . . . A szigorúan egységes mérlegelés, mely az egymással versenyző szükségletek fölött minden szempont figyelembevételével egyformán szemlét tart, a szükségletek közti kiválasztáshoz vezet, már amennyiben ezek a szükségletek egyáltalán kielégíthetők«. ¹⁾

Mindezek a felfogások egyértelműen és eléggé világosan keresik már a gazdálkodás lényegét valami szellemi, lélektani mozzanatban. Igazán nem volt tehát a Liefmann nagyon fáradságos fejtöréseire ezen a téren sem szükség, hogy a gazdálkodás jellemző sajátágaival tisztába jöjünk. A gazdaságtannak az a része, mely a gazdálkodás fogalmának elemzésével behatóbban foglalkozott, az ő »szubjektív-pszichikai« felfogása előtt sem gondolkozott erről a kérdéstről másként. De az eredeti tehetségekben sokszor megvan a törekvés, hogy a régi dolgokat újra átvilágítsák. És ha e közben sok újat nem találnak is, legalább új köntösben szeretik bemutatni vizsgálódásaik eredményét. A tudomány haladása érdekében ez ellen az eljárás ellen nem lehet kifogást emelni. Ha az ilyen munka nem is annyira produktív, mint ahogy azt a kutató maga hiszi, legtöbbször mégis nem annyira eredménytelen, mint ahogy ezt azok állítják, akik csak a szembeszökő, nagyobb eredmények előtt szoktak meghajolni. Más oldalról átvizsgálva, a jelenség csak annál ismertebb lesz előttünk, ha talán az új vizsgálat szempontja nem is egészen kifogástalan. Így a Liefmann vizsgálódásaitól sem tagadnék meg minden értékét.

A minden áron eredményként valami eredetit bemutatni akaró kutatások csak akkor veszedelmesek, ha a helyett, hogy világosságot derítenének a vizsgálat tárgyára, inkább útvesztőbe vagy tévútra vezetnek. Kérdésünkkel kapcsolatban az újabb kutatásoknak egy ilyen eredményéről is meg kell emlékezni. Az igyekezet, hogy az író valami egészen újat, eredetit lásson meg a gazdálkodás jelenségénél, a gazdálkodás szellemi, kézzel nem fogható mivoltának egészen túlzott hangsúlyozására vezetett egy különben igen jeles tudóst. Sombart-ról még senkinek sem jutott eszébe, hogy ezen igazán nagy tehetségű férfiú rendkívüli képességeit kétségbe vonja. E sorok sem óhajtják azt tenni. Csak hangsúlyozni szeretnék, hogy minden tehetségnek, még a legnagyobbnak is vannak határai. Az olvasó méltán bámulja Sombart fényes, leíró, társadalmi képeket rajzolni tudó, synthetizáló képességeit. E nagy jelességek folytán szívesen elnézi és kevésbé is érzi azokat a hiányokat, melyek Sombart munkáiban

¹⁾ *Wirtschaft und Technik. Grundriss der Sozialökonomik. II. 1914. 211. 1.*

azért mutatkoznak, mert írójuk kevésbé mestere az analysisnek. Ismert dolog, hogy e jeles író theoretikus képességei gyengébbek. A modern kapitalizmusról szóló, kiváló művében is az elméleti részek jóval elmaradnak tökéletesség dolgában a többi mögött. A *Der moderne Kapitalismus* második kiadásában már most Sombart munkájának ezt a kevesebb szerencsével megkonstruált, elméleti alapját még mélyebbre akarja ásni. A munkának ez a bevezető része a második kiadásban tényleg igen mélyreható átdolgozásban részesült. Előtanulmányul szolgált hozzá az a *Die Elemente des Wirtschaftslebens* című dolgozat, melyről már fentebb tettünk említést és amely mintegy rövid foglalatja gyanánt tekinthető annak, amit e dolgozat szerzője az elméleti közgazdaságtanban tanítani óhajt. Ez a dolgozat¹⁾ következőleg szól a gazdálkodás mibenlétéről: „Első pillanatra úgy tűnik fel, mintha mindazokat a cselekvéseket és vonatkozásokat mondanók gazdaságiaknak, amelyek a lét fenntartásáról való gondoskodásnak szolgálnak. Gazdálkodni a szó eredeti (természetes) értelmében azt jelenti, hogy fenntartásunkról gondoskodunk. Tulajdonképpen azonban minden jelenségben, amelyet a naiv ember „gazdaságinak“ lát, két élesen megkülönböztethető alkatelem található: egy jogi viszonylat és egy műszaki cselekvőség. A gazdasági „működés“: ez technika, az emberek egymásközi „gazdasági viszonyai“ pedig: jogviszonyok. Hol marad tehát a gazdálkodás fogalma a technika és a jog mellett? Egy tudattartalommal alakul. A műszaki és jogi szempontoknak egy bizonyos, a lét fenntartására irányuló célt szolgáló, gondolatbeli viszonyításává lesz; szóval egy bizonyos vizsgálati szemponttá válik.“ A gazdálkodás Sombart szerint tehát „tudatunkban a fenntartásunkról való gondoskodás eszméjévé kialakult egybefoglalása a technikának és a jognak.“

Ennyire szétanalizálni a dolgokat, hogy semmi se maradjon a gazdálkodásnak belőlük, még sem szabad. Ennyire aetherizálni a gazdálkodást, hogy semmi se legyen immár benne, ami megfogható, még sem lehet a tudomány célja. Aki így állítja elének a gazdálkodás fogalmát, azt hiszem, rossz szolgálatot tesz vele a tudománynak.

14. A közgazdasági kutatás tárgya az embernek a szükségletek kielégítésére fordított tevékenysége. E szükségletek kielégítése közben, eddigi vizsgálataink eredményeként ezt is megállapíthatjuk, az ember anyagi létfeltételeiről gondoskodik. De az is nyilvánvalóvá lett már előttünk, hogy e gondoskodás közben az ember az itt fentebb elemzett, szellemi tevékenységet fejti ki. Ez a szellemi tevékenység nem mutatkozik mindenütt és csak ott szerepel, ahol gazdálkodás történik.

¹⁾ *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 37. kötet. 1913. 1—45. l.

Magától kínálkozik tehát a szemlélő előtt az említett kritériumok mellett a gazdálkodás főjellemzőjének.

De ha ezt a szellemi tevékenységet kiragadjuk abból a jelenség-sorozatból, mely anyagi létfeltételeinkről való gondoskodásunk közben elénk tárul, még sok más egyéb marad ott hátra, amit nem ismerünk. Hogy ezek közül is a legszembeötlőbb tünetmények micsodák, azzal a következő (IV.) fejezetben szeretnék foglalkozni.

Ha aztán ezeket a jelenségeket is megismertük, teljesen elénk állhat (V. fejezet) annak az igazi képe, amit az életben gazdálkodásnak szoktunk nevezni.

(Folytatása következik.)

Navratil Ákos.

Biztosítási ügyünk jövője.

A mai súlyos gazdasági helyzetből való kibontakozás érdekében fontos teendő, hogy a biztosítás ügyének jövőjét is megfontolás tárgyává tegyük. Ennek, a gazdasági és a társadalmi egyensúly stabilitását elősegítő ügynek már a legközelebbi időkben erélyesebb szerepet kell vállalnia, semmint a milyenben a múltban része volt. A biztosítási tevékenység eddigi szervezkedése és technikai megalapozása aggodalmat keltő viszonyok közé jutott és így annál behatóbban kell mérlegelnünk azokat a lehetőségeket, melyek a jövő fejlődés tekintetében új elveken indulnak. Dolgozatunkban a közgazdasági elmélet nézőpontjából világítunk be a felmerülő kérdések körébe, hogy ezzel a gyakorlati alkalmazás céljaira néhány általános gondolatot fejtsünk ki.

1. Krízisek idejében az elmélet emberei az államosítás gondolatához szoktak folyamodni, mint a mindenféle bajon hatásosan átszövő megoldáshoz. Fordított okoskodással — mert tapasztalatok hiányában — megszerkesztik a nyilvános-gazdasági alakulások előnyeit és figyelmen kívül hagyják azokat a nehézségeket, melyeken az államosítás sem segíthet. Csábító ebben az a tisztán elméleti megállapítás, hogy így a szervezkedés magasabb fokához közeledünk, elmarad azonban az okoskodásból, hogy a nagy válságok sokkal mélyebben megrengetik a nyilvános-gazdasági berendezkedést, mint a magángazdaság ruganyosabb, szabadabb és gyorsabban talpra állítható szervezkedését. Igazolják ezt régebbi idők tapasztalatai, melyek ugyan a maiaknál enyhébb megrázkódtatásokra vonatkoznak.¹⁾ Az államosítás gondolata a biztosítás terén nyugodtabb korszakban fogamzott meg, első nagyszabású megvitatása nem nyújtott gyakorlati eredményeket. Krízisek alkalmával — mint például napjainkban is — azután rendkívül erélyesen szokott újból felszínre jutni és két nagy táborba osztja az irodalomban küzdőket. A szembenálló nézetek között lehetetlen a megegyezés, mivel csak az

---

¹⁾ A biztosítás körében l. erre nézve Müller: *Das Gegenseitigkeitsprinzip im Versicherungswesen*, Berlin, 1905. c. művét, mely a magánbiztosítási alakulatok életképességét fejtegeti a krízisek szempontjából.

egyres velök ellentétes formák hátrányait sorolják fel és lehetőleg elhallgatják azoknak előnyeit, a kiegyenlítésre alkalmas szempontokat pedig tudatosan megkerülik. Lehet-e már most az ilyen szélsőséges és egyoldalú érvekre biztosan építeni és szabad-e különös mértékben zilált viszonyok között esetleg káros hatású kísérletezéseket megkockáztatni? Az államosítás kérdésének eddigi nagyon bőséges irodalmából alig meríthetünk nyugodt meggyőződést és kisegítésre vezető gyakorlati útjelzést.

A kérdés megoldását abban látjuk, hogy rendezettebb viszonyok között a biztosítási ügy gazdasági és üzleti kívánalmait a formák mindégyszerűsítéséhez alkalmazhatók, erre vall különben ezeknek a háborút megelőző években észrevehető közeledése (például Németországban). Ezzel szemben válságos időkben oda kell törekedni, hogy *mind a nyilvános-gazdasági, mind a magángazdasági részvétel a saját maximális teljesítőképességével közös munkában érvényesüljön*. Ezzel az egyesítéssel a biztosítás ügye új alapokon szervezhető, de erősebb új megrázkódtatás nélkül. Látni fogjuk, hogy követelésünk teljesítése nem a régi elvek lerombolásával éri el célját; a bekövetkező átalakulás a biztosítás fogalmi jegyeinek a mainál tökéletesebb gyakorlati kidolgozásában van, amennyiben a biztosítási tevékenység összes szükséges alapelemeit egyenrangú módon érvényesíthetjük. Kiválasztjuk a magángazdasági keretből a nyilvános-gazdasági közreműködésre szoruló mozzanatokat és a kétféle részesedés üzleti egyesítésével oda hatunk, hogy a súlyos viszonyokból kivezető utat megfelelő szervezkedéssel és tökéletesebb technikai felszereléssel egyengessük. Két szélsőséges felfogás között a középutat keressük, de nem kizárólagosan elméleti érveken, hanem a biztosítás speciális fogalomalkotásán indulva el.

2. A magánbiztosítás nem merítette ki a stabilizáló folyamat összes szükséges összetevőit, midőn vezető és majdnem egyedüli feladatául a *kártalanítást* tűzte ki. Ebben a szűk elhelyezkedésben kereste Adolf Wagner, az állami szocializmus előharcosa, a magánbiztosítás fogyatékoságainak egyik főforrását.¹⁾ A biztosítás körének kijelölésében azt a szélesebb alapokon nyugvó meghatározást választja, melyet legelőször Emanuel Herrmann fejtegetett írásaiban.²⁾

Ebben a fogalmazásban a biztosításnak hármassal a feladata: a bizonytalan esélyek következtében szükségessé váló *kártalanítás* (Schadloshaltung) mellett a veszélyeztető mozzanatok *elkerülése* (Meidung) és előfordulásukban azok hatásának lehető *elfojtása* (Unterdrückung) is felveendő a bizto-

¹⁾ L. Wagner: *Der Staat und das Versicherungswesen*, Tübingen, 1881.

²⁾ L. Herrmann: *Die Theorie der Versicherung vom wirtschaftlichen Standpunkt*, (2. kiadás), Graz, 1869.

sítás tevékenységébe. A két utóbbi feladat alkotja az ú. n. *prophylaxist*, melynek jelentőségét az orvosi gyakorlatból — a betegségek hatása lehető megelőzésének mintájára — igazolhatnók. Maximális megelőzés és ezzel járó minimális kártalanítási szükséglet volna ezen az alapon a megoldandó probléma. Mivel a prophylaxis költségei nagyon tetemesek és mivel annak fokozása túllépi a magángazdaság kereteit, a nyilvános jellegű részvétel lehetőségét és szükségét ebben az irányban találjuk meg. A három kívánalom együttes kielégítésével jutunk el a biztosítás munkájának igazi meghatározásához, mely W a g n e r szerint gazdaságos módon csak úgy realizálható, ha mind a három célt nyilvános alapon, vagyis a biztosítás műveletét teljes egészében mint »nyilvános berendezkedést« szervezzük meg. A következőkben eltérünk ettől a szélsőséges felfogástól, mivel ez a megoldási mód a mai nehéz viszonyok között nem valósítható meg; átvesszük azonban, hogy a prophylaxist a kártalanítással egyenrangú szerephez juttatjuk, még pedig olyan módon, hogy a biztosítottra áthárítható *magánprophylaxist* egyedül elégtelennek ismervén fel, szervesen bekapcsoljuk a biztosítási tevékenységbe a *nyilvános jellegű prophylaxist is*.

A fenti fejtegetés mai nap nem terjeszthető ki a biztosítás egész körére. A teljesen nyilvános alapon szervezett szociális biztosításban már régóta figyelemmel voltak a nyilvános jellegű prophylaktikus intézményekre, különösen Németországban; újabban, a háborús kockázatemelkedések során, fokozott mértékben érvényesítik ezeknek jelentőségét a biztosítás szempontjából, midőn szociálpolitikai hivatásuk mellett szerves kapcsolatba hozzák őket a biztosítás folyamatával.¹⁾ A magánbiztosítás terén — például az ipari biztosításban — a magánprophylaxis berendezései eléggé fejlődtek ugyan, de nem támogatták kellőképpen a nyilvános prophylaxis szükségleteit. A nyilvános közreműködés részleteivel a következő pontban foglalkozunk, de előre kell bocsátanunk azt a megállapítást, hogy a mai viszonyok között csak a kötelezővé tehető ágazatoknál juthat alkalmazásra. Ezek azok az ágazatok, melyeknél a kockázati szükséglet és a káreset objektívítható, úgy, hogy a prophylaxis költségei közvetlenül beszámíthatók a díjtételbe; említjük a szociális biztosítás²⁾ mellett a tűzbiztosítás különféle ágait, a szavatossági- és balesetbiztosítást, a mezőgazdasági biztosítás körét, az állatbiztosítást, a szállítási biztosítást, stb. Ezek kötelezővé tétele nemcsak

¹⁾ L. erről a kérdéstről Reckzeh cikkeit a *Zeitschrift für die gesamte Versicherungs-Wissenschaft* XIX. (1919.) évfolyamában.

²⁾ A kötelező jelleg technikai jelentőségéről a szociális életbiztosítás egyes ágazataiban I. *Nyugdíjbiztosítás*, (Budapest, Szabad Lyceum kiadványa, 1919.) című könyvünk II. fejezetét.

lehetséges, hanem a legtöbb esetben feltétlenül szükséges is. A következőkben csak ezekről az ágazatokról lesz szó; nehezebb a probléma tárgyalása az ide nem tartozó ágazatok, első sorban a nagy életbiztosítás tekintetében. (Átmeneti formát képez a legszélesebben kiépítendő kötelező népbiztosítás, melyre a jövőben nagy gond fordítandó, még pedig teljesen nyilvános jelleggel.)

A nyilvános részvétel a prophylaxisban szükségessé teszi az illető ágazatnak kötelezővé tételét, mivel különben a nem biztosítottak is közvetve hozzájárulnának a nagy költségekhez. Viszont valamely ágazat kötelezővé tételéhez — a nagyfokú kockázati kiterjesztés kiegyenlítődése érdekében — szükség van a prophylaxis megteremtésére. A kötelezővé nem tehető ágazatoknál a jövő tökéletesítés lehetőségeit a magánprophylaxis fejlesztésének irányában látjuk; az ide tartozó ágazatok magánprophylaxisának egyre erősebb érvényesítése vezethet el idővel ahhoz a magasabb fokhoz, melyen a nyilvános részvétel is lehetségessé lesz (l. Reckzeh id. cikkeit).

3. Mai helyzetünket vizsgálván, arra az ered. nényre jutunk, hogy a magángazdasági eszközökkel teljesíthető prophylaxis még erélyesebb alkalmazás mellett sem elegendő és hogy a kötelezővé tehető biztosítási ágazatok üzemébe a nyilvános közreműködés bekapcsolása is szükséges. Érthetővé lesz ez a követelés, ha meggondoljuk, hogy társadalmi és gazdasági alanyaink nagy legyöngülésével, termelési javaink nagy megapadásával és megdrágulásával a kárkockázatok mennyire növekedtek, továbbá hogy a magánvagyon és a közvagyon viszonya mennyire szorosabb lett. Az egyéni kártalanítás fokozott szükségletei mellett előtérbe lép a közö sség szempontjából való objektív veszélyesség: a káros esemény bekövetkezésével kártalaníthatjuk ugyan az egyént, de megmarad a nemzeti vagyonnak effektív vesztesége. Ezekből levezethető, hogy egyik részről erősen fejleszteni kell a multhoz képest a magánprophylaxist és hogy másik részről új alapokra építve, szervesen be kell illeszteni a biztosítási tevékenységbe a nyilvános prophylaxist. Így a magánvagyon szempontjából figyelémmel vagyunk a mai idők kivánalmára, hogy a nehezen pótolható és rendkívüli arányokban megdrágult javainkat lehetőleg megvédjük; továbbá lépést tartunk gazdasági és társadalmi berendezkedésünk újabb alakulásával, mely ezeket mindjobban közelebb hozza a nyilvános beavatkozáshoz. A háborús események következményeképen a biztosítás terén első sorban a nyilvános prophylaxisnak egyre nagyobbodó jelentőségét emeljük ki.

Az egyéni kártalanítás — mint a magánvagyonot illető rész — megmaradhat a magánbiztosítás hatáskörében, sőt a mai válságos időkben nem is gondolhatunk annak államosítására. A prophylaxis terén

szükséges nagyszabású átalakulás azonban a közvagyon is érintő részében nyilvános hozzájárulásra és vezetésre szorul. A magánprophylaxisnak fokozottabb szükségére részben átmeneti jellegű kívánalmak vezetnek, a nyilvános prophylaxis kiépítése azonban általános jellegű követelés. Javaslatunk nem kívánják a biztosítási ügynek teljes államosítását, hanem csak annyit tartalmaznak, amennyit ma okvetlenül meg kellene tenni ebben az irányban. Gondolatmenetünk megvilágítására említjük, hogy az elméletileg szélső esetben: az államosított üzem államosított biztosításánál a kártalanítás mint költségvetésszerűen kezelhető önbiztosítás háttérbe lépne és a stabilizálásból majdnem kizárólagosan prophylaktikus intézmény válnék. Mennél jobban közeledünk tehát a közvagyon is érintő biztosító művelethez, annál jobban kidomborodik a nyilvános prophylaxis fontossága.

Néhány példával óhajtjuk bemutatni, hogy a vagyoni viszonyok mai eltolódásai mennyire fokozzák a nyilvános prophylaxis szükségességét.¹⁾ A nagy malom, raktár stb. leégésével előálló magánvagyoni veszteség kártalanításával nem pótoltuk a nyilvános gazdasági termelést ért effektív károsodást. Az ipari javainkban bekövetkező károk belföldi termelésünk megerősödéséig nagy mértékben érintik valutáris helyzetünket. Az állatállomány pusztulását a tulajdonossal szemben kártalaníthatjuk ugyan, de megmarad az a súlyosabb veszteség, mely az állomány fogyásával a közösséget sújtja. A kiképzett munkásnak balesete kártalanítható a munkással vagy a munkaadóval szemben, de a jó munkaerők apadása a gazdasági termelés egészét bénítja. Így vagyunk mindazokban az esetekben, melyekben közhasznosság szerint objektíválható káresetekről van szó. Az ilyen ágazatok prophylaktikus felsegítése végeredményben csak nyilvános közreműködéssel és csak kötelező módon érhető el, miért is a teljes biztosítási folyamatnak kötelezőnek kell lennie. Milyen nehézségekkel küzdene például a tűzbiztosításnak nyilvánosan vezetett prophylaxisa, addig, míg — mint hazánkban — a javak 60%-a nincsen tűz ellen biztosítva. A prophylaxisra mai nap fokozottabb szükség van, még pedig nemcsak a magánvagyonra, hanem még inkább a nemzeti vagyonra nézve káros kilengések gazdaságos stabilizálása érdekében.

Eredményünk tehát, hogy a prophylaxis mindkét részével (magán és nyilvános) szervesen felveendő a biztosítási folyamatba: első részében magángazdasági, második részében nyilvános gazdasági közreműködéssel. A biztosítási üzem számvetése ilyen módon három alapvető elemre oszlik: kártalanítás + magánprophylaxis + nyilvános prophylaxis. A meg-

¹⁾ Általános fejtegetések olvashatók erről Wörner: *Der Staat und das Versicherungswesen*, Kiel, 1903. c. művében.

oldásra váró gyakorlati kérdések a következők: *a)* minő módon lehet a szervezkedést úgy alakítani, hogy a három elem lehetőleg organikus egybefűződésével a biztosítás folyamata a leggazdaságosabb legyen és *b)* minő technikai változtatásokra, vagyis a fedezeti eljárások minő tökéletesítésére volna szükség. (L. ezekről az 5., illetőleg a 6. pontot.)

A biztosítás céljai a fentiek alapján nagy mértékben bővülnének; az illetlen teljesebb kifejlesztéstől remélhető a jövőben az ügynek igazi gazdasági érvényesülése és a mai súlyos viszonyokból történő kibontakozásban a reá váró feladatok megoldása. A magánvagyon megerősítése mellett követeljük tőle, hogy a közvagyon szempontjából értékes javak megtartását elősegítse; ebben a magánbiztosítás rászorul a nyilvános gazdasági részvételre. A nyilvános prophylaxis biztosításszerű megszervezésével a kötelezővé tett ágazatok nagy lépéssel közelednek az államosítás felé; ez mai nap a maximum, a mit e tekintetben sikeresen elérhetnénk. E mellett a magánprophylaxis is szorosabb kapcsolatba hozandó a biztosítási tevékenységgel, mint az ez ideig történt. A megszervezett prophylaxissal átalakított biztosítás (nevezhetnők „*prophylaktikus biztosításnak*“) tényleg teljesítheti is vagyonmegtartó hivatását, hogy t. i. a biztosított tárgy igazában stabilisabb kockázatot jelentsen a nem biztosítottnál. Ilyen módon a biztosítás nemcsak vagyonmegtartó hatást fejthet ki, hanem a veszélyességi kockázatokat is erélyesen megjavíthatja.

Röviden jellemezzük még, hogy a biztosítás műveletének részletezett fogalmi és gyakorlati bővítésével egyúttal közelebb jutunk a dologi biztosításnak tulajdonképeni meghatározásához.¹⁾ A régebbi „veszélyességi biztosítás“ (Gefahrenversicherung) helyébe a „*tárgyi biztosítás*“ (Objektversicherung) lépne: nemcsak a tárgy tulajdonosa, hanem maga a tárgy is biztosíthatnák a káros eseményekkel szemben. A tárgy mint a magán- és a közvagyon alkatrésze prophylaxis alá jut. A veszélyességi biztosításban határozatlan objektumok szerepelnek valamely határozott veszélylyel szemben, míg a tárgyi biztosításban határozott objektumot állítunk szembe mindenféle előfordulható veszélylyel. Ez utóbbinak technikai jelentőségét az adja meg, hogy igazán homogén kockázati csoportokat csak ezen az úton lehet kiválasztani. Megjegyezzük, hogy ebben az irányban az volna a következő és a végső lépés, hogy a kártalanítás művelete is ilyen módon eszközöltetnék; ehhez azonban a mai gyakorlatot mind jogilag, mind technikailag teljesen át kellene alakítani (részben meg van már a szállítási biztosításban).

¹⁾ L. erről Wörner: *Allgemeine Versicherungslehre*, Leipzig, 1910.; 43. oldal. Dolgozatunk az idézett helyen felvetett, de tovább nem fejtegetett problémát old meg.

4. A prophylaxisnak a biztosításba történő szerves beillesztését számos új intézkedésre van szükség. Mindenekelőtt a magánprophylaxis eszközei várnak tökéletesítésre és kötelező rendezésre és azután ezzel kapcsolatosan megoldandó a nyilvános prophylaxis teljes érvényesítése; a kettő közötti határ megvonása az illető ágazattól függ.

A biztosítási prophylaxis kérdései és feltételei az egyes ágazatok szerint a legszélesebb mederben tanulmányozandók. Első sorban idevonatkozó műszaki, technológiai, építészeti, mezőgazdasági, iparüzemi és közegészségügyi intézkedések rendszeres megteremtéséről kell gondoskodni. Nézzünk néhány példát: A szociális biztosításban a prophylaxis necsak pénzügyi célt szolgáljon, hanem a biztosításba való tartalmi bekapcsolással nagyszabású szociális-egészségügyi és gazdasági intézményeket létesítsen. A tűzbiztosítás terén a tűzoltóság legintenzívebb országos szervezése és tökéletesítése, továbbá a legmegfelelőbb technikai felszerelések nagyban történő gyártása és alkalmazása túllépi a magángazdasági keretet. A tűzbiztosítás és a mezőgazdasági biztosítás körében nagyon alapos kísérleti tanulmányozásra van szükség (a kezdeményezés 1898 óta már megtörtént Angliában).¹⁾ Az állatbiztosítás terén az állategészségügyi törvény megfelelő bővítésére és a biztosítás terén kiképzett állatorvosok bevonására volna szükség. Megszerkesztendő továbbá mindegyik ágazatnál a műszakilag pontos biztosításjogi rendelkezések a prophylaktikus előírások szempontjából. Nem folytatjuk e felsorolást, melyből már látható, hogy a speciális szakok egész sorozatára jutunk így, melyeknek kidolgozása mai nap felette fontos volna. Németországban már régebb óta törődnek a tűzbiztosítási technikusok rendszeres oktatásával (aacheni műegyetem, hannoveri tűzbiztosítástechnikai intézet), hasonlóan kellene eljárni a többi ágazat prophylaktikus művelésének tekintetében is. Nyilvános intézkedésre vár, hogy mindenekelőtt a biztosítási prophylaxis problémái alaposan tanulmányoztassanak és hogy a szükséges szakemberek kiképeztessenek²⁾ s azután, hogy az egész vonalon a prophylaxis rendszeresen megteremtessék, végrehajtsák és ellenőriztessék. (A biztosítási ügynek az iskolában való ismertetése is segítene e munkában.)

A vázlatosan jellemzett feladatok teljesítését és az állami hozzájárulás szükséges mértékének megállapítását egy külön erre a célra szervezett állami hivatalnak kellene vállalnia, mely legcélszerűbben a tervezett állami biztosítási felügyeleti hivatallal kapcsolatosan működ-

¹⁾ A tűzbiztosítás műszaki prophylaxisa terén már számottevő németnyelvű és angolnyelvű (a *British Fire Prevention Committee* kísérleti állomás kiadványai) irodalommal rendelkezünk.

²⁾ L. erről a *Kereskedelmi Szakoktatás XXVII.* (1918.) évfolyamában megjelent részletes tervezetünket.

nék.¹⁾ Ez által eléretnék, hogy a *dologi biztosításban is materiális ellenőrzést* teremtenék, mint az eddig csak az életbiztosítás terén volt megvalósítható. A hivatal közigazgatási jogi alapon vezetné, irányítaná és ellenőrizné az intézetek működését, megteremtené a teljes prophylaxist és rendezné a nyilvános hozzájárulásnak mértékét. E munkájában nagyon fontos a rendszeresen folytatott statisztikai felvételek szakszerű feldolgozása és ilyen módon a helyes technikai feltételek és a számító alapok *egységes* megállapítása. Hangsúlyozzuk végül, hogy a biztosított tárgyak időnkénti felülvizsgálása, továbbá mindennemű becslési, kárfelvételi és kárrendezési munkálat csak a hivataltól autorizált és állandóan alkalmazott szakemberekre bízassék, nem pedig a nagy költségjegyzékkel dolgozó biztosítási és műszaki dilettánsokra. — Reméljük és kívánjuk, hogy az annyira sürgetett biztosítási felügyeleti hivatal nemsokára életre hivatik és hogy az itt körvonalozott teendőkkel, közelebbi tanulmányok alapján, bővíteni fogja az eddigi külföldi állami biztosítási hivataloknak mai nap már nagyon szűkre szabott programját; továbbá, hogy a „biztosítási törvény“ kérdése a közeljövőben hazánkban is megoldatik.

5. A nyilvános gazdasági részvétel lehetőségét, sőt szükségét a dologi biztosítás körében a nyilvános prophylaxisban találtuk meg. A nyilvános beavatkozás csak a kötelező jelleget vonja maga után, a szervezkedés szabadságát nem érinti. A kötelező formával a „megelőzés és elfojtás“ áldásai nem egy elhatárolt tömegre, hanem az egész közösségre terjednek, továbbá a kiegyenlített kárány függetlenné lesz a kockázatok kiválasztásától. A kötelező jelleg azért is elkerülhetetlen, mivel a prophylaxis nemcsak szorosán a biztosítást érinti, hanem általános gazdasági, szociálpolitikai és közegészségügyi hivatást is teljesít és ezért nyilvános hozzájárulásra is kell számítania.

A prophylaxis tetemes költségeinek előteremtését nagyrésztben kapcsolván a magángazdasági keretből, olyan berendezkedésről kell gondoskodnunk, melynél a nyilvános hozzájárulásból a magánbiztosító intézetnek ne legyen nyeresége, vagyis gondoskodás kell arra nézve, hogy az intézetek is abban az arányban adózzanak hozzá, amennyiben a prophylaxis a kártalanítást illetőleg hasznukra van. Mivel a biztosítás

¹⁾ L. Fehér dolgozatát a *Közgazdasági Szemle* 61. (1919.) kötetében és szerző fejtegetéseit a *Biztosítási és Közgazdasági Lapok* XXV. (1919.) évfolyamában a *biztosítási magánvállalatokra vonatkozó törvényjavaslatról*, továbbá Fehér: *Az állami felügyelet kérdéséhez c. cikkét* a *Biztosítási és Közgazdasági Lapok* ugyanezen évfolyamában. Jelen dolgozatunk a biztosítás terén megoldja Teleszky János általános szempontjait, melyeket 1917. október 23-án képviselőházi beszédében az állami kartellekről kifejtett; I. erről a *Biztosítási és Közgazdasági Lapokban* legközelebb megjelenő értekezésünket.

három feladata mai nap egy kézben nem egyesíthető -- ehhez az ügy államosítása kellene --, legcélszerűbb, ha a prophylaxist a lehető legszélesebb körű társítással szervezzük meg és e tekintetben még a magánprophylaxis egy részét is beleolvasztjuk a nyilvánosba. Így méréselhetők a költségek és az elintézés rendszeres és egységes lesz. Mint már említettük, ez a cél a központi állami felügyeleti hivatal működési körének megfelelő bővítésével érhető el.¹⁾ Mindenesetre fontos, hogy a megmaradó magánprophylaxis felett is örködjék az állami hivatal, mivel az intézetek maguk csak különös feltételekkel vagy megszorító díjtételekkel vehetik azt számba, a nélkül, hogy a szükséges mértéket egységesen betarthatnák.

A „prophylaktikus biztosítás“ céljainak megvalósításában jelentőségre számíthat az ú. n. *nyilvános-jogi biztosítási* szervezkedés (öffentliche rechtliche Versicherung²⁾), melynek külföldön már számos példájával találkozunk (pl. Németországban a tűz-, a jégbiztosítás, 1910. óta a mezőgazdasági törlesztéses életbiztosítás terén). Esetünkre alkalmazván: a szervezkedés magángazdasági úton jönne létre, melyben azonban valamely nyilvános közeg (város, megye, állam) is résztvenne, még pedig garanciát vállalva akár direkt, akár viszontbiztosítási alapon a kártalanítást illetőleg, továbbá magára véve a prophylaxis nyilvános jellegű feladatainak teljesítését. A nyilvános közreműködés ellenértéke a kártalanítási szükséglet csökkenéséből eredő nyereségben való részesedés volna, a statisztikailag megállapított prophylaktikus kvóta arányában.

A prophylaxis megszervezésével a kártalanítás követelményei fokozatosan apadnának, ezzel kapcsolatosan egyre csökkenne a viszontbiztosítás szüksége is, nem tekintve természetesen a rendkívüli kockázatok esetét. A mai nemzetközi viszonyok közepette az utóbbi mozzanat fontosnak minősíthető. A viszontbiztosítást idővel teljesen a belföldön eszközölhetnők, avagy teljesen a nyilvános közegnek engedhetnők át, ami által régóta hangoztatott kívánságok (állami viszontbiztosítás) valósulnának meg.

¹⁾ Kisebb körre terjedő, speciális prophylaxis teljesen magánúton (önrészesedéssel vagy közvetlen prophylaktikus hozzájárulással) is szervezhető, legalkalmasabban szövetkezeti formában; az előálló díjdrágulás azonban a konkurrenciaképességet erősen érintené. Részvénytársasági alapon a részvénytőke garanciális volta mellett a prophylaxis egy részének intézését is vállalná és az osztalékban az így előálló kártalanítási csökkenés ellenértéke is megfelelő arányban kifejezésre jutna.

²⁾ L. összefoglalóan Hess: *Organisationsformen und Konzentrationstendenzen in der deutschen Lebensversicherung*, Stettin, 1915. c. munkát. Hasonló alakulatokat látunk pl. Franciaországban és Ausztriában is. (A garanciális közreműködés rendszeren ellenérték nélküli.)

6. A biztosítás folyamatának dolgozatunkban tárgyalt kiterjesztése nem hagyja érintetlenül a díjtételeket. Az üzleti költségek nagyfokú megdrágulása miatt e tekintetben nehéz kérdéssel állíttatnánk szembe, ha még újabb fedezeti megterheléseket is kívánunk. Előre kell bocsátanunk itt a következőket: A prophylaxis költségeit nem lehet teljes egészében a nyilvános közegre hárítani, mivel a legszélesebb kiterjesztés és az idővel csökkenő kártalanítási szükséglet a kockázati díjtételt olcsóbbá fogja tenni és így a nyilvános prophylaxis költségeinek egy része abba beszámítható. A biztosított összegek mai nap történő erős felemelése általában drágítja a biztosítást, viszont a prophylaktikus költségek arányosabban oszthatók meg a díjakban. Az ágazatok kötelezővé tételével továbbá a szerzési költségek elmaradnak és így az üzleti költségkvóta csökken, ami által részben ellensúlyoztatnának a nyilvános összeköttetésből eredő új megterhelések. A ma annyira emelkedő költségek terén különben is segítségre lesz szükség, ami csak a szervezkedés nagyobbarányú koncentrációjával (esetleg rayonirozásával) lesz megoldható. Végül a viszontbiztosítási nyereség csökkenése, esetleg elmaradása is mérsékelné a díjtételt.

Kérdésünkkel kapcsolatosak azok a fejtegetések, melyek W ö r n e r : Allgemeine Versicherungslehre c. művének V. fejezetében olvashatók a prophylaxis üzleti valóra váltásáról.¹⁾ W ö r n e r csak a magánprophylaxist veszi számításba és ezáltal következtetései fogyatékosak maradnak; a következőkben tökéletesítjük e tárgyalást azzal, hogy a nyilvános prophylaxis szempontjaira is figyelemmel vagyunk. A magánprophylaxissal járó díjdrágulásnál ugyanis felső határt szab a megelőzendő kártalanítás összege, míg a nyilvános prophylaxis bekapcsolásával megoldható az a kívánalom, hogy ne csak a biztosítottak összességére vonatkozólag, hanem veszélyességi alcsoportokban, esetleg egyéni módon is, a prophylaxisnak ne szabjunk üzleti határokat. Pontosabban: a fedezeti szükséglet a kártalanítási arányszámtól (kockázati tétel), a kétféle prophylaxis mértékétől és a költségkvótától függ; ezek részben emelkednek, részben csökkennek de úgy, hogy az összegüknek nem kell egoisztikus üzleti határokat szabnunk. E megállapítás különösen az átmeneti időre nézve fontos; későbbi időkben egyre sikeresebben lehet majd elérni, hogy a fedezeti szükséglet egyes összetevői egymáshoz viszonyítva kiegyenlítődjenek.

A fedezeti eljárás technikája a legbehatóbb üzleti, statisztikai és műszaki vizsgálatokra fog szorulni. A dologi biztosítás ez által fejlődésének egy magasabb fokára juthat el, amennyiben e körben is érvényesíteni kell majd az *elégéses díj*²⁾ fogalmát és be kell majd vezetni

¹⁾ Itt irodalmi utalások is találhatók.

²⁾ L. erről már idézett dolgozatunkat a biztosítási törvényjavaslatról.

a nyereségrészesedéssel kötött biztosítási formát. Ismeretes, hogy ezek jelzik mai nap az életbiztosítás technikájában a haladás irányát. A fedezeti szükséglet egyes alkatrészeinek pontos biztosítástechnikai megállapítása és kalkulálása — a felügyeleti hivatal vezetésével — szilárdabbá és egységessé tenné a biztosítási üzletet; a nyereségrészesedéssel pedig a különféle szervezeti típusokat egy közös, magasabb alakban egyesíthetnők. A nyereségrészesedés mind a három (illetőleg két) résztvevőre terjedne: a kártalanítás és a költségek szempontjából a direkt biztosítóra (esetleg még a viszontbiztosítóra), a magánprophylaxis arányában a biztosítottra és a nyilvános prophylaxis arányában a nyilvános közegre. (Fentartható volna a dologi biztosítás eddigi praxisából, hogy a biztosított a tulajdonképeni kockázati nyereségben ne részesüljön, hanem ehelyett a biztosítás feltételei és díjtételei időnként kedvezőbbekké váljanak). A háromféle részesedés a legmegfelelőbb osztaléktervezetek megválasztása után pontos biztosítástechnikai módszerekkel állapítandó meg, legcélszerűbben az életbiztosítás terén újabban szokásos ú. n. »kontribuciós eljárás« mintájára. Lényeges e műveletnél, hogy az állami hivatal ellenőrzése során a prophylaxissal járó kockázatcsökkenésből üzleti nyereségek nem alakulhatnak és hogy a díjbevétel abszolút emelkedése a stabilizálás erősítésére fordítatik.

A vázlatosan bemutatott rendszerhez számos megjegyzés volna fűzhető. A valóra válás gyakorlati lehetőségeit — azok sokfélesége és változatossága miatt — nem szegezhetjük le véglegesen; ez alkalommal csak az általánosan irányító elveket jellemeztük. Technikai tekintetben utalunk még a következő részletekre: A tulajdonképeni tarifadíjtételben a kártalanítási- és a költség-kvóta jut kifejezésre. A magánprophylaxis úgy vehető számításba, hogy e díjtételeket pontosan tagolt veszélyességi skála szerint osztályozzuk; nagyobb részben magánprophylaxisra szoruló ágazatnál a veszélyességi tagozódást a kárban való önrészesedés (franchise) vagy pontosan megállapított rabattirozás helyettesítheti. Így a díjegyiségítés mellett megőrzetik a díjnak individualitása is, a magángazdasági értelemben. Míg az életbiztosítás igazi elégséges díjtétele a tarifa-díjtételt nyújtja, addig az előbb említett tarifa-díjtétel az elégséges díjtételnek csak egy részét képezi; utóbbinak csak az a hivatása e körben, hogy a nyereségrészesedést irányítsa. Arra is gondolhatunk, hogy a kontribuciós-rendszer megfelelő változtatásával a nyilvános prophylaxis költségeihez mind a biztosító, mind a biztosított is arányos adótételszerű módon hozzájáruljon; az így nyerendő tarifa-díjtétel közelebb jutna az elégséges díjtételhez és a nyilvános nyereségrészesedés idővel közadó jellegét ölténé.

7. A prophylaxis szerves bekapcsolása a biztosításba nagy mérték-

ben komplikálja az üzem vezetését. Egészen ki kell ragadni az ügyet az eddigi felfogásból, még pedig úgy, hogy ez által a kizárólagosan a kártalanításra fordított munka voltaképpen veszít jelentőségéből. Így a magánintézeteknek már szerzett jogai is erősen érintetnének és ez volt az oka annak, hogy a biztosító intézetek — ha részt is vettek a prophylaxis elősegítésében — eddigelé idegenkedtek attól, hogy a szerves egybeforrás útját egyengessék.¹⁾ A viszonyok azonban megváltoztak: a biztosítási ügy nyilvános támogatása és materiális ellenőrzése csak hasznukra lehet az intézeteknek abban a nehéz munkájukban, mely a jövőben rájuk vár. Az az ellenvetés, hogy a prophylaxis teljes kifejlesztésével a kártalanítási szükséglet teljesen háttérbe szorúl és hogy csak a nem prophylaktikus ágazatok szorúlnak a biztosításra, helyt nem álló, ha a magánüzlet rideg álláspontja felé emelkedünk. A pontos díjtagozásban elég tere nyílik az öntevékenységnek. Ma oda kell törekednünk, hogy lehetőleg az összes fontosabb dologi biztosítási ágazat kötelezővé tétessék; e kívánalom kielégítésében a biztosítás mind-egyik feladatát érvényesítenünk kell. A »prophylaktikus biztosítás« nyilvános részvétellel és ellenőrzéssel arra hivatott, hogy a stabilizáló folyamat ne csak üzleti érdekeket szolgáljon, hanem igazi gazdasági miszsiót teljesítsen az újraépítés és a továbbfejlesztés jövő korszakában.

javaslataink a biztosítási ügy fejlesztésével közvetve kihatnának gazdasági életünk megerősítésére. A rendszeres prophylaxis megerősítésével azonban direkt módon is támogatnók társadalmi és termelési berendezkedésünket. A szigorúan szakszerű nyilvános ellenőrzés számos bajt orvosolhatna és műszakilag határozottabb mederbe terelhetné a gazdasági javaink megszilárdítására irányuló törekvéseket. Az ad hoc adott, drágán megfizetett és sok esetben nem is szakszerű felülvizsgálások, becslések, felvételek és »szakvélemények« feleslegessé válnának, a pontosan meghatározott és ellenőrzött egységes feltételek és rendelkezések végrehajtásával üzemünk technikailag tökéletes vezetés alá jutnának és megszűnnének a félintézkedések. A szervezett nyilvános prophylaxisnak széleskörű áldásos hatását hamarosan megéreznők épületeink, gyáraink, malmaink, raktáraink, mezőgazdasági felszereléseink, stb. kezelésében, általában a magán és a közös vagyoni érdekeknek megerősítésében. Csak egy eléggé népszerű példára utalunk: az építészet terén felburjánzott tisztán spekulatív üzérkedés, mely nemcsak a biztosításnak, hanem még a kár előtt az érdekelt közösség jólétének van ártalmára, szembe kerülne a legmegbízhatóbb állandó nyilvános felügyelettel.

¹⁾ L. erről Schaefer: *Feuerversicherungswissenschaft und Feuerversicherungspraxis*, Hannover, 1915. c. művét.

Összefoglalóan mondhatjuk, hogy a nagy vonásaiban bemutatott rendszerben biztosított objektum alatt nemcsak a veszélyességében kártalanítottat értjük, hanem az olyant, melynél mint különösen kidomborodó mozzanat a veszély bekövetkezésének esélye és a veszélyeset fellépésekor a pusztítás mértéke minimumra van redukálva, szakszerű nyilvános ellenőrzéssel és közreműködéssel. A prophylaxisnak nyilvános részvétellel és vezetéssel történő szerves bekapcsolása a biztosítási tevékenységbe nem valósítható meg egyszerre a maga teljességében, a fentiekben a fokozatos és a céltudatos előrehaladás szempontjait óhajtottuk megvilágítani. A díjtétel nagyfokú megdrágulásával szemben ez volna a leghatásosabb ellenszer, mely egyúttal fontos közgazdasági kívánalmakat is teljesítene.

Goldziher Károly.

A magyar jégbiztosítás reformja.

A *mezőgazdasági biztosítási politika* — mely alatt a közületnek azon gazdaságpolitikai tevékenységet értjük, mely a mezőgazdasággal foglalkozók biztosítási szükségletének legelőnyösebb és legtökéletesebb kielégítését célozza — szerintünk a mezőgazdasági termelési politikának egyik fontos része. Ha a termelési politika egyik ágának — a hitelpolitikának — feladata többek között tőkének, illetve az ezzel járó gazdasági erőnek minél kevesebb fáradság (költség) ellenében rendelkezésre bocsátása és a *takarékosság elősegítése*, akkor épp oly fontos hivatása kell, hogy legyen a termelési politikának a *termelő eladósodásának meggátlása*. Más szavakkal kifejezve, a termelési politikának igyekeznie kell a hiteligenybevétel szükségét elkerülhetővé tenni ott, ahol ez a termelési és jövedelemeloszlási folyamat kisebb megrázkódtatásával lehetséges. Nem elégséges tehát, hogy a termelési politika gondoskodjék ugyan arról, hogy pl. a jégverés következtében kárt szenvedett termelő részére megfelelő hitel álljon rendelkezésre, de a hitelszükséglet okával ne törődjék és ne tegye lehetővé, hogy a mezőgazdasági termelő jégkárbiztosítási szükséglete minden irányban kielégítést nyerjen.

A magyar mezőgazdasági biztosítási politika — ami a jégbiztosítást illeti — tulajdonképen kimerült egy kartell-ellenes célzattal alakult biztosító-szövetkezet létrejöttének elősegítésében és e szövetkezet közvetlen és közvetett anyagi és erkölcsi támogatásában; hogy ez mennyire nem elégséges, azt alanti vizsgálódásaink eléggé bizonyítani fogják.

Hogy nálunk Magyarországon a jégbiztosítás aránylag kis mértékben tudott tért hódítani,¹⁾ annak egyik oka a birtokmegoszlási viszonyokon és kevésbé intenzív gazdálkodási rendszeren kívül kétségtelenül a nem eléggé liberális biztosítási feltételekben rejlik.²⁾ Minthogy hazánkban

¹⁾ A földművelésügyi minisztérium által minden év június különböző napjával várhatóan jelzett búzatermés következő hányada volt jég ellen biztosítva:

1895-ben . . .	22·7%	1905-ben . . .	17·2%
1900-ban . . .	22·6%	1910-ben . . .	17·8%
	1914-ben . . .		23·9%

²⁾ Josef Wahrmann, a jégkartell egyik volt vezető embere is elismeri (*Zur Frage der Hagelversicherung in Ungarn*, Budapest, Athenaeum, 1901, — 33—34. old.), hogy liberálisabb jégbiztosítási feltételekre van szükség, de el van rá készülve, hogy ezeket a biztosítási szakkörök ellenezni fogják.

a jégbiztosítás szempontjából is a kalászosoknak van a legnagyobb jelentőségük,³⁾ tárgyalásunkban általában ezen terménynemekre fogunk szorítkozni.

Teljesen elavult s így a biztosítási szükségletnek csak kevéssé felel meg a Magyarországon jégbiztosítást kultiváló társaságoknak azon kötvényfeltétele, mely a biztosítás tartamára vonatkozik. A kartell-társaságok vonatkozó feltételének szövegezése a következő:

„5. §. A biztosítás tart: gabona, gumós-, olaj- és kereskedelmi növényeknél, míg a földben gyökereznek. E szerint lekaszált vagy learatott állapotban, rendben, marokban, csomókban, keresztekben stb. történt károkért a társaság kártérítést nem nyújt...“ Hasonlóan van szövegezve a két kartellen kívüli jégbiztosító, a *Gazdák biztosító szövetkezete* és a *Hungária általános biztosító r.-t.* kötvényfeltétele is.

Az ú. n. *aratási kockázat* kizárása, mint bővebben fejtegetnünk nem szükséges, a biztosítottra nagy hátrányt jelent annak dacára, hogy e kockázat súlyosabb része hazai viszonyaink mellett általában igen rövid ideig — búzánál egy-két napig, egyéb kalászosnál körülbelül egy hétig — tart. Minthogy évtizedes tapasztalat szerint nálunk az aratás ideje a legveszélyesebb a jégverés tekintetében — a június 25. és július 31. közötti időben nagyon ritka az a nap, melyen az egész ország területének valamely részén ne lenne jégeső — éppen nem ritka eset, hogy a mezőgazdasági termelőt egész évi munkája nagy részétől megfosztja egy aratás utáni jégverés, annak dacára, hogy az illetőt esetleg többé-kevésbé magas jégbiztosítási díj is terheli.

Ha szem előtt tartjuk, hogy ma már tőlünk nyugatra a Kontinensen sehol hasonló biztosítási feltételek, melyek az aratási kockázatot teljesen kizárnák, használatban nincsenek, tulajdonképpen csodálkoznunk kellene azon, hogy e feltételek nálunk Magyarországon meg tudtak maradni. Csodálatosnak tűnik ez fel annál is inkább, mivel a hazánkban működő kilenc kartell-társaság közül nem kevesebb, mint hét részvénytársaság Ausztriában évek óta oly feltételekkel kultiválja a jégbiztosítást,⁴⁾ mely szerint a kalászos az aratás után, legfeljebb tíz napig, renden és marok-

³⁾ A jég ellen biztosított összegből esett Magyarországon:

	kalászosra	egyedül buzára		kalászosra	egyedül buzára
1895-ben . .	88·7%	48·4%	1905-ben . .	93·0%	53·3%
1900-ban . .	93·8%	57·7%	1910-ben . .	94·4%	58·0%
			1915-ben . .	95·1%	54·7%

⁴⁾ A kilenc kartell-társaság (Első Magyar, Hazai, Foncière-Pesti, Magyar-Francia, Magyar jég, Déli jég, Bécsi, Duna, Phönix) közül csupán az első kettő nem köt a volt Ausztria területén jégbiztosítást.

ban is biztosítva van. E feltételek tehát az aratási kockázat legnagyobb részét fedik, ha nem is annyira liberálisak, mint a németországi jégbiztosító fársaságoknak a biztosítás tartama tekintetében fennálló szabályai; ezek szerint ugyanis a biztosítás mindaddig érvényben van, míg a kalászos arról a területről, melyen termett, el nem fuvaroztatott, illetve kalzalba, boglyába, vagy asztagba nem rakatott össze, tehát az aratási kockázat korlátozva semmiképen sincsen.

Nálunk Magyarországon lehetséges volt az aratási kockázat teljes kizárását — a biztosítottak hátrányára és a biztosítók érdekében — mind-ezideig fenntartani, mivel a jégbiztosításban tulajdonképpen csak néhány évvel a háború előtt kezdte hatását éreztetni a szabad verseny. Az 1898-iki katasztrófa után a *Magyar országos kölcsönös biztosító szövetkezet* bukásával az 1897. év folyamán kartellbe tömörült jégbiztosító részvénytársaságok monopol helyzetet teremtettek maguknak. A kartellelles célzattal a kormány támogatásával alakult Gazdák biztosító szövetkezete egyideig csak lassan tudott tért hódítani,⁵⁾ talán azért is, mivel biztosítási feltételei a kartell-feltételeknél nem voltak liberálisabbak.⁶⁾ Ezzel szemben külföldön, főleg Ausztriában, Németországon, Francia- és Olaszországban a kölcsönös biztosító társaságok évtizedek óta a jégbiztosítás terén is igen komoly versenytársai a részvénytársaságoknak⁷⁾ és e két vállalati forma közötti egészséges verseny a biztosítási feltételeknek mind modernebb és liberálisabb szellemben való kiépítését vonta maga után.

⁵⁾ A Gazdák a magyarországi jégüzletben a következő hányad erejéig részesültek:

év	%	év	%
1901.	3·3	1910.	12·2
1902.	5·3	1911.	13·2
1903.	6·6	1912.	13·4
1904.	7·3	1913.	13·6
1905.	7·0	1914.	14·0
1906.	7·0	1915.	16·3
1907.	8·3	1916.	16·6
1908.	8·2	1917.	16·1
1909.	10·2	1918.	16·5

⁶⁾ L. *Gazdák biztosító szövetkezete emlékalbuma*, Budapest, 1913. — 31—32. old.

⁷⁾ Az összes jégbiztosításokból a kölcsönös biztosítókra esett szemben a részvénytársaságokkal:

Ausztriában	(1914.)	. . . . .	53·1%
Németországon	(1916.)	. . . . .	77·2%
Olaszországban	(1912.)	. . . . .	46·2%
Franciaországban	(1913.)	. . . . .	56·9%

Az elmondottak után feltétlenül szükségesnek tartjuk az aratási kockázatnak a jégbiztosítás keretében való elvállalását a hazánkban működő társaságok által. Hazai viszonyaink figyelembevételével teljesen megfelelőnek mutatkozik oly megoldás, mely szerint a biztosítók szavatossága az aratás megkezdésétől számított nyolc nap elteltével (avagy természetesen a termésnek boglyába, kazalba vagy asztagba rakásával) szűnik meg. Átmenetileg — míg intézeteink az aratási károk rendezésében nagyobb tapasztalatokra tesznek szert⁸⁾ — még oly megoldást is el lehetne fogadni, mely a biztosítottak visszaéléseit az által igyekezne ellenőrizni, hogy az aratási kockázatoknál bizonyos kisebb fokú *önbiztosítás* köttetnék ki. Még mindig nagy haladást jelentene az eddigi viszonyokkal szemben, ha az aratás alatti vagy aratás utáni jégkároknak 80—85 százalékát megkapnák biztosítottaink. Természetes, hogy e reformnak egy kartellen kívüli társaságtól kell kiindulnia már csak azért is, mivel a kötvényfeltételek ily irányú megváltoztatása a kartellnél csak akkor lehetséges, ha ahhoz hét társaság hozzájárul. Ha azonban egy kartellen kívüli társaság modernebb és liberálisabb feltételeivel mindinkább tért hódítana, kétségtelen, hogy a kartell-társaságok saját érdekükben is követnék.

A biztosítási tartalom tekintetében nézetünk szerint sürgősen megreformálandó kötvényfeltétellel végezvén, a *kár esetén való hozamleszállítás* — Reduktionsprinzip — kérdésével kell foglalkoznunk. Előrebocsátjuk, hogy a biztosított terméshozamot a biztosítottnak jogában áll bizonyos feltételek mellett leszállítani és a többletdíjat visszakövetelni; e jog a biztosítottat kalászosnál a Gazdák biztosító szövetkezete feltételei szerint június hó 8-áig, a többi társaságnál május hó 31-éig illeti meg.⁹⁾ Ezzel szemben a Reduktionsprinzip alatt az értendő, hogy a társaságok kár esetében nem mindig a biztosított terméshozamot fogadják el kártérítés alapjául, hanem a biztosított terméshozamot redukálják a tényleg várható hozamra (természetesen, ha a várható hozamnál magasabb volt biztosítva) és ezen redukált, illetve tényleg várható hozamból indulnak ki a jégkár megállapításánál.

A Reduktionsprinzip megfelel a kárbiztosítás azon alapelveinek, mely szerint a biztosított a biztosítást nyereszkesedésre fel nem használhatja, tehát „senki sem igényelheti nagyobb termés megtérítését, mint amelyet elért volna akkor, ha biztosított terményeit jégkár nem éri”; e szempont-

⁸⁾ Egy-két magyarországi nagybirtok a kartell-társaságoknál az aratási kockázatnak ausztriai feltételek mellett való bevonásával van jég ellen biztosítva.

⁹⁾ Indokolt esetben — pl. az 1918. június 5—7. közötti fagykároknál — a részvénytársaságok a biztosítás leszállítására kitűzött végső határidőt kitölték.

ból tehát a termés hozam leszállítása nem támadható. Azonban társaságaink azon eljárása, hogy a termés hozam leszállítása dacára az eredetileg megállapított díjhoz ragaszkodnak, illetve a leszállításnak megfelelő aránylagos díjból a biztosítottaknak semmit sem térítenek vissza, a biztosítottakra oly szolgáltatást ró, melyért az megfelelő ellenszolgáltatást nem kap s amely eljárás nézetünk szerint a kereskedelmi törvény határozmányaival ellenkezik.

Th u e m e n objektívnek nem mindenben mondható munkájában¹⁰⁾ a kár esetén való hozamleszállítással kapcsolatos aránylagos díjvisszatérítést nem tartja indokoltnak. Szerinte a véletlentől függ, hogy melyik földtáblát éri a jégverés, tehát hogy melyik földtáblánál térítetik vissza túlbiztosítás címén az aránylagos díj; az igazság azt kívánná, hogy túlbiztosításból kifolyólag az is visszakapja a többlet-díjat, akit jégkár nem érvén, túlbiztosítása meg nem állapított, ami persze keresztülvihetetlen. Szerinte az évek folyamán a túlbiztosítások tekintetében bizonyos kiegyenlítődés áll elő, amennyiben hol egyik, hol a másik gazda fizeti túl ily módon a biztosítását. Amellett szem előtt tartandó, hogy a biztosító hosszabb időn át a teljes biztosított összeg erejéig viseli a kockázatot, mivel zöldkárok becslése nehéz és ezeknél rendszerint a biztosított hozamból kénytelenek a társaságok kiindulni. Végül az a díjkiesés, ami ily módon — tehát az aránylagos díjak visszatérítése által — áll elő, csak általános díjmeléssel hozható be, mely díjmelés a mezőgazdaságnak nem lehet érdeke. Thuemen azzal végzi fejtegetéseit, hogy az aránylagos díjak vissza nem térítése a legalkalmasabb eszköz a tudatos túlbiztosítás megakadályozására.

Csak melleleg említve, hogy Th u e m e n munkája oly időben jelent meg, midőn az ú. n. reform-társaságok többek között a kár esetén való hozam-leszállítással kapcsolatos aránylagos díjvisszatérítéssel is nagy versenyt támasztottak Németországban a régi társaságokkal szemben, Th u e m e n érveit részben heiytelennek, egészben pedig nem eléggé meggyőzőknek tartjuk.

A gyakorlat mindenekelőtt azt mutatja, hogy túlbiztosítás sokkal gyakoribb a kevésbé intenzíven gazdálkodó és műveletlenebb kis- és törpebirtokosnál, mint a nagyobb szakértelemmel, avagy pedig megfelelő szakközegékkal rendelkező közép- és nagybirtokosnál. Az a kiegyenlítődés tehát, miről a túlbiztosítások tekintetében Th u e m e n megemlékezik, legfeljebb csak a kisbirtokos osztályon belül, de nem az egész bizto-

¹⁰⁾ Freiherr von Thuemen: *Geschichte des Hagelversicherungswesens in Deutschland bis zum Jahre 1895 und seine gegenwärtige Gestaltung*. Dresden, 1896. — 62—63. oldal.

sítási állomány keretében érvényesülhet; a túlbiztosításnak — és a biztosítás ezzel kapcsolatos túlfizetésének — valószínűsége a gazdaságilag gyengébb feleknél nagyobb lévén, mint a gazdaságilag erősebb biztosítottaknál, előbbieket egy indirekt díjpótlékot fizetnek, ha a kár esetén megállapított túlbiztosítás aránylagos díja a biztosítottaknak nem térítettik vissza.

Nem helyes Th u e m e n-nek a zöldkárok becsléséről mondott nézete sem. Igaz ugyan, hogy van egy bizonyos időpont, mikor igen erős, teljes kárt okozó jégverés után csak hozzávetőleg állapítható meg az a hozam, mely jégverés nélkül eléretett volna; de ezen időpont nagyon rövid (nálunk normális időjárásnál május 20-ika táján van búzánál) és ily rendkívül erős és hosszantartó jégverés eléggé ritka, részleges zöldkárok pedig rendszerint akkor becsülhetnek még véglegesen, mikor a kárhányad már könnyen megállapítható, vagyis aratás előtt.

Ha tehát viselte is a biztosító a teljes biztosított összeg erejéig a kockázatot, ez oly rövid időn át tartott, hogy az aránylagos teljes díj visszatartását nem indokolhatja, mint arra alant még rátérünk.

A túlbiztosításról egyébként kereskedelmi törvényünk a következőleg intézkedik (470. §.): „A biztosítási összeg a biztosítás tárgyának teljes értékét meg nem haladhatja. Ezen értéken túl a biztosítás érvénytelen.“

„Ha a biztosítási összeg az érintett okból leszállítatik, a biztosítási díj is aránylagos levonás alá esik, illetőleg a megfizetett többlet a szerződő félnek visszaadatik...“

Figyelemmel a K. T. fentidézett rendelkezésére, a biztosító társaságoknak nézetünk szerint nem lehet joguk ahhoz, hogy a kár esetén eszközölt hozamleszállítás dacára a teljes aránylagos díjat megtartsák; e szempont megítélésénél különben két esetet kell megkülönböztetnünk.

Ha a kár kalászosnál május hó 31-ike (illetve a Gazdák feltételei figyelembevételével június hó 8-ika) előtt történik és megállapíttatik, hogy jégverés elmaradása esetében sem éretett volna el a biztosított hozam, tehát túlbiztosítás esete forog fenn, nézetünk szerint a kartell-társaságok feltételeinek ellentétes szövegezése¹¹⁾ dacára is a teljes aránylagos díj visszatérítésére tarthat igényt a biztosított a K. T. 470. §. második bekezdése értelmében. „Megfizetett többlet“ alatt ez esetben a teljes aránylagos díj értendő, mivel a biztosító társaságok kötvényfeltételei azt bizonyítják, hogy kalászosnak csak május hó végéig (illetve június 8-áig) érvényben levő többlet-biztosításáért semminemű pro-rata díjat nem igényelnek a biztosítók. Különösen kitűnik ez a Gazdák vonatkozó kötvényfeltételeinek

¹¹⁾ „A biztosítottak jogában áll a biztosított összeget — amennyiben kárpótlás még nem nyújtott, sem olyan nem igényeltetett — a remélhető termésnek megfelelőleg leszállítani és pedig: ... kalászosoknál május 31-ig...“

szövegezéséből,¹²⁾ melyek alapján a várható hozamtól függetlenül leszállítható a biztosított termés egységára is.

Ha a káreset azon időpont után történik, amely időpontig a biztosítás a teljes aránylagos díj visszatérítése mellett szállítható le és túlbiztosítás állapíttatik meg, a biztosított nem követelheti a 470. §. második bekezdése alapján a teljes aránylagos díj visszatérítését, illetve a biztosítónak jogában áll az aránylagos díj bizonyos hányadát a viselt részkockázatért megtartani. Ha ugyanis egy kalászoszt ért jégkárból kifolyólag pl. június hó végén megállapíttatik, hogy ezen időpontban a biztosított m -nyi hozam helyett kevesebb, csak n hozam lett volna jégverés nélkül várható, ezzel még nincsen bizonyítva, hogy a biztosító egy előző, hosszabb-rövidebb időpontban — de május 31-ike, illetve június 8-ika után — nem viselt n -nél nagyobb, esetleg az egész biztosított m hozam erejéig is kockázatot. Ezen időleges kockázatviselés különösen teljes kár esetén érvényesül, de figyelembe jöhet részleges károknál is, amennyiben a biztosító részére technikai okokból nem mindig lehetséges, hogy a K. T. 481. §. harmadik bekezdésében lefektetett jogával élve, részbeni jégkár esetén a kár megállapítását a termés beszedéséig elhalassza.

Hogy túlbiztosítás esetében csak az igényelheti a megfizetett többlet visszatérítését, akinél a túlbiztosítás megállapíttatott és a terméshozam ennek folytán leszállított, az természetes. E tekintetben tehát nem oszthatjuk Th u e m e n aggályait, hogy ugyanis a többlet azoknak is vissza lenne igazságosan térítendő, akik kárt nem szenvedtek, mert ezek a túlbiztosításnak gyakran nincsenek is tudatában, amellet az a sérelem, hogy nagyobb hozam után fizettek díjat, mint amely hozam után kártérítést kaptak, természetesen őket nem éri.

A gyakorlatban fenti jogi álláspontnak megfelelően olyképen lehetne eljárni, hogy a május 31-ike (illetve június 8-ika) utáni károknál — hozamleszállítás esetén — az aránylagos díjnak bizonyos, előre meghatározott hányadát tartanak meg a biztosítók a részkockázat viseléseért; ez a hányad búzánál a díjnak legfeljebb $33\frac{1}{3}$, egyéb kalászosnál pedig 50 százaléka lehetne.

Kezelési szempontból könnyebben vihető keresztül a Németországban már a múlt század nyolcvanas éveinek végén kipróbált és mintegy húsz év óta általánosan használt ú. n. *Nichtreduktionsprinzip*.

A korlátolt Nichtreduktionsprinzip abban áll, hogy kár esetében a biztosított hozam képezi a kármegállapítás alapját, hacsak az a tényleg várható hozamot lényegesen nem haladja meg; lényeges túlbiztosításnak

¹²⁾ „A biztosított ár és terméshozam .... leszállítását .... az igazgatóság legkésőbb június 8-ig . . . megengedi.“

a társaságok azt tekintik, ha a biztosított hozam a tényleg várható hozamot 20, 25, 30, illetve $33\frac{1}{3}\%$ -kal¹³⁾ haladja meg. Ily lényeges túlbiztosítás esetében a termés hozam a várhatónak megfelelően leszállítatik, de a biztosítók a *teljes aránylagos díjat visszatérítik* a biztosítottaknak.

A Nichtreduktions-Prinzip csak annyiban támadható, hogy alkalmazása esetén egyesek a biztosításból tényleg hasznot húzhatnak, ami ellentmond a kárbiztosítás alapelvének; ez ellentmondás azonban csak látszólagos. A jégkár a biztosított akaratától teljesen független, azt előidézni a biztosítottnak nem áll módjában. Aki abban a reményben, hogy jégkárt fog szenvedni, a várhatónál magasabb hozamot biztosít, biztosítását túlfizeti, ha jégkár nem éri. A kárbiztosítás azon alapelvétől, mely szerint az nem képezheti a biztosított részéről nyereszkesedés tárgyát, a jégbiztosítók egyébként Magyarországon — ugyancsak látszólag — már régen eltértek (maximális biztosított termésárak, melyek a biztosítót akkor is kötelezik, ha a piaci árak jóval alacsonyabbak; az aratórésznek teljes kár esetén szokásos levonása pótdíj fizetése ellenében elkerülhető stb.). Visszaélésre alkalmat adhat ugyan a Nichtreduktions-Prinzip, de a biztosítóknak módjukban van e visszaélésekkel szemben védekezni, ha egyrészt a legtöbb németországi jégbiztosítóhoz hasonlóan bizonyos keretek közé szorítják ezen elv érvényesülését (pl. 20%), másrészt feltűnő magas hozamú biztosításokat különösen jégveszélyes vidékekről visszautasítanak, vagy csak megszorítással fogadnak el. Nagyon indokolt az elővigyázat oly károkkal szemben, melyek aratás után érik a gabonát; ily károknál megengedhetőnek tartjuk a biztosító részére azon jogot, hogy a tényleges termés alapján állapítsa meg a kárt,¹⁴⁾ nem pedig a biztosított termés hozam figyelembevételével.

A gyakorlatban a Nichtreduktions-Prinzip-nek számottevő előnyei vannak. E rendszer a kárbecslést egyszerűsíti, mert kár esetén leginkább a várható hozam megítélése képezi nézeteltérés tárgyát. Az aránylagos

¹³⁾ A kiterjedt üzletkörrel bíró jégbiztosítók közül a négy részvénytársaság, továbbá a Borussia (Berlin), Ceres (Berlin), Preussische (Berlin) és Schwedter (Schwedt a. O.) a 20 százalékos, a Hagelschädenvergütung (Leipzig) a 25, a Greifswalder és Mecklenburgische (Neubrandenburg) a $33\frac{1}{3}$ százalékos alapon áll. A Norddeutsche (Berlin) szabályai a tiszta Nichtreduktions-Prinzip-et teszik magukévá, amennyiben ezen intézetnél kár esetén kizárólag a biztosított hozam képezi a kártérítés alapját minden megszorítás nélkül.

¹⁴⁾ Ily kötvényfeltételek mellett — ha tehát aratásig a biztosított hozam (Nichtreduktions-Prinzip), aratás utáni jégkároknál azonban a tényleg elért hozam (Reduktionsprinzip) képezné a kártérítés alapját — természetesen a biztosító az aránylagos díj legnagyobb hányadát megtarthatja, mivel hosszú időn át a biztosított hozam erejéig viselte a kockázatot.

díj megtartása hozamredukcióval kapcsolatosan — mint Magyarországon csodálatos módon szövetkezetünknel is történik — a biztosítottaknál a legnagyobb elégtelenséget váltja ki és az ekként magukat joggal meg-
rövidítve érző biztosítottak gyakran lemondanak arról, hogy a jövőben jég ellen biztosítsanak, amint azt a gyakorlatban volt alkalmunk tapasztalni.

Hisszük, hogy a hazánkban működő jégbiztosító társaságok a saját érdekükben is az eddiginél liberálisabb feltételekre fognak a hozam-leszállítás tekintetében rövidezen áttérni; liberálisnak csak a korlátolt Nichtreduktions-Prinzip mondható, vagy pedig hozam-leszállítás (Reduktions-Prinzip) az aránylagos díj visszatérítésével. Nézetünk szerint egyébként a kár esetén való hozamleszállítással kapcsolatos aránylagos díjvisszatérítés távolról sem vonja maga után a díjak általános felemelésének szükségességét, mint azt Th u e m e n állítja.

A kartell-társaságok húsz évi tapasztalata (1898—1917.) szerint átlag minden 356 kötvényre esett 100 kárjelentés, de a kárjelentések egy része — átlag közel 10 százaléka — visszavonás, avagy pedig kártérítésről való lerondás folytán tárgytalanná válik, tehát kártérítés körülbelül minden negyedik kötvényre nyújtott. Tekintve, hogy minden kötvényben több tétel van biztosítva, de a jégkár rendszerint csak a károsult némely földtábláját éri és e földtábláknak csak kisebb részén állapíttatik meg túlbiztosítás: kétségtelen, hogy a hozam-redukcióval kapcsolatos aránylagos díjvisszatérítés az osszdíjbevételek lényegtelen hányadát teheti csak ki. E díjkiesés azonban nem jelent végeredményben is díjhiányt. A liberálisabb feltételek, a megállapított túlbiztosítás dacára a többlet-díj megtartásából a biztosítottak körében keletkezett elégedetlenség megszűnése a biztosítási kedvet oly mértékben fokozzák, hogy a díjvisszatérítéssel a biztosítók részéről hozott áldozat előnyös befektetésnek mondható. Ez áll a korlátolt Nichtreduktions-Prinzip-ről is, aminthogy bizonyos határig minden liberálisabb kötvényfeltétel végeredményben magasabb vállalkozói nyereséget eredményez.

Áttérünk a bagatell-károk kizárásának kérdésére és a korlátolt biztosításra.

A hazánkban működő kartell-társaságok az új, n. korlátlan biztosítás, illetve teljes kártérítés alapján állanak; a Gazdák biztosító szövetkezete általános biztosítási feltételei az 5 százalékos franchiset¹⁵⁾ írják elő, vagyis az 5 percentes és ezen alóli károkat nem téríti meg; végül a Hungária

¹⁵⁾ Lásd Szerzőtől: *A kommunisták jégbiztosítási feltételei és tarifapolitikája*, *Biztosítási és közgazdasági lapok*, első közlemény, 1919. évi 15. szám 2. oldal.

a korlátlan biztosítás mellett a felek tetszésére bízva, hogy modern korlátolt biztosítási módozatok között válasszanak.¹⁶⁾

A franchise mellett és ellene számos érv hozható fel. Th u e m e n csupán arra utal, hogy jóakarató kárbecslés mellett a gyakorlatban a 6 vagy 8 százalékos franchise úgyszólván mindegy.¹⁷⁾ W a h r m a n n¹⁸⁾ ellene nyilatkozik, bár megengedi, hogy sok barátja van. Szerinte a bagatell-károk kizárása jobban sújtja a rendszerint kisebb kárhányadú vidékeket, mint azokat, ahol gyakori az erős jégverés és magas kárhányad, pedig megfordítva igazságosabb lenne; a kárbecslő kénytelen sokszor magasabb kárhányadot megállapítani, mint amilyen tényleg van, hogy a fél a franchise dacára kártérítést kapjon. — M ü l l e r¹⁹⁾ is ellenzi az obligat franchise-t és különböző fakultatív önbiztosítási módozatokat tart kívánatosnak.

Elméleti szempontok kétségtelenül a franchise mellett szólanak, míg gyakorlati tapasztalatok Magyarországon a franchise-t nem teszik a biztosító szempontjából sem kívánatossá.

Elméleti szempontból helyes a bagatell-károk kizárása, mert 2—3%-os jégkár komolyan nem becsülhető meg, amellet e kártérítéssel arányban nem álló kárfelvételi költséget okoz az ily apró károk rendezése. De az 5—6%-os kár oly kis megterhelést jelent a biztosítottra, hogy azt maga viselheti az összesség érdekében (díjmérséklés), különösen ha abból indulunk ki, hogy a kárbiztosítás *érezhető* vagyonszükségletet van hivatva pótolni. A külföldi államokban, így Ausztriában és Csehországban is, ahol a műveltség magasabb fokon áll és a szövetkezeti biztosítás sokkal inkább el van terjedve, mint nálunk, a franchise úgyszólván általános; Németországban, ahol pedig a jégbiztosítás nagyobb elterjedtségnek örvend, mint bárhol másutt, 6%-os, vagy ennél kisebb károkat egyetlen biztosító sem térít meg, még fakultatív, pótdíj ellenében sem. Kétségtelen tehát, hogy az obligat franchise, amely fakultatív, díjmérséklés ellenében felemelhető (Németországban 6, illetve 8%-ról 16, illetve 18%-ra 20%

¹⁶⁾ Feltételes részleges önbiztosítás: 20%-nál nem nagyobb kárhányadnál 5% mindig levonatik, 20%-nál nagyobb kárhányadnál teljes megtérítés (10% díjengedmény); feltétlen részleges önbiztosítás: 10% franchise és 10%-nál nagyobb kárhányadnál csak a 10%-ot meghaladó kárhányad térítetik meg (tehát 8%-nál nincsen kártérítés, 18%-os kárnál a fél 8%-ot kap; e módozattal 20% díjengedmény jár).

¹⁷⁾ i. m. 93. old.

¹⁸⁾ i. m. 39—47. old.

¹⁹⁾ Müller: *Das Hagel-Versicherungswesen in Deutschland etc.* Köln und Leipzig, 1876. —35—36. old.

dijengedménnyel), a magasabb fejlődési fokozatot képezi a jégbiztosításban.

Magyarországon sem az egyszerű franchise, sem pedig a különböző korlátolt biztosítási módozatok nem nagyon váltak be, úgy, hogy a Gazdák szükségesnek látta nagyobb biztosításoknál az 5%-os franchise kizárását, tehát a korlátlan biztosítást is bevezetni. Főoka ennek nézetünk szerint a kartell versenye; ha kivétel nélkül minden jégbiztosító az 5 vagy 6%-os franchiset bevezetné, nem tehető fel, hogy a jégbiztosítás fejlődése csupán ezért megakadna. A franchise bevezetése azonban a kartellnek ezidő szerint nem érdeke, sőt a versenyben leginkább a bagatell-károkkal operál a Gazdák ellen. A jégkartell kitűnően kiépített organizációja a kárfelvételi költségeket a minimumra redukálta; a kartellen kívüli társaságok ily címen aránylag jóval többet kénytelenek kiadni. Míg tehát a kartellnél a bagatell-károk nem okoznak számbavehető többlet-kiadást, addig a kartellen kívüli társaságoknak — melyek külön-külön kárfelvételi közegeket kénytelenek alkalmazni, míg a kilenc kartell-társaságnak közös kárrendező közegei vannak — ily károk rendezése a vonatkozó kárösszegek többszörösébe kerül. Kialakult tehát oly gyakorlat, hogy a biztosítottak gyakran csak azért, mert hallották, hogy a határban kis jégeső vonult végig és néhány szomszédjuk jégkárt jelentett, igényeiket ugyancsak bejelentik. A korlátlan biztosítás alapján álló részvénytársaságok az ily „károkat” — ha a feleket lemondásra bírni nem sikerül — 1½—2%-os kárárányal elégítik ki,²⁰⁾ míg az 5%-os franchise alapján álló intézet, különösen nagyobb biztosítással bíró felekkel szemben, kénytelen nem ritkán 6%-os kárárányt állapítani meg csak azért, mert az ennél kisebb károkat alapszabályszerűleg nincsen módjában megtéríteni, viszont a kárigény elutasítása esetleg üzleti érdekeit veszélyeztetné.²¹⁾ Ily körülmények között — bármennyire paradoxonnak is látszik — a franchise alapján álló intézet nem ritkán többet térít meg bagatell-károknál, mint a korlátlan biztosítást kultiváló biztosítók, tehát a franchise hatását jórészt elveszti; minthogy pedig köztudomás szerint a biztosítók közép- és nagybirtokosokkal szemben a nagy díjfizetésre való tekintettel liberálisabban kénytelenek eljárni, mint a kisebb birtokosokkal, utóbbi osztály hátrányára antiszociális hatást vált ki a gyakorlatban a nem minden biztosító intézet által egységesen alkalmazott franchise.

²⁰⁾ A jégkartellnél a legkisebb kár kitett 1917-ben 61 fillért (!), 1918-ban — tekintettel a magas termésárakra — már 2 korona 85 fillért. Egy kartellen kívüli társaságnak ily kár megbecsülése esetleg 200—300 korona kiadást jelentene.

²¹⁾ A franchise kijátszása nagy biztosításoknál gyakran úgy történik, hogy na pl. egy egész táblában 4%-os kárhányad állapíttatik meg, a kárbecslő a tábla felében ad 8% kártérítést, ami összecszerűen ugyanazt jelenti.

Nézetünk tehát a franchise tekintetében az, hogy kisebb jégbiztosítási állománnyal bíró intézetre a bagatell-károk megtérítése nagy költség-többletet jelent ugyan, de a gyakorlatban mégis csak akkor látszik az egyes társaságok szempontjából a franchise előnyösnek, ha az összes jégbiztosító társaságok egységesen a franchise alapjára helyezkednek. Ily megoldás — illetve megegyezés — Magyarországon talán elérhető, hiszen a kartell-társaságok Ausztriában és Csehországban a 8%-os vagy azon aluli károkat kötvényfeltételeik értelmében nem térítik meg. A teljes kártérítést nyújtó versennyel szemben a bagatell-károkat kizáró társaság egyedül sikerrel csak akkor veheti fel a harcot, ha altruista alapon áll és a felek a franchisenak az összesség szempontjából való előnyét érezhetően olcsóbb díjak vagy — ami végeredményben ugyanaz — tényleges nyereségrészesedés alakjában élvezik. A jövő fejlődés feltétlenül az obligat franchise és fakultatív franchise-felemelés felé gravitál, amely fejlődési fokot Németország már régebben elérte.

Jégbiztosító társaságainknak a szakbizottsági eljárásra vonatkozó szabályai a kisbirtokosok érdekében szorulnak módosításra. Előrebocsátjuk, hogy jégbiztosítóink a kötvényfeltételek értelmében a megállapított kártérítési összegből esetenként 5%-ot, de legfeljebb 400 koronát a kárfelvételi költségek fedezésére levonásba hoznak. Amennyire méltányos a kárfelvételi költségek címén levonható összeget maximálni — Ausztriában kartell-társaságaink a kártérítési összeg magasságára való tekintet nélkül vonják le az öt percentet, ami egyenlő az öt százalékos önbiztosítással — ép annyira kétségtelen, hogy ezen méltányosság előnyeit kizárólag a legnagyobb biztosított felek élvezik, mint akiknél a 8000 koronát meghaladó kártérítési összeg ezen levonástól mentesül.

Ha a biztosított a társaság kármegállapítását nem fogadja el, a kárt véglegesen szakbizottság állapítja meg, melynek összes költségeit a vesztes fél fizeti; vesztesnek azon fél tekintetik, kinek felajánlott, illetve követelt összegétől a szakbizottság által megállapított kártérítési összeg távolabb áll.

A szakbizottság összetételére vonatkozó határozmányok szerint „a biztosított, valamint a társaság megbízottja külön-külön választanak egy-egy becsbíró, míg a szakbizottság elnökét a biztosított azon közbecsülésben álló tapasztalt gazdák sorából választja, kiket az Országos elnöksége évről-évre erre a tisztségre tagjainak sorából kijelöl és akiknek névsorát hivatalos lapjában előzetesen közzé teszi. A szakbizottsági elnök azon megyéből, vagy a szomszédos megyei járásból, ahol a kár színhelye van, nem választható.“

A szakbizottság összeállításából is kitűnik, hogy a szakbizottsági eljárás annyira költséges, hogy azt a kis és legkisebb biztosítással bíró

felek rendszerint nem tudják igénybe venni.²²⁾ Súlyosbítja a gazdasági-
lag gyenge birtokos és bérlő-osztály helyzetét azon biztosítási feltétel
is, mely szerint a szakbizottságot kérő károsulttól „jogában áll... a tár-
saság megbizottjának a felmerülő költségek fedezésére 400 koronáig²³⁾
terjedő összeget követelni, mely összeget a biztosított fél fenti szán-
dékának jegyzőkönyvi kijelentésétől számítandó 24 óra alatt az illető
községi előljáróságnál — ennek nyugtája ellenében — letenni tartozik,“
ellenesetben a biztosító társaság becslése a biztosítottat feltétlenül köte-
lezi(!) Normális viszonyok között — békeidőkben — amikor a kis- és
törpebirtokosnak aratás előtt sem 400, sem pedig 300 korona készpénze
nem volt, ezen biztosítási feltételek egyszerűen azt jelentették, hogy a
gazdaságilag gyenge biztosítottak a biztosítóknak ki voltak szolgáltatva,
amennyiben a társasági kárbecslő egyoldalú megállapítását elfogadni
kénytelenek voltak.²⁴⁾

Elismerjük, hogy a szakbizottsági eljárást olyképen megreformálni,
hogy sem a biztosító társaság, sem pedig a kis-biztosított a másik félnek
kiszolgáltatva ne legyen, igen nehéz. Németországban a biztosítottnak
jogában áll, ha a társasági becsléssel (ú. n. einfache Taxe) megelégedve
nincsen, ú. n. formelle Taxe-t kérni, mely esetben az egyik szakértőt a
biztosító, a másik szakértőt pedig a biztosított nevezi meg; ha e két szak-
értő nem tud megegyezni, avagy pedig becslésükkel akár a társaság, akár
pedig a biztosított megelégedve nincsen, a kárt a mi szakbizottságunkhoz
hasonlóan állapítják meg (Obmannstaxe) véglegesen. A biztosított semmi

²²⁾ Az 1917. és 1918. üzletév folyamán két szakbizottságnak a költsége
egyenkint 1000, illetve 1300 koronát tett ki. Ezzel szemben pl. a *Schweizerische
Hagel-Versicherungsgesellschaft*-nál a háború előtti években a Rekurschätzungs-
verfahren átlag 20—25 frankba került (l. *Einunddreissigster Geschäftsbericht*,
1910 — 7.—8. old.), minek felét a biztosított viselte.

²³⁾ A Gazdák biztosító szövetkezete feltételei szerint 300 koronáig.

²⁴⁾ Az igazság érdekében szívesen elismerjük, hogy a nagy gyakorlati és
elméleti felkészültséggel bíró biztosító intézeti kárbecslők közép- és nagybirto-
kosoknál a károkat a leglelkiismeretesebben és az igazságnak megfelelően álla-
pítják meg, minek folytán — volt alkalmunk róla meggyőződni — a legnagyobb
ritkaságok közé tartozik, hogy a biztosító intézetek szakbizottsági becslést el-
vesztenek. Mindez nem változtat fenti állításunkon, ami mellett szól azon körülmény is,
hogy a részvénytársaságoknál évente 80—150 esetben a biztosítottak
eredetileg nem fogadják el a társasági kárbecslést, de a legtöbb utólag kénytelen
azt elismerni s szakbecsüre — évente 3—4 esetben — kizárólag csak nagy bizto-
sítással bíró feleknél kerül a sor. A biztosítók egyébként maguk is elismerik, hogy
nagyobb biztosított felekkel szemben a kárbecslésnél kénytelenek liberálisabban
eljárni, mint az ú. n. parasztbiztosításoknál, amit azon tapasztalat is bizonyít,
hogy a nagy biztosítások kárára kedvezőtlenebb a kis biztosítások kárhányá-
dánál.

esetre sem kötelezhető a költségek fedezésére bizonyos összegnek előzetes letétbe helyezésére. Kárfelvételi költségek címén a megállapított kártérítésből levonatik einfache Taxe esetén 5% (mint Magyarországon), de a legtöbb társaságnál legfeljebb 200 márka, formelle Taxe esetében 7½% (legfeljebb 300 márka), végül Obmannstaxe-nél 10% (maximum 400 márka). A formelle Taxe vagy Obmannstaxe tehát a kis-biztosítottokra is aránylag csekély költséget ró, amennyiben az Obmannstaxe pl. egy 500 márkás kár esetében tulajdonképpen csak 25 márkájába kerül a biztosítottoknak.

Talán lehetséges lenne nálunk is a kis-biztosítottak érdekében a szakbizottság költségeinek viselését a németországi példa nyomán megoldani. Az ilyképpen előálló költség-többlet épen úgy előnyös befektetésnek fog bizonyulni, mint egyéb elavult feltételeink liberális átdolgozása; azonkívül a kárfelvételi költségek fedezésére levonásba hozandó 5%-nyi összeg maximumának (eddig 400 korona) mérsékelt felemelésével²⁵⁾ a kisbirtokosok érdekében áldozott költség-többlet a szociális szempontoknak megfelelőleg ellensúlyoztatnék. Egy bizonyos, hogy t. i. a jelenlegi kötvényfeltételek mellett a jégbiztosításnak a kisbirtokosok körében nagyobb elterjedését nem lehet elérni.

Mielőtt a nyereségrészesedés problémájára térnénk át, a tarifapolitikát kell röviden érintenünk. A Gazdák biztosító szövetkezete a kisbirtokosok érdekében 10.000 koronáig terjedő biztosításoknál (szőlő-, komló- és dohánybiztosítás kivételével) külön 10 százalék, 10.000 és 20.000 korona közötti biztosítások után pedig 5% díjengedményt ad. — A Hungária 5.000 koronáig terjedő biztosításoknál 5% külön engedményt nyújt. — Nézetünk szerint azonban az eddigieknél liberálisabb biztosítási feltételek többet tennének a kisbiztosítások elterjedése érdekében, mint a nem jelentékeny díjengedmények.

A nyereségrészesítés gondolata a jégbiztosításban nem új. Müller közli,²⁶⁾ hogy Németországban — nyilván a múlt század hatvanas éveinek végén és a hetvenes évek elején — a részvénytársaságok próbaképpen feleiket a több éves biztosításoknál díjvisszatérítésben részesítették. Hogy a próbálkozás nem sikerült és a felek nagyon csekély díjvisszatérítésben részesültek, annak okát abban látjuk, hogy Németországban a kölcsönös biztosítók sikeres versenye miatt a részvénytársaságok díjai tényleg alacsonyok és így kedvező években is csak igen szerény nyereségrésze-

²⁵⁾ A nagyobb károknál levonható hányad esetleg lépcsőzetesen csökkenhetne, pl. 10.000 K-ig 5%, 10.000—25.000 K-ig 4%, 25.000—100.000 K-ig 3% s. i. t., ámbar a kisbirtokosok érdekében szívesen elfogadnánk e tekintetben az Ausztriában használt feltételeket is.

²⁶⁾ i. m. 46. oldal.

sítést tehetnek lehetővé. Az Ehrenzweig-féle évkönyvek²⁷⁾ viszont többször ajánlották a németországi részvénytársaságoknak, hogy a kölcsönös jégbiztosítók utólagos kirovásaival szemben nyereségrészesítéssel vegyék fel a versenyt. Wahrmann is megemlíti, hogy e tekintetben „kimagasló helyről“ tétetett indítvány.²⁸⁾

Mikor az *Assicurazioni Generali* jégbiztosításának a volt osztrák-magyar monarchiában való átvételére és továbbfejlesztésére a *Magyar jég- és viszontbiztosító részvénytársaságot* alapította, olaszországi üzletét 1890-ben *Società anonima d'assicurazioni a premio fisso contro i danni della grandine* nevű leányintézetére ruházta át, mely utóbbi nagy mértékben kultiválta a nyereségrészesedéses biztosítást, a hat évre biztosított feleknek a felesleg 50%-át térítve vissza; azonban amely biztosított személyi statisztikája hiányt tüntetett fel, az díjvisszatérítésben nem részesülhetett.²⁹⁾

Hogy a nyereségrészesítés tekintetében állást tudjunk foglalni, lássuk a magyarországi jégüzlet eredményét az utolsó 24 évben.

Jégekárarány Magyarországon a biztosított összeg ezrelékében :³⁰⁾

év	‰	év	‰
1895 . . .	14·9	1907 . . .	18·1
1896 . . .	15·1	1908 . . .	18·0
1897 . . .	20·5	1909 . . .	16·1
1898 . . .	38·6	1910 . . .	24·6
1899 . . .	8·9	1911 . . .	10·1
1900 . . .	11·4	1912 . . .	28·1
1901 . . .	10·8	1913 . . .	15·8
1902 . . .	12·8	1914 . . .	20·5
1903 . . .	7·9	1915 . . .	16·9
1904 . . .	8·8	1916 . . .	24·3
1905 . . .	17·5	1917 . . .	7·3
1906 . . .	15·5	1918 . . .	7·8

Az 1895/1918. évek átlagában : 16·55‰.

A jégüzletág szeszélyessége fenti adatokból eléggé kitűnik; még

²⁷⁾ L. Ehrenzweig *Assekuranz-Jahrbuch*, pl. Band XV., Wien, 1894 — III. 225. oldal.

²⁸⁾ i. m. 62. old.

²⁹⁾ Wahrmann, i. m. 62—63. old.

³⁰⁾ A kárarányokat 1915-ig bezárólag a statisztikai évkönyvek adatai alapján számítottuk ki, az utolsó három év adatait pedig a biztosító intézetektől kaptuk, miért ez úton is köszönetet mondunk.

jobban látjuk ezt egyébként, ha a legsúlyosabb és legkedvezőbb esztendőket hasonlítjuk össze egymással.

A legsúlyosabb		A legkedvezőbb	
év	jégkárra arányú %	év	%
1898	38·6	1899	8·9
1912	28·1	1904	8·8
1910	24·6	1903	7·9
1916	24·3	1918	7·8
1897 és 1914	20·5	1917	7·3

A legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb év kárhányada úgy aránylik egymáshoz, mint 100 : 529, azonban már az eddig rendelkezésre álló adatokból az tűnik ki, hogy az 1919. év még az 1917. évnél is sokkal kedvezőbb jégviszonyokat mutat.³¹⁾

A jégkárra arány szeszélyessége, csaknem kiszámíthatatlansága mellett szól, hogy a biztosítottak a feleslegben részesedjenek. Az előfordulható nagy kárhányadra való tekintettel a biztosítók a tökefedezeti rendszerhez hasonlóan kénytelenek oly átlagdíjakat szedni, mely díjak kedvező, sőt még átlagos kárhányadú években is felesleg elérését és megfelelő tartalékolást tesznek lehetővé. A biztosító társaságoknál azonban oly tarifapolitika alakult ki, mely kevéssé veszteségteljes, avagy felesleg nélkül végződő üzletév után a díjakat — tekintet nélkül egy hosszabb időköz átlag-kárhányadára — mindig emeli, de azokat — legalább mint az országos átlag mutatja — még a legkedvezőbb eredményű évek után sem csökkenti. E tarifapolitika is egyik oka annak, hogy a jégbiztosítás Magyarországon tulajdonképpen visszafejlődést mutat, amennyiben a várható termésnek kisebb hányada kerül biztosításra, mint évekkal ezelőtt.³²⁾

A kartell-társaságok átlagdíja Magyarországon³³⁾ 1914-ben 25·7‰, 1918-ban pedig már 29·2‰ volt. Az általános árszinnívó súlyedésével nézetünk szerint az 1918-as felemelt tarifa — a háborús konjunktúra szüleménye — nem lesz fenntartható; vizsgáljuk tehát, mikép alakulhat a díj-felesleg az 1914. évi kartell-tarifa fenntartása esetében.

Díjátlagaink az új. n. tiszta díjakra vonatkoznak, kezelési illeték nélkül; viszont a károk kárfelvételi költség nélkül vannak kimutatva. Mivel tapasztalat szerint a kezelési illeték (régében 1·5, a háború alatt általá-

³¹⁾ Az új. n. tanácsköztársaság területén működött *Központi jégbiztosító szervezet* kárránya cca 3—4‰-ra tehető, tehát három oly kedvező kárhányadú év követte egymást, amire még eddigelé nem volt példa.

³²⁾ L. 1. sz. jegyzetet.

³³⁾ Összes adataink a tulajdonképeni (volt) anyaországra vonatkoznak, Horvát-Slavónia nélkül.

ban 2‰) mindig elégséges a kárfelvételi költségek fedezésére, további vizsgálódásaink nyomán e két tényezőt kikapcsolhatjuk.

Ha jutalékköltségre átlag 10—12 százalékot, egyéb költségekre pedig 5—6 percentet számítunk a tiszta díjak után — mely költség-tétellel, mint arról volt alkalmunk meggyőződni, a magánbiztosítók ki is jönnek — az elégséges díj fogalmához a következőleg érünk :

átlagkárhányad, egyúttal matematikai díj	16·55‰,
ezen díj 18‰-a költségek fedezésére	2·98
összesen	19·53‰.

Ha tehát a kárhányad a jövőben a liberálisabb feltételek dacára nem lesz rosszabb, mint az elmúlt 24 év alatt volt, a 19·53‰ díjátlag elégséges a károk és költségek fedezésére. Számítsunk a biztosítók vállalkozói nyereségére 5‰-ot a díjak után, további 10‰-ot pedig tartalékolásra, akkor a 19·53‰ elégséges díjjal szemben 22·46‰ tarifa-díjhoz jutunk, aminél a kartell 1914. évi átlagdíja (25·7‰) közel 15 százalékkal magasabb. Minthogy azonban a tartalékolásra számított 10% néhány kedvező év után 5%-ra redukálható, merjük állítani, hogy a *magyarországi viszonyok mellett a nyereségrészesedéses jégbiztosítás mindenképen indokolt.*

Fenti fejtegetéseink természetesen csupán részvénytársaságokra vonatkozhatnak, minthogy szövetkezetről — legalább papiron — a felesleg amúgy is a biztosítottakat illeti. Ez eljárásukkal részvénytársaságaink erős és egészséges versenyt támasztanak a jégbiztosítással is foglalkozó szövetkezetünkkel szemben. Utóbbi ugyanis — annak dacára, hogy kitűnő viszontbiztosítási szerződése révén minden eshetőségre fedve van — újabban nem ad díjvisszatérítést,³⁴⁾ hanem minél erősebb tartalékok gyűjtésére fekteti a fősúlyt. Azonban az óvatos üzletpolitikának is meg van a határa; ha 18—20 évi működés után egy kölcsönös jégbiztosító a nagyon kedvező kárhányadú években sem nyújt tagjainak díjvisszatérítést, akkor a jövő generációnak juttat a mostani biztosítottak terhére fogyasztási járadékot, amit jövedelemeloszlási szempontból kifogásolnunk kell.³⁵⁾

Természetes, hogy nyereségrészesedéses jégbiztosításnál előre meg kell határozni azt a költséghányadot, melyet a biztosító a nyereség meg-

³⁴⁾ A Gazdák biztosító szövetkezete csak 1901, 1904 és 1905-ben nyújtott 4, illetve 2%-os díjvisszatérítést; működése első 18 évében 20½ millió jégdíjbevételeből csaknem egészen ½‰-t térített biztosított tagjainak vissza.

³⁵⁾ Ennek meggátlására külföldi kölcsönös biztosítók alapszabályai gyakran kötelezőleg előírják, hogy a felesleg mely hányada fordítandó a biztosítottak nyereség-tartalékának dotálására, továbbá hogy e tartalékból mily feltételek mellett *köteles* a szövetkezet tagjainak díjvisszatérítést nyújtani.

állapításánál legfeljebb felszámíthat.³⁶⁾ Ez egyébként indokolt kölcsönöségi alapon működő intézeteknél is, ha azok különböző biztosítási ágazatokat kultiválnak. Ellen esetben meg van annak a lehetősége, hogy pl. az életbiztosítási ágazatot illető költség — különösen kedvező kárhányadú években — a jégosztály terhére számíttatik el, ami jövedelemeloszlási szempontból még aggályosabb, mint ugyanazon biztosítási ágazatban a jelenlegi generáció megterhelése a jövő generáció érdekében. Míg ugyanis utóbbi esetben ugyanazon társadalmi osztályhoz tartozókról van szó, addig — ha az életbiztosítást a jégosztály terhére „javítják fel“ — a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályt nagyrészt más társadalmi réteg javára³⁷⁾ adóztatja meg a biztosító társaság.³⁸⁾

Elérkeztünk értekezésünk végéhez; hisszük, hogy jégbiztosító társaságaink — melyek, el kell ismernünk, elavult biztosítási feltételeiket a gyakorlatban elég liberálisan kezelték — meg fogják azt az utat találni, mely a jégbiztosításnak az eddiginél jóval nagyobb mérvű elterjedéséhez vezet, ami a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó, gazdaságilag gyengébb társadalmi osztályoknak elsőrendű érdeke. *Ha azonban a magánbiztosítók a szükséges reformokra nem határozzák el magukat, az államtól az eddiginél sokkal hatályosabb mezőgazdasági biztosítási politikát kell elvárnunk*, aminek keresztülvitele — a kormánynak a támogatását élvező szövetkezethez való viszonyára való tekintettel — akadályokba nem ütközik. Megfelelő jégbiztosítási védelemre most különösen szükség lesz, hiszen kétségtelen, hogy bármint alakul is a közel jövő birtokpolitikája, feltehető, hogy vagyontalan társadalmi osztályok is földhöz fognak jutni, akiket egy nagyobb elemi csapás a legsúlyosabban érint, de kiknek csak időleges fizetéseképtelensége is az összességet pénzügyi és nemzetfenntartási szempontból érdekli.

Fehér Gyula.

³⁶⁾ A Generali említett olasz jégbiztosító leányintézete a kezelési illetéken kívül a tiszta díjnak 18%-át számíthatta fel költségek címén.

³⁷⁾ Még tiszta agrárállamban is aránylag kis hányadban van a mezőgazdasági osztály az életbiztosításban képviselve.

³⁸⁾ A legtöbb külföldi államban ugyanazon biztosító társaságnak nem engedik meg élet- és elemi ágazat kultiválását, ami részben a költségelszámolással magyarázható, különös tekintettel a nyereségrészesedéses életbiztosításokra.

A termelő munka értékszámítása.

A gazdasági javak értékét vizsgálva s azokat egymással összehasonlítva, az értékelésben elsőrangú szerepet játszik annak megítélése, hogy a jószág mennyi fáradság árán jött létre, hogy az árú előállítására mennyi emberi munka fordított. Feltételezzük, hogy a munka hasznos volt, azaz a kifejtett erőfeszítés arányban áll azzal az előnnyel, amellyel szükségleteinknek a termelt javak útján történő kielégítése, a javak fogyasztása jár.

A termelésre felhasznált emberi munka nagyságának meghatározására mindenekelőtt alkalmas mértékegységet kell megállapítanunk. A munka mértékének, mint minden egyéb mértékegységnek is, két főkritériuma: hogy *egységes* legyen, azaz a mérendő jelenségekre mindenütt azonos szempontok szerint egyenlően legyen alkalmazható, továbbá az, hogy segítségével *számszerű* megállapítások legyenek elérhetők.

Ha munkaegységül oly mértéket fogadnánk el, amellyel csakis a testi vagy csak a szellemi munka mérhető, úgy ezzel kizárnánk megfigyeléseink keretéből oly jelenségeket, amelyek egymástól külön nem választhatók, ugyanabból az okból és ugyanarra a célra támadnak, közös hatásúak a termelés alanyaira és tárgyaira egyaránt s — last not least — amelyeket a köztudat is egyformán munkának nevez és egyenlő elbírálásban részesít. Viszont ha a mérés eredménye gyanánt nem kapunk számszerű, exakt adatokat, hanem be kell érünk oly többé-kevésbé általános értékmeghatározásokkal, mint: ez sok, az kevés, emez több, amaz kevesebb, úgy a legszellemesebb vizsgálatnak sem lesz gyakorlati értéke.

Az ember a természetnek egy része, munkája természeti folyamat, az általánosan ható természeti energiáknak speciális megnyilvánulása. Ezért az emberi munka mértékegységének is a természettudományok által alkalmazott mértékegységekkel összhangban levőnek s azokra visszavezethetőnek kell lennie.

Alkalmazhatók-e az energia fizikai és technikai mértékegységei, az erg, méterkilogramm, wattóra, vagy lóerőóra a gazdasági munkára is? Mindezekkel egységesen mérhető ugyan az emberi tevékenységnek az a része, amely mechanikai munkában nyilvánul meg, de ezidőszerint teljességgel megmérhetetlen mindennemű ú. n. szellemi munka, mert az agy tevékenységét fizikai vagy kémiai tényezőkre visszavezetni mindeddig nem sikerült s így e mértékek nem fogják át a gazdasági munka egész területét.

Ha azonban mértékül választjuk azt az *összes időtartamot*, amelyet a produkcióra egyesült munkások az egyes árúk egységnyi mennyiségének előállítására fordítottak, úgy ez az értékelés már magában foglalja a gazdasági munkát egész terjedelmében, de fennmarad még az a kérdés, hogy e kereteken belül a mérés egységesen keresztülvihető-e.

Mindenekelőtt el kell tekintenünk attól a különbségtől, amely különböző egyéneknek ugyanazon idő alatt elért eredményei közt mutatkozik. Az egyes termelési ágak szerinti átlagos munkateljesítményt fogjuk mérni, így átlagos értékeket kapunk s észleleteink körét lehetőleg tágítva, igyekszünk megközelíteni a valóságot.

Hogy az átlagos testi munkának a ráfordított idő alapján való mérése egységesen és számszerűleg vihető keresztül, az a fentiekből közvetlenül belátható. Hogy állunk azonban a közönségesen szellemi munkának nevezett tevékenységek sokaságával? Nos ezek legnagyobb része oly természetű, hogy egyszerűen az agy mechanikai munkájának nevezhetnénk őket, nem lévén egyebek, mint pl. a számtani alapműveleteknek, vagy — alkotó tehetséget nem igénylő — egyéb képességeknek úgyszólván automatikus gyakorlati alkalmazásai. Ugyanez áll azokról a tevékenységekről is, amelyek a testi és szellemi munka között mintegy átmenetet képeznek. A gépkezelő csak lényegtelen nagyságú testi munkát végez, de különösebb mérvű szellemi tevékenységre sincs tere. Munkájának főrésze abból áll, hogy gépének működését ellenőrzi s amíg ez normális folyású, beavatkozásra addig neki sincs oka. S e gépész foglalkozása mégis munka: gazdasági értelemben azért, mert részt vesz a produkcióban és ottlétére szükség van, az ő egyéni szempontjából pedig azért, mert hasznos dolgot végzett és aszerint fogja bérét követelni, hogy *mennyi időt* töltött szolgálatban.

Az emberi munkának zömét alkotó mindeme tevékenységek tehát hátrán mérhetők a munkában eltöltött idő alapján. A genie alkotó munkája pedig, amelynek eredményei a gazdasági életben sohasem mutatkoznak önmagukban elszigetelve, hanem a gazdasági fejlődés alapján teremnek meg és egyúttal annak folytonos, fokozatos haladását

hozzák létre, — amelynek eddig is igen tökéletlen mértéke lehetett a jutalmul kapott pénzérték, vagyon vagy más elismerés, — új értékelésünkbe megközelítően szintén beállítható, nem ugyan szó szerint avval az időmennyiséggel, amely alatt a felfedezés vagy találmány létrejött, hanem abban az arányban, amennyire a *genie* munkája a gazdasági élet haladását előmozdította.

Mértékül elfogadjuk tehát azt az *összes időtartamat*, amelyet a munkások a termelésre fordítottak. Mértékül fogjuk a munkát *óraméter-mázsákban* (h/q), illetőleg *óraköbméterekben* (h/m^3). Hogy e mértékegység célszerű és alkalmas, azt már megállapítottuk. Lássuk tehát, hogyan kell mérni vele.

Vegyük pl. a bútorgyártást. Ha tudjuk is, hogy mennyi munkát fordít rá az asztalos, amíg a deszkából asztal, szekrény lesz, ezzel még csak egyik faktorát ismertük meg a bútor értékének, akár koronában, akár óramétermázsában mérjük is azt. Nem tudjuk még sem a felhasznált nyersanyagoknak, deszkának, vasnak, sem a gépi üzemben elhasznált tüzelőszereknek munkaértékét. S hogy ezt a deszkára nézve megállapíthassuk, tudnunk kell előbb a nyersfában fekvő, előbb elvégzett munkát, amihez viszont ismernünk kell az erdőfenntartás munkamennyiségét; a vas munkaértékét pedig csak akkor ismerhetjük fel, ha előzőleg a vasérc- és szénbányászatra szükséges munkát mértük meg.

Amint maga a termelés rendszeresen épül fel az egyes munkaprocesszusokból, kiindul a nyersterményekből és folytatódólagos láncolatot alkotva halad az egyre nemesebb, differenciáltabb produktumok felé, közben szerteszét ágazva, viszont különböző kiindulóponttal bíró munkafolyamatokkal a munka közös folytatására, eredményeknek kölcsönös felhasználására egybekapcsolódva, ugyanúgy kell az értékelésnek is a nyersanyagokon megkezdődve s mindenütt a munkaprocesszus folyását követve, következetesen haladnia.

A következőkben néhány árúsorozaton mutatjuk be értékszámításunk menetét, mint első ilyenmű szerény kísérletet e téren.

Az egyes árúk termelési viszonyainak vizsgálataánál a háború előtti normális viszonyokat vettük alapul, a munka mennyiségébe felvettük a vele foglalkozó testi és szellemi munkások összes átlagos teljesítményét. Ahol megbízható adatok elérhetőek voltak, ott a magyar országos átlagra alapítjuk számításainkat, amely árúra azonban az országos statisztika nem nyújt támpontokat, ott enquete-szerű megállapítással, különböző üzemek teljesítményeiről beszerzett adatok összehasonlításával nyert átlagos értékekre kellett támaszkodnunk.

A) Bányászat és vasipar.

I. A szén.

Magyarországon 1910-ben szénbányászattal foglalkozott 44.821 egyén, évi cca 300 munkanapon át napi átlagos 11 órai munkaidőt töltve a termeléssel. Az összes munka tehát 147,909.000 órára rúgott. Ez összegbe beleértendő minden, a széntermeléssel összefüggő tevékenység, tehát pl. a robbantás, fejtés, szállítás, gépüzem, de bennfoglaltatik a mérnökök, munkafelügyelők és hivatalnokok munkaideje s nemcsak a termelés, hanem a bánya fenntartásának munkája is. A kitermelt szénmennyiség egy része a bányák saját gépüzemeinek ellátására fordított, tehát, mivel üzem közben ismét felhasználódott, helyütt számításba nem jön. Mint a szénbányaüzemek hasznos teljesítménye, értékesített 87,728.500 *q* szén. A munkaórák számát a kitermelt, értékesíthető szén mennyiségével egybevetve kitűnik, hogy átlagban 1 *q* szén kitermelése

$$\frac{147,909.000}{87,728.500} = 1.36 \text{ órai munkát igényelt, azaz a magyar szén munkaértéke } 1.36 \text{ h/q a termelés helyén.}$$

II. A vasérc.

Az I. alatti menetet követjük itt is. A 300 munkanapon át, napi 12 munkaórát foglalkoztatott 10.058 munkás 36,209.000 órai összmunka árán 19,000.000 *q* vasércet termelt ki 1910-ben a magyar bányákból, tehát a munka és termelés mennyiségének hányadosa, mint a vasérc

$$\text{munkaértéke: } \frac{36,209.000}{19,000.000} = 1.91 \text{ h/q.}$$

E két elsőfokú nyerstermény értékének ismerete alapján áttérhetünk a következő, összetett termelési folyamat elemzésére.

III. A nyersvas.

Előállításában szereplő faktorok két csoportra oszlanak: *a)* nyersanyagok, amelyek korábbi, másutt és más időben befejezett munka eredményei s így a nyersvas szempontjából mint secundär munka kerülnek értékelés alá; *b)* a kohászati munka, amely a nyersanyagoknak vassá való nemesítésére fordítottatik s itt primär munka gyanánt szerepel. Ide foglaltuk a salakképző anyagok, mészkő fejtését is, amely a kohászat céljára termeltetett s abban teljesen felhasználódott.

a) Nyersanyagszükséglet.

Vasércszükséglet. 1910-ben Magyarországon 12,752.000 *q* vasércből 5,020.600 *q* nyersvasat állítottak elő, 1 *q* nyersvas előállítására tehát

átlagban $\frac{12,752.000}{5,020.600} = 2.55$ q vasérc használódott fel. Ennek munkaértéke 1.91 h/q lévén, 1 q nyersvasban a vasérc $2.55 \times 1.91 = 4.87$ munkaórával fog szerepelni.

Tüzelőszerszükséglet. A kohászati processzus egyes fázisaiban a következő táblázat mutatja a szénfogyasztás mennyiségét:

A vaskohászat átlagos szénszükséglete q -ban:

Munkanem	1 q vasércre	2.55 q ércre, azaz 1 q nyersvasra
1. Érc pörkölése	0.20	—
2. Érc zúzása	0.10	—
3. Érc feltárása	0.10	—
Ércelőkészítés összesen	0.40	1.—
4. Nagyolvasztó üzeme	—	1.80
5. Kohófelvonók üzeme	—	0.21
Vaskohászat összesen	—	3.01

1 q szén munkaára 1.36 h lévén, a nyersvas előállításában métermázsánként 4.12 órával szerepel a felhasznált 3.01 q szénmennyiség.

b) Kohászati (primär) munka.

1.546 egyén 1910 -ben 3.600 munkaórában $5,020.600$ q nyersvasat állított elő. 1 q nyersvasra fordított primär munka $\frac{1.546 \times 3.600}{5,020.600} = 1.11$ h/q volt.

c) A nyersvas összes — primär és secundär — munkaszükséglete a fenti értékekből a következőképen összegeződik:

Megnevezés	Egység- érték h/q	Súly q -ban	Munka- érték h/q
a) Nyersanyagok:			
1. vasérc	1.91	2.55	4.87
2. szén	1.36	3.01	4.12
b) Kohászati (primär) munka	—	—	1.11
Összesen	—	—	10.10

A nyersvas munkaértéke tehát métermázsánként 10.1 óra a termelés helyén, feltéve, hogy a kohó oly közelségben van a szén- és vasércbányához, hogy a nyersanyagszállítás munkája elhanyagolható. Ellenkező esetben ez még külön felszámítandó lesz.

IV. Vasöntvények.

Ismét számolnunk kell *a)* nyersanyagszükséglettel, amely mint secundär munka értékelendő, és *b)* az öntödei munkások primär munkateljesítményével.

a) Nyersanyagszükséglet.

Nyersvasfogyasztás. 1910-ben magyarországi öntödéink 1,204.200 *q* nyersvasból 1,084.000 *q* vasöntvényt állítottak elő s így 1 *q* készárú előállítására $\frac{1,204.200}{1,084.000} = 1.11$ *q* nyersvas használódott fel, amely ha a nyersvas munkaértékét tekintetbe vesszük, $1.11 \times 10.1 = 11.21$ *h/q* munkát jelent.

Tüzelőszerszükséglet. Az öntőformák kiszáritására, a nyersvas megolvasztására, fűjtatók, emelőgépek üzemének fenntartására fordított tüzelőszert mennyiségéből 1 *q* vasöntvényre átlag 1.23 *q* szén, illetőleg azzal egyenlő egyéb anyag (koks, gáz stb.) fogyasztása esik, ennek munkaértéke pedig $1.23 \times 1.36 = 1.67$ *h/q*.

Egyéb üzemi anyagok fogyasztása aránylag oly csekély mérvű, hogy az a vas- és szénfogyasztás mellett elhanyagolható.

b) Öntödei (primär) munka.

A fenti 1,084.000 *q* vasöntvény termelését kerekén 2.000 egyén 300 munkanapon, napi átlagos 9.6 óra munkaidő mellett, azaz összesen 5,760.000 munkaóra alatt érte el s így az öntödei munkából az előállított termény minden métermázsájára $\frac{5,760.000}{1,084.000} = 5.32$ *h/q* esett. Belfoglaltatik ebben az anyagoknak a gyár területén való szállítása, öntőminták és formák elkészítése, az öntési folyamat, az öntvények tisztítása, gépezet stb. és az adminisztráció munkája is.

A vasöntvények munkaszámlája tehát lesz:

Megnevezés	Egység- érték <i>h/q</i>	Súly <i>q</i> -ban	Munka- érték <i>h/q</i>
a) <i>Nyersanyagok</i> :			
1. nyersvas	10.1	1.11	11.21
2. szén	1.36	1.23	1.67
b) <i>Öntödei (primär) munka</i>	—	—	5.32
Összesen	—	—	18.20

A vasöntvények átlagos munkaértéke tehát 18.2 óramétermázsá. Amennyiben a nyersvasnak a kohóból, szénnek a bányából való szállí-

tása az öntöde elhelyezése folytán oly munkamennyiséget jelentene, amely az öntvényre felhasznált munkát lényegesebben növelné, úgy ez a munkaszámlába külön felveendő.

V. Hengerelt vas.

a) Anyagszükséglet.

Nyersvas. Minthogy a gyártás folyamán a felhasznált nyersvas 15%-a elég vagy más módon vész kárba, 1 q készárú előállítására 1·18 q nyersvas felhasználása szükséges.

Tüzelőszerszükséglet. 1 q készárúra a szén és vele egyértékű egyéb tüzelőszerek fogyasztása a gyártás folyamán a következő:

Megnevezés	Szénszükséglet q
Acél- vagy folytvasgyártás	0·80
<i>Hengermű :</i>	
hevítőkemence	0·20
hengertés, szállítás	0·20
Tüzelőszerszükséglet összesen	1·20

b) Primär munka.

A Rimamurány-Salgótarjáni vasmű r.-t. adatai szerint 1.250 munkás egy év alatt, 300 munkanapban, 12 órás munkaidő mellett, azaz összesen 4.500.000 munkaórában 1.200.000 q hengerelt vasat állít elő, úgy, hogy az egy métermázsára számított primär munkaszükséglet $\frac{4.500.000}{1.200.000} = 3·75$ h/q .

Az összes felhasznált munka tehát lesz:

Megnevezés	Egységérték h/q	Súly q -ban	Munkaérték h/q
a) Nyersanyagok :			
1. nyersvas	10·1	1·18	11·9
2. szén (gáz, koks)	1·36	1·20	1·66
b) Primär munka	—	—	3·76
Összesen	—	—	17·31

A hengerelt vas átlagos munkaértéke tehát 17·3 q gramétermázsára.

VI. Tégelyacél.

A számítás menete ugyanaz, mint a hengerelt vas esetében. Tégelyacélrudak munkaszükséglete a következőképpen alakul:

Megnevezés	Egység- érték h/q	Súly q -ban	Munka- érték h/q
a) Nyersanyagok:			
1. nyersvas	10·1	1·20	12·12
2. szén	1·36	8·70	11·84
b) Primär munka	—	—	8·84
Összesen	—	—	32·8

Tégelyacélrudak munkaértéke tehát 32·8 óramétermázsa.

VII. Csavarok, szegek.

a) Nyersanyagok.

Az 1906. évben 81.200 q csavarárú termelésére a következő nyersanyagok használtattak fel:

hengerelt vas	94.200 q
tégelyacél	626 »
szén (kocsz, gáz)	110.500 »
tüzifa	2.400 m^3

b) Primär munkaszükséglet.

A munkaviszonyok hazai gyárainkban így alakulnak: 450 ember 300 munkanap alatt, 10 órai munkaidő mellett, 1,350.000 munkaóraban átlag 52.000 q csavarárút termel s így 1 q primär munkaszükséglete 26 óra.

Modern berendezésű külföldi gyárakban (Svédország, Amerika stb.) ezzel szemben a gyári berendezés tökéletessége folytán a munkás napi teljesítménye hasonlíthatatlanul több, úgy, hogy ott a primär munkaszükséglet e cikknél 2·5—5 h/q -ig csökken (viszont a szénfogyasztás némiképpen nő).

Hazai gyárainkban a csavargyártás munkaszámlája tehát így alakul:

Megnevezés	Egység- érték h/q	Súly q -ban	Munka- érték h/q
a) Nyersanyagok:			
1. hengerelt vas	17·3	1·16	20·05
2. tégelyacél	32·8	0·008	0·26
3. szén (kocsz, gáz)	1·36	1·362	1·85
4. tüzfifa ¹⁾ 1 m^3	14·8	0·03	0·44
Nyersanyagok összesen	—	—	22·60
b) Primär munka	—	—	26·—
összes munka	—	—	48·6

¹⁾ l. alább.

azaz métermázsánként 48·6 óra, míg modernebb külföldi gyáripárban mindössze 26—28 h/q.

Hogy e generális értékek körül hogyan alakul az egyes speciális szerszámfajták munkaszükséglete, a fentiekkel analog, részletes kutatás alapján állapítható meg

Eddigi eredményeink átnézetes összefoglalását a következő táblázat tünteti fel :

	Az áru neve	Munkaértéke h/q
I.	Szén	1·36
II.	Vasérc	1·91
III.	Nyersvas	10·1
IV.	Vasöntvények	18·2
V.	Hengerelt vas	17·3
VI.	Tégelyacél	32·8
VII.	Csavarárúk	48·6

Ez eljárást folytatva, az eddig ismertett eredmények alapján átérhetünk a vas- és gépipar különböző ágainak és gyártmányainak további elemzésére, közben természetesen a szükséghez képest kiterjeszkedve a vason és szénen kívül egyéb nyersanyagok (pl. különböző fémek, fák, építőanyagok stb.) munkaértékének számítására is.

B) FATERMELÉS. FAIPAR.

I. Az erdőség munkaértéke.

A vizsgálatot itt az a körülmény nehezíti meg, hogy a kitermelt fa mennyiségéről teljes statisztikai adatok csak kincstári erdőségeinkre vonatkozólag állapítottak meg, úgy, hogy összes erdőink hozamát illetőleg becslésekre kell támaszkodnunk.

Az 1,135.749 hektár kiterjedésű kincstári erdőbirtokokon 1910-ben 2,456.467 m^3 fát termeltek ki; ennek arányában a 7,473.257 hektárnyi összes magyarországi erdő ez évi hozama 16,150.000 m^3 -re vehető fel. Ezidőben erdészettel kereken 48.000 ember foglalkozott; az erdőgondozásra, őrzésre, facséméték ültetésére és az erdőüzem vezetésére fordított összes munkaidő (évi 300 munkanap, 12 órás munkaszak) 172,800.000 órára rugott.

Az élőfára fordított munka elemzésére két mód kínálkozik. Az első eljárás szerint meghatározandó az élőfák összes mennyisége s ennek alapján kiszámítható volna az egy köbméter élőfára évenként fordított munkamennyiség. Ezután megállapítandó a kivágásra kerülő fák átlagos életkora. Az évenkénti munkamennyiségeknek a fa egész életkorára terjedő összege adná a fa munkaértékét. Az

élőfa mennyisége és életkora azonban még közelítőleg sem határozható meg elegendő pontossággal és így számításainkat sem alapíthatjuk ily kevésbé megbízható adatokra.

Alkalmazzuk azonban a másik módszert, amelynek alapja az a felvételünk, hogy az erdőkre fordított egy évi összes munka ez erdők évenkénti hozamában egyszerre jelentkezik, mert állandó fenntartásuk és egyenletes kihasználásuk esetén e munkaösszeg egy évre sűrítve arányosan foglalja össze az erdőfenntartás különböző fázisaiban felhasznált munkát.

Ha pl. egy ötvenéves fa munkaértékét kellene meghatározni, úgy az első mód szerint 50 évre visszamenőleg kellene integrálnunk az erre a fára fordított munkát, míg a másik mód szerint csakis egyévi munkamennyiséggel számolunk, de összegezzük az ugyanabban az erdőben növe, 1—49 éves, kivágásra még nem érett fákba fektetett munkát az 50 éves fákra fordított munkával.

Mint hogy 172,800.000 óra munkaösszeg becslésünk szerint 16,150.000 m^3 fa kitermelésében jelentkezett, e két mennyiség hányadosa, azaz a döntésre érett élőfa munkaértéke: köbméterenkint 10·7 óra vagy — az átlagos fajsúly figyelembevételével — métermázsánként 0·96 óra.

II. A frissen döntött fa.

a) Ismerve az élőfa munkaértékét, áttérhetünk a további munkafolyamatok elemzésére.

b) *Fadöntés.* Egy munkás napi teljesítménye 12 óra alatt átlag 4 m^3 s így 1 m^3 fa döntése 3 órai munkát emészt fel.

c) *Szállítás.* A szállítás munkaértékének számításánál mindenekelőtt a lóartási munka értékelendő. A mezőgazdaság körében végzett munkaértékszámításaimnak — itt bővebben nem részletezhető, egy későbbi közlemény számára fentartott — eredményei szerint egy pár ló egy napi takarmányának termelése cirka 8 órai mezőgazdasági munkát igényel s a lóápolást és hajtást naponként és páronként 13·5 órában számítva, a kétlovas fogat a kocsis munkájával együtt napoként 21·5 órai emberi munkát, vagyis 1·8 embermunkanapot képvisel.

A döntés helyétől a fűrésztelepre tengelyen való szállítás esetén egy fuvaros hasznos teljesítménye 12 órai munkaidő alatt cirka 45 köbméterkilométer, tehát 6·5 *km.* átlagos szállítási középtávolságra 7·2 m^3 lesz az egy fogattal naponként beszállított famennyiség, amely, mint fentebb láttuk, 21·5 órai embermunkát emészt fel. 1 m^3 nyersfa szállítása a döntés helyétől a fűrésztelepre: $\frac{21\cdot5}{7\cdot2} = 3\cdot1$ óra összes emberi munka.

A fűrésztelepre hordott frissen döntött nyersfa munkaköltsége:

Munka neve	Munka- érték h/m^3
a) Erdőfenntartás	10·7
b) Fadöntés	3·—
c) Szállítás a fűrésztelepre	3·1
összesen	16·8

16·8 óraköbméter, illetőleg 1·5 óramétermázsa.

III. Bárdolt (ácsolt) fa.

E megmunkálási módnál a légszáraz fa 70⁰/o-a hasznosítható, míg a hulladékanyag 30⁰/o-ot tesz ki s így egy m^3 bárdolt fa előállítására 1·43 m^3 légszáraz nyersfa, illetőleg — minthogy ez száradáskor eredeti térfogatának cirka 9⁰/o-át veszíti el — 1·57 m^3 frissen vágott, nedves nyersfa szükséges.

Egy 30 embert alkalmazó telepen a munka átlagos megoszlása a következő: 12 munkás végzi a megmunkálást, 10-en a fatéren a szállítás, rakodást végzik és 8-an egyéb, a fentiekkel összefüggő munkát teljesítenek. E 30 munkás összes napi munkája 360 órát képvisel, produkciójuk 60 m^3 készárú.

1 m^3 ácsolt fa munkaszámlája lesz tehát:

Megnevezés	Egységér- ték h/m^3	Mennyi- ség m^3	Munkaér- ték h/m^3
a) Nyersfa, friss	16·8	1·57	26·4
b) Ácsmunka	—	—	6·—
összesen			32·4

köbméterenként 32·4, illetőleg métermázszánkint 5·4 munkaóra.

IV. Fűrészárúk.

1906-ban 27.000 alkalmazott 97,300.000 óra összes munkateljesítéssel 4,150.000 m^3 (25,000.000 q) fűrészárút termelt. A felhasznált nyersanyag — 60⁰/o-os kihasználás mellett — 6.920.000 m^3 légszáraz, illetőleg 7,600.000 m^3 friss nedves nyersfamennyiségre tehető. Az erőgépek tüzelőszerszükségletét bőven fedezi a hulladékanyag s így e címen külön munkaszükséglet nem lép fel.

Lesz tehát a munkaösszeg:

Megnevezés	Egységérték h/m^3	Mennyiség m^3	Munkaérték h/m^3
a) Nyersfa, friss	16·8	1·83	30·6
b) Primär munka	—	—	23·4
összesen			54—

azaz köbméterenként 54 óra, illetőleg métermázsánként 9 óra a fűrészelt faárúk átlagos munkaértéke.

V. Épületasztalosárúk.

1906-ban 740 alkalmazott 2,442.000 óra összes munkateljesítménnyel 95.000 q készárút állított elő. A felhasznált nyersanyagok voltak:

fűrészárúk	91.680 q
rönkfa	36.000 q
tűzifa	47.520 q
szén (gáz stb.)	4.130 q

és a fentiek értékének 8⁰/₁₀-át kitevő egyéb anyag (vasalkatrészek stb.).

Az épületasztalosárúk munkaszámlája 1 q készgyártmányra:

Megnevezés	Egységérték h/q	Mennyiség q	Munkaérték h/q
a) Felhasznált anyagok:			
1. fűrészárú	9—	0·97	8·8
2. rönkfa	5·4	0·38	2·1
3. tűzifa	4—	0·50	2—
4. szén	1·36	0·04	0·05
5. egyéb anyag	—	—	1·05
Anyagok összesen	—	—	14—
b) Primär munka:	—	—	28—
Összes munka	—	—	42—

vagyis az épületasztalosárúk 42 óramétermázsa munkát képviselnek.

VI. Bútorárúk.

1906-ban 2.936 alkalmazott 9,690.000 óra összes munkával 172.000 q bútorárút termelt. A felhasznált nyersanyagok voltak:

fűrészárúk	174 000 q
rönkfa	54.000 q
tűzifa	23.540 q
szén (gáz stb.)	28.300 q

és a fentiek értékének 40⁰/₁₀₀-át kitevő egyéb anyag (vasalkatrészek, bőr, üveg, textilárúk stb.).

A bútórárúk munkaszámlája 1 q készgyártmányra:

Megnevezés	Egységérték h/q	Mennyiség q	Munkaérték h/q
a) Felhasznált anyagok:			
1. fűrészárú	9—	1·01	9·1
2. rönkfa	5·4	0·3	1·6
3. tűzifa	4—	0·14	0·56
4. szén	1·36	0·16	0·24
5. egyéb anyag	—	—	4·7
Anyagok összesen	—	—	16·2
b) Primär munka:	—	—	56·3
Összes munka	—	—	72·5

Tehát a bútórárúk termelése métermázsánként átlagosan 72·5 munkaórát emészt fel.

Faipari munkaértékadataink átnézetes összefoglalását a következő táblázat tünteti fel:

Az árú neve	Munkaértéke h/q
I. Élőfa	0·96
II. Nyersfa, friss, a fűrésztelepen	1·5
III. Bárdolt (ácsolt) fa	5·4
IV. Fűrészárú	9—
V. Épületasztalosárú	42—
VI. Bútórárú	72·5

* * *

Ha a munkaértékeknek a fenti példákban bemutatott meghatározását következetesen végigvezetjük egész gazdasági tevékenységünkön, úgy segélyével a következő megállapítások fognak számszerű adatok alapján elérhetőkké válni.

1. Ha az összes fontosabb árúkról tudjuk, hogy mennyi munkát képviselnek és mennyi belőlük a tényleges vagy óhajtott fogyasztás, úgy ez adatokból felállítható az egész társadalomra a fogyasztás és munka előirányzata és mérlege. Ezen kell felépülnie egyrészt a reális életstandard-megállapításoknak, másrészt a szükséges és elegendő üzemi munkaidő meghatározásának oly módon, hogy tudva, mennyi az a közületi munkaösszeg, amelyet a közületnek egy bizonyos életstandard fenntartására kifejtenie kell, kiszámítható lesz az egyes ember által munkára fordítandó átlagos napi időmennyiség is s viszont a napi munkaidő-teljesítmény alapján meghatározható, hogy mily fokú általános jólét érhető el e munka árán. E munkamérleg alapján alakulhat ki termelésünk céltudatos irányítása s a rendelkezésre álló munkaerőnek a produkcióra való tervszerű felhasználása. Lehetségessé válik a munkabér-

és árpolitika egymásba kapcsolódó egységes irányítása, valamint az elmúlt idők bér- és áralakulásainak kritikai összehasonlítása is.

2. Különböző fejlettségű társadalmakban ugyanannak a cikknek létrehozása különböző nagyságú munkakifejtést, munkafelhasználást tesz szükségessé. Ha 1 hektár kiterjedésű szántó föld learatása kaszával 30 óra, míg aratógéppel ugyanez csak 10 óra összes társadalmi munkába kerül, úgy megállapítható, mennyi előnyt nyújt eme fejlettebb technikai segédeszköz alkalmazása nemcsak az aratómunkás számára, hanem elsősorban — a gabonatermelés munkaszükségletének leszállítása útján — az egész társadalomra nézve, mert a munkamegtakarítás e fogyasztási cikk élvezését mindenki számára könnyebben s nagyobb mértékben elérhetővé teszi, másrészt pedig a felszabaduló munkaidőnek intenzívebb további felhasználására nyújt módot.

Ugyanannak a jószágnak különböző munkafolyamatok útján történő előállításával járó munkaköltségek összehasonlítása tehát fokmérője a gazdasági haladásnak és egyúttal annak irányítója is.

3. A természeti viszonyok különbözősége következtében más-más vidéken több-kevesebb munkával jár ugyanannak a terménynek az előállítása. Ha tehát azt látjuk, hogy — egyenlő fejlettségű berendezéssel — a búzatermelés az Alföldön kevesebb munka árán többet eredményez, azaz munkaköltsége kisebb, mint a Felvidéken, ahol viszont a fatermelés jár kevesebb munkával és több eredménnyel, mert a természet hozzájárulása a produkcióhoz a búzára nézve az Alföldön, a fatermelésre, faiparra pedig a Felvidéken a legnagyobb, úgy — a természet relatív befolyásának a munkaszükséglethez való viszonyát megismerve — minden speciális munka, termelési ág színteréül az a hely választható, ahol a természet aránylag a legtöbb előnyt nyújtja.

A gazdasági munka, a természet és a társadalmi kultúra, a közgazdaság e három faktorának megismerésében segít előre a munkaértékek vizsgálata.

Farkas László.

Közlemények és ismertetések.

Jan van Leyden.

A magyarországi bolsevikizmus ötödfél hónapos uralmának letűnésével talán nem lesz érdektelen néhány sorban megemlékezni a reformáció idején fellépő *újrakeresztelők* mozgalmáról, mert a történelem ismétlődéséről szóló közmondás talán sehol sem válik annyira valósággá, mint ebben az esetben. De ha nem lenne annyira keserű az íze, hozzáfűzhetnők a Marx kijelentését is, amivel a Hegel nevéhez fűződő mondást, hogy minden nagyobb történelmi esemény és személyiség kétszer szerepel, azzal pótolta ki, hogy valóban kétszer szerepel, de egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat. Ha az újrakeresztelők kommunizmusá volt a tragédia, sajnos, a bolsevizmusé nem minősíthető csak bohózatnak. Tény azonban, hogy e két mozgalom között minden alapjelenségbeli különbség ellenére is annyi párhuzam kínálkozik önmagától, hogy úgyszólván le sem kell vonnunk: mindenki megcsinálja magának a parallellát.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az újrakeresztelők kis csoportja Münsterből való kiűzetése után Morvaországban települt meg s itt a cseh-morva főnemességnek három nemzedéken át engedelmes, hű jobbágyaként dolgozott. Amikor 1620-ban a fehérhegyi csatában a Habsburgok leverték ezt a nemességet, kikergették jobbágyaikat, akik katolizálni nem akartak; ezek azután hazánkba menekültek. Beňhlen Gábor pl. Alvinczen telepítette le őket *új keresztények* néven. A Felvidéken az ő utódaik a *habán* mesteremberek. Érdemes volna kutatni ezek sorsa után, hiszen Szalárdi János *Siralmas krónikájában* (1662.), az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* s a *Történelmi Tár* különböző évfolyamaiban máris sok-sok adat áll rendelkezésre. S kérdés, vajjon a Trencsén vármegyei faluban, Csicsmán meglevő kommunisztikus családi és házi berendezés, amiről Milhoffer tesz említést, (*A mezei munkáviszonyok hazánkban*, Budapest, 1898., 288. old.), nem kapcsolatos-e a Morvaországból beköltözött anabaptisták régi intézményével? Milhoffer szerint a kommunisztikus községi berendezés abból áll, hogy az ingatlan családi vagyont nem lehet felosztani és nem lehet eladni. A család összes tagjai az év nagy részét távol töltik s üveg-

árúk és cserépedények házalás útján való eladásával foglalkoznak. Amit kiki szerez, hazaküldi, ahol közös kasszába teszik s az év végén egyenlően felosztják. 24 éves korában minden legénynek meg kell nősiülnie s feleségét a családnak, munkaerőként rendelkezésére kell bocsátania. A kormányzást a legidősebb családtag viszi. Életmódjuk éppen ilyen kezdetleges: mindenki maga készíti ruházatát, házi eszközeit s télen a férfiak is szőnek.

Az alábbi ismertetés tulajdonképpen egy nagyobb munkából való, amely a szocializmus történetét egész napjainkig dolgozza fel s amely a jövő év elejére megjelen.

* * *

Az újkeresztelők tanainak alapdogmája a „hús“ és a „lélek“ szembeállítás. A „hús“ általában a „rossz“, a „lélek“ pedig a „jó“. Amaz a bűnbeesés oka s az ember feladata a „hús“ legyőzése, vagyis minden földiről és testiről való lemondás; javulás és bűnbánat útján új élet kezdése s erős hit, aminek segítségével az ember maga csökkentheti bűneit s munkálkodhatik üdvözülésén. Az egyház csak a hívők serege. Ezért a gyermekeket nem kell megkeresztelni, mert a kereszttség a lélekben való újjászületés jele és záloga. Aki azonban újra keresztelkedik, az újjá is születik, szentté válik: nincs szüksége törvényekre, felsőbbiségre, mert ez csak azoknak való, akik nem élnek az Isten parancsa szerint. Így hát az államot és vele együtt minden más kényszerközösséget el kell törölni, hiszen ez csak a szellemi szolgaságban sínylődők számára kell. Akiket ellenben közvetlenül ihlet meg az Úr, azok felül állanak mindezekben a világi intézményeken. De ezek egyszerűs mind az askézis hívei is, mert csak úgy érintkezhetnek az Istennel, ha világi gyönyörök nem kötik le figyelmüket.

Az újkeresztelők többségét ezek a tanok jámbor, engedelmes, a világ javairól lemondó életre sarkalták. Másokat azonban forradalmi-szocialisztikus és anarchisztikus ideák hirdetésére. Míg egyik csoport a világi lemondást hirdetvén, egyedül a menyei üdvösség elnyerésén fáradozott, addig a másik chiliasztikus álmodozásokba merült. Ez a differenciálódás osztotta meg a tulajdonról és a házasságról szóló nézeteiket is. Egyik csoport gazdasági tekintetben az apostolok cselekedeteiről szóló könyv legendáját követte s ha a gyakorlati kommunizmus terére nem lépett is, a testvéri szeretet és kölcsönös támogatás kötelességét fejlesztette ki. A házasság tekintetében egyik csoport elhagyta övéit az apostolok módjára, másik pedig azért hagyta el, mert máshitűekkel nem akart együttélni, sőt volt olyan csoport is, amely minden dolgot közösen akart élvezni, így a nők tekintetében is ezt az elvet követte. Így mutatkozik az újkeresztelők szektájában — mint azt Adler egykorú írások után megállapítja — az Isten igaz szolgálóinak jámbor együgyűségétől kezdve sok-sok fokozat a fellengő világjavító törekvésekig, amely a gyakorlati libertinusok s az aggály nélküli forradalmárok eszmevilágáig ér le. Ezért lett ez a szekta a kormányok szemében veszedelmes irányzattá, holott tagjainak nagy része békés érzelmű,

vallásos, jámbor ember volt. S 1528. elején császári parancs rendeli el minden újrakeresztelő kivégzését. Ettől kezdve üldözik őket mindenütt, de leginkább Északnémetországban.

Itt akadt azonban egy város, amely menedékhelyévé lett az üldözött irányzatnak, ahová minden irányból sereglettek az újrakeresztelők, mint egy új Jeruzsálembe, ahonnan meghódíthatják majd a világot. Ez volt Münster városa.

Az újrakeresztelők mozgalma Münsterben is a reformációhoz kapcsolódik. A lutheri hitet követőket megnyeri magának a mozgalom és amikor 1564. elején a városi tanácsban többségbe jut, kiűzi a más-hitűeket s ingóságait elveszi, megkezdí a városnak kommunisztikus alapokon való újjászervezését: az „Isten fiainak szent birodalma“ alapjainak letevését. A várost azonban csakhamar ostrom alá fogja a püspöki sereg s így a szekta profétája, J o h a n n M a t t h y s, aki nem sokára egy kirohanásnál életét veszíti, diktatúrát kezd gyakorolni s mint egy kortársa írja: „hanc auctoritatem sibi parat, ut unus jam inde supra leges esset, unus scisceret juberetque quae viderentur, antiquaret abrogaret leges aliasque pro libidine conderet“. Utóda, a leydeni szabólegény, J a n B o c k e l s o n tizenkét társával az új Izraelt a régi mintájára kormányozza s a birói és végrehajtó hatalmat minden korlátozás nélkül egyesíti a kezében. De nemcsak diktátor, hanem „isteni kinyilatkoztatásból“ az új Sion királya is egyszersmind.

A münsteri újrakeresztelők kommunizmusa az apostolok cselekedeteiről szóló legenda alapján épült fel. Münster az az ország amely a Krisztus újra eljövetelét s ezeréves országlását már berendezve várja. Ezért az általános egyenlőség megvalósítása céljából minden pénz, arany és ezüst beszolgáltatandó a hatóságnak, s így a pénz eltörlése, ami ugyancsak fenyegetések segítségével volt keresztülvihető, lehetővé teszi majd a javak közössé tételét. Amde az ilyen uton megszerzett pénzt agitáció céljára használták fel s amíg a város nem volt körülzárva, Landsknechtek toborzására, vagyis saját hadsereg szervezésére. A köztulajdonba vett javak kezelése a diakonusok tiszte volt, akik hét személyből álló kollégiumot alkottak. A magánháztartás nem szűnt meg, csak annyiban szenvedett korlátozást, amennyiben a theokrácia s a város védelmének célja megkívánta. Csereüzleteket kiki köthetett, a magán örökösödési jog fennmaradt, de a hatóság gondoskodott, hogy az igazi örökös megkaphassa a ráváró örökséget. Diakonusok feladata volt a szegényügyről való gondoskodás, valamint az egyes családi háztartások élelmiszerkészletének ellenőrzése s az élelem elosztása. A várfalakon szolgálatot teljesítő egyének közösen étkeztek. Az egyesek munkáját a hatóság szabályozta a közösség érdekében és a város jobb ellátása végett elrendelte a földterületek bevetését s meghatározta, melyik földet mivel kell bevetni, hogy elég élelem legyen nyerhető. A lakosokat kivétel nélkül munkára kötelezték s amikor más munka nem akadt, 1535. közti télen, régi házakat bontattak le.

A d l e r gúnyosan beszéli el, hogy a »király« minden keresztyén szociális világnézet ellenére is imperiálisztikus szociálpolitikát folytatott. Időről-időre közös étkezéseket rendezett, lövészünnepélyeket, játékokat, táncot, színházi előadást tartott. A domban előadatta a gazdag ember

is a szegény Lázár színjátékát, amit igen élénk színekkel ír le egyik kortárs, megemlékezvén arról is, hogy a játék végén az ördög a nézők nagy gaudiumára elvitte a gazdag ember lelkét és testét. Behozta a többnejűséget, amit csak úgy lehet az ujrakeresztelők szigorú nézeteivel összeegyeztetni, ha figyelembe vesszük, hogy Münsterben éppen a férfiak hiányoztak s következésképpen több volt a nő, mint férfi. Talán pszichológiai motívumok is közrejátszottak ebben: az éhező város mobjának szexuális csiklandozásban kellett egyenértéket adni. Természetes, hogy a Münstert elhagyott férfiak feleségei sem voltak kivéve a többnejűség új szabálya alól. A formákkal nem törődtek s mindennek megtalálták indokolását abban, hogy mindaz, ami a „szellemi felvilágosodás“ előtt kelt, érvénytelen azok szemében, akiket a „lélek megszállott“ s csak az a házasság igaz, amit „lélekben“ kötnek; az ujrakeresztelés általi ujjaszületés szabaddá teszi a feleket, akik új házastársat kereshetnek, hogy azzal a hit közösségében éljenek. A nőnek azonban nagyon alárendelt szerepet juttatott az új „birodalom“: minden hajadon nő köteles volt valamely férfi „oltalma“ alá menni, amely sok kellemetlenséget okozó szabályt néhány hónap múlva oda módosítottak, hogy minden hajadon nőnek joga van „védelmezőt“ keresni a Krisztus gyülekezetében.

Bockelson azonban nemcsak Münster erkölcsi rendjét reformálta, hanem a maga képtelen nagyravágyásában a világ sorsa megváltoztatásának eszközlője is akart lenni. Ez pecsételte meg a sorsát. Egyfelől a város körülzárása mind erősebb lett, úgy, hogy a blokád folytán a lakosság patkányokat, békákat s füvet volt kénytelen enni, másfelől pedig az az agitáció, amely Hollandiában s a szomszéd vidékeken akarta a kommunizmust és a forradalmat elterjeszteni, nem sikerült. Így azután még erősebb lett a rémuralom, amely a szó szoros értelmében vett terrort plántálta be a város falai közé, nehogy „ellenforradalmi“ törekvések üthessék fel a fejüket s nehogy csökkenjen az ostromlottak ellentállása.

Végre is a német-római szent császárság határozza el az ujrakeresztelők elleni harcot s 1535. júniusában, Szent János éjszakáján árulók segítségével benyomult az ellenséges sereg a városba s ott borzalmas vérfürdőt rendezett. A „királyt“, Bockelsont két társával, Knipperdolling-gal és Bernt Krechting-gel együtt elfogta s válogatott kínzások közt végezte ki. A város sorsát megpecsételte a szoldateszka, polgári önállóságát pedig elvette a püspök, a káptalan és a lovagi rend, amely újra uralomra segítette a katolicizmust.

Kovács Gábor.

Államcsődök.

Mannes Alfréd: *Staatsbankrotte. Wirtschaftliche und rechtliche Betrachtungen.* Berlin, 1918. VIII. és 302. lap.

A szerző bevezető szavaiban munkájának jelentőségét azzal okolja meg, hogy legkésőbb a háború bevégeztével államcsődök korszaka fog beállani. Jó lesz tehát az államcsőddel behatóbban foglalkozni. Mi tulajdonképpen az államcsőd lényege és fogalma? Ezzel a kérdéssel tüzetesen a tudomány nem foglalkozott, még pedig szerzőnk véleménye szerint azért nem, mert a pénzügytan, a közjog, a magánjog, a nemzetközi jog határai közé esik fogalma, és mint rendesen történik, a határközi fogalmakkal az egyes tudományok keveset törődnek. A kérdés azért is bonyolódik, mert az államcsőd neve teljesen mást jelent, mint a magáncsőd; mert az államhitel is egészen más alapokon nyugszik, mint a magánhitel. A csődbe jutott magánember gazdaságilag tönkre jut. A csőd, melyet az állam ténykedésével kifejez, gyakran gazdasági fejlődésre vezet, és néha az egyedüli eszköz az állami élet megújítására. A magánember csődbe jut, mert nem tud fizetni; az állami csődnél az állam nem akar fizetni. Az államcsőd fogalmát az egyes pénzügyi szakférfiak nem is az állam vagyoni tönkre jutásában találják, amit igazolni vagy megállapítani úgy sem lehet; hanem abban, hogy hitelezőivel szemben kötelezettségeit be nem tartja. Így mondja Heckel: »Az államcsőd esete fennforog, ha az állam hitelezői jogainak megsértésével kifejezett nyilatkozattal vagy anélkül kötelezettségeinek mint adós éppen nem vagy nem teljesen felel meg.« Különben a XX. század történetéből tudjuk, hogy a meggyilkolt államhite^l előbb vagy utóbb új életre támad.

Ha így értelmezzük az államcsődöt, és ha az állam adósságbeli kötelezettségeinek bármilyen tekintetben nem felel meg, már államcsődről szólunk: akkor természetesen az államok története telve van államcsődökkel. A pénzverésnél a kisebb súlyú pénznek veretése és a nagyobb súlyúnak ugyanabban az értékben becserélése épp oly államcsőd, mint ha az állam kötvényeinek kamatait nem fizeti. Szerzőnk az államcsődök fajait következőképpen osztályozza: I. a kamatfizetési köteletség megsértése: *a)* a kamatláb leszállítása; *b)* a kamatfizetés időpontjának elhalasztása; *c)* a kamatfizetésnek megtagadása; *d)* a kamatnak szelvényadó által való csorbítása. II. A tőkevisszafizetési köteletség megsértése: *a)* a visszafizetés időpontjának kitolása; *b)* a kötvényeknek más kötvényfajba való becserélése, kényszerkölcsönök; *c)* a visszafizetendő tőke leszállítása; *d)* az ércpénzadósságnak papírpénzadósságba való átváltoztatása. III. A tartozás fizetési köteletségének megsértése és vele együtt a tőkevisszafizetésnek megszorítása: *a)* mindkettőnek leszállítása; *b)* mindkettőnek megtagadása, vagyis a repudiáció. Valamennyi módozatnál meg előfordulhat *aa)* hogy a hitelezők közt különbség nem tétetik; *bb)* a hitelezők bizonyos fajára vonatkoznak és pedig *a)* a belföldi hitelezőkkel szemben másképp járnak el, mint a külföldiekkel szemben; *b)* a tőke nagysága szerint történik megkülönböztetés; *cc)* a biztosítékok megsértése: *dd)* meghatározott biztosítékoknak megtagadása. Ezen osztályozás után számos példát sorol fel a legújabb történetből; fölemlíti

Ausztria eljárását 1868-ban, midőn adósságainak egyesítése alkalmából 10⁰/₀-os szelvényadót honosított meg s ezáltal a kamatokat 5⁰/₀-ról 4·2⁰/₀-ra szállította le, felemlíti az 1811. évi devalvációt. Utal arra, hogy politikai nagy fordulópontoknál gyakran találkozunk államcsödi jelenségekkel és a többek közt Magyarországgal is akarja állítását igazolni, mondván: Magyarország 1867-ben alkotmányának módosításakor sikerrel hártotta el magáról adósságait. Az abszolút korszakban felvett adósságok az 1867-ik törvényekben világosan eltöröltettek. A magyarok ugyan kötelezték magukat arra, hogy a kamatszolgálathoz csekély hozzájárulást adnak, de az adósságok nagy tömege Ausztriára hárult, mely azután szelvényadó által könnyített a terhén. A szerzőnek ez az előadása teljesen hamis. A magyar törvényhozás abból az álláspontból indult ki, hogy az ország tudta és beleegyezése nélkül létrejött osztrák államadósságok az országot nem kötelezik; méltányossági szempontból azonban elvállalt egy részt (és nemcsak a kamatokat) és ezt állapította meg külön törvénnyel.

Vizsgálva az államcsőd okait és kikerülésének módjait, a szerző azon nézetét fejezi ki, hogy az államcsőd kétségkívül legjobb esetben hiba, hacsak a legvégső eszköz nem kíséreltetett meg ennek elkerülésére. Az államcsőd kimondásának időpontja igen nagyjelentőségű az állam további létére nézve. Legkedvezőtlenebb az a háború kitörésekor, legelőnyösebb talán a háború győzedelmes befejezésekor. Sokan menthetők tartják az államcsődöt; mert az államvagyon a csőd által közvetlenül nem lesz kisebb, miután az állam által fölvetett összegek a csőd idejékor már régen elfogyasztottak; az államcsőd a magánvagyon és a magánjövedelem megoszlásában okoz csak változást; a tőkében való veszteség az adózók előnyére szolgál, miután kevesebb adót kell fizetni, ha az állam tartozása kisebbedik; a tőkések jövedelmének kisebbedése készíti őket produktív munkálkodásra; ha a külföld veszít, ez a belföldi népvagyon javára esik. Ámde ezek az érvek nagyban tévesek, főhibájuk az, hogy az államot, a nemzetgazdaságot és pénzügyeket, az egyes gazdaságokkal szemben különálló valaminek tekintik, melyek azokkal semmiféle kapcsolatban nem állanak és azonkívül úgy nézik az államot, mintha más államokkal, a külfölddel szoros összefüggésben nem állna és magában elszigetelten létezhetnék, ami különösen ma teljesen lehetetlen állapot. A közönséges lopásnál is azt mondhatnók, hogy közgazdaságilag csak vagyoneletolódásról van szó, sőt közgazdaságilag előnyösnek tűntethetnők fel azt, ha a lopás oly tőkénél történt, mely eddig tétlenül hevert és a lopás után gazdasági célba fektetve termékeny haszonra szolgál. Anarchista ezt a felfogást is helyesnek találja. Aki az államcsődöt azzal védi, hogy általa csak a gazdagok sujtatnak, sokkal jobban cselekednék, ha progresszív vagyoadóval szedi b: azokat az összegeket, melyekkel a gazdagokat érne akarja, mert ekkor igazán a gazdagokat terheli, holott államcsödnél tényleg nemcsak a vagyonos osztály sujtatik. Az államcsődöt rendszerint papírpénzvaluta szokta megelőzni, de szerencsére nem minden papírpénzvaluta vezet államcsödre.

Az államcsőd következményei a magángazdaságra igen rosszak. Az államcsőd az egyes gazdaságokra különböző hatással lehet. Így az 1811-iki osztrák devalváció hatásáról egy szakértő ekkép nyilatkozik:

»A bankócédula értékének leszállítása mindazokat, kik meghatározott járadékot húztak, koldusbotra juttatta és az éhséget abban a körben ismertté tette, melyben előbb kényelmes jólétet élveztek. A fizetésére utalt hivatalnok a napszámos fokára süllyedt és csak annyit szerzett, hogy éhen ne haljon, megirigyelte a katonatisztet, ki legalább a komisz kenyéren és a menage gombócaiban talált támaszt, és minthogy az állam nyomorogni hagyta, megtanulta a módokat, mikép kell szükségleteit becsülete árán kielégíteni . . . Egy néhány kevés ember örült az államcsődnek, mert máról holnapra meggazdagodott, a többi — még pedig nagyobb számú — káromkodott és panaszkodott, mert az éjjelen át koldusokká lettek.« Az államcsőd súlyosan hat a takarékosági szellemre: »miért gondoskodjunk a legközelebbi napokról vagy a jövőről, miért ne élvezzük ma mindazokat az örömeket, melyek érzelmeinknek kínálkoznak?! Hogyan lehetne tétovázni, a táncmulatságra szóló jegyért 200 forintot adni, hiszen a pénznek úgy sincsen értéke és ha sokáig meggondoljuk magunkat, elvész a pénz is és nem lesz táncmulatság. Éppen a nagy összegek, melyek mindenkinek ajkain voltak s melyek tényleg csak egy pár forintot értek, vezettek könnyelműségre.« (Mintha csak a mai helyzetről szólna!!)

És államcsőd esetén tönkre megy-e az állam? Még azt sem lehet mondani, hogy hitelét teljesen elveszti. Már Hume Dávid 1776-ban mondá, hogy az államhitel nem oly finom természetű, amilyennek mi azt képzeljük, tényleg annyira megedzett, hogy tönkretétele nagyon nehéz. A tapasztalat bizonyítja, hogy államcsőd után az illető állam kap új kölcsönt és talál hitelezőket. Már az az általános szabály, hogy legtöbb ember nem más, hanem a saját kárán tanul, előnyére szolgál a bukott állam új hitelének. Ha az előbbi hitelezők tartózkodóbbak volnának az új hitel nyújtásánál, elég más kölcsönző fog találkozni. Egészen sajátságos, hogy az állam, ha hitelezőivel szemben nem teljesíti is kötelezettségeit, nagyon könnyen kap új kölcsönt; majdnem azt lehet mondani: *le credit est mort, vive le credit.*

Az államcsőddel a közgazdasági irodalomban az egyes pénzügyi szakemberek foglalkoznak ugyan, de beható tárgyalására nem fordítanak figyelmet. A kifejtett véleményeket három csoportba foglalhatjuk. Az első csoportba tartoznak az optimisták, kik az államcsődöt nem tartják veszélyesnek vagy károsnak, sőt találkozik író, ki azt egyenesen ajánlja. A második csoportban vannak a pessimisták, kik az államcsődöt egyenesen kárhoztatják. A harmadik csoport, amelybe legtöbb szakértő és maga szerzőnk is tartozik, ezek feltételesen kárhoztatják, és feltételesen védik az államcsődöt. A nagyszámban idézett írók közül felemlítünk néhányat és közöljük sarkalatos mondásukat. Az államcsödről mondja Pöltz: ezzel a lépéssel a kormány hitele örökre megsemmisül és a népjólét annyira megrázkódik, hogy néha csak félszázad múlva tud nagy nehezen kiegyenlítődni. Zachariä szerint az államcsőd a nemzeti vagyont közvetlenül nem kisebbiti; amit az ország tőkebirtokosai veszítenek, azt a nemzet megnyeri, azaz a nemzet javára íratik. A külföldi tőkések vesztesége pedig még a nemzet számára nyereség. Az államcsőd által tönkre tett államhitel gyorsabban áll helyre, mint gondolni lehet, példa reá Franciaország. Mill az államcsődöt határozottan elítéli. A legegyszerűbb

tisztesség megsértéséül tekinti, melynél nagyobbat képzelni sem lehet. Pénzügyi becsületnek hatalmas korlátozását tanúsítja. Államcsőd helyett az állam inkább kobjozza el az alapítványi és egyházi javakat. Leroy Beaulieu kiemeli, hogy az államnak csak erkölcsi kötelezettsége, hogy az adósságait megfizesse, de törvényes kötelezettsége nem áll fenn. Az állam adósságai ugyan szent adósságok, de a játékadósság természetével bírnak, fizetésük behajtására a törvény nem ismer kényszereszközt. Wagner Adolf mondja: Az államcsőd elkerülhetlen katasztrófa lehet; de mint jól átgondolt pénzügyi rendszabály igazolható. Legfontosabb és legmélyrehatóbb az államcsőd a papirpénzügy következtében. A fundált államadósság körében az államcsődöt legkönnyebben a papirpénzgazdálkodás idézheti elő, ebből magyarázható, de vele nem védhető, sőt utolsó vonalban általa nem is okozott.

A jogi irodalom művelői az államcsőd tekintetében három csoportra oszthatók és pedig 1. az állami felségjog pártolói, az állam és hitelezői közti viszony felfogásuk szerint a közönséges szerződési alaktól lényegesen különböznek; szerintük joga van az államnak csődöt kijelenteni, és e hitelezőknek nincs semmi módjuk ez ellen törvényesen föllépni. 2. a második csoport épen az ellenkező állásponton áll, szerintük az állam hitelezőivel (legalább a külföldiekkel) szemben, mint a magán szerződő fél felelős; az államcsőd tehát jogsértés; 3. a harmadik csoport nem lát az államcsődben jogsértést, hanem egyszerű tényt (?). A jogi nézetek közül idézzük példakép a következőket: Zachariä mondja: az államnak jogában áll, hogy adósságait leszállítsa vagy egészen törlesztetteknek jelentse ki, ha és a mennyiben nem képes a folyó szükségletek mellett az állami adósság kamatait és törlesztését fedezni. Rollin-Jacquemus belga miniszter szerint az adósságcsinálás a souverénitás ténye, és ilyen az adósság fizetése is; egy más államnak beavatkozása ép ezért teljesen ki van zárva. Zeltlin mondja: az állam a csőd kijelentéséhez fel van jogosítva, mert vagy egyáltalán nincs jog, mely arról szólna, vajjon jogsértés esete fennforog-e, vagy ha volna ilyen jog, nem létezik e jogi fogalom alapja — a végrehajtó-hatalom. Liszt vitatja, hogy az állam ép oly kevésbé lehet egy és ugyanazon személyben fél és bíró. — Igen sajtáságosnak találja szerzőnk azt, hogy az egész irodalomban nem hangzik fel az, hogy csőd esetében a kényszerjog nyomait láthatjuk.

A külföldi hitelezők védelméről külön fejezet szól. Némely államban maga az alkotmány biztosítja a hitelezőket arról, hogy az állam adósságaiért felel, az efféle biztosítékok mindazáltal csak ígéretes és anyagi védelmet nem nyújtanak. Más állam által nem igen szokott biztosíték nyújtani, sőt ha több állam valamely kölcsönnél garanciát vállal a kötelezettség teljesítéseért, az inkább politikai és nem anyagi. Drago argentinai miniszter idegen európai államnak beavatkozását amerikai területen fegyveres erővel kizártnak mondja; különben a pénzügyekbe való beavatkozás könnyen szolgálhatna ürügyül arra, hogy európai hatalom Amerikában tért foglaljon. Államok még közbenjárni sem igen szoktak hitelezők érdekében más államnál; a XIX. század tapasztalata mutatja, hogy legfőlebb gyöngye államoknál fordult elő más államok részéről a közbenjárás, de egyenrangú államokkal szemben semmiféle

kísérlettel sem találkozunk. A külföldi hitelezők érdekében történik az, hogy más államok pénzügyi ellenőrző intézkedéseket követelnek; ez többnyire kisebb államoknál történik. Társadalmi jellegű az a védekezés, melynél a hitelezők érdekcsoportja egyesületté alakul, és közös képviselő útján szorgalmazza jogaikat. Végül megpróbálták a választott bíróság intézményét az államhitelezési ügyekre is kiterjeszteni, de mindeddig ez az eszme sem érvényesülhetett.

Oroszország maximálista kormánya 1918. február 3-án semmiseknek jelentette ki a bourgeoisie által fölvetett összes adósságokat. Ez alkalmat ad szerzőnknek arra, hogy az orosz államhitelezéssel is tüzetesebben foglalkozzék. Oroszország pénzügyi viszonyait számos német szakíró, így Roscher, Rohrbach, Delbrück, Ballod, Bernhard olyanoknak tekintették, melyek mulhatatlanul államcsödhöz vezetnek; mások, sőt maga Helferich nem látnak oly sötétet és tényleg Oroszország az utolsó japáni háború után erősen összeszedte magát és kivált Franciaország és Anglia támogatásával a világháborút nagy pénzerővel folytatta. A forradalom és a vele kapcsolatos társadalmi átalakulás meghozta a bukást. Az orosz államadósságokban Németország 1¹/₂ milliárd márka, Franciaország 28 és Angolország 12 és az amerikai Egyesült-Államok 10 milliárd frank erejéig van érdekelve. Természetes, hogy az orosz kormánynak azt az eljárását, mellyel adósságait megsemmisíti, a külföld nem tűri. A semleges államok óvást emeltek már is. Németország a brestlitowski békében kötelezte Oroszországot, hogy a német alattvalókkal szemben ismerje el elvállalt kötelezettségeit és a többi államnak is lesz rá gondja, hogy az önkényes eljárás ellen védekezzék.

Tartozik-e egy elszakadt államrész anyaállamának kölcsöneiért felelősséggel? Ezt a kérdést sem a gyakorlat, sem az elmélet meg nem oldja. Vannak esetek, amelyekben az adósságokat illetőleg megfelelő részüket az elszakadó államrész nem vette át; így az északamerikai államok, mikor Angliától elváltak; Németország, mikor Elzász-Lotharingiát visszafoglalta, az utolsó orosz-török háború után a Törökországtól elszakított országrészek; az utolsó spanyol-amerikai és orosz-japáni háborúk után államadósságok átvételéről szó sem volt. Ellenkezőleg pl. 1859. és 1864-ben Olaszország az Ausztriától elszakított részek, 1864-ben Olaszország a pápai állam, 1881-ben Görögország a Törökországból átvett területek számára a volt államadósságait átvette. A brestlitowski békében Ukrajna kötelezte magát, hogy Oroszország államadósságaiban osztozkodik, holott ellenkezőleg Finland, Kurland, Liveland semmiféle anyagi terhet Oroszország részéről nem viselnének.

A munka végén a jövőbe való pillantással találkozunk. Midőn a munka készült, 1918. pünkösdjén, még azzal az erős reménységgel nézett szerzőnk a jövőbe, hogy a háború Németország részére győzelmesen végződik. Nem félti tehát a központi hatalmak pénzügyi helyzetét... Azóta nagyot fordult a világ és kilátásaink sötétek.

(—vits.)

Háborús adó- és kölcsönpolitika Angliában.

Professor Dr. W. Prion: *Steuer- und Anleihepolitik in England während des Krieges*. Berlin, 1918. 91. lap.

A német parlamentben a nagyháború alatt felmerült az a kívánság, hogy Angolország pénzügyi helyzetéről kellő tájékoztatást nyújtson a kormány. Ennek az óhajnak felel meg a szóban álló munka, mely a birodalmi pénzügyi hivatalban készült és a birodalmi tanács tagjai közt szétosztatott.

A munka mindenekelőtt foglalkozik Angolországnak a nagyháború alatt tett költségeivel. A kiadások voltak:

	megszavazott hitel	tényleg
az 1914—15. pénzügyi évben	362 millió font	577 millió font
1915—16. » »	1.420 » »	1.559 » »
1916—17. » »	2.010 » »	2 199 » »
1917—18. » »	3.050 » »	2.696 » »
Összesen	6.842 millió font	7.031 millió font,

vagyis az 1917/18. pénzügyi év végeig összesen 140 milliárd márk hitel volt megszavazva és 145 milliárd márk adatott ki háborús célokra.

Mily mértékben emelkedtek időnkint a háború költségei, az kitűnik a következő adatokból. A háborús költségek egy-egy napon tettek:

1916. ápril 1-től május 20-ig	5.000.000 font sterling	= 100 millió márkot
1916. okt. 8-től decz. 13-ig	5,712.000 » »	= 115 » »
1917. ápril 1-től május 5-ig	7,450.000 » »	= 150 » »
1917. dec. 1—1918. febr. 9.	6,107.000 » »	= 121 » »

A hadi kiadások folytonos emelkedése az angol sajtóban és parlamentben erős bírálat tárgyát képezte, úgy, hogy végül is a kormány hadiműveleteinek kellő ellenőrzésére a képviselőház külön bizottságot küldött ki.

A háború nagy kiadásait Angolország adó- és hitelpolitikájával fedezte. Angolország rendes bevételei következőkép alakultak. Az összes bevétel volt:

az 1913—14. pénzügyi évben	198·0 millió font
1914—15. » »	226·7 » »
1915—16. » »	336·7 » »
1916—17. » »	573·4 » »
1917—18. » »	707·2 » »

a háború négy évében 1844·0 millió font, vagyis 38 milliárd márk volt Angolország rendes bevétele (145 milliárd márk hadiköltséggel szemben.

Mennyire fokozta és mily uton Angolország adóit, kitűnik a következőkből.

A vámjövedelem volt:

1913—14. évben	35·4	millió	font
1914—15. »	38·7	»	»
1915—16. »	59·6	»	»
1916—17. »	70·5	»	»
1917—18. »	71·2	»	»

Az emelkedés tehát 100%. Már 1914-ben felemelték a tea vámját, 1915-ben felemelték a tea, dohány, kávé, kakao, cukor, cikoria és a motorsprit vámjait, meghonosították a motorkocsik, motor kerekek, filmek, órák, hangszerek, tüköruvegek és kalapok vámjait; 1916-ban ismét emelték a cukor, sör, kakao, kávé és automobilonok vámjait.

Az indirekt adókból befolyt:

1913—14. évben	39·0	millió	font
1914—15. »	42·3	»	»
1915—16. »	61·2	»	»
1916—17. »	56·4	»	»
1917—18. »	38·7	»	»

habár az indirekt adók terén nagyobb bevételekre törekedett a kormány, az eredmény az utolsó évben hanyatlást mutat. Emelték 1914. évben a söradót, 1917-ben a dohányadót és meghonosították a vigalmi adókat, a gyufaadót, az ásványvízadót és a menetjegyek adóját. A csökkenés az indirekt adók jövedelmében főképp a sör- és szeszfogyasztás erős megfogyatkozásából származik, miután az sör- és szeszgyártás nyersanyaga állami intézkedések által megszorított.

Legnagyobb hatása volt a bevételek emelkedésénél az egyenesadóknál történt intézkedésnek. Az angol jövedelmi adó most is az állami bevételek fokozására kész eszközül szolgált. A jövedelmi adó jövedelmezett:

1913—14. pénzügyi évben	47·2	millió	fontot
1914—15. »	60·4	»	»
1915—16. »	128·3	»	»
1916—17. »	205·0	»	»
1917—18. »	239·5	»	»

az utolsó évben tehát 5-ször többet jövedelmezett, mint a béke évében. Milyen erős adóteher esett a jövedelemre azon módosítások által, melyeket a parlament a háború alatt tett, kitűnik abból, hogy a legnagyobb adókulcs a béke évében a jövedelem 12, az utolsó adótörvény szerint 42%-át tette; a 4.000—60.000 márka jövedelemnek pedig a béke évében 0·75 egész 6%, az utolsó évben pedig 6—25%-át vette igénybe.

A sokat emlegetett hadinyereségadónál az 1915. decemberi törvény a békeévi jövedelemhez való többletet 50%, az 1916. júliusi törvény 60% és az 1917. májusi törvény 80% adó alá veti. A hadinyereségadó eredménye:

az 1916—17. évben 139·9 és az 1917—18. évben 220·3 millió font volt.

Az egyéb bevételek címe alatt befolyt az

1913—14. évben	46·4 millió font		
1914—15. »	48·0	»	»
1915—16. »	56·6	»	»
1916—17. »	70·4	»	»
1917—18. »	106·0	»	»

Ezen bevételek közé tartozik a postajövedékből származó, mely 29·6 millió fontról 35·3 millióra emelkedett. A postadíjakat két ízben emelték, 1915-ben és 1918. áprilisben.

Az örökösödési adó majdnem stationárius eredményt mutat; a béke évében 27·1 millió fontot, és 1917—18-ban 31·6 millió fontot eredményezett.

Ezen erélyes adópolitika mellett a hadi költségeknek csak 17⁰/₀ volt fedezhető az ország bevételeiből s így Angolország is kénytelen volt hadi szükségleteinek nagyobb részét hitelének igénybevételével fedezni. Hitelpolitikájában azonban nem tanúsítja azt az erélyt és következetességet, melyet adópolitikájában tüntetett fel.

A háború kezdetén hiteligényeit az Angolországban rendszeren is megszokott kincstári utalványok útján (treasury bill) elégítette ki, a 3—12 hónapra szóló kincstári jegyeket a szabad piacon (nem bank útján) helyezte el. A függő adósságokat szilárd kölcsönné kellett alakítani s így 1914. novemberben 3¹/₂⁰/₀-os 1928-ban névértékben visszafizetendő kölcsönre történt a kiírás 95-ös árfolyammal. A kölcsönre 350—400 millió font lett jegyezve, mely összegben a bankok 100 fonttal vettek részt; a kölcsön a közvélemény nézete szerint nem sikerült és az árfolyam 1915. április havában 87¹/₂-re csökkent. Miután ez a hitelművelet a forgalomban levő kincstári jegyek beváltása után csak kevés pénzt adott rendelkezésre, az angol kormány ismét visszatért a kincstári jegyek kibocsátásához; a magán kamatláb nagyon alacsony volt, és a kormány a kincstári jegyek rövidebb-hosszabb lejáratára szerint 2¹/₂—3¹/₂⁰/₀ kamattal bőven kapott pénzt; de midőn 1917. március 6-án hosszabb lejáratú (1920-ban visszafizetendő) kincstári jegyek kibocsátása útján 100 millió fontot óhajtott megszerezni, az eredmény nem felelt meg a várakozásnak, mert csak 31 millió még pedig 95·30 árfolyamon volt elhelyezhető. A kormány ennél fogva ismét fundált adóssághoz fordult; a kincstári utalványok 250 millió fontra rugtak, a hitelviszonyokat állandósítani kellett. 1915-ben kiírták az új kölcsönre az aláírást; most már 4¹/₂⁰/₀ és 100 árfolyam volt a típus, az első 3¹/₂⁰/₀-os hadiadó és a 2¹/₂⁰/₀ konzol az új kölcsönnel be volt váltható. A művelet eredménye 600 millió font volt, de ebben az összegben benne volt a cserébe adott 204 millió font konzol és 136 millió font 3¹/₂⁰/₀ hadikölcsön úgy, hogy az újabb pénz legfőleg 250 millió fontra tehető; így is körülbelül annyi, amennyi a kincstári jegyek összegének megfelel. Míg a kölcsönügy ily változatokban folyik, már 1915. évben a kormány külföldi értékpapírok megszerzése okából azoknak, akik ilyen papírokat a kormánynak adnak, a megfelelő vételért 5⁰/₀-os és 4 éven belül beváltandó exchequerbond-okkal fizette; sőt a második kölcsön után ugyanily bond-okat bocsátott a pénzpiacra, 1920. és 1921. évben beváltandókat. A kormány a hitel terén

másféle kísérleteket is tett; már 1915. végén War expenditure certificate-eket bocsátott ki 90, sőt később 88 árfolyamon, melyek 2 év alatti visszaváltatnak; ezenkívül a kisebb emberek számára «war savings certificate» névvel 1 font sterlinges kötvényeket hozott különösen a postahivatalok útján 15 shilling 5 pence áron forgalomba; mindkét hitel-papirból 1916. végén összesen 30 millió font volt elhelyezve. Mindezek a függő kölcsönök a háború szükségleteire nem nyújtottak elegendő fedezetet s így 1917. februárban az u. n. győzelmi kölcsön kibocsátásához járultak: 95 árfolyammal 5⁰/₀ és adómentességgel biztosított 4⁰/₀-os kötvények jöttek aláírásra. A kölcsönből 988·7 millió font készpénz folyt be és 1.132·5 millió font értékű előbbi kölcsönkötvény konvertáltatott. Hogy ez a kölcsön sem felelt meg a várakozásnak, kitűnik abból, hogy 1917. március havában már ismét kincstári jegyeket kell kibocsátani, azonkívül »Ways and Means« név alatt a befolyandó adójövedelemre utalványok kerültek forgalomba, úgy hogy 1917. szeptember havában a függő adósságok összege ismét 882 millió fontra emelkedett és ismét új állandó kölcsönről kellett gondolkozni. Mindenféle-terv került most szóba; egy sorsolási kölcsön felvétele, egy kényszerkölcsön hozatott javaslatba, végre 1917. október havában a national war bond forgalomba-hozatala határozatott el; a kötvény négyféle alakban bocsátatott ki, 5⁰/₀-os kötvény, még pedig 5 év alatt 102, 7 év alatt 103, és 10 év alatt 105 fonttal beváltandó és 4⁰/₀-os jövedelemadómentes, 10 év múlva beváltandó kötvény. Ez a hitelművelet nem sikerült teljesen; a kincstárnak havonként 150 millió fontra volt szüksége és a kötvényekből alig került be 100 millió font s így újabb hitelművelet vált szükségessé. Az állam hitelműveletei és az angol pénzügyi viszonyok jellemzésére szolgál az, hogy a betétek a bankoknál nagyban emelkedtek, a békeév 809 milliója 1918-ban 1.305 millió font betétet tüntet fel. Az angol bank jegyei aránylag nem nagy emelkedést mutatnak, 29·7 millióról 48·4 millió fontra szaporodtak; de a forgalom számára szükséges pénzjegyekről az állam kincstári utalványok (currency notes) kibocsátásával gondoskodott; ezek a jegyek 1918. március havában 223·9 millió fontra szaporodtak. Egyáltalában az angol hadikölcsön 1918. március végén 5.44 millió fontra rugott, belőle csak 40⁰/₀ volt konszolidált, a többi függő adósság.

Angolország a nagyháború alatt külföldi hitel- és pénzügyi viszonyaiban erős megrázkódtatást érzett. Behozatala nagyban emelkedett, kivitele erősen csökkent s így külföldi kötelezettségei szaporodtak; hogy ezzel az állapottal szemben pénzügyi uralmát biztosítsa, mindenekelőtt igyekezett az Angolországban levő külföldi értékpapírokat értékesíteni; ezenkívül törekedett aranykészletek felett rendelkezni. De végre is főképp az Amerikában megrendelt hadiszerek költségeinek fedezésére Amerikában kölcsönöket kellett kötni. Az első kölcsön 1915. szeptemberben vétetett fel: 500 millió dollár 5⁰/₀ kamat és 96·4 folyammal, 5 év alatt visszafizetendő. A második kölcsönt 1916. augusztusban kötötték, 250 millió dollár 5⁰/₀ kamattal és 1920-ban 101 folyammal visszafizetendő; ennél a kölcsönnél 300 millió dollár, neutralis államok értékeit kellett biztosítékul letéteményezni. 1916. októberben a 3-ik amerikai kölcsön jött létre 300 millió dollárról, melynél 360 millió semleges érték ada-

tott biztosítékul. 1917. február 1-én kötött Angolország Amerikában 4-ik kölcsönt 250 millió dollár erejéig $5\frac{1}{2}\%$ kamattal, és 100 m. d. 1918. februárban és 150 m. d.-nak 1919. februárban leendő visszafizetési kötelezettséggel.

1917. február 4-én Amerika háborút üzent Németországnak és az entente hatalmak társaságába lépett. Megváltozott ezzel a pénzügyi helyzet. Amerika segélyeket küldött a háborús szövetségeseknek. Számszerűen nem lehet megállapítani mily összegeket adott Amerika a hadviselő feleknek. Angol adatok szerint 1917. április 27-től kezdve december végéig 4.500 millió dollárt adott a szövetségeseknek, miből 2500 m. d. Angolországnak jutott.

Nagybritánia ebben a nagy világháborúban hadügyi kiadásait a következő módon fedezte:

pénzügyi évben	hadi kiadás millió font	adókkal		kölcsönnel	
		millió font =	%	millió font =	%
1914 - 15.	577	172	29·8	405	70·2
1915—16.	1.559	337	21·6	1.222	78·4
1916—17.	2.199	573	26·1	1.625	73·9
1917—18.	2.696	707	26·2	1.989	73·8
a négy év alatt	7.031	1.789	25·4	5.241	74·5

Ha a tiszta hadi kiadásokat vesszük (tehát a békeidőben megállapított hadügyi kiadások és fedezet levonásával), akkor az összes költségek 6.305 millió font, a bevételek 1.068 millió font, vagyis a fedezetnek $17\frac{0}{10}\%$, a kölcsönök 5.237 millió font, vagyis $83\frac{0}{10}\%$. Ha ezenkívül a hadi kölcsön kamatait 317 millió fontot a hadi kiadásokból és a bevételekből levonjuk, a hadi kiadás 5.098 millió font, a bevétel 751 millió font, vagyis a fedezetnek $12\frac{5}{10}\%$ s így $87\frac{5}{10}\%$ hitel útján volt fedezendő.

Anglia előbbeni háborúival összehasonlítva a pénzügyi viszonyokat, a következő képet nyerjük:

	a francia háború 1793—1815.	a krimi háború 1854—56.	a búr háború 1899—1902.	a világháború első 4 éve 1918. márc. végén
	m i l l i á r d f o n t o k b a n			
hadi költség	13·0	1·35	4·22	120·—
fedezet:				
a) adókban	4·3	0·71	1·36	15·—
a fedezet %	33·3	53·—	32·5	12·7
b) hitel útján	8·7	0·64	2·86	105·—
egy évi nemzeti jövedelem .	5—6	10—11	32—36	36—40
az adó a jövedelem % . . .	17·4	12·—	6·5	9·4

(—vits).

A német állami pénzügyek a háborúban s rendezésük lehetőségei.

Dr. J. Rheinboldt: *Die deutsche Finanzwirtschaft während des Krieges und die Möglichkeiten ihrer Ordnung*. Mannheim, Berlin, Leipzig 1919. 75. lap.

A munka szerzője badeni pénzügyminiszter volt; a munka maga már a háború szerencsétlen vége által okozott súlyos pénzügyi és közgazdasági helyzettel számol. Mindenekelőtt előadja a háború által okozott költségeket. 1918. november végéig a háború 145 milliárd márkába került, ehhez hozzászámítandó 6,5 milliárd márka, amely összeg az egyes német államoknak az általuk a birodalom nevében kifizetett segélyezésekért jut; a háború befejeztével még megkivánt költségekkel (demobilizáció, kártérítések, helyreállítások stb.) a háború a német birodalomnak legalább 200 milliárd márka kiadást okoz. Ha tekintetbe vesszük, hogy Németország vagyona 300 milliárd márkára becsülhető, a háborús kiadások a német vagyonnak két harmadát teszik. Mindehhez hozzá kell venni azt, hogy az egyes német államok és a községek szintén rendkívüli pénzügyi helyzetbe jutottak a háború alatt s így a németek pénzügyi helyzete a háború következtében nagyon kellemetlen.

A birodalmi törvényhozás háborúra eddig 139 milliárd márka hitelt szavazott meg; a kormány 1918. november havában még kért 15 milliárd hitelt, de ezt már a törvényhozás a közbejött politikai változások következtében nem tárgyalhatta. A háború kezdetben havonként 700 millió márka kiadást okozott és fokonként emelkedve, az utolsó évben már havi 4 milliárd márka költségre rugott. A háborús kiadások fedezésére 9 nagy kölcsönt vett fel a német kormány, melynek összes eredménye 135 milliárd 972 millió márka, és ez az összeg a háborús kiadások 67%-át fedezte. A kölcsönök évi kamatai 5,6 milliárd márkát igényelnek.

A háború éveiben a Németbirodalom költségvetései deficittel küzdenek, 1916-ban 483, 1917-ben 1.280 és 1918-ban 2.875 millió márka hiányt mutat a költségvetés. A német törvényhozás a költségek nagy emelkedésével szemben csak habozva lépett a bevételek megfelelő emelésének terére; az a nézet, mely sokáig uralta a kövéleményt, hogy ez a háború nem tarthat sokáig, az adópolitikában is uralkodott. Csak 1915. december havában kezdődik Németországban az adórendszer módosítása; ekkor vetik a birodalmi bankra a 100 millió márka hadi nyereségadó és a következő évekre a nyereség háromnegyedét a birodalom számára rendelik; azonkívül a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok a jövedőbeli adók biztosítására nyereségük 50%-át kénytelenek tartalékba helyezni. 1916. júniusban egész sora az adórendszabályoknak lép életbe, a dohányadót felemelik, várnak belőle 130 millió márkát, a szállítólevelekre bélyeget vetnek, várható jövedelem 55 millió márka, hadiadó gyanánt az 1913. óta 1916-ig mutatkozó vagyoneérték-emelkedés adótárgyul vétetik és három évi részletben adó alá vonatik, a részvénytársulatok pedig a békeévekhez arányosított nagyobb jövedelem után fizetnek hadiadót; a posta- és távirdadójak felemeltetnek, a várható bevétel 200 millió márka, végül az áruforgalom bélyegkötelessé tétetik, miből 250 millió jövedelem tétetett kilátásba. 1917-ben

újabb adókkal lép fel a kormány. A birodalmi bank ismét 100 millió márka hadiadót fizet. A személy- és áruforgalomra adót vetnek, miből évi 305 millió márkát várnak. A szénre adót vetnek, évi adójövedelmét 500 millió márkára becsülik. A hadinyereségadókat 20%-kal emelik, miből szintén évi 500 millió márkát remélnek: a részvénytársaságoknál hadinyereségadó biztosítására a nyereség 60%-át kell tartalékba helyezni. Az 1917-ik évi adótörvényekből a kormány 1.250 millió márka adót remél elérni. Az 1918. évben a német kormány újabb és nagy adókat tervezett. A birodalmi bank 1917. évi nyereségéből háromnegyedrészt fizet adóban. A forgalmi bélyeg megszűnik, helyette forgalmi adó honosítottatik, mely minden szállítás után, még pedig a fényűzési cikkeknel magasabb mértékben szedetik és miből a kormány 1.000 millió márka évi bevételt vár. A bélyegilleték emeléséből évi 210 millió márka és a váltóbélyeg emeléséből évi 4 millió márka bevételt reméltek. Meghonosítják a boradót, melynek évi bevételét 103¹/₂ millió márkára becsülik. A pezsgőborra adót vetnek, évi jövedelmét 12.6 millió márkára teszik. Az ásványvizre adót vetnek, bevételét 58 millió márkára tervezik. A söradó emeléséből 339 millió márkát, a szeszadó emeléséből 80 millió márkát remélnek. Nehogy a külföldre vándorlás által az adóalap kisebbsüljön, óvintézkedéseket tesznek a kivándorlás ellen. A vagyonértékemelkedés, mely 1918-ban 1916-hoz viszonyítva mutatkozik, progresszív adó alá vették 1 - 5% fokozatos adóalapon; a részvénytársaság több nyeresége 30—60% progresszív adó alá vettették; ebből az értékemelkedési és többnyereségi adóból 1.750 millió márka jövedelmei helyeztek kilátásba. A posta- és távirdadíjakat ismét emelték. Az 1918. évi adóemelések a kormány nézete szerint évi 2.875 millió márka nagyobb bevételt biztosítottak volna.

Amint mindezekből kitűnik, a német kormány és törvényhozás a háború alatt is erősen igénybe vette a nemzet adóképeségét és midőn most a háború szerencsétlen befejezésével óriási adóssággal és számos állami szükséglettel szemben a pénzügyi fedezetről kell gondoskodnia, helyesen mondja szerzőnk: »a régi iskola elmélete teljesen használhatatlan; a pénzügyi politika eddig alkalmazott bevétel szerzési módjainak körét egészen új utak felhasználásával ki kell tágítani. Az új tervek kiválasztásánál és alkalmazásánál nem lehet többé azt a sokféle tekintetet figyelembe venni, melyek az eddigi adótörvényhozást uralták.« De azért nem kell csüggedni, a német birodalom pénzügyeit rendbe lehet hozni.

Szerzőnk ezután sorba veszi a leendő pénzügyi forrásokat. Mindezekelőtt foglalkozik a hadinyereségadóval. Németországban két ízben alkalmazták a hadinyereség megadóztatását. 1916. június 21-én a vagyonérték emelkedése alapján 5—58.48% erejéig progresszív fokozódó kulccsal adóztatott meg, 1918. július 26-án a nagyobb jövedelem 5—49.25% progresszív kulccsal jutott adózás alá. Ebből a két hadinyereségadóból közel 6 milliárd márka folyt be. Szerzőnk a hadinyereség után a háború befejeztével a békeévhez összevetve, minden egyes év jövedelmi többletét veszi adóalapul és a négy év többletét megadóztatná, megengedvén természetesen a két ízben már fizetett hadinyereségadó levonását.

A második adó, melyet ajánl, az egyszeri nagy vagyonadó. A vagyont 5—52% progresszív kulccsal adóztatná meg, sőt a 4 millió felüli vagyon elkoboztatnék; ebből szerzőnk enged ugyan az általa felállított skála szerint, ha a legmagasabb adókulcs 80, 70, 60 vagy 50% lenne-e akkor, a nagyvagyonból maradna:

	80	70	60	50
	s z á z a l é k m a x i m u m			
4 millióból	2,020.000	2,130.000	2,280.000	2,470.000
5 »	2,220.000	2,430.000	2,680.000	2,970.000
10 »	3,220.000	3,930.000	4,680.000	5,470.080

Az egyenesadók tekintetében azon körülmény folytán, hogy az egyenesadók a szövetséges államok pénzügyeire szolgálnak, a birodalom nem igen követelhet befolyást. Próbálkozott már az egyenesadó terére is lépni, így a tantièmeadó, a katonaadó, az 1916. június 21-iki hadijárulék (Wehrbeitrag), mely az 1913-hoz viszonyított vagyonértékemelkedést három évi részlet szerint adóztatja meg és a hadinyereségadók, mind az egyenesadók jellegével birnak, de főkép a jövedelmi adót az egyes szövetséges államok semmi esetre nem engednék át a birodalomnak s így jövőre sincs kilátás arra, hogy egyenesadók terén a birodalom jövedelmeit szaporíthatná. Ugyanez áll az u. n. matrikulár-járulékról is, mely fej arányában szedetik be a birodalmi költségek fedezésére az egyes államoktól és melyet tetszés szerint emelni az egyes államok ellenszenvé miatt nem lehet. Szerzőnk sokat vár az örökösödési adó reformjától; a 6 milliárd márkára rugó évi hagyatéknál könnyen lehetne 300 millió márka örökségi adót elérni; azonkívül meggondolandó, nem kellene-e bizonyos oldalági örökösödést egészen megszüntetni és az ilyen hagyatékot az államnak juttatni. Az indirekt adóknál a nélkülözhető cikkek (dohány, szesz stb.) erősebb adó alá vehetők. A fényűzés, értékpapírok, tőzsdüzletek egészen bátran adótárgyul szolgálhatnak. Bizonyos magánvállalatok bátran átváltoztathatók állami egyedárúsággá; szerzőnk figyelembe ajánlja a következő egyedárúságokat: elsősorban a villamossági egyedárúságot, azután a szénegyedárúságot, a kálimonopolt, a gabonakereskedés egyedárúságát, a birodalmi biztosítási monopolt, a nyersdohánykereskedési egyedárúságot, a nitrogénmonopolt és a gyufamonopolt.

A pénzügyi monopolokon kívül ki kell használni az állam magán-gazdálkodási tevékenységét is. Németország már eddig is e téren tevékeny; a posta és távíró, a birodalmi nyomda, a tengeri hajó-építőtelepek, a Vilmos-csatorna, a birodalmi banknál való részesedés, mind a magán gazdálkodás terének elfoglalása. Ebben az irányban három módon érvényesülhet az állam: vagy saját maga folytatja a gazdálkodást, vagy részt vesz társas viszonyban valamely vállalatban, vagy kényszer-társaságokba szorítja a vállalatokat, melyeknek működését ellenőrzi és nyereségükben osztozódik. A saját kezelést minden állami szükséglet beszerzésénél megokoltnak látja a szerző; a vasutak, a hadfelszerelés, a tengerészet összes szükségleteit állami vállalatok útján kellene fedezni. A birodalom összes magán erdejét, a belső víziutakon a hajó-

zást az állam volna hivatva kezelni. Amidőn így a magán gazdálkodásból az állami rendszerre való áttérést tárgyalja, mintegy meghökken és talán magába szállva önkénytelenül következő elmélkedésbe bocsátkozik: »ezzel a kérdéssel a világpiacon elfoglalandó jövődöbeli állásunk kérdése, versenyképességünk a világtermelésben és világkereskedésben a legszorosabban függ össze. Itt nem mehetünk önfejűen saját külön utainkon; nem izolálhatjuk magunkat gazdaságilag, ha kezeinknek munkát szerezni és lakosságunkat táplálni akarjuk; hová vezet a gazdasági elszigetelés, ezt a háború alatt tapasztaltuk. Szoros kapcsolatban kell maradnunk a nemzetközi termeléssel és a nemzetközi kereskedéssel, nyersanyagokat kell behoznunk és gyártmányokat kell kivinnünk, hogy a kikészítési nyereség beszede által az országba pénzt kapjunk és ekkép pénztértékünket a külföldön ismét érvényre juttassuk. Ha mi ezt a lehetőséget egy szocialisztikus vagy jobban mondva kommunisztikus eszme miatt a közgazdaságnak a nemzetközi forgalom számára alkalmatlan alakulása által elszalasztjuk: akkor nem fogunk soha többé felszínre jutni. Az összes termelési üzemek szocializálásának keresztülvitele épp ezért lehetetlenség. Nincs kizárva, hogy egyes üzemek, ahol az említett körülmények kevésbé vagy éppen nem játszanak szerepet, állami kézbe menjenek át«.

A munka végén a szerző az állami hitelüggyel foglalkozik. A birodalmi gyűlés államadóssági bizottságának 1918. július 24. jelentése szerint akkor forgalomban volt: 360 millió márka pénztárjegy, 9 milliárd márka hadikölcsön pénztári-jegy és 15 milliárd bankjegy; azóta a birodalmi bankjegyek forgalma nagyobbodott. A forgalomnak bankjegyekkel való elárasztását mindenestre lassan-lassan csökkenteni kell. Mindenestre ügyelni kell arra, hogy az állam pontosan tartsa meg azokat a kikötéseket, melyek mellett kölcsöneit felvette.

A birodalom pénzügyeinek rendezése hosszú és kemény munka lesz. Ahhoz mindenekelőtt politikai rend szükséges! És ebben minden rend érdekelve van és nem legkevésbé a munkások. Ha az állam el van adósodva, nincsen már pénze és hitele, ha a vállalatoknak nincsen üzemi tőkéjük, vagy ha termelési költségeik (munkabérek stb.) a lehetetlenségig emelkednek, úgy, hogy a termelést meg kell szüntetni: akkor nem lesz senki, aki a munkásoknak munkát ad, vagy ha munka nincsen, segélyezést szolgáltat. »Kivándorolni és más hazát keresni nem mehetünk mindnyájan. Gondoskodnunk kell, hogy hazánkban a viszonyok akkép alakuljanak, hogy dolgozhassunk és kenyeret kereshessünk. Az öngyilkosságot, melyet az ellenségeitől a csatatéren le nem győzött Németország elkövetni akar, ki kell kerülni. Teremtsünk tehát mindenekelőtt politikai rendet, amely megadja a gazdasági építkezésre a lehetőséget és a biztonságot és azután fogjunk hozzá az építkezéshez egész erővel. Nagy fáradalomba fog kerülni, de isten segedelmével el fogjuk végezni és gyermekeink és unokáink hálásak lesznek érte«.

(—vits).

A viszontbiztosítás.

A viszontbiztosítás. Irta: Fehér Gyula. Budapest, 1919. Heisler és Kozol kö- és könyvnyomdai műintézet. II., Várkert-rakpart 1.

Nem hiszszük, hogy csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a magyar szakirodalomban eddig a viszontbiztosításról összefüggő önálló mű még nem jelent meg. Annál kellemesebben kell, hogy meglepjen minden szakembert az az örvendetes tény, hogy az első ilyen műben, amelylyel a magyar szakirodalomban találkozunk, elsőrangú forrásmunkát kap kézbe, mert Fehér Gyula »A viszontbiztosítás« című műve ilyen munka. Szerző, kinek tollából már igen sok érdekes, általános szakkérdésekkel foglalkozó cikk jelent meg, a viszontbiztosítás keretébe tartozó ügyekkel igen sok hozzáértéssel már előbb is foglalkozott, aminek legfényesebb tanujelét azokban a fejtegetéseiben adta, melyeket lapunk hasábjain a biztosítási díjátvitelek kérdésében megjelentetett.¹⁾

Fehér Gyula, úgy látszik, mielőtt a viszontbiztosításról szóló nagy munka megírásához fogott, érezte, hogy ilyen, az egész világot érdeklő szakkérdésre nézve a csak magyarul olvasó szakközönység kicsi és azért, mintegy előfutárként, alapvető gondolatait, számításait és rendkívül érdekes kimutatásait kisebb keretben, redukált mértékben előbb német nyelven²⁾ bocsájtotta világgá, úgy, hogy a most megjelent nagy magyar munka mintegy ennek az első német nyelvű munkájának átdolgozott, nagyban bővített folytatásaként jelenik meg a magyar könyvpiacra.

Szerző művét azzal kezdi, hogy az olvasót a biztosítás és viszontbiztosítás elméletébe bevezeti. A biztosítás fogalmát úgy határozza meg, hogy a biztosítás közösségen nyugvó oly gazdasági berendezés, mely a közösségben egyesült gazdasági alanyok, esetleg azok örökösei jövedelme és szükségletei között az egyensúlyt ezen gazdasági alanyok jövedelme bizonyos hányadának igénybevétele által állítja helyre. Közvetlen megnyilvánulásában a biztosítás szükséglet-kielégítő vagy jövedelem-pótló lehet; a szükséglet általában rendkívüli, de a közösségben egyesült gazdasági alanyok összességére kisebb-nagyobb pontossággal előre meghatározható; épp így rendkívüli a jövedelem-csökkentő mozzanat, avagy pedig az emberi életkor, illetve elhalálozás természetes következménye. A viszontbiztosítást pedig úgy határozza meg, hogy az a biztosítónak biztosítási szerződésekből eredő jövedelme és szükségletei között az egyensúlyt a vállalt kockázatok csökkentése által igyekszik fentartani. A kockázatok csökkentése a biztosítónak a biztosítási szerződésekből vállalt kártérítési, illetve szavatossági kötelezettségének biztosítása által történik. A viszontbiztosítás eszerint dologi, még pedig vagyonbiztosítás akkor is, ha életbiztosítás képezi alapját.

Annak az eldöntése, — mondja szerző — hogy a viszontbiztosítás külön biztosítási ágazat-e vagy sem, a gyakorlatban is fontos lehet.

¹⁾ A biztosítási díjátvitelek kérdése. Irta: Fehér Gyula. Megjelent a *Közgazdasági Szemle* 1917. évi szeptember havi számában.

²⁾ *Die österreichisch-ungarische Rückversicherung*. Eine geschichtlich statistische Studie von Julius Fehér. 1917. Johann N. Vernay: Wien, II., Canisiusgasse 8—10.

A magyar és több külföldi kereskedelmi törvény a biztosítási vállalatokra nézve bizonyos minimális biztonsági alapot (befizetett részvénytőkét) ír elő, melynek összege pl. nálunk is ágazonként van meghatározva. Annak a kérdésnek megítélésénél is szerepe lehet a viszontbiztosítás megállapításának, hogy elsőbiztosító (viszontbiztosított) csődbejutása esetén a viszontbiztosító szavatossági kötelezettsége miként alakul. Kár, hogy szerző e kérdés elől kitér és csupán csak azt jegyzi meg, hogy közgazdasági szempontból tekintve e dolgot, viszontbiztosított csődbejutása viszontbiztosító kötelezettségét nem érintheti, mert a viszontbiztosítás végeredményben a biztosítottnak érdekében történik, amire e kérdés tárgyalásánál a fősúlyt kell helyezni. Nagyon igaza van szerzőnek, hogy a viszontbiztosítási jog teljesen fejletlen és igen helyesen jegyzi meg, hogy ez tulajdonképpen két körülmény következménye. Egyrészt a viszontbiztosítást régebben általában nem tekintették külön biztosítási ágazatnak, másrészt a viszontbiztosítási szerződésekből keletkező nézeteltérések a legritkább esetben kerülnek a rendes polgári bíróságok elé, hanem e kényes, nagy szakismereteket igénylő kérdéseket a szerződő felek csaknem minden esetben választott szakbíróra bizzák.

A gyakorlatban a viszontbiztosítást közvetett (indirekt) biztosításnak vagy cessionak is nevezik (cedálni = viszontbiztosítani). És ha ez az első viszontbiztosító az ő részéből más biztosítónál tovább viszontbiztosít, ez retrocessio. Azokat az eseteket, amikor a biztosított azon eshetőségre is köt biztosítást, hogy az első biztosítója fizetéképtelensége következtében nem kap teljes kártérítést, szerző nagyon helyes megfigyeléssel nem viszontbiztosításnak, hanem a hitelbiztosítás egyik módzatának mondja.

Elméletét a mű azzal az aranyigazsággal fejezi be, hogy viszontbiztosítás nélkül a biztosítás mai fejlettségi fokát korántsem érhetné volna el és áttér a viszontbiztosítás újabbkori fejlődésére és annak helyzetére a külföldön.

A második nagy fejezetet a volt osztrák-magyar Monarchia viszontbiztosítási ügye foglalja el. A történeti fejlődés képében elénk tárul az első viszontbiztosítási alapítások időszaka (1861—1867), a túlprodukción és viszontbiztosítási krízis (1868—1878), a krízis reakciójának időszaka (1879—1889) és végre a modern viszontbiztosítási politika időszaka (1890—1913). Nagy hangyaszorgalommal vannak az egyes feltűnt és ismét letűnt, valamint a még fennálló viszontbiztosító társaságok és intézmények eredményei kimutatva. Aki ezen a téren valami adatot keres, azt itt minden bizonynyal megtalálja.

A mű harmadik főrésze a viszontbiztosítási statisztika, mely három csoportra (a) 1863-tól 1883-ig, b) 1884-től 1913-ig és c) az osztrák társaságok 1904—1913. években vállalt viszontbiztosító üzletei) oszlik. Ezekből a leghatalmasabb rész a második csoport, mely majdnem 80 oldalon át bámulatos türelemmel, odaadó ügyszeretettel, sok hozzáértéssel összeállított, érdekesnél érdekesebb tabellákban tükrözteti vissza a viszontbiztosítás legkülönbözőbb részleteit. Hogy a tabellák sokaságát és természetét demonstráljuk, csak néhányat akarunk belőlük névszerint idézni: A viszontbiztosítók száma; a viszontbiztosítók ágazonkénti

brutto és netto díjbevétele 1884-től 1913-ig; eredményszámlák; a magyar és osztrák viszontbiztosítók kárára összesen és külön ágazatonként, valamint külön arányosítva a németországi üzlethez, szintén évről-évre 1884-től 1913-ig; a belföldi tűzbiztosítók összköltsége a nettodíjak százalékában kifejezve; ugyanez a németországi biztosítókra vonatkozólag; a viszontbiztosítási arány az egyes biztosítási ágazatokban; a retrocessio-arány az egyes biztosítási ágazatokban; a kizárólag viszontbiztosítással foglalkozó (magyar és osztrák) intézetek összvagyonra és értékpapírállományra; az egyes viszontbiztosító társaságok által 1884—1913. években fizetett osztalékok stb. stb.

Fehér Gyula műve végén arra a következtetésre jut, hogy a jövő fejlődési irányzata nem nagyon kedvez az önálló viszontbiztosító társaságoknak. Az összes ágazatokban mindinkább megszokottá válik a nemzetközi csereüzlet, tehát a tisztán viszontbiztosítást kultiváló vállalatok alkalmasint csak akkor fognak nagyobb eredményt elérni, ha alapításukban közvetlen biztosítást üző társaságok is résztvesznek, vagy pedig a viszontbiztosító oly nagy tőkeerővel alakul meg, hogy direktbiztosítók tőkeemelésében, alapításában stb. részt képes venni. A mű még a kommunista forradalom előtt íródott, amidőn arról is szó volt, hogy a magánbiztosítási vállalatok állami felügyelet alá helyeztessenek; hazai viszonyainkra való tekintettel szerző azt óhajtja, hogy a viszontbiztosítás is állami felügyelet alá helyeztessék, nemcsak a közvetlen biztosítási üzlet.

Poór Jakab.

TARTALOM.

1919. XLIII. ÉVFOLYAM. — 61. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Bud János: A kommunizmus után	137
Buday László: Magyarország gazdasági egysége	35
Farkas Geiza: A mezőgazdasági kérdés	45
Farkas László: A termelő munka értékszámítása	271
Fehér Gyula: Megjegyzések a biztosítási magánvállalatokról szóló törvényjavaslathoz	68
Fehér Gyula: A magyar jégbiztosítás reformja	253
Fellner Frigyes: A nagy vagyoadó	204
Goldziher Károly: Biztosítási ügyünk jövője	240
Kovács Alajos: Életképes-e a román uralom Magyarország keleti felében?	185
Lers Vilmos: A háború hatása a nemzetközi szerződésekre	3
Navratil Ákos: Gazdaság és technika (II.), (III.)	93, 218

II. Közlemények.

A népesedéspolitika reális alapjai. (Szekeres János.)	116
Háborús adópolitika Angliában. (Gy. E.)	119
Jan van Leyden. (Kovács Gábor.)	285
Magyar Közgazdasági Társaság	136

III. Ismertetések.

A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-től 1913-ig. Magyar statisztikai közlemények, új sorozat 67. kötet, 1918. 136 kéthasábos oldal és 145 táblázat. (Hegedüs Loránt.)	133
Fehér Gyula: A viszontbiztosítás. Budapest, 1919. Heisler és Kozol kö- és könyvnyomdai műintézet. II., Várkert-rakpart 1. (Poór Jakab.)	303

	Oldal
Huth Walter: Die Entwicklung der deutschen und französischen Grossbanken im Zusammenhange mit der Entwicklung der Nationalwirtschaft. Berlin, 1918. 186. (Hegedüs Loránt.)	130
Mannes Alfréd: Staatsbankrotte. Wirtschaftliche und rechtliche Betrachtungen. Berlin, 1918. VIII. és 302. lap. (—vits.)	289
Dr. Müller Stefan v. Die finanzielle Mobilmachung Österreichs und der Ausbau bis 1918; Berlin 1918. 175. l. (—vits.)	121
Professor Dr. W. Prion: Steuer- und Anleihepolitik in England während des Krieges. Berlin, 1918. 91. lap. (—vits.)	294
Dr. J. Rheinboldt: Die deutsche Finanzwirtschaft während des Krieges und die Möglichkeiten ihrer Ordnung. Manheim, Berlin, Leipzig, 1919. 75. lap. (—vits.)	299